

Ulf Hedetoft, Bo Petersson & Lina Sturfelt (red.)

Bortom stereotyperna? Invandrare och integration i Danmark och Sverige
(2006)

Serie: Centrum för Danmarksstudier nr 12, ISSN: 1651-775X

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

Tryckt utgåva finns i bokhandeln:

ISBN 978-91-7061-026-4

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically for research, educational and library needs and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

A printed version is available through book stores:

ISBN 978-91-7061-026-4

Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Denna Creative Common-licens betyder att du som använder verket måste erkänna ovanstående som upphovs personer; att spridning av texten är tillåten, men endast i icke-kommersiella sammanhang; att verket inte får bearbetas.

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

CENTRUM FÖR DANMARKSSTUDIER 12
SERIEREDAKTÖR HANNE SANDERS

Tryckt med bidrag från
Stiftelsen Elisabeth Rausings minnesfond

*Kopiering eller annat mångfaldigande
kräver förlagets särskilda tillstånd.*

© 2006 Centrum för Danmarksstudier, Makadam förlag
och respektive artikelförfattare
Tryck Bulls Graphics AB, Halmstad 2006
ISBN-13 978-91-7061-026-4
ISBN-10 91-7061-026-6
ISSN 1651-775X

BORTOM STEREOTYPERNA?

*Invandrare och integration
i Danmark och Sverige*

REDAKTÖRER

ULF HEDETOFT, BO PETERSSON
& LINA STURFELT

*Utgiven i samarbete med
Centrum för Danmarksstudier
vid Lunds universitet*

MAKADAM FÖRLAG
2006

BORTOM STEREOTYPERNA?

INNEHÅLL

INVANDRING OCH INTEGRATION I DANMARK OCH SVERIGE:
LIKT OCH OLIKT I DEBATT OCH POLITISK PRAXIS 7

BO PETERSSON

MÅNGKULTURALISMEN OCH DEN POLITISKA
MOBILISERINGEN AV ISLAM 26

AJE CARLBOM

SVERIGE: FRÅN NATIONALSTAT
TILL PLURALT SAMHÄLLE 66

JONATHAN FRIEDMAN & KAJSA EKHOLM FRIEDMAN

OM MÅNGKULTURALISMENS KRITIKER 93

HANS INGVAR ROTH

FÆLLES VÆRDIER, STATSRELIGION
OG ISLAM I DANSK POLITISK KULTUR 109
Det nordiske medborgerskabs specifikke universalitet

PER MOURITSEN

FOLKLIGHET, FRÄMLINGSHOT
OCH MIKROSTATSKUPPER 148
Om utlänningspolitikens dynamik i Danmark

ERIK BERGGREN

»INVANDRARFLICKOR« SOM FYRDUBBELT
FÖRTRYCKTA? 177

*En intersektionell analys av generationskonflikter
bland »invandrarfamiljer« i Sverige*

MEHRDAD DARVISHPOUR

TVÆRNATIONALE BEVÆGELSER
BLANDT MUSLIMER I DANMARK 201

SØREN CHR. LASSEN & KATE ØSTERGAARD

MELLEM SOCIALE RELATIONER
OG ARBEJDSMARKEDET 239

Om viljen til integration

TINA KALLEHAVE

DANSK REALISME OG SVENSK NAIVITET? 266

En analyse af den danske og svenske integrationspolitik

MARTIN BAK JØRGENSEN

MIGRATION, NATIONALT TILHØRSFORHOLD
OG STATSBOGERSKAB 299

Forskelligt syn på dobbelt statsborgerskab i Danmark og Sverige

LÆRKE KLITGAARD HOLM

BORTA BRA MEN HEMMA BÄST? 328

Om frivillig återvandring från Sverige och Danmark

CHRISTINA JOHANSSON

GEOGRAFISK SPREDNING AF FLYGTNINGE:

VEJEN TIL ASSIMILERING? 349

ANNA PIIL DAMM

HVORFOR ER DEN POLITISKE DELTAGELSE BLANDT ETNISCHE
MINORITETER I DANMARK SÅ FORHOLDSVIS HØJ? 370

LISE TOGEBY

DIVERGENS ELLER KONVERGENS? 390

Perspektiver i den dansk-svenske sammenstilling

ULF HEDETOFT

OM REDAKTÖRERNA 408

OM FÖRFATTARNA 408

OM CENTRUM FÖR DANMARKSSTUDIER 413

INVANDRING OCH INTEGRATION I DANMARK OCH SVERIGE: LIKT OCH OLIKT I DEBATT OCH POLITISK PRAXIS

Bo Petersson

Danmark utmålas ofta i svensk debatt som ett fäste för främlingsfientlighet och för en snål, stelbent och ogenerös behandling av invandrare. En vanligt förekommande bild är att det populistiska Dansk Folkeparti sätter tonen och att de etablerade politiska partierna av opportunistiska skäl mer eller mindre följer med i dansen. Å andra sidan beskrivs Sverige i dansk debatt som mångkulturalismens fäste i Norden, ett land där den politiska korrektheten sitter i högsätet, och där det politiska etablissemanget, anført av svensk socialdemokrati, lagt locket på debatten så att vad gemene man verkligen tycker om invandring inte tillåts komma fram. Den som säger vad han/hon verkligen tänker och då bekänner sig till en restriktiv eller avvaktande syn på invandrare riskerar att stämpas som rasist. Så kan åtminstone huvudlinjerna i de offentliga samtalen sammanfattas.

I slutet av september 2005 publicerade *Jyllands-Posten* sina numera så famösa Muhammedkarikatyrer. Efter en fördröjning på mer än fyra månader, vars anledning förvisso skulle vara intressant att studera närmare, spred sig protesterna mot denna upplevda kränkning som en löpeld över den muslimska världen med kravaller, blodspillan och dödsoffer som följd. I den inflammerade debatt som följde ställdes tryckfrihetens principer mot argumentet att det som är heligt för andra människor inte får kränkas och betrampas. I kölvattnet av kontroversen kunde man som en bieffekt konstatera att de gängse uppfattningarna om grannlandets invandringspolitik och främlingssyn på andra sidan av Öresund tycktes

mera befästa än någonsin. Danmark framställdes i svenska medier som rabiat främlingsfientligt och intolerant. Den danske statsministern Anders Fogh Rasmussens personligt avfattade beklaganden räckte inte till för att revidera denna bild. I danska medier karakteriserades den svenska regeringens agerande återigen som politiskt korrekt, ängsligt och hukande. Detta gällde inte minst som den dåvarande svenska utrikesministern Laila Freivalds spelat en avgörande roll vid stängningen av de högerextrema sverigedemokraternas webbplats sedan dessa utlyst en egen tävling om Muhammedkarikatyrer. Att sedan Freivalds ytterst föll på affären har inte gjort mycket för att ändra bilden.

Mediedramaturgin kräver sitt som så ofta och svartvitt säljer bäst. Men är det egentligen så här enkelt? Är skiljelinjerna mellan danskt och svenskt agerande så lätta att sammanfatta? Det finns skäl att anta att det inte i alla avseenden är så och att bilden är mera komplex än vad första påseendet låter antyda. En poäng som man kan framföra är att man i varje fall bör skilja mellan det offentliga samtalets ytstruktur och dess mera underliggande mönster och betingningsfaktorer. För att nå ned till dessa grundstrukturer måste man i stor utsträckning studera vardagsdiskursen, den till synes banala gränsdragningen mellan Oss Själva och De Andra.¹ Det är den som utgör själva grunden för mera tillspetsade ställningstaganden i senare, mera konfliktbemängda situationer. Här finns det förvisso mera gemensamt mellan de båda länderna än vad den ovan grovt tillyxade diskussionen tycks ge vid handen. Om man anstränger sig för att tränga bortom schablonbilden av vad som är danskt kontra svenskt agerande och resonerande i invandringsfrågor, finner man att de offentliga och mediala samtalen i stor utsträckning ytterst är betingade av samma grundläggande stereotyper. Låt mig utveckla detta.

Det offentliga samtalet

En stereotyp innebär mycket förenklade antaganden om en individ utifrån dennes tillskrivna grupptillhörighet; individen förutsätts per automatik vara sådan som gruppen i stort anses vara. Det är en frusen bild som karakteriseras av sin stora motståndskraft mot förändringar. Information som

1. Michael Billig, *Banal Nationalism*, London 1995.

inte stämmer överens med bilden sållas bort som irrelevant, ovidkommande eller som tillfälligt avvikande. När de väl etablerats är stereotyper i hög grad självförstärkande. Stereotyper konstrueras ofta på ett sådant sätt att de är positiva för den egna gruppen och negativa för dem som utmålas som främmande. I linje med Norbert Elias observation får egenskaperna hos den egna gruppens mest exemplariska medlemmar stå som representativa för den egna gruppen, medan det är särdragen hos de mest problematiska medlemmarna som får beteckna hela främlingarnas kategori. Samtidigt rör det sig vanligtvis om lika små minoriteter i båda fallen.²

Det tycks närmast vara en nedärvd mänsklig egenskap att dra gränser, att kategoriindela och att konstruera den egna identiteten utifrån vad man själv inte anser sig vara. Däremot varierar det givetvis i fråga om vilket kollektiv individen väljer att för stunden främst identifiera sig med: familjen, byn, regionen, nationen, idrottsklubben eller något annat. Faktum kvarstår dock att människor tenderar att ständigt kategorisera, stereotypisera och agera utifrån dessa indelningar.³ De favoriserar den egna gruppen och särbehandlar de andra negativt. Fördomar och andra negativa bilder av den andre föds lätt i en sådan process. Att låta sig vägledas av stereotyper i det dagliga handlandet är annars för det mesta både rationellt och tidseffektivt. Det är helt enkelt ekonomiskt och praktiskt att inte vid varje nytt enskilt tillfälle bearbeta, katalogisera och sortera informationen på nytt. Det är när andra individer och grupper av individer drabbas negativt av dessa mekanismer som effekterna blir skadliga och som det finns anledning att vara vaksam.

Tendensen att kategoriindela och stereotypisera tycks närmast vara universell. Stereotyper på en högre abstraktionsnivå formar medvetandet och i förlängningen agerandet hos såväl allmänhet som eliter över hela världen. Under de senaste 30 åren har stereotypernas grepp över sinnena i västvärlden uppmärksammas och kritiskt granskats bland annat inom postkolonial forskning. Författare som Edward Said⁴ och Stuart Hall⁵ har visat vilket grepp grundläggande stereotyper om Orienten har haft och

2. Norbert Elias & John L. Scotson, *Etablerade och outsiders. En sociologisk studie om grannskapsproblem* (1965), Lund 1999.

3. Jfr Henri Tajfel, *Social Identity and Intergroup Relations*, New York 1982.

4. Edward Said, *Orientalism*, Stockholm 1993.

5. Stuart Hall, »The Spectacle of the 'Other'«, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, red. Stuart Hall, London 1997.

har om kulturdebatten i Väst. Dessa stereotyper rör vad som i vid bemärkelse karakteriserar Oss i den privilegierade västvärlden i relation till de Andra, bördiga från det hotande utifrån. I motsats till det rationella, upplysta, maskulint handlingskraftiga och därigenom överlägsna Väst har ställts den mystiska, feminiserade, irrationella och därför underlägsna Orienten. Denna föreställning har vidmakthållits på en mångfald olika vis, genom rådande maktstrukturer i familjen, i uppfostran, inom utbildningsväsendet och i massmedia. Den är så vida spridd och tagen för given att den inte syns och därför ofta heller inte kan ifrågasättas – även om en markant medvetandehöjning förvisso har skett sedan Said skrev sin bok. Under senare år har emellertid den stereotypa bilden av Orienten väsentligen kommit att kompliceras och utmanas. Efter terrorattackerna den 11 september 2001 har det till den tidigare bilden i det samhälleliga samtalet lagts en föreställning om en Orient som alltjämt framstår som irrationell, men som därtill i allt högre grad träder fram som konfliktsökande, fanatisk, radikalislamistisk och terroristisk. Orienten framtonar därför numera som ett hot på ett helt annat sätt än i den saidska bilden. Detta är alltså föreställningar som går igen över hela västvärlden, och varken Sverige eller Danmark utgör i det avseendet något undantag. Danska och svenska medier har, liksom danska och svenska samhälleliga diskurser i allmänhet, djupgående influerats av de stereotypa bilder som teoretiker som Said och Hall fäst uppmärksamheten på. Chockverkan från 11 september har därtill varit betydande på båda håll.

En livaktig forskningsgenre, inte minst inom kritisk diskursanalys⁶, har studerat hur invandrare skildras i majoritetsmedier i väst. Om man även i detta sammanhang försöker se till mera än själva ytplanet finner man också här att svenska och danska medier har mera gemensamt än vad som vanligtvis erkänns i den allmänna debatten. Låt vara att danska nyhetsmedia tenderar att vara mera explicit avståndstagande och fördömande mot muslimer som kategori, men i övrigt går grundläggande kategorindelningar i Vi och Dem igen på båda sidor. I nyhetsmedier i västvärlden finns det en i forskningen välbelagd tendens att skildra invandrare som antingen hot eller belastning för majoritetssamhället.⁷ Invandraren, eller

6. Teun A. van Dijk, *Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk*, Newbury Park 1987; Teun A. van Dijk, *Elite Discourse and Racism*, London 1993.

7. Ylva Brune, *Nyheter från gränsen: tre studier i journalistik om »invandrare«, flyktingar och*

snarare flykten, som utsatt offer är en annan vanlig mediebild, men medan en sådan framställning medför sympati för den enskilde innebär den i förlängningen likväl en syn på invandraren som en belastning. Ett offer måste ju tas om hand och det kostar pengar. Detsamma gäller den inte ovanliga bilden av invandraren som en representant för det exotiska. Det exotiska är ju också på något sätt det barnlika, det oansvariga och naturnära som behöver beskyddas av dem som vet bättre, dvs. majoriteten. Och skulle exotiska personer komma till Oss i större antal, kan de ganska snart börja uppfattas som ett mera renodlat hot. Då kan det ursprungliga och otyglade ses som ett problem. I den mån positiva exempel anförs i skildringar av invandrare får dessa ofta karaktären av undantaget som bekräftar regeln. Det individuella fallet tillmäts nyhetsvärde just för att det avviker från den stereotypa bilden. Samtidigt antyds det ofta att det stora flertalet företrädare för gruppen agerar på ett sådant sätt att det sammanfaller med den kringstridda uppfattningen. Studier av bland annat lokalpress i de båda länderna antyder att invandrare knappast skildras som naturliga inslag i vardagen i sina nya samhällen.⁸ Så länge inte det sker, kan de knappast heller sägas vara integrerade i de nya samhällena, oavsett vilket normativt innehåll man lägger in i det begreppet.

Annorlunda uttryckt kan man säga att såväl medier som allmänhet i Sverige och Danmark har en tendens att betrakta invandrare som riskbemängda. De utmålas explicit eller implicit som om de medför någon form av risk i socialt och kulturellt hänseende. Denna kan avse majoritetssamhällets invanda normer och värden eller drabba invandrarna själva. Vare sig de för med sig våldsverkan, brott, sjukdomssmitta eller allmän oansvarighet kan de ses i risktermer. Med socialantropologen Mary Douglas klassiska terminologi⁹ kan man skönja en skiljelinje mellan det som anses vara rent och oanfrätt, vilket majoritetsbefolkningen antas stå

rasistiskt våld, Göteborg 2004; Bo Petersson & Anders Hellström, »Stereotyper i vardagen: Bilder av 'de främmande'«, *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*, red. Karin Borevi & Per Strömblad, SOU 2004:48, s. 99–141; Camilla Haavisto, »Raskrig eller oskyldiga pojkestreck? Diskursanalys av ett urval artiklar om händelserna i Häkansböle hösten 2000«, *Etnicitetsbilden i finlandssvenska medier*, red. Tom Sandlund, Helsingfors 2002, s. 103–162.

8. Petersson & Hellström; Bo Petersson, *Stories about Strangers: Swedish Media Constructions of Socio-Cultural Risk*, Lanham 2006.

9. Mary Douglas, *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*, London 1992; Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concept of Pollution and Taboo* (1966), London 2002.

för, och det som anses vara kontaminerat eller förorenat på något sätt. Invandraren står då för det avvikande, vilket på ett eller annat vis upplevs som hotande av majoriteten, antingen akut eller på lång sikt. Majoritetsbefolkningen står å sin sida för det normala, det icke avvikande och det därför osynliga. De vita har ingen färg; det är det bara de svarta som har.¹⁰

Dessa är grundläggande diskursiva strukturer. De går således igen i offentliga och mediala samtal över hela världen och det vore förmätet att tro att Sverige eller Danmark skulle kunna ställa sig över eller bortom dem. I ett sådant ljus kan man därför fråga sig hur intressant det egentligen är att betona och ibland överbetona skillnader mellan länderna i vad som snarast kan karakteriseras som det mediala samtalets ytnivå. Bättre vore om uppmärksamheten kunde kanaliseras i annan riktning där det finns anledning för såväl forskare som praktiker att göra gemensam sak. Ett centralt område för sådan samfälld analys vore hur berättelser om risk förmedlas och med vilka konsekvenser så sker. Riskperceptioner är på många sätt en ofrånkomlig del av den mänskliga tillvaron i den tidsålder som vi lever i.¹¹ I sig medför de egentligen ingenting som är särskilt dramatiskt. När vaga uppfattningar om möjliga framtida risker slår över i en diskurs som utmålar förestående faror för sociala värden, för liv och för egendom kan blandningen emellertid bli explosiv och konflikter följa. När hotuppfattningar sammanfaller med fiendebilder blir följderna lätt förödande. Det är den senare typen av diskussion som karakteriserar medieuppmärksamheten, såväl i Väst som i Öst, kring Muhammedbilderna. Snarare än att konstruera, accentuera och därigenom förstärka skillnader mellan debattklimat och politisk praxis i Sverige och Danmark ter det sig således som en angelägen uppgift att studera mekanismerna bakom och förhindra tillkomsten av denna typ av tillspetsning av den samhälleliga diskursen. Vad hade kunnat göras annorlunda och varför blev det som det blev? Hur kan man förstå aktörernas agerande? Vilka strukturella faktorer ligger i botten för skeendet?

10. Se t.ex. Robert M. Entman & Andrew Rojecki, *The Black Image in the White Mind. Media and Race in America*, Chicago 2000.

11. Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London 1992; Anthony Giddens, *Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives*, London 1999.

Den praktiska politiken

Om det alltså trots allt vad som sägs och skrivs ändå finns grundläggande likheter i det offentliga samtalets premisser är det likväl ovedersägligt att den faktiska invandringspolitiken bedrivits på skilda sätt i Sverige och Danmark under de senaste åren. Det är vanligt att man inom västvärlden urskiljer tre huvudsakliga varianter för utformningen av invandringspolitiken: assimilation, integration och mångkulturalism. I botten för dessa ligger olika uppfattningar om den nationella identitetens beskaffenhet och rådande medborgarskapsideal. Det som vi benämner assimilation går i huvudsak ut på att invandrarna förväntas ge avkall på sina egna nationella identiteter, normer, värderingar och levnadssätt och gå upp i det nya värdlandets värdesystem. Det är en smältdegelsprocess som förutses, men det är bara minoritetsgrupperna som är underkastade smältan. Majoritetssamhället har redan sin form och nykomlingarna ska anpassas till den. Bakom ett sådant synsätt ligger oftast att majoritetens nationella identitet ses som etnisk, dvs. som härkomstbetingad. Den är arvsbestämd och måste vårdas. I fråga om integration är det fortfarande majoritetssamhällets normer som är de rådande och tongivande, men invandrarna förväntas inte ge avkall på sin nationella identitet på samma sätt. Det krävs däremot av dem att de uttrycker och visar sin vilja att anpassa sig till de spelregler och värderingar som landets lagar och konstitutionella ramverk anger. Den underliggande idealbilden av majoritetssamhällets nationella identitet är snarast av medborgerlig eller social (eng. *civic*) typ. Invandrarna förutsätts dock alltså anpassa sig till de yttre ramarna och inte minst bidra till sin egen försörjning. Den tredje varianten, mångkulturalismen, är den som tydligast bejakar de olika invandrade gruppernas kollektiva identiteter. Fortfarande förutses anpassning till gemensamma konstitutionella ramverk, men majoritetens normer anses inte på samma sätt självklart styrande i samhällslivet. I beteckningen mångkulturalism ligger att invandrade grupper förutses föra med sig sina kulturella tänkesätt och levnadsmönster in i det nya landet och på så sätt främja samförstånd och harmoni och förebygga konflikter. Samtidigt kan här tydligare gränssytor mellan etniska och kulturella grupper bli följden. Identitetspolitik och mångkulturalism går i många avseenden hand i hand.

Denna inledande artikel är inte platsen att föra en principiell, norma-

tiv diskussion om de olika modellernas förtjänster och brister. De kommer att diskuteras flitigt och intensivt senare i boken, och jag ska inte här föregripa den diskussionen. Vad vi kan konstatera är dock att Sverige sedan 1970-talet officiellt bekänner sig till ett mångkulturellt ideal, och också betraktas som ett typland i detta avseende i litteraturen.¹² Detta konstateras av flera av författarna i boken. Inriktningen mot mångkulturell politik har dock inte varit oomstridd i Sverige, och så sent som i början av 1990-talet bars ett nybildat men kortlivat högerpopulistiskt parti, ny demokrati, ända in i riksdagen på en i många avseenden uttalat främlingsfientlig agenda. Vid valet 2002 vann folkpartiet stora framgångar på att sent i valrörelsen börja driva kravet på motprestationer från dem som önskade förvärva svenskt medborgarskap. Frågan om språktest blev därvid den mest uppmärksammade. Danmark har å sin sida alltsedan utfallet av folketingsvalet 2001 ganska påtagligt rört sig från ett integrationistiskt till ett assimilatoriskt ideal, och det är en utveckling som inte heller försiggått utan kritik, vare sig inrikes eller utrikes. Med avseende på praktisk politisk nivå är således skillnaderna mellan de båda länderna obestridliga, även om de samhälleliga samtalsens grundstrukturer alltså är utformade på likartade vis. Denna spänning kommer att exponeras och exploateras vidare i boken.

Artiklarna i sammanfattning

Boken har sin upprinnelse i en konferens om invandring i Danmark och Sverige som Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet arrangerade med danska och svenska forskare i Höör den 7–8 oktober 2005. Fokus låg på integration. Tanken med konferensen var att sammanföra danska och svenska akademiker som forskar om invandrarfrågor i en gränsöverskridande diskussion, för att se vad jämförelsen mellan det danska och det svenska kunde ge för kunskap och vilka nya frågor en sådan jämförelse kunde ställa till integrationsdebatten i de båda länderna. Ambitionen var att rikta uppmärksamheten på hur stor skillnaden egentligen var mellan de två ländernas politik och debattklimat, eller annor-

12. Stephen Castles & Mark J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Houndmills, Basingstoke 2003, s. 15.

lunda uttryckt, vari de verkliga skillnaderna fanns och hur man kunde förklara dem. Tanken var att en sådan jämförelse skulle kunna kasta nytt ljus över nationell praxis i mötet med invandrare och över den nationella normalberättelsen om invandringen som fenomen, och därmed i förlängningen öppna för nya förståelser av problematiken.

Huvuddelen av bokens författare deltog således vid konferensen i Höör, men inte alla. I början av redigeringsarbetet tog redaktörerna i något fall direktkontakt med andra författare som skulle kunna bidra med perspektiv som så långt föreföll saknas i boken. Ytterligare någon tog själv kontakt och erbjöd bidrag. Slutligen var det även så att en del föredrags-hållare som deltog vid den ursprungliga konferensen inte fann det möjligt att medverka i boken. I detta sammanhang bör det också klargöras hur arbetsfördelningen sett ut mellan redaktörerna. Lina Sturfelt, projekt-assistent vid Centrum för Danmarksstudier, var den som hade hand om det praktiska efterarbetet efter konferensen i Höör. Hon hade varit med och organiserat denna från början och stod initialt för planläggningsarbetet och kontakterna med författare och förlag. Hon fungerade under hela tillblivelseprocessen som teknisk redaktör med ansvar för utformning och formaliaaspekter. Ulf Hedetoft och undertecknad medverkade båda vid konferensen, och trädde så småningom in som arbetande redaktörer. Således kommunicerade vi med författarna, kom med eventuella förändringsförslag och diskuterade substansutformningen av texterna. Dessutom står vi som framgått för var sin artikel i boken.

Sammantaget finns här en uppsättning artiklar som är både varierande och spännande i sin sammansättning. Det är en bok där alla långt ifrån är eniga om allt, vilket förstås ger en betydande dynamik åt volymen. De enskilda texterna uttrycker sina respektive författares åsikter i de frågor som diskuteras. Däremot sammanfaller inte nödvändigtvis de åsikter som ventileras i de olika artiklarna med redaktörernas ståndpunkter. Ledstjärnan har istället varit att spegla olika schatteringar av den angelägna samhällsdebatt om invandring, nationell identitet och mångkulturalism som pågår i de båda länderna.

Tematiskt spänner boken över ett ganska vitt fält. Den börjar med generella och allmänna diskussioner och slutar med tämligen handfasta policyrekommendationer. I de första bidragen förs diskussionen i termer av problem och förtjänster med mångkulturalism. Med termen förstås då

inte i första hand det faktiska konstaterandet att det finns mer än en nationell kulturtradition inom ett land, utan istället avses den princip som bejaktar mångfalden i ett land som något positivt och som därför försöker att slå vakt om och förstärka den.¹³ Inte minst diskuteras islam inom denna kontext. Islam och dess potentiella utmaningar mot det mångkulturella samhället är ett tema som dyker upp i flera texter. De artiklar som följer därefter diskuterar integrationens villkor och begränsningar. Invandrarnas möte med den politiska kultur som majoriteten förknippas med uppmärksammas, varvid frågan bland annat ställs om det inte är denna som utgör huvudproblemet för inklusionen av invandrare i majoritetssamhället. En artikel diskuterar explicit de dominerande danska attityderna till invandring som ett huvudproblem. Som delvis motstående perspektiv diskuteras i andra texter invandrarnas religionstillhörighet – återigen främst islam – samt personliga nätverk och patriarkala strukturer som bekymmer i ett integrations- och inklusionsperspektiv. Här bedöms de främsta hindren ligga hos invandrarna själva.

Bokens andra hälft inrymmer mera handfasta komparativa analyser mellan danskt och svenskt. Det är intressant att konstatera att den gängse bilden av restriktiv och stelbent dansk praxis gentemot invandrare respektive liberal och välkomnande svensk hållning långt ifrån alltid håller streck, även om det också finns exempel på att så sker. I artiklarna görs jämförelser mellan allmän diskurs om invandrings- och integrationsfrågor i de båda länderna, liksom mellan diskussionerna i fråga om dubbelt medborgarskap och den politiska praxis som utvecklade sig kring frågan om frivillig återvandring av flyktingar. De sista bidragen i boken är fokuserade på integration som konsekvens av praktisk politik. Här presenteras en del åtminstone implicita rekommendationer för hur inklusion i de nya samhällena kan uppnås. De exempel som avhandlas rör kommunplacering av flyktingar respektive hur valsystemets organisering kan inverka på invandrarnas politiska integration. Så kan alltså bokens huvudlinjer grovt sammanfattas. För att ge en tydligare bild av bidragen och hur de faller in i bokens allmänna sammanhang ges nedan mera konkreta sammanfattningar av varje artikel.

13. Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge 2000, s. 6.

I »Mångkulturalismen och den politiska mobiliseringen av islam« spårar *Aje Carlbom* betydande skillnader mellan danskt och svenskt debattklimat. I Danmark har frågan om politisk islam, eller islamism, i flera år utgjort ett tema för offentlig debatt. Så är det inte i Sverige, där politisk islam enligt Carlboms förmenande dolts av en kulturpluralistisk ideologi som tabubelagt aspekter av det mångkulturella samhället. I artikeln diskuterar Carlbom den mångkulturalistiska ideologi som organiserat tänkandet i den offentliga sfären i Sverige och de kunskapsmässiga konsekvenser denna har haft för möjligheterna att förstå islam och integration. Problemet som uppstått i det svenska samhället, menar Carlbom, är att ideologin gjort det möjligt för konservativa islamister att skaffa sig en central position i nationalstatens offentlighet där de kunnat föra fram budskap som står i motsättning till statens jämlikhetssträvanden. Islamisterna, som utgör en minoritetsposition bland den muslimska befolkningen, har enligt Carlbom ambitioner att etablera en parallell offentlighet med egna institutioner. I kombination med ett patriarkalt tänkande betyder etableringen av religiöst organiserade enklaver att integrationsprocessen kan försvåras, särskilt för muslimska kvinnor och ungdomar.

Minst lika långt i sin kritik av den officiella svenska hållningen till mångkulturalismen går *Jonathan Friedman och Kajsa Ekholm Friedman* i sin artikel »Sverige: Från nationalstat till pluralt samhälle«. De diskuterar specifikt utvecklingen i Sverige, som de sätter in i ett större internationellt perspektiv och relaterar till globaliseringen och de processer som de menar leder till nationalstatens upplösning. I sin karakteristik av det svenska diskussionsklimatet som dogmatiskt politiskt korrekt ligger de helt i linje med den allmänna uppfattning om den dansk-svenska debattens huvudlinjer vilka diskuterats ovan. Friedman och Ekholm Friedman behandlar i sin text det som de benämner mångkulturalismens motsägelsefulla logik och sätter den i relation till framväxten av nya eliter och deras hegemoniska diskurser i Sverige. Avvikande uppfattningar tystas ned, marginaliseras och stämplas lätt som rasistiska, hävdar de, och de tvekar inte att beteckna det svenska debattklimatet som orwellskt.

Ett motsatt perspektiv till det som uttrycks i de två föregående artiklarna representeras av *Hans Ingvar Roth* i hans text »Om mångkulturalismens kritiker«. I sitt bidrag diskuterar Roth kritiskt några av de vanligaste invändningarna mot den normativa mångkulturalismen i dansk

och svensk samhällsdebatt. Han argumenterar mot dessa invändningar, som till exempel mångkulturalismens söndrande effekter på samhällsidentiteten samt grupprättigheternas hot mot de individuella mänskliga rättigheterna. I stället argumenterar Roth för tesen att den normativa mångkulturalismen i sina mera moderata varianter – det som han benämner svag normativ mångkulturalism – snarare syftar till att fördjupa samhällsgemenskapen i ett mångkulturellt samhälle. Detta sker, menar Roth, bland annat genom att de individuella mänskliga rättigheterna tas på större allvar genom att rätten till religionsfrihet förverkligas.

I artikeln »Fælles værdier, statsreligion og islam i dansk politisk kultur. Det nordiske medborgerskabs specifikke universalitet« lokaliserar de främsta hindren mot invandrades integration till majoritetskulturen. *Per Mouritsens* fokus ligger på Danmark. En utgångspunkt i hans text är att den danska politiska offentlighetens uppfattning av islam ytterst bottnar i den särpräglade förståelse av medborgarskap och tillhörighet som kännetecknar dansk politisk kultur. Mouritsen diskuterar de problem som uppstår när den förment danska universalismens särprägel artikuleras i debatten och därvid anger vilka gemensamma, normerande danska värden som ovillkorligen måste erkännas av invandrare. Det gäller särskilt värden som likhet, frihet och demokrati, vilka framstår som absoluta och närmast heliga, men samtidigt vävs in i danska etnisk-kulturella överlägsenhetsföreställningar. Mouritsen förhåller sig i sammanhanget kritisk till den idealbild som ofta förmedlas i litteraturen kring medborgerlig nationalism och författningspatriotism, som han menar inte alls är lika inkluderande som litteraturen låter antyda.

Erik Berggren tar i artikeln »Folklighet, främlingshot och mikrostatskupper. Om utlänningspolitikens dynamik i Danmark« ytterligare ett steg i sin kritik mot danska tänkesätt i invandringsfrågan. I sitt bidrag tar han tydligt fasta på debattens ovan skisserade huvudlinjer avseende skillnaderna i svensk och dansk invandringspolitik, och i sin karakteristik av det danska klimatet ger han kritikerna rätt. Berggren tar sin utgångspunkt i Dansk Folkepartis valframgångar under 2000-talet liksom det samarbete som DF haft med de borgerliga regeringspartierna sedan 2001. Han analyserar den negativa och ofta fientliga hållningen mot invandrare och flyktingar i dansk debatt och lagstiftning, liksom strävan att prioritera och bevara »det danska«. Berggren lämnar ett eget bidrag

till debatten. Han hävdar att den, som han benämner det, främlingsfientliga inriktningen i dansk politik bäst kan förstås och analyseras i termer av fascism. Han menar att detta begrepp har högre analyskraft än det mer slitna populismbegreppet. Områden där Berggren menar att fascismbegreppet har en sådan, större analyskraft rör organisk nationalism och rasism, men mest av allt hävdar han att begreppet kan kasta ljus över vissa maktsäkringsstrategier, som nedtystande av kritik, antielitistisk retorik samt den allmänt aggressiva stilen vid omformningen av lagstiftning kring invandrare och asylsökande i restriktiv riktning.

I »'Invandrarflickor' som fyrdubbelt förtryckta? En intersektionell analys av generationskonflikter bland 'invandrarfamiljer' i Sverige« lokaliserar *Mehrdad Darvishpour* emellertid de främsta hindren för inklusion till invandrargrupperna själva. Darvishpour argumenterar för det värdefulla med ett intersektionellt synsätt då det gäller att analysera integrations- och inklusionsfrågor. Han visar därvid att det bland den invandrade befolkningen, förutom en maktförskjutning i könsrelationen till kvinnors fördel, också pågår en maktförskjutning mellan föräldrar och barn, varvid föräldrarnas position försvagas. Barnen för in den nya kulturen i hemmet, och det nya samhällets normer och lagar ökar barnens inflytande i förhandlingarna med föräldrarna. Föräldrarna kan dock tänkas föra fram den kulturella traditionen i ursprungslandet som ett argument för sin sak och därmed blir konflikten ännu mer akut. Risken för familjekonflikter bland invandrare ökar när könsskillnader samverkar med generationsskillnader, hävdar Darvishpour. Många invandrarflickor blir fyrdubbelt förtryckta. De tillhör underklassen, är utsatta för etnisk diskriminering, är som kvinnor förtryckta av patriarkatet samt är som barn och tillhörande den yngre generationen styrda av föräldrarnas auktoritet. När en del av dem trots allt vågar utmana den traditionella patriarkala kulturen, riskerar de att möta sanktioner från sin omgivning. Yttringar som »hedersrelaterat våld« ska enligt Darvishpour ses mot denna bakgrund.

Søren Chr. Lassen och Kate Østergaard diskuterar i »Tværnationale bevægelser blandt muslimer i Danmark« den ökade betydelsen av tvärnationella religiösa rörelser hos unga muslimer i Danmark, vilket de relaterar till integrationsprocesser i allmänhet i det danska samhället. De ser en rörelse bort från traditionalistisk islam till icke-traditionella tolk-

ningar, vilket författarna förklarar som ett brott med föräldratraktionen och ett sökande efter nya identiteter. Lassen och Østergaard diskuterar attityderna till integration bland ungdomsrörelserna och påvisar att synliga kultursymboler som slöjan ofta tjänar mera som inlägg i en intern diskussion muslimer emellan än som markeringar gentemot utomstående. Därför, hävdar de, kan inte yttre tecken på hängivenhet gentemot islam ses som någon indikation på grad av integration i det danska samhället. Vissa grupper vägrar att låta sig integreras politiskt, trots att de har möjligheten, medan andra kombinerar sin religiösa identitet som muslimer med ett aktivt deltagande i samhället och ett värdesättande av den demokratiska processen. Bilden är därför sammansatt, menar Lassen och Østergaard.

I »Mellem sociale relationer og arbejdsmarkedet. Om viljen til integration« är *Tina Kallehave* utgångspunkt den särställning som immigranternas deltagande på arbetsmarknaden i samtliga skandinaviska länder anses ha för invandrarnas integration. I befintliga politiska program är arbetet inriktat på att påverka den enskilde invandrarens och hans/hennes inställning och förmåga till förvärvsarbete. Kallehave analyserar som kontrast sambandet mellan invandraren som subjekt och den ofta förbisedda sociala verklighet som han/hon lever i. Särskilt diskuterar hon invandrare från Somalia, vilka hon närmat sig genom djupintervjuer. I sin artikel problematiserar Kallehave motsättningen mellan statens förväntningar på den enskilde invandraren som ett subjekt med fri vilja för eller emot integration å ena sidan och som ett subjekt med bunden vilja och insnävade handlingsmöjligheter å den andra. Här är det framför allt immigranternas etniska, familjemässiga eller klanrelaterade band som synliggörs. Motsättningar invandrare emellan framhålls också som en central betingelse för utformningen av den enskilde invandrarens vardagsliv.

Därnäst i boken följer en övergång till tydligare komparativa perspektiv med avseende på likheter och skillnader mellan danskt och svenskt agerande i diskurs och praxis. *Martin Bak Jørgensen* slår i artikeln »Dansk realisme og svensk naivitet? En analyse af den danske og svenske integrationspolitik« fast att Sverige och Danmark har en hel del gemensamt i fråga om invandringens historiska utveckling, samtidigt som skillnaderna är stora när det gäller hur invandringspolitiken hanterats. Det finns exempelvis betydande differenser i fråga om integrationsstrategier och

lagstiftning. För att undersöka vilka skillnader som finns och på vilka nivåer de kommer till uttryck gör Bak Jørgensen en diskursanalys av lag- och utredningstexter. Han belyser därigenom de dominerande diskurserna i de båda länderna och diskuterar de politiska strategier som anlagts, liksom deras möjliga konsekvenser. »Discursive structures matter«, understryker Bak Jørgensen. Integrationsdiskursen är förknippad med social praxis som har påtagliga konsekvenser för de personer som diskursen refererar till. Begrepp som integration, självförsörjning, medborgarskap och diskriminering är centrala i hans undersökning, och han visar att det är i tolkningen av dessa begrepp som de danska och svenska diskussionsklimaten skiljer sig åt. Det förra är här väsentligt mera restriktivt än det senare.

I *Lærke Klitgaard Holms* »Migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab: Forskelligt syn på dobbelt statsborgerskab i Danmark og Sverige« är det komparativa dansk-svenska perspektivet också mycket tydligt. Klitgaard Holm jämför den svenska riksdagen och det danska folketinget och deras syn på dubbelt medborgarskap. Hon belyser debatterna med hjälp av teorier om medborgarskap, såväl klassiska som nyare. I början av år 2000 valde Sverige att bryta med den dittillsvarande hållningen att invandrare måste ge upp sitt tidigare medborgarskap vid naturalisation. I Danmark var emellertid folketingsmajoriteten avvisande. Förespråkarna för dubbelt medborgarskap menade, enligt Klitgaard Holm, att man måste tänka om beträffande förhållandet mellan nationell identitet och medborgarskap, eftersom invandrarnas kontakter och utbyte med såväl ursprungsland som mottagarland fungerar helhetsskapande för den enskilde och gynnar båda länderna. Eftersom det var angeläget att säkerställa det demokratiska deltagandet hos alla statsinvånare, kunde boendepincipen väga tyngre än statsinvånarens nationalitet, hävdade de. Å sin sida menade motståndarna att ett dubbelt medborgarskap kunde få allvarliga följder för landets sammanhållning. De ansåg att medborgarskapet var unikt och odelbart och att det därför inte kunde jämföras med medlemskap i en förening vilken som helst, avslutar Klitgaard Holm.

I »Borta bra men hemma bäst? Om frivillig återvandring från Sverige och Danmark« nyanserar *Christina Johansson* bilden av skiljelinjer mellan svenskt och danskt genom att analysera så kallad frivillig återvandring av flyktingar i de båda länderna med början på 1990-talet. I det återvand-

ringsarbete som då tog form fick somliga flyktingar från krigsdrabbade områden endast temporära uppehållstillstånd. I Danmark gällde detta flyktingar från Bosnien och i Sverige handlade det om somalier. Det är mycket som talar för att den frivilliga återvandringen bör ses som ett led i en restriktivare hållning gentemot flyktingar, menar Johansson. Trots att återvandringsverksamheten i Danmark och Sverige har många gemensamma drag, finns det också signifikanta skillnader, framhåller hon. Mest intressant i detta sammanhang är att Danmark, som alltså ofta i de offentliga samtalen beskrivs som betydligt mer anfåttat av rasism och nationalism än Sverige, tycks ha en vidare och mer flexibel syn på återvandringsverksamheten. Att dansk återvandringsverksamhet visar upp en större generositet kan givetvis hänga samman med det starka danska önskemålet att flyktingar återvänder. Oberoende av vilket skäl som ligger bakom är dock dansk återvandringsverksamhet mer förmånlig för de enskilda flyktingar som önskar återvända än vad som är fallet i Sverige, konkluderar Johansson.

Den aspekt som *Anna Piil Damm* undersöker i »Geografisk spridning af flygtninge: Vejen til assimilering?« är i vilken mån flyktingars integration på arbetsmarknaden påverkas av deras placeringssort i det nya landet. Närmare bestämt undersöker hon den danska lokaliseringspolitik av flyktingar som var i kraft mellan 1986 och 1998 samt diskuterar den så kallade Hela Sverige-strategin som antogs 1985 och övergavs 1994. I båda dessa fall var avsikten att sprida flyktingarnas boende utanför storstadsområdena. Piil Damms slutsats är att placeringspolitikens utformning fått tydliga ekonomiska konsekvenser både i det danska och i det svenska fallet. Allra mest intressant är hennes rön att bostadsplacerade flyktingars inlemmande i arbetsmarknaden främjas av om de kan placeras i närheten av sina landsmän snarare än spridas ut över landet. Segregering är alltså ekonomiskt nyttig, skulle man kunna sammanfatta Piil Damms slutsats. Således menar hon att det är lämpligt att låta flyktingarna påverka valet av boendeort, då de har bättre möjligheter att göra sig gällande på arbetsmarknaden om de kan styra själva.

Som framgått är det inte alltid Danmark som faller sämst ut vid en jämförelse av olika integrationsaspekter med Sverige. *Lise Togeby* visar i »Hvorfor er den politiske deltagelse blandt etniske minoriteter i Danmark så forholdsvis høj?« för sin del att de etniska minoriteterna i över-

raskande hög grad deltar aktivt i den danska lokalpolitiken, och härvidlag klart överglänser Sverige. Hon finner förklaringen på det institutionella planet. Vid valförfarandet ges personröster stor genomslagskraft i danska val, och utsikterna till bättre representation av invandrarföreträdare har positiv inverkan på invandrarnas valdeltagande. Vidare finner Togeby att konstruktionen av regelverket i den danska kommunallagen kan medverka till att förklara vilka etniska grupper som väljs in i kommunfullmäktige, vilka partier de representerar och vilka egenskaper de har. »Institutions matter«, konstaterar Togeby kärnfullt. Budskapet är att institutionell design synes vara mera betydelsefullt för graden av integration av invandrare än kulturskillnader och resurstillgång. Detta är ett hoppgivande perspektiv, eftersom den typen av institutioner är relativt lätta att ändra på.

I »Divergens eller konvergens? Perspektiver i den dansk-svenske sammenstilling« bidrar *Ulf Hedetoft* med en uppsummerande perspektivering. Han diskuterar de inhemska uppfattningarna om danskhet, deras primat i den danska debatten och de utmaningar de ställs inför i en globaliserad värld. Samtidigt reflekterar han kring de inneboende paradoxerna och spänningsförhållandena i den officiella svenska mångkulturalistiska diskursen, vilken genom de senaste årens fokus på strukturell diskriminering visat på att allt inte är frid och fröjd ens i Sverige. Diskursiv divergens och praktisk konvergens är i mångt och mycket framträdande drag då man jämför utvecklingarna i Sverige och Danmark, fastslår Hedetoft. Om något varit den allmänna konklusionen av denna volym som helhet, så är det detta. Verkligheten är som alltid komplex, och Hedetoft uttrycker förhoppningen att den schablonladdade debatt som bedrivs mellan de båda länderna inte ska dölja de likheter i samhällsutmaningar och synsätt som faktiskt finns. Förhoppningsvis kan denna volym bidra till en sådan nyansering.

Summary

Immigration and integration in Denmark and Sweden: Similarities and differences in debate and political practice

In his introductory chapter Bo Petersson addresses the rather inflamed Danish-Swedish debate about the neighbouring country's approach to issues of immigration and multiculturalism. In Sweden the image prevails of Denmark as a den of intolerance, racism, and xenophobia, whereas Sweden is depicted in Denmark as a land of multiculturalism and political correctness, where people's real opinions about immigration and multiculturalism are not allowed to be articulated. Petersson addresses the need to look beyond this surface layer of the debate and instead analyse the commonalities of more fundamental discursive structures. If these are analysed, it is clear that both states are affected by the universal tendency to categorize people, subdivide them into Us and Them, subscribe to stereotypes, and discriminate accordingly on the basis of ascribed group characteristics. He further argues that analyses of majority mass media discourse in the two countries reveal tendencies to address immigrants in terms of risks to societal values. Still, the political approaches to immigration and multiculturalism on a national level are obviously different in the two countries. However, it is important not to lose sight of the similarities involved, as regards e.g. global challenges that warrant response and the reactions of resident majorities to migration and multiculturalism, especially when these develop from ideas about vague risks to estimations of more elaborated threats which in turn may prompt aggressive and allegedly defensive action. In the second part of the chapter, Petersson introduces the volume as such and provides condensed descriptions of the individual contributions of the book.

Referenser

Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage, London 1992

Billig, Michael, *Banal Nationalism*, Sage, London 1995

Brune, Ylva, *Nyheter från gränsen: tre studier i journalistik om »invandrare«, flyktingar och rasistiskt våld*, Institutionen för journalism och massmedia, Göteborg

2004

Invandring och integration i Danmark och Sverige

- Castles, Stephen & Miller, Mark J., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Palgrave, Houndmills, Basingstoke 2003
- Douglas, Mary, *Purity and Danger: An Analysis of Concept of Pollution and Taboo* (1966), Routledge, London 2002
- Douglas, Mary, *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*, London 1992
- Elias, Norbert & Scotson, John L., *Etablerade och outsiders. En sociologisk studie om grannskapsproblem* (1965), Arkiv, Lund 1999
- Entman, Robert M. & Rojecki, Andrew, *The Black Image in the White Mind. Media and Race in America*, University of Chicago Press, Chicago 2000
- Giddens, Anthony, *Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives*, Profile, London 1999
- Haavisto, Camilla, »Raskrig eller oskyldiga pojkestreck? Diskursanalys av ett urval artiklar om händelserna i Håkansböle hösten 2000«, *Etnicitetsbilden i finlands-svenska medier*, red. Tom Sandlund, Forskningsinstitutet, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet, Helsingfors 2002, s. 103–162
- Hall, Stuart, »The Spectacle of the 'Other'«, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, red. Stuart Hall, Sage, London 1997, s. 223–290
- Parekh, Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard University Press, Cambridge MA 2000
- Petersson, Bo, *Stories about Strangers: Swedish Media Constructions of Socio-Cultural Risk*, University Press of America, Lanham 2006
- Petersson, Bo & Anders Hellström, »Stereotyper i vardagen: Bilder av 'de främmande'«, *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*, red. Karin Borevi & Per Strömblad, SOU 2004:48, s. 99–141, Fritzes offentliga publikationer, Stockholm 2004
- Said, Edward, *Orientalism*, Ordfront, Stockholm 1993
- Tajfel, Henri, *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, New York 1982
- Van Dijk, Teun A., *Communicating Racism. Ethnic Prejudice in Thought and Talk*, Sage, Newbury Park 1987
- Van Dijk, Teun A., *Elite Discourse and Racism*, Sage, London 1993

MÅNGKULTURALISMEN OCH DEN POLITISKA MOBILISERINGEN AV ISLAM

Aje Carlbom

Observation has allowed [anthropologists] to [see] [...] that »things could always be different«, and causes us to beware of well-intended generalising schemes that are not grounded in specified populations in defined circumstances. We are thus more likely to be critics than architects of grand theory. This often assigns to us the unwelcome yet vitally needed role of questioning the certainties of others, both social scientists and policy makers.¹

En skillnad mellan den danska och svenska diskussionen om det mångkulturella samhället är frågan om politisk islam, eller islamism, som det också kallas. I Danmark har politisk islam utgjort ett tema för offentlig diskussion och debatt i flera år. I Sverige är politisk islam – som empiriskt existerande företeelse inom ramen för den svenska nationalstatens gränser – ett av de fenomen som i många år utelämnats ur diskussionen om invandring och globalisering. Även om det under senare tid har väckts en debatt om den islamistiska verksamheten i svenska förorter är det ett fenomen som är placerat under rubriken politiskt känsligt område.² Islamism har förvisso nämnts av vissa forskare, men bara i förbigående och

1. Eric R. Wolf, »Anthropology Among the Powers«, *Social Anthropology*, nr 7, 2, 1999, s. 121–134. Citat s. 132.

2. Se Mohamed Omar & Salam Karam, »Terrorister rekryteras med stipendier«, *Aftonbladet* 20.7 2005 och Alan Desiwar, »Islamisterna får oss att fly förorten«, *Expressen* 19.11 2005. Båda inläggen diskuterar politisk islam i Stockholms förorter, men fenomenet är naturligtvis också märkbart i Göteborg och Malmö.

infogat i en ideologisk hållning där den primära avsikten varit att ofarliggöra, snarare än att förstå, vilken roll politisk-religiösa aktivister intar i förhållande till andra muslimer och det svenska majoritetssamhället.

En huvudpoäng i den här artikeln är att oviljan att diskutera islamism kan få en mängd negativa ideologiska och sociala konsekvenser. Bland annat riskerar man, som Bassam Tibi påpekat, att oreflekterat ge legitimitet åt patriarkala ledare och deras ambitioner att etablera en muslimsk enklav eller ett parallellt samhälle i samhället som organiseras i enlighet med Koranen och sunna.³ Följden av detta är att de svagaste i samhället, muslimska kvinnor, barn och ungdomar, sannolikt går en onödigt svår integrationsprocess till mötes. Islamister utgör också den mest aktiva gruppen av troende som är inblandade i att lägga grunden för islams position i det framtida Europa. Enligt en bedömare som John L. Esposito kommer antalet muslimer i Europa att överstiga antalet icke-muslimer runt 2050 – kanske tidigare i vissa storstäder.⁴ För att förstå de utmaningar den sekulära nationalstaten står inför är det således nödvändigt att fördjupa sig i vilken typ av aktörer som är drivande i de sociala och politiska förändringar som pågår. Under senare år har tanken på att islam måste accepteras som en del av Europa vuxit sig allt starkare i vissa sociala skikt – särskilt bland progressiva författare och politiker på vänsterkanten. Ett argument i den här artikeln är dock att det inte handlar så mycket om att acceptera islam i allmänhet som abstrakt symboliskt system eller världsbild. Frågan är snarare vilken religiös tolkning som är, eller kommer att bli, hegemonisk. Vilken grupp inom gruppen ska stat(erna) stödja i arbetet med att erkänna »islam«?

Att göra islamism till ett kunskapsobjekt är problematiskt i den politiska kontext som präglar det samtida Sverige, även om situationen har förändrats en del av de senaste årens terrordåd. Som fenomen är islamismen omgärdad av en mängd olika typer av globala händelser och politiska intressen som tar sig in i tolkningarna av fenomenet. Att fokusera po-

3. Bassam Tibi, »Muslim Migrants in Europe: Between Euro-Islam and Ghettoization«, *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture, and Citizenship in the Age of Globalization*, red. Nezar AlSayyad, Boston 2002.

4. John L. Esposito, »Modernizing Islam and Re-Islamization in Global Perspective«, *Modernizing Islam: Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, red. John L. Esposito & François Burgat, New Brunswick, NJ 2003.

litisk islam innebär att man tvingas förhålla sig till ideologiska strukturer, eller tankemönster, som dominerat tänkandet (i den svenska nationalstaten) kring globaliseringen de senaste decennierna. Här har vi diskussionen kring »the clash of civilisations« och islam som den »gröna« fara som efterträtt kalla krigets »röda« hot. Islam i allmänhet och islamism i synnerhet ingår också i den nationella debatten om islamofobi, främlingsfientlighet, kulturrasism och det faktum att islamism ofta associeras med militanta politiska aktioner. Ett vanligt sätt att avfärda en diskussion om islamism i Sverige (och förvisso även i Danmark) är att hänvisa till risken för »demonisering« av alla muslimer eller att man »legitimerar« högnationalisternas alltigenom negativa synsätt på religionen och dess anhängare. Genom att diskutera islamismen som en del av islams mångfald är det dock möjligt att komma förbi de värsta stereotyperna om muslimer och dessutom skaffa sig insikter i vilket ansvar islamister själva har när det gäller konstruktionen av stereotyper kring frågan om vad en muslim är.

Vissa skulle nog vilja invända mot detta påstående och hävda att forskare i Sverige (och i Danmark) i många år diskuterat islams heterogenitet. Det stämmer, men det är generellt en heterogenitet som (i Sverige) inte omfattar islamism. Svenska forskare har belyst ett flertal av de rörelser som är verksamma i islams namn och diskuterat olika former av religiositet hos dem som kallar sig muslimer. När det gäller frågan om religiösa rättigheter har man dock fallit tillbaka på samma typ av essentialistiska och homogeniserande definition som används av de islamister som är verksamma med att försöka öppna offentligheten för islam. All skuld kan inte läggas på majoritetssamhället, som progressiva akademiker och politiker ofta påstår, för den islamofobi som idag grasserar i världen. En avsevärd del av ansvaret för den negativa bilden av islam och muslimer måste också tillskrivas de islamister som varit verksamma de senaste decennierna med att föra fram islam som lösningen på alla sociala problem. Särskilt påtagligt är det att islamister i Mellanöstern bidragit till att skapa ett obehag kring islam i Europa. Men även religiösa aktörer i olika europeiska nationalstater har bidragit till att många européer är tveksamma inför muslimer och islam.

Politisk islam

Vad islamism är, hur det ska definieras, är en fråga som ofta har väckts när jag vid olika tillfällen föreläst offentligt om min doktorsavhandling. Det är möjligt att betona olika aspekter av fenomenet. Jan Hjärpe har, exempelvis, fört fram att islamism handlar om ett övertagande av statsmakten och om att religiösa aktivister har för avsikt att islamisera samhället »ovanifrån«.⁵ Det synsätt som organiserar förhållningssättet i den här artikeln skiljer sig från Hjärpes perspektiv i det att islamism också kan handla om att arbeta för en islamisering »underifrån«: att man på olika sätt försöker sprida islam genom att bearbeta individens medvetande. Janine A. Clark har definierat termen islamism på ett sätt som jag till fullo instämmer med:

I define an Islamist activist, or »Islamist«, as a Muslim who attempts to re-Islamize society by encouraging individuals to practice Islam in daily life and to bridge the perceived gap between religious discourse and practical realities. He or she is a Muslim who seeks to actively extend and apply Islam beyond what is commonly regarded in liberal political thought as the private realm and into the public realm. In doing so, Islamic activism (Islamism) promotes the idea of regarding Islam as a complete system, a body of ideas, values, beliefs, and practices encompassing all spheres of life.⁶

Den här definitionen är användbar om man vill förstå det politiska arbete som genomförs av islamister verksamma i Europa. Verksamheten här är inte i första hand inriktad på att försöka göra revolution genom att ta över staten. Aktiviteten är istället fokuserad vid att re-islamisera muslimska individer och att islamisera den sekulära offentligheten genom att arbeta för ett erkännande av islam. En av fördelarna med den här definitionen är att den beskriver dem som är politiskt aktiva för islam som aktörer istället för att reducera dem till offer som bara reagerar på vad Europa, västvärlden eller »majoritetssamhället« gör. Vare sig vi vill acceptera det eller inte, finns det människor i Sverige och annorstädes som

5. Jan Hjärpe, »Political Islam in Sweden: Integration and Deterrence«, *Transnational Political Islam: Religion, Ideology and Power*, red. Azza Karam, London 2004, s. 58–79.

6. Janine A. Clark, *Islam, Charity, and Activism: Middle Class Networks and Social Welfare in Egypt, Jordan and Yemen*, Bloomington 2003, s. 14.

anser att lösningen på alla problem finns att hitta i islam – ett trossystem som av islamister betraktas som överlägset alla andra läror, sekulära eller religiösa. Typiskt för den islamistiska mittfåran i exempelvis Egypten är att definiera västerländsk kultur som det stora hotet och samtidigt lyfta fram islam som räddningen för alla muslimer.

Ett problem i den allmänna politiska debatten i Sverige är att termen »islamism« enbart verkar associeras med extremism, militant verksamhet eller religiös radikalism. Vi kan till exempel se detta i den interpellationsdebatt som ägde rum den 28 november 2005 mellan Ewa Björling (m) och statsrådet Jens Orback (s).⁷ Den övergripande fråga som formulerades här handlade om vad regeringen gör för att »motverka att islamistiska krafter får fotfäste i Sverige?« Diskussionen präglades av att de två kontrahenterna föreställer sig att det finns två olika typer av »muslimer«. Å ena sidan att det finns »människor som är beredda att i islams namn begå olika våldshandlingar (islamister) och å andra sidan den överväldigande majoritet av muslimer för vilka sådana handlingar med självklarhet är oacceptabla (muslimer)«. ⁸ Det är förenat med såväl politiska som sociala problem att föreställa sig muslimsk identitet på ett så pass förenklat sätt. En följd av denna föreställningsvärld är att de moderata/konservativa islamisterna och deras förhållningssätt till »integration« hålls i skymundan. Detta kan visa sig vara allvarligt för nationalstaten på längre sikt eftersom dessa aktörer har som en av sina främsta målsättningar att separera muslimer från icke-muslimer i en islamiskt organiserad offentlighet.

I den samhällsvetenskapliga litteraturen finns ett flertal olika termer för att beskriva de religiösa skillnaderna mellan individer och grupper som använder ordet »muslim« i sin självidentifikation. Det finns inte utrymme att ge en fullödig beskrivning av detta komplicerade område här, men man kan i alla fall dra slutsatsen att det råder konsensus bland forskare om att den muslimska »gruppen« präglas av en omfattande splittring i frågor som har att göra med religionens roll i individens och samhällets liv. Detta har bland annat visat sig i debatten i samband med *Jyllands-Postens* nidbilder av profeten Muhammed, där såväl sekulariserade som praktiserande muslimer uttalat sig om yttrandefrihetens

7. Interpellation 2005/06:142 av Ewa Björling (m) till statsrådet Jens Orback (s).

8. Orback, anf. 118.

gränser, tolerans och annat. När det specifikt gäller islamistiska grupper utgör dessa generellt en minoritet inom minoriteten. Islamisterna bildar en speciell kategori i förhållande till alla andra muslimer. Denna minoritet är emellertid också fragmenterad i olika enheter. Förenklat kan man tala om att det existerar tre olika ideologiska tendenser bland islamister, nämligen moderata, konservativa och radikala grupper. Målsättningen för dessa tre grupperingar är densamma: att arbeta för ett införande av den islamiska kunskapstraditionens *signs and symbols* i samhällets privata och offentliga sfär. Tendenserna skiljer sig däremot åt vad gäller val av politisk metod. De radikala kan tänka sig att använda militanta medel för att åstadkomma politisk och social förändring. De moderata och konservativa avfärdar detta och föredrar demokratiska, det vill säga, verbala och sociala metoder (argumentation och etablering av politiska/sociala nätverk).

Den svenska situationen präglas av att de moderata och konservativa islamisterna betraktas som icke-existerande, som referatet från interpellationsdebatten ovan visar. I och med att islamism är synonymt med extremism (väpnat våld) blir det möjligt att betrakta alla andra muslimer som politiskt neutrala aktörer som representerar en islamisk livsstil vilken-som-helst. I Regeringens råd för kontakt med trossamfund, exempelvis, representeras islam av ingenjören Mahmoud Aldebe och sekreteraren Helena Benaouda.⁹ Dessa två är verksamma inom ramen för den stora moskén vid Medborgarplatsen i Stockholm, en moské där flera av företrädarna är kända för att stå ideologiskt nära det moderat-konservativa islamistiska partiet Muslimska Brödraskapets synsätt. Aldebe har i många år arbetat politiskt för islam utifrån moderat-konservativa utgångspunkter och han står som medförfattare till en skrift (vilken diskuteras längre fram i den här artikeln) som består av propaganda som framställts av konservativa islamister i Saudiarabien. Orback betraktar de två representanterna som »företrädare [...] för muslimer«.¹⁰ Det finns inget egenvärde i att lyfta fram den konservativa islamismen; problemet är att det råder oklarheter i hur representativt detta perspektiv är sett i förhållande till alla andra som kallar sig muslimer. Dessutom bör det råda öppenhet

9. För en fullständig förteckning över Trossamfundsrådets sammansättning, se Pressmeddelande från Kulturdepartementet 4.3 2003. Kan laddas ner från www.regeringen.se.

10. Orback, anf. 118.

kring vilka som representerar vad i ett demokratiskt samhälle och vilka intressen de har för handen. En aspekt av de radikala islamisternas framfart i världen är att deras extremism tycks gynna inflytandet för moderat-konservativa islamistiska grupper. Regeringar behöver representanter för olika intressen att föra dialog med. I Sverige, och på andra platser, har detta inneburit att man vänt sig till de konservativa islamisterna som i många år arbetat på att erhålla tolkningsföreträde kring frågor som har att göra med islam och integration. Denna relation har i hög utsträckning möjliggjorts av mångkulturalismen som bidragit till att det etablerats en social och politisk kontext där kulturella och religiösa skillnader mellan människor utgjort fokus. Det är denna ideologi och dess problem nästa avsnitt ska behandla.

Problemet med mångkulturalismen

En typ av ideologisk struktur som varit särskilt påtaglig i Sverige, som man tvingas förhålla sig till vid en diskussion om islam/islamism, är *mångkulturalismen*. Den tankestruktur som erbjuds av denna -ism verkar vara betydligt mer utbredd i Sverige än i grannlandet Danmark. Internationellt har mångkulturalismen varit föremål för en kritisk diskussion, medan den i Sverige utgör statsbärande ideologi i frågor som har att göra med organisationen av det mångkulturella samhället. Den svenska offentligheten genomsyras idag av ett mångkulturalistiskt tänkande där kulturell pluralism utgör en (åtminstone på pappret) målsättning för alla offentliga verksamheter. Från regeringskansliet och neråt betraktar man kulturella skillnader som en för landet kompetenshöjande aspekt. I Regeringskansliets handlingsplan för att »främja etnisk och kulturell mångfald« för man fram utländsk bakgrund som ett tillräckligt skäl för att invandrare ska bidra till en »kvalitets- och kompetenshöjning« om de ges möjlighet att delta i styret av landet.¹¹

Mångkulturalismen är en, i likhet med andra politiska ideologier, ideologi för politisk förändring. Detta är tydligt i Sverige där det mångkulturella samhället inte enbart betraktas som ett tillstånd eller en kon-

11. Se *Handlingsplan för att främja etnisk och kulturell mångfald i regeringskansliet* på www.fa.regeringen.se, www.kultur.regeringen.se eller beställ foldern via telefon 08-405 10 00.

sekvens av invandringen. Här finns också en aktiv vilja hos intellektuella och politiskt verksamma att förändra och omforma samhället: det är en målsättning i sig att göra Sverige till ett land präglad av etnisk och kulturell mångfald. I min doktorsavhandling argumenterade jag för att mångkulturalismen (i Sverige) utgör ett intellektuellt hinder för att förstå viktiga kulturella och sociala fenomen som ingår i det vi till vardags kallar för integrationsproblemet.¹² Mångkulturalismen »mystifierar« fenomen som kultur och religion snarare än att dess idéer och ideal bidrar till att belysa för integrationen centrala kunskapsområden. Grunden för hur ett mångkulturalistiskt synsätt beslöjar blicken sammanfattades väl av Terence Turner för drygt tio år sedan när han sammanställde följande lista av problem. Mångkulturalismen, menar Turner,

[...] risks essentializing the idea of culture as the property of an ethnic group or race; it risks reifying cultures as separate entities by overemphasizing their boundedness and mutual distinctness; it risks overemphasizing the internal homogeneity of cultures in terms that potentially legitimize repressive demands for communal conformity; and by treating cultures as badges of group identity, it tends to fetishize them in ways that put them beyond the reach of critical analysis – and thus of anthropology.¹³

Den svenska mångkulturalismen lever i princip upp till samtliga problem som presenteras av Turner. Typiskt för den svenska hållningen är att tänka i termer av att etniska grupper besitter särpräglade kulturer och att dessa utgör homogena, väl avgränsade, fenomen. Som Marjut Anttonen konstaterat när det gäller politiseringen av etnicitet och kultur, är det vanligt i Sverige att tjänstemän och folk i allmänhet använder en essentialistisk och reifierad förståelse av vad »kultur« är för någonting. I den generella diskussionen, poängterar Anttonen, är kultur förvandlat till ett objekt med en inneboende handlingskraft utanför människors påverkan; kultur betraktas i termer av någonting som »är« snarare än något människor »gör«.¹⁴ Inbyggt i den essentialistiska definitionen ligger, som Unni

12. Aje Carlbon, *The Imagined versus The Real Other. Multiculturalism and the Representation of Muslims in Sweden*, Lund 2003.

13. Terence Turner, »Anthropology and Multiculturalism«, *Cultural Anthropology*, vol. 8, nr 4, 1994, s. 411–429. Citat s. 412.

14. Marjut Anttonen, »The Politization of the Concepts of Culture and Ethnicity«, *Pro Ethnologia* 15, 2003, s. 49–65.

Wikan visat, en rasistisk idé där den Andres individualitet och moraliska brister och förtjänster försvinner bakom föreställningar om att kultur determinerar olika handlingsmönster.¹⁵

Kritiska perspektiv

Forskare utanför Skandinavien har även formulerat andra typer av kritik mot det krav på »tolerans« av kulturella skillnader som ligger inbyggt i mångkulturalismen. Clare Beckett och Marie Macey argumenterar exempelvis för att ideologins krav på tolerans för kulturella skillnader bidrar till att upprätthålla kvinnoförtryck i vissa grupper.¹⁶ Särskilt påtagligt är detta, menar de, när det gäller muslimer. Manligt våld inom familjen, tvångsäktenskap och förtryck av homosexuella är exempel på problem som enligt Beckett och Macey kan upprätthållas av mångkulturalismen. En anledning till detta är den »conspiracy of silence« som uppstått i samband med mångkulturalismens uppmuntrande av ett konsultativt samarbete mellan etniska/religiösa ledare, manliga akademiker, tjänstemän, staten och antirasistiska organisationer. Samma typ av kritik har också formulerats av Susan Moller Okin, som argumenterat för att det i regel är de patriarkala tolkningarna av kultur som ges företräde eftersom de aktörer som representerar kulturella skillnader utgörs av »minoritetens« manliga elit.¹⁷ Detta är, som vi kommer att se längre fram i texten, typiskt för representationen av islam. Det är manliga islamister som intar tolkningsföreträde i religiösa frågor.

Slavoj Žižeks kritik av mångkulturalismen är formulerad på ett annorlunda sätt.¹⁸ En av hans poänger är att ideologin bygger på en »falsk« tolerans för kulturella skillnader. Mångkulturalister hyllar i regel värdet av en föreställd, snarare än en reell, annorlundahet. Så länge den Andre praktiserar kulturella skillnader som harmonierar med hur västerlänningar föreställer sig, eller fantiserar om, kulturella skillnader (exempelvis att man i andra delar av världen lever mer i harmoni med naturen, att

15. Unni Wikan, *Generous Betrayal*, Chicago 2002.

16. Clare Beckett & Marie Macey, »Race, gender and sexuality: The Oppression of Multiculturalism«, *Women's Studies International Forum*, vol. 24, nr 3–4, s. 309–319.

17. Susan Moller Okin, »Feminism and Multiculturalism: Some Tensions«, *Ethics*, vol. 8, nr 4, 1998, s. 661–684. På The Scholarly Journal Archive, www.jstor.org, hittas artikeln på namnet Miller Okin.

18. Slavoj Žižek, *The Ticklish Subject. The Absent Centre of Political Ontology*, London 1999.

familjernas gemenskap är större eller, som i fallet med islam, att muslimer värdesätter andliga värden mer än rationella västerlänningar) så går det bra. Men när det visar sig att familjen är organiserad enligt patriarkala normer där det faller på mannens lott att med auktoritära medel upprätthålla den sociala ordningen, då blir det svårare för mångkulturalisten att tolerera skillnaderna. Mångkulturalismens tolerans bygger i grunden på, menar Žižek, samma typ av distanserade och överlägsna position som den klassiska rasismen. Toleransen är konstruerad utifrån ett ojämnt förhållande och detta är något som ofta döljs bakom de goda ideal som ideologin vilar på. Ayaan Hirsi Ali formulerar problemet på ett rättframt sätt när hon säger:

[...] den ställning [...] kulturrelativister intar är i själva verket ännu hårdare, ännu mer förolämpande och ännu mer sårande [...] De känner sig egentligen överlägsna och de betraktar inte muslimer som likvärdiga samtalspartner utan som »de andra« som man måste ha överseende med.¹⁹

Mångkulturalismen utgör, precis som andra ideologiska system, ett »paket« av idéer som också innehåller förslag på lösningar till problemet med varför det är så svårt att konstruera ett pluralistiskt samhälle som accepteras av alla medborgare. För att förstå varför islamism utelämnats ur den svenska diskussionen är det också nödvändigt att väga in de *antirasistiska* ideal som, så att säga, vandrar hand i hand med kravet på tolerans. För att det ska vara möjligt att förändra Sverige till ett mångkulturellt samhälle värt namnet är det nödvändigt, enligt mångkulturalisterna, att omforma tänkandet hos den infödda majoritetsbefolkningen, i betydelsen att komma till rätta med rasistiska föreställningar. Främlingsfientlighet, diskriminering, islamofobi, rasism, kulturrasism, vardagsrasism och så vidare betraktas i Sverige som integrationsproblemets avgörande *problematique*. Att förändra majoritetsbefolkningens tänkande är en aktningsvärd uppgift men i det svenska sammanhanget har det skett en sorts överslag i vad som är, eller snarare bör betraktas som, en rasistisk handling. För stora delar av den akademiska och politiska eliten i landet är det tillräckligt att någon för in aspekter som kan uppfattas som negativa för det mångkul-

19. Ayaan Hirsi Ali, *Kräv er rätt! Om kvinnor, islam och en bättre värld*, Stockholm 2005, s. 12.

turella samhället för att detta ska utgöra skäl nog att plocka fram rasiststämpeln. Under lång tid var det, exempelvis, i det närmaste omöjligt att diskutera invandring i relation till kriminalitet. När Sara Johnsdotter publicerade en uppsats för drygt tio år sedan där hon diskuterade eventuella kopplingar mellan en viss typ av brott och deras eventuella kulturella förankring²⁰ skrev fjorton sociologer i Lund en indignerad artikel där man, utan att ha satt sig in i uppsatsens diskussion, avfärdade hela perspektivet. I mitten av 1990-talet var det tabu att tänka tanken på en eventuell relation mellan vissa brottsmönster och kultur.

Även om det har skett en viss ideologisk uppluckring i Sverige kring frågan om invandrare och patriarkalitet i samband med att Fadime Sahindal och andra invandrade flickor avrättats av sina familjer, är det fortfarande förknippat med rasism att argumentera för att många invandrade familjer är mer patriarkala i sin sociala struktur än svenska familjer. Att föra in islamism i den svenska politiska kontexten där tolerans och antirasism dominerar tänkandet, innebär sålunda att man diskuterar ett fenomen som, i likhet med hedersrelaterat våld, mycket enkelt uppfattas som negativt för det mångkulturella samhället. Därmed riskerar man att antingen uppfattas som rasist (alternativt islamofob), eller som någon som legitimerar högernationalisternas uppfattning om islam. Den här typen av tänkande är också verksamt i Danmark; skillnaden länderna emellan verkar vara att tankestrukturen är central i Sverige och perifer i Danmark.

Ett annat problem som det finns skäl att tydliggöra är att den tillskrivna offerroll som underbygger mångkulturalismen ständigt tvingar bort blicken från »invandrades« göromål. I det pluralistiska perspektivet finns, uttryckt på ett annat sätt, en stark *don't-blame-the-victim*-dogm. Denna dogm har varit verksamt i Sverige i flera decennier, men har under senare år erhållit officiell legitimitet i samband med att den svenska staten förklarat att det är den strukturella diskrimineringen som utgör huvudförklaringen till varför integration av invandrare fungerar så dåligt.²¹

20. Sara Johnsdotter, *Friheten i Sverige: frestelser och frustration. Om brott bland chilenska och iranska medborgare*, Research report 1994:5, Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University, Lund 1994.

21. Se exempelvis Irene Molina, »Segregation (Etnisk boendesegregation)«. Artikeln är utan årtal men kan laddas ner från den »kunskapsbank«, www.sverigemotrasism.nu, som skapats av Integrationsverket (15.2 2006). Texten bygger på vidlyftiga generaliseringar om hur etnisk segregation uppstår, som inte tar hänsyn till hur invandrade personer ser på saken.

Dogmen gör sig påmind i olika sammanhang. Den styr vad som anses moraliskt lämpligt att uttrycka offentligt och den organiserar även vilken typ av kunskap som är möjlig att producera. En närmast övertydlig illustration till detta påstående är Integrationsverkets förklaring till varför etnisk segregation uppstår. Verket, som knutit till sig en grupp likasinnade akademiker, anser att den här typen av fenomen inte har att göra med vare sig etnicitet, kultur eller religion utan att det helt och hållet är en *reaktion* på att majoritetssamhället är rasistiskt.²² Invandrade personer flyttar alltså inte till samma bostadsområde för att kunna umgås med landsmän eller för att kunna praktisera islam i vardagslivet: invandrare är reducerade till offer för en illasinnad majoritetsbefolkning som av fientliga skäl placerat dem på en och samma plats.

Utän att gå in på detaljer kan man säga att detta är en missvisande förklaring som, i all sin moraliska »godhet«, är på gränsen till föraktfull inför de människor det handlar om. Det är, som Marie Macey påpekar i en artikel om Bradford, ett faktum att fenomenet rasism existerar – men det är inte synonymt med att allting som har att göra med segregation är avhängigt vad majoritetssamhället gör.²³ Mina empiriska data från stadsdelen Rosengård visar att människor inte nödvändigtvis har bosatt sig i området för att de varit utsatta för rasism av infödda svenskar (bostadsföretag eller grannar) utan att det är svårt att ha som ambition att till exempel leva ett liv som praktiserande muslim i ett bostadsområde där ingen annan är muslim eller där det saknas islamiska institutioner eller möjligheter att enkelt få tag i halalkött. Många muslimer har, genom att flytta till platser där det bor andra muslimer, lyckats lindra den känsla av isolering man upplevt i stadsdelar där det bott en koncentration av etniska svenskar.²⁴ Den antirasistiska dogmen som säger att man inte ska skylla på offret, alternativt vända bort blicken från hans/hennes förehavanden, döljer det faktum att många muslimer, islamister och andra, aktivt väljer att isolera sig från svenska sammanhang för att konstruera ett socialt skydd mot en omvärld som upplevs som moraliskt hotfull.

Mångkulturalismens antirasistiska ideal i kombination med det es-

22. Ibid.

23. Marie Macey, »Class, gender and religious influences on changing patterns of Pakistani Muslim male violence in Bradford«, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, nr 5, 1999, s. 845–866.

24. Carlsson, *The Imagined*, s. 165–177.

sentialistiska och homogeniserande synsättet på annorlunda kultur och/eller religion har utgjort (och utgör sannolikt fortfarande) ett »metodologiskt« problem som hindrat produktionen av en viss typ av kunskap. En illustration till detta påstående, som berör politisk islam, utgörs av en hyresgästförening som etablerades i stadsdelen Rosengård i slutet av 1990-talet. Hyresgästföreningen, som hade det arabiska namnet *Al Sorag* (Stort ljus), var ursprungligen en vanlig svensk förening som övertogs av en grupp arabiska »muslimer«. Dessa manövrerade ut en grupp romer som var verksamma här, införde arabiska som språk och islamiserade gradvis, till andra i området boende muslimers förtret, verksamheten.²⁵ Den här hyresgästföreningen har i mångkulturalistisk anda använts av svenska forskare som ett exempel bland andra på hur islam idag är en »inhemsk« religion; på hur religionen har »konsoliderats« och blivit ett självklart svenskt inslag i offentligheten. Källan till dessa påståenden publicerades ursprungligen i tidningen *Vår bostad*, där man under rubriken »Bara muslimer är medlemmar« presenterade föreningens verksamhet. I artikeln beskrevs verksamheten av en av de ansvariga som ett försök att skapa ett »muslimskt medvetandegörande och att bygga broar mellan olika kulturer [...] vi vill att [barnen] ska bevara sin utländska identitet men också kunna bli nyttiga medborgare i Sverige«.²⁶ Empiriskt förankrade observatörer av föreningen kunde dock inse att det var islamister som »kidnappat« verksamheten: aktörer som aktivt arbetade på att isolera muslimer från icke-muslimer.

Exemplet visar att en mängd problem av ideologiska skäl försvinner ur beskrivningen. Här framgår bland annat det essentialistiska antagandet att muslimer utgör en homogen grupp där alla tänker på samma sätt, sammanblandningen av »islamister« och »muslimer«, mångkulturalisters oförmåga att förstå den interna striden om religiöst tolkningsföreträdare och de negativa attityder islamister har i förhållande till icke-muslimer. Artikeln i *Vår bostad* publicerades 1996 och refererades av svenska forskare tre år senare, men den islamistiska grupp som etablerade hyresgästföreningen har varit verksam i stadsdelen Rosengård sedan slutet av 1980-talet. Jag har genom åren haft flera samtal med muslimer i stadsdelen som

25. Margareta Popoola, *Det sociala spelet om Romano Platso*, Lund 1998.

26. Per Jernberg, »Bara muslimer är medlemmar«, *Vår bostad* nr 10, 1996, s. 32f.

redogjort för hur denna grupp av islamister, varav många är verksamma i den wahhabistiska organisationen Islamiska kulturföreningen, har arbetat med att försöka rekrytera folk till sin verksamhet de senaste femton till tjugo åren. I skrivande stund (februari 2006) har *Sydsvenskan* en artikelserie där man bland annat fokuserar på islamismen i Rosengård (som verkar ha blivit mer omfattande sedan jag och Sara Johnsdotter bodde i området 1995–98). Detta är, mig veterligen, första gången en tidningsredaktion i Sverige belyser fenomenet politisk islam och dess problem på ett så omfattande sätt. Det har alltså tagit i runda tal tjugo år för detta fenomen att ta sig in i den massmediala offentligheten.

Politisk mobilisering av muslimer

Ett fenomen som lätt passerar förbi om man betraktar världen utifrån de pluralistiska glasögon som erbjuds av mångkulturalismen är att etnicitet, kultur och religion ofta används i det politiska syftet att försöka mobilisera en viss grupp människor. De som organiserar tänkandet utifrån mångkulturalistiska ideal nöjer sig i regel med ett ytligt konstaterande av att det existerar människor med annan »etnisk« bakgrund på svenskt (eller annat) territorium och att detta utgör ett tillräckligt skäl för att man ska kunna tillerkännas rättigheten att bevara sin, som det kallas, ursprungliga kultur. För antropologer är dock dessa fenomen betydligt mer komplicerade. Eric R. Wolf poängterar något som sannolikt de flesta antropologer kan instämma i, nämligen att »to call a social entity an 'ethnic' group is merely the beginning of the inquiry rather than the implementation of it«. ²⁷ För antropologer är det centralt att ställa frågor om hur och av vem etnicitet, kultur och religion används i en given politisk kontext.

Moderat och konservativ islamism

Den svenska formen av mångkulturalism innebär att islam är reducerat till ett »naturligt« uttryck för en homogen kulturell skillnad i förhållande till icke-muslimska svenskar som karakteriserar alla som identifierar sig som muslimer. Etableringen av en moské, förening eller friskola betrak-

27. Eric R. Wolf, »Perilous Ideas. Race, Culture, People«, *Current Anthropology*, vol. 35, nr 1, september 1994, s. 7.

tas sålunda som ett sätt för muslimer att praktisera denna från hemlandet medtagna och neutrala särprägel. Kort sagt, i Sverige betraktas islam innanför nationalstatens gränser som ett renodlat religiöst fenomen och inte i termer av politisk verksamhet där vissa aktörer är verksamma med att försöka öka det offentliga inflytandet för religionen. Utanför Sveriges gränser diskuteras emellertid islam på ett annat sätt. En vanlig utgångspunkt i den internationella diskussionen är att analysera och diskutera den politiska mobiliseringen och organisationen av islam. Men även om det är så finns en tendens även bland internationella analytiker att använda termen »muslimer« på ett alltför homogeniserande sätt. Carolyn M. Warner och Manfred W. Wenner gör exempelvis så i en diskussion om likheter och skillnader i mobiliseringen mellan islam i Frankrike och i Tyskland.²⁸ Yasemin Nuhoglu Soysal argumenterar för att det under senare år blivit allt vanligare i Europa att »Muslim associations« lokalt och nationellt mobiliserar islam politiskt för att vinna offentligt gehör för en viss typ av religiöst förankrade värden.²⁹

Frågan är dock, om man för ner perspektivet på aktörsnivå, vem eller vilka det är som mobiliserar? Tittar man på specifika aktörer är det möjligt att konstatera att mobiliseringen organiseras av islamister som agerar utifrån en självpåtagen representativ roll. Så är det över hela Europa. Som bland annat Brigitte Maréchal och Jørgen S. Nielsen visat domineras det offentliga arbetet för islam i Europa av islamistiska rörelser med ursprung i Asien och Mellanöstern.³⁰ I Danmark har bland annat den ideologiskt radikala organisationen *Hizb ut Tahrir* försökt mobilisera muslimer genom spektakulära offentliga framträdanden. I Tyskland är ett flertal islamistiska grupper politiskt verksamma i namn av islam. En av de mest kända organisationerna är AMGT, eller Union of the New World Outlook in Europe (Avrupa Milli Görüs Teskilatları)³¹, men här

28. Carolyn M. Warner & Manfred W. Wenner, *Organizing Islam For Politics in Western Europe*, 2002.

29. Yasemin Nuhoglu Soysal, »Citizenship and identity. Living in diasporas in post-war Europe?«, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 23, nr 1, januari 2000, s. 1–15.

30. Brigitte Maréchal, »Mosques, organisations and leadership«, *Muslims in the enlarged Europe: Religion and society*, red. Brigitte Maréchal, Leiden 2003, s. 79–150; Jørgen S. Nielsen, »Transnational Islam and the Integration of Islam in Europe«, *Muslim Networks and Transnational Communities in and Across Europe*, red. Brigitte Maréchal, Leiden 2002, s. 28–51.

31. Jørgen S. Nielsen, »Transnational Islam and the Integration of Islam in Europe«, *Muslim Networks and Transnational Communities in and Across Europe*, red. Brigitte Maréchal, Leiden 2002, s. 28–51.

finns också FIOC, eller Federation of Islamic Organizations and Communities (Islam Cemiyetleri ve Cemaatleri Birliği); en grupp som bröt sig ur AMTG på grund av den senare organisationens ovilja att erkänna ayatolla Khomeini som »the imam of all believers«. Grey Wolves, en militant ungdomsorganisation som utökat sin verksamhet till den turkiska minoriteten i Tyskland, är en annan grupp som är verksam i landet.³²

I Storbritannien har the Muslim Council of Britain (MCB) framträtt som representant för muslimerna under senare år – en aktör som beskrivit den Qatar-baserade islamisten Youssuf al-Qaradawi som en »moderate [...] respected Islamic scholar.«³³ The Islamic Society of Britain (ISB), en samarbetsorganisation till MCB, betraktar politisk verksamhet i England som ett sätt att praktisera *dawa*, den islamiska formen av mission som är typisk för islamistiska aktörer. The Muslim Association of Britain (MAB), som också samarbetar med MCB, har koncentrerat sin verksamhet kring arabiska intressen, särskilt den palestinska frågan, och har anklagats för att ha ett samröre med Hamas. Frankrike inrättade 2002 paraplyorganisationen Conseil français du culte Musulman (CFCM): en organisation som i hög utsträckning dominerats av aktörer verksamma i l'Union des Organisations islamiques de France (UOIF). UOIF etablerades 1983 med kapital från Saudiarabien och Gulfstaterna och den beskrivs som en »Brotherhood organization«. Organisationen står under ett visst inflytande av externa aktörer, bland annat The Muslim World League i Saudiarabien och Muslimska Brödraskapet i Syrien och Egypten.³⁴ Sammanfattningsvis kan man säga att de islamistiska organisationer som är aktiva i Europa är verksamma inom ett eller flera av de områden som handlar om etablering av moskéer, bevarande av islamiska värderingar, publicering av propaganda, service (islamiska kulturcentra) eller representation vis à vis myndigheter.³⁵

32. Warner & Wenner.

33. Al-Qaradawi, som leder organisationen The European Council for Fatwa and Research, anser att tsunamin som drabbade Thailands kust var Guds straff för den turistindustri som fanns där. Jordbävningen var dessutom välmotiverad, som han uttrycker sig: »Don't they deserve punishment from Allah?« Citerat ur Jytte Klausen, *The Islamic Challenge. Politics and Religion in Western Europe*, Oxford 2005, s. 210.

34. Klausen, s. 15–52.

35. Dilwar Hussain, »The Holy Grail of Muslims in Western Europe. Representation and their relationship with the state«, *Modernizing Islam. Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, red. John L. Esposito & François Burgat, New Brunswick, NJ 2003, s. 215–250.

Ett sätt att fånga in den politiska mobiliseringen är att skilja mellan *långsiktig* och *kortsiktig*, eller plötslig, mobilisering. Den långsiktiga mobiliseringen kan handla om att gradvis etablera politiskt inflytande för att kunna öppna islamiska skolor, moskéer eller andra institutioner. Den kortsiktiga mobiliseringen utgör ett snabbt hopsamlade av muslimer för att ta itu med något som upplevs vara en akut kris för islam. Ett känt exempel på det senare är den mobilisering som ägde rum i samband med Rushdieaffären i slutet av 1980-talet, då islamister och andra muslimer protesterade mot publiceringen av *Satansverserna* bland annat genom att iscensätta bokbål på gator och torg.³⁶ En plötslig mobilisering ägde rum i Sverige senvintern 2005 när en grupp unga islamister attackerade (verbalt) Världskulturmuseet i Göteborg för att man visade målningen *Scène d'Amour*, där en vers ur Koranen var sammankopplad med ett erotiskt motiv som avbildade delar av en kvinnokropp. När museets ledning valde att ta ner verket utbrast många av islamisterna »Vi vann. Allaho Akbar! Yes!«³⁷ Detta är, sett i ett större perspektiv, typiskt för islamistisk aktivitet. I Mellanöstern har islamister attackerat, fysiskt och verbalt, skrifter och personer man ansett häda islam. Kvinnokroppen har utgjort ett av de viktigaste »objekten« i den offentliga diskurs som dominerat i den muslimska världen sedan 1970–80-talet.³⁸ Mobiliseringen som ägt rum i samband med nidsbilderna på profeten Muhammed ska således förstås inom ramen för ett mer generellt mönster där islamister med olika ideologisk hållning har som ambition att hålla offentligheten »ren« från symboliska uttryck som uppfattas misskreditera islam. Här finns således en obalans mellan aktörer i »väst« och »öst«. För mångkulturalister handlar det om att ta hänsyn till, »tolerera«, andra (politiskt neutrala) sedvänjor och känslor. För islamister handlar det om att bedriva en politisk kamp som går ut på att flytta fram den offentliga positionen för religiösa symboler och tecken.

36. Ussama Cherribi, »The Growing Islamization of Europe«, *Modernizing Islam. Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, red. John L. Esposito & François Burgat, New Brunswick, NJ 2003, s. 193–213.

37. Ulf Johanson, »Världskulturmuseet tar ner konstverk efter kritik«, *Göteborgs-Posten* 8.2 2005. Jag citerar också ett uttalande som gjorts i en islamistisk chatgrupp på nätet där jag valt att hålla brevskrivaren anonym eftersom vederbörande inte tillfrågats om han eller hon vill delta med namn.

38. Salwa Ismail, »Confronting the Other. Identity, Culture, Politics and Conservative Islamism in Egypt«, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 30, nr 2, maj 1998, s. 199–225.

Liksom i andra europeiska länder är det även islamister i Sverige som arbetar med politisk mobilisering av islam och muslimer. Verksamheten äger rum både lokalt och nationellt. Lokalt är det framförallt de segregerade områdena i storstäderna som är intressanta för dessa aktörer. Här finns ett stort antal muslimer samlade på en begränsad geografisk yta, något som skapar en närhet till marknaden som underlättar arbetet. I många år har islamister i stadsdelen Rosengård arbetat med att sprida islam genom dörrknackning, spridande av flygblad och annan propaganda, genom att erbjuda religiös service till muslimerna i området och idrottsliga aktiviteter för barn och ungdomar, och genom att organisera koranskolor och hjälp med läsläsning. Islamisterna är organiserade i föreningar med svenska namn och ideologiskt står de i regel nära någon av de grupperingar som ingår i den större religiösa väckelse som varit verksam i den muslimska världen sedan 1970-talet. Föreningarna, som också betecknas församlingar eller organisationer, har egna moskéer, etablerade som alternativ till den stora moskén i Rosengård som administreras av *Islamic Center*. En aspekt av det religiösa föreningslivet som ofta försvinner bakom betoningen av religion är att föreningarna också utgör socialt viktiga arenor för män i området som här kan etablera gemenskap.

Tre ideologiska strömningar dominerar den här verksamheten i Rosengård: Wahhabisterna (en isolationistisk gruppering med en starkt konservativ hållning), Muslimska Brödraskapet och en post-Brödraskaps-hållning vars aktivister försöker etablera en typ av euroislam som är anpassad till deltagande i nationalstatens sekulära offentlighet.³⁹ Bredvid dessa tre strömningar finns även mindre islamistiska grupperingar som i det lokala sammanhanget utgör små och inte särskilt inflytelserika sekter. Hizb ut-Tahrir, som är offentligt verksamt i Danmark, har en del anhängare i Rosengård men verkar inte vara särskilt inflytelserika i den lokala religiösa politiken. Sammantaget finns idag tretton moskéer i Malmö (inräknat den stora moskén); sju av dessa ligger i stadsdelen Rosengård och fyra strax utanför området.⁴⁰ Dessutom måste man väga in alla de ambulerande aktivister och imamer som skickas ut av stater och politiska partier i Mellanöstern för att skaffa sig information och se till

39. Anne Sofie Roald, *Women in Islam*, London 2001.

40. Se Olle Lönnaeus, Niklas Orrenius & Erik Magnusson, »Djup splittring bland Malmö muslimer«, *Sydsvenskan* 8.2 2006.

att den muslimska befolkningen i Europa fortsätter att praktisera islam. Libyen skickar, enligt uppgift från den stora moskén i Malmö, ut omkring tvåhundra imamer varje år till olika delar av världen. Samtliga islamister i området är inblandade i den politiska striden att etablera tolkningsföreträdare för sin version av islam. Islamisterna anser att andra muslimer uppvisar en alltför bristfällig religiös praktik.⁴¹

Den organisatoriska strukturen av islam i Sverige och annorstädes är, som sagt, komplicerad. Här finns en mängd mindre och större grupper som är aktiva i föreningar med olika typer av bokstavskombinationer; strukturen uppvisar stora likheter med 1970-talets vänsterrörelse. På nationell nivå, här i betydelsen relation till staten, domineras den religiösa rösten av islamister som arbetar inom ramen för den stora moskén i Björns trädgård på Söder i Stockholm. Här finns bland andra Islamiska samarbetsrådet, paraplyorganisationen Sveriges muslimska råd (SMR), Förenade islamiska församlingar i Sverige och Islamiska förbundet i Sverige. Bland akademiker och muslimer är det allmänt känt att flera av islamisterna som är verksamma i exempelvis SMR tillhör eller står ideologiskt nära Muslimska Brödraskapet, det politiska parti som bildades av Hasan al-Banna i 1920-talets Egypten.⁴² Detta visar sig också i att man i sina svenska skrifter upplåtit stort utrymme åt några av de viktigaste ideologerna från brödraskapet; ideologer som inspirerat ett flertal av de grupper som försökt göra revolution i Mellanöstern de senaste decennierna.⁴³ De två viktigaste revolutionära författarna, Sayyid Qutb och

41. Den grundläggande strukturen med en stor moské och flera små har funnits på plats i Rosengård de senaste tio till femton åren. Mitt intryck är dock, att sedan jag och Sara Johnsdotter genomförde vårt fältarbete i området har den religiösa verksamheten expanderat och utvecklats. Historiskt sett etablerades först den stora moskén, Islamic Center. I samband med att denna moské förbjöd politisk debatt inom sina väggar valde islamistiska grupper i området att etablera sina egna källarmoskéer. För närvarande står den stora moskén för en religiös hållning som kan betecknas i termer av euroislam. Detta förhållande kan dock förändras eftersom moskén befinner sig under ett hårt tryck från mer bokstavstroga krafter i området som vill re-islamisera moskén i betydelsen att införa en mindre liberal hållning. Ett problem som uppstår när man lägger fokus vid moskéer är att islamistisk verksamhet som äger rum inom ramen för religiösa friskolor försvinner ur bilden. I Malmö drivs exempelvis Salaamskolan på Jägersro av en grupp sufistiska islamister med ursprung i Libanon. Som antropologen Åsa Aretun visat verkar detta också vara ett fenomen i andra svenska städer (Aretun, »En muslimsk familjeflicka, som andra ungdomar. Identitet, social logik och verklighet bland flickor på en arabisk friskola«, *Svensk religionshistorisk årsskrift*, vol. 13, 2004, s. 9–29).

42. Pernilla Ouis & Anne Sofie Roald, *Muslimer i Sverige*, Stockholm 2003.

43. Jonas Otterbeck, *Islam på svenska. Tidskriften Salaam och islams globalisering*, Lund 2000.

Mawlana Mawdudi, har översatts till svenska.⁴⁴ Dessa två var verksamma i den revolutionära mobiliseringen av islam i Egypten respektive Pakistan. De representerar en hållning till religionen som svårigen kan passa in i ett sekulariserat samhälle av skandinavisk typ med mindre än att de muslimer som inspireras av dem har för avsikt att arbeta för en omfattande samhällsomvandling.

Representationsproblemet

Ett fenomen som skulle behöva belysas mer i detalj – och som verkar vara en effekt av mångkulturalismens homogeniserande synsätt på muslimer och andra invandrade grupper – är den etnifieringsprocess av islam som pågår i Sverige och andra europeiska länder. Olivier Roy argumenterar för att processen kännetecknas av ett försök att rekonstruera »muslimer« som en enhetlig grupp med en gemensam »kultur«, oberoende av muslimernas ursprungliga kulturella bakgrund som bosnier, iranier, irakier, palestinier etc. Eftersom detta är en aktivitet som äger rum i Europa, det vill säga inom ett för islam och muslimer nytt geografiskt område, påpekar Roy att det är rimligt att beskriva det hela i termer av neo-etnicitet. Tre faktorer präglar enligt Roy denna process: 1) att alla personer med muslimsk bakgrund antas vara delaktiga i samma islamiska kultur utan att hänsyn tas till deras faktiska bakgrund; religionen betraktas som den mest väsentliga beståndsdel i dessa kulturer; 2) att denna »kultur« kopplas till den enskilda personen, oavsett denna individs personliga tro – neo-etniciteten är alltså inte direkt kopplad till huruvida en person i realiteten praktiserar islam eller inte; 3) att de kännetecken som definierar muslimer i den här processen utgör ett fundament för en gruppidentitet som avskiljer »muslimerna« från »de andra«.⁴⁵

Det ligger en hel del i vad Roy säger. Vi kan till exempel se det hos Tariq Ramadan, en av de mest populära spelarna på det islamisk-politiska fältet i Europa. Han beskriver i regel alltid »muslimer« som om de utgör en homogen grupp där alla känner och tänker på samma sätt kring islam. Hans sätt att använda termen är synonymt med hur en orientalist som Bernard Lewis förhåller sig till religionen och dess eventuella anhängare.

44. Christer Hedin, »Islam på svenska. Det tryckta ordet i tjänst åt Sveriges muslimer«, *Blågul islam?*, red. Ingvar Svanberg & David Westerlund, Nora 1999, s. 222f.

45. Olivier Roy, *Globaliseringen av islam*, Köpenhamn 2004.

Ramadan klarar sig dock ofta undan standardkritiken om att använda alltför vidlyftiga generaliseringar om muslimer som normalt sett riktas mot de västerlänningar som använder samma typ av formuleringar. Han kan undgå detta eftersom han betraktas som en förnuftig muslim som står på den goda sidan.⁴⁶ Typiskt för Ramadan är att formulera sig i termer av att »Muslims form a unique community [...] Muslims are not going to change the way they pray [...] Muslims are going to do it the same way as they did in the past«. ⁴⁷ Ramadan är inte ensam om att homogenisera alla muslimer och att tillskriva dem en gemensam kultur i allt som är förknippat med islam och Europa. Vi hittar även perspektivet hos islamister som är verksamma i den svenska paraplyorganisationen SMR, i Sveriges muslimska förbund och Islamiska samarbetsrådet.

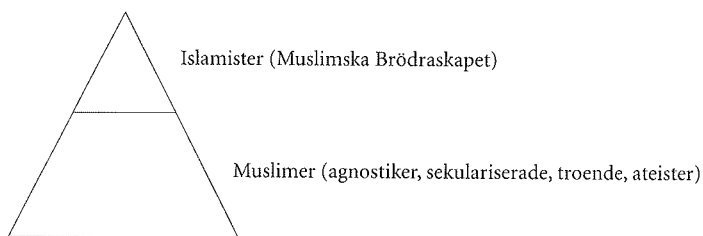
I ett försök att påverka det svenska Jordbruksverkets synsätt på halal-slakt skickade Islamiska samarbetsrådet för ett par år sedan ett brev där man uppmanade verket att inta en positiv hållning till att döda djur medelst skäktning. Att förvägra muslimer denna möjlighet är, enligt brevskrivarna, ett utslag av »diskriminering« mot alla muslimer. Symptomatiskt för brevet innehåll är just att de undertecknande organisationerna, det vill säga islamisterna i organisationerna, har tagit på sig en roll där man utger sig för att representera alla muslimer som beskrivs i termer av en enhetlig etnisk grupp där alla framställs som kopior av varandra kring frågan om halal-slakt. På var och varannan rad i texten hänvisar man till »muslimerna«, »svenska muslimer«, »muslimer tror på Guds allmakt«, »muslimernas heliga skrift« eller »den muslimska gruppen«. ⁴⁸ Islamisternas homogena definition av kategorin muslimer passar således väl med mångkulturalismens essentialistiska uppfattning om etniska och kulturella grupper.

46. Tariq Ramadan, »Europeanization of Islam or Islamization of Europe?«, *Islam, Europe's Second Religion*, red. Shireen T. Hunter, Westport 2002, s. 207–218.

47. *Ibid.*, s. 210.

48. Brevet har laddats ner från www.sverigesmuslimskarad.se/artiklar/03.html 31.10 2005.

Representationsproblemet

Det finns flera problem inbyggda i den här typen av försök att mobilisera för alla som identifierar sig som muslimer. Det är missvisande att beskriva, som man gör i brevet, alla muslimer som religiöst orienterade personer som slaviskt följer Koranen. Jag känner flera muslimer som anser att det är viktigare att äta svenskproducerat kött än halal-slaktat. Dessutom är det många muslimer som nonchalerar den här typen av religiösa påbud och mycket väl kan tänka sig att äta på hamburgerrestauranger eller andra inrättningar där man serverar profant kött. Det är, med andra ord, tveksamt hur representativt brevets innehåll egentligen är. Vem eller vilka »muslimer« är det som får sin röst hörd genom brevet? Problemet, uttryckt på ett annat sätt, är att islam saknar en klerikal hierarki där en röst är mer representativ än någon annan. »The Muslim voice is a cacophony rather than a chorus«, som Jytte Klausen så träffande uttrycker det.⁴⁹ Även Jan Hjärpe har påpekat att de religiösa ledarnas utsagor sällan överensstämmer med vad människor i realiteten gör. Som han säger: »religiösa ledare uttalar sig just för att människor *inte* gör som de säger«.⁵⁰

Det finns sålunda ett demokratiskt underskott i det islamistiska föreningslivet som skiljer sig från svenskt och, antar jag, danskt föreningsliv. Islamisterna är inte representanter som valts av andra muslimer att representera religionen inför myndigheterna i en demokratisk process. Det är ett självpåtaget ledarskap som innebär att organisationerna, lokalt och nationellt, flyter fritt i förhållande till alla andra muslimer – den grupp man utger sig för att representera. Naturligtvis kan det vara så att många muslimer sympatiserar med ideologin som uttrycks av islamisterna, men

49. Klausen, s. 81.

50. Jan Hjärpe, *Tusen och en natt*, Stockholm 2003, s. 45.

detta bör i så fall vägas mot det faktum att de brevskrivande islamisterna står nära Muslimska brödraskapet. Sannolikt hade ett brev av den här typen formulerats på ett annorlunda sätt om det skrivits av sekulariserade muslimer utan partianknytning. I Mellanöstern är det knappast troligt att man uppfattar Muslimska Brödraskapet som en representant för alla som identifierar sig som muslimer. Något som ytterligare komplicerar bilden av islam är sålunda att islamisterna utgör en icke-homogen minoritet inom minoriteten som strider med varandra om det religiösa tolkningsföreträdet.

När det gäller frågan om konstruktionen av denna neo-etniska grupp med islamiska förtecken har islamisterna i Sverige (och på andra platser) erhållit en hjälpande hand på vägen av välmenande akademiker eller, som man säger i Danmark, av så kallade »halalhippies«. De senaste decennierna har forskare i olika discipliner beredvilligt ställt upp i den ideologiska striden för islam genom att formulera samma typ av ståndpunkter som islamisterna. Trots att de flesta forskare är medvetna om att islam inte är en »monolit« har man, när det gäller frågan om religiösa rättigheter, bidragit till att essentialisera eller reifiera religionen och dess anhängare. Flertalet forskare har skrivit under på argumentet att »muslimer« kan vara agnostiker, sekulariserade eller filosofiskt intresserade av islam, men har ändå valt att i rättighetsfrågan betrakta muslimer som ett religiöst kollektiv. Detta är problematiskt, inte minst för att man därmed också har hjälpt till att bana politisk väg för islamisterna som utgör en patriarkal elit vars politiska projekt riskerar att missgynna muslimers deltagande i majoritetssamhället.⁵¹

Vad vill islamisterna?

Eftersom det är islamister, och inte muslimer, som står för den politiska mobiliseringen av islam i Sverige och annorstädes finns det anledning att ställa frågan: vad vill islamisterna? Och följdfrågan: skiljer sig det politiska projektet i Europa från det politiska projektet i länder utanför denna kontinent? En vedertagen utgångspunkt i diskussionen om det mångkulturella samhället är att striden handlar om att man vill vinna erkännande

51. Carlbom, *The Imagined*, s. 78–80.

för en viss typ av identitet. Detta var exempelvis Charles Taylors utgångspunkt i den vid det här laget klassiska essän *Erkännandets politik*.⁵² Detta vill även islamister i Sverige och i övriga Europa. Islamister i Europa utmanar nationalstatens offentlighet i syfte att försöka göra utrymmet större för islam. Brevet till Jordbruksdepartementet är ett entydigt exempel på detta. Huruvida det är riktigt att det är en fråga om diskriminering om inte möjligheten till halal-slakt uppfylls är en annan fråga. Lagstiftningen kom till långt innan islamister/muslimerna utgjorde en del av den europeiska nationalstatens offentlighet.

Dawa och islamofobi

Tittar man på vad islamister gör i vardagslivet och vad de säger i muntlig och tryckt form blir emellertid frågan om vad de vill mer komplicerad än att det enbart handlar om att vinna erkännande. En annan del av det politiska projektet är att sprida islam offentligt till så många som möjligt. Detta kan man notera, som jag säger ovan, för islamister som är verksamma i stadsdelen Rosengård i Malmö, där man i många år försökt rekrytera framför allt unga flickor och pojkar till sina respektive organisationer. Man kan också se det i skrifter som går under benämningen »information«, men som i själva verket utgör religiös propaganda som framställts av islamister i andra delar av världen och som ingår i det transnationella politiska projektet att möjliggöra för en global expansion av den islamiska tron. Saudiarabien har varit inblandat i denna verksamhet i flera decennier, där inkomster från oljeförsäljningen har använts för att etablera moskéer över hela världen. I mitten av 1900-talet erhöll många islamister från bland annat Egypten en politisk fristad i Saudiarabien, där de började arbeta inom ramen för några av de mest välkända internationella islamistiska organisationerna som stått för spridningen av såväl ekonomiska resurser som religiös propaganda under de senaste decennierna. Muslim World League (MWL), World Assembly of Muslim Youth (WAMY) och the International Federation of Islamic Student Organizations (IFISO) utgör de kanske mest framträdande av dessa kamporgan.⁵³

52. Charles Taylor, »Erkännandets politik«, *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, red. Amy Gutman, Göteborg 1994, s. 37–75.

53. För några år sedan försökte den saudiske shejken Akil al-Akil köpa den stora moskén i Malmö. Grundaren av moskén, Beyzat Becirov, erbjöds fem miljoner dollar för att överlämna

Propagandan som framställdes här har översatts till en mängd olika språk och används fortfarande när islamister informerar omgivningen om vad islam är.⁵⁴ Skriften *Att förstå islam*, som riktar sig till svensktalande läsare, verkar till stor del bestå av propaganda som framställts av islamister verk-samma i Saudiarabien.⁵⁵

För islamister ingår spridningen av islam i den tidigare nämnda termen *dawa* (»kalla«) som på ett ungefärligt sätt utgör en motsvarighet till den kristna missionstanken.⁵⁶ Vad som är att betrakta som *dawa* – hur det metodologiskt ska gå till – kan variera. Tariq Ramadans definition av *dawa* utgår, i likhet med andra islamisters synsätt, från att islam har ett universellt budskap som innebär att en muslim har en skyldighet att bära vittnesmål om religionen. »Dawa means«, säger han, »that wherever a Muslim is, he or she is a witness of Islam’s message, through his or her speech, behaviour, and manner of dealing with people.«⁵⁷ Att diskutera plikten att sprida islams idéer till andra ligger nära de associationer om den gröna faran som ska ta över Europa. Ramadan är medveten om detta och försäkrar därför läsaren att *dawa* inte handlar om att muslimernas uppgift är att konvertera européer till islam.⁵⁸ Han uttrycker sig dock på ett annorlunda sätt om relationen mellan »islam« och »väst« än vad som är gängse i den allmänna debatten. För honom handlar det inte om att islam ska integreras i Europa, utan mer om att Europa ska integreras i islam. Muslimer i Europa ska, säger han, göra på samma sätt som muslimer gjorde tidigare i historien, etablera rötter och leva i fred med omgivningen. »Islam peacefully penetrated Africa and Asia, among other places, established roots, and felt at ease in these places [...] Muslims are going to do it the same ways as they did in the past.«⁵⁹ Av någon anledning glöm-

administrationen till saudiska intressen, men uppger att han avböjde erbjudandet (se Olle Lönnæus, Niklas Orrenius & Erik Magnusson, »Djup splittring bland Malmös muslimer«, *Syd-svenskan* 7.2 2006).

54. Gilles Kepel, *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, London 2004, s. 172f.

55. Otterbeck.

56. Clark, s. 14.

57. Ramadan, s. 210.

58. Ramadan beskylls då och då för att använda sig av »double talk«, för att säga en sak utåt mot icke-muslimer och en annan sak inåt mot andra muslimer. Påpekandet kommer inte bara från västerländska kritiker utan också från unga muslimska aktivister som betraktar detta som en dygd i en situation där muslimer och islam befinner sig i ett tillstånd av svaghet (»weakness«). Se Kepel.

59. Ramadan, s. 210.

mer Ramadan bort att muslimer en gång i tiden levde i ett imperium som sysselsatte sig med såväl erövringar som slavhandel; bland annat i östra Afrika där »muslimer« fortfarande bedriver denna typ av handel.⁶⁰

Att »bära vittnesmål om islam« är ett sätt att formulera innehållet i dawa som är så elastiskt att det i princip kan betyda vad som helst. Ett sätt att praktisera dawa – som är vanligt bland islamister inblandade i att försöka etablera islam på europeiskt territorium – är att agera på ett positivt sätt i vardagslivet för att på så vis bibringa andra en positiv uppfattning om religionen. Att ställa upp på en intervju om islam med en forskare, att skriva en artikel, att hjälpa någon med pengar, att vara vänlig i största allmänhet, att etablera en moské eller skola, kan även det vara ett uttryck för dawa. I detta arbete försöker man knyta till sig forskare och journalister som kan bistå med att sprida en positiv bild av islam i artiklar och böcker. Emmanuel Sivan, som diskuterar islamism i Mellanöstern, beskriver dawa som en kombination av »propaganda, education, medical and welfare action [...] [Dawa] is bringing about change in many Muslim societies«.⁶¹

I propagandan som riktar sig till svensktalande läsare beskrivs dawa som en av de mest centrala verksamheterna för de religiösa föreningar som är spridda i landet, företrädesvis i de segregerade områdena. I skriften *Att förstå islam* redogör islamister i Sveriges muslimska förbund för vilka uppgifter de islamiska församlingarna bör inrikta sina ansträngningar mot. Man kan sammanfatta verksamhetens inriktning och mål i *defensiva* och *offensiva* termer. Till de defensiva uppgifterna hör att på olika sätt »skydda muslimer från att glida ur det islamiska sättet att leva«. Det kan handla om att motarbeta vad man uppfattar som den negativa eller »felaktiga« bilden av islam i massmedia och i skolans religionsundervisning.⁶² Det kan också handla om, som i fallet med Världskulturmuseet, att attackera aktiviteter som man uppfattar förorenar islam på olika sätt (bland annat erotisk konst i kombination med Koranen). De offensiva

60. Ronald Segal, *Islam's Black Slaves. The Other Black Diaspora*, New York 2001, s. 199–213. Segal påpekar att slaveriet i den muslimska världen aldrig har upphört, även om det minskat betydligt i omfattning sedan det islamiska imperiets höjdpunkt. Idag är det ett problem i framförallt Mauretanien och Sudan.

61. Emmanuel Sivan, »The Clash Within Islam«, *Survival*, vol. 45, nr 1, Spring 2003, s. 27.

62. Mahmoud Aldebe, Sveriges muslimska förbund & Islamiska informationsföreningen, *Att förstå islam*, Stockholm u.å. [1991], s. 69.

uppgifterna för församlingarna är flera till antalet. Här handlar det generellt om att mobilisera, samla, alla muslimer i gemensam kamp för islam, att på olika sätt islamisera delar av innehållet i den svenska skolan och att etablera islamiska institutioner (bibliotek, daghem, skolor, moskéer).

Församlingarna uppmanas att strama upp arbetet med dawa genom en global kraftsamling bland muslimer, genom att »balansera plikten att skydda och tjäna det muslimska samhället i invandringsländerna och plikten att föra islam vidare till det icke-muslimska samhället«. Dessutom är det av stor vikt att församlingarna arbetar med att etablera böneplatser, att man tar hand om muslimer socialt och kulturellt (organisering av studier, föreläsningar, konferenser, resor, seminarier). Betydelsefullt är också att försöka påverka den »svenska befolkningen« genom »radioprogram, översättningar, personliga kontakter, etc«. Att representera islam officiellt betraktas som en viktig och central punkt i det politiska projektet, något som innebär att man etablerar kontakt med »kommunala och statliga organ« bland annat i syfte att upplysa om religionen.⁶³

En annan punkt på den politiska dagordningen är att arbeta för införandet av sharias familjelagstiftning. Detta framfördes av den ovan nämnde Mahmoud Aldebe, en av de verksamma islamisterna i Stockholmsmoskén, i slutet av 1990-talet under en intervju i *Aftonbladet*.⁶⁴ Kravet kvarstår dock fortfarande.⁶⁵ SMR säger i en debattartikel på sin hemsida att muslimer borde ha »full rätt att inrätta sitt liv ifråga om personliga angelägenheter, såsom äktenskap, barnuppfostran, skilsmässa, mathållning, arv osv. i enlighet med sin egen tro eller uppfattning«. ⁶⁶ Det förefaller märkligt att föra fram barnuppfostran och mathållning som problem; ingenting hindrar muslimer som så önskar att uppfostra barnen enligt Koranen eller att få tag i mat som uppfyller religiösa krav på symbolisk renhet. Det är till och med möjligt att ingå äktenskap enligt sharia i Sve-

63. Ibid. s. 65.

64. Artikeförfattare saknas, »Ska vi ha lagar för muslimer i Sverige«, *Aftonbladet* 11.10 1999.

65. Aldebe upprepade detta krav på särslagstiftning i april 2006. I ett öppet brev till svenska politiska partier förde han bl.a. fram kravet på att sharias familjelagstiftning ska erhålla officiell status. Brevet har laddats ner från <http://svt.se> 28.4 2006 under rubriken »Muslimskt samfund vill ha egna lagar«.

66. Se www.sverigesmuslimskarad.se/artiklar/02.html, rubriken »Mänskliga rättigheter« (28.4 2006).

rige. Vad som däremot inte är möjligt är att erhålla officiell legitimitet för ett sådant äktenskap, och det måste nog betraktas som en grannlaga uppgift att få gehör för ett sådant krav. Det skulle i så fall innebära att man upphäver tanken på att alla medborgare är lika inför lagen och detta är något som står i konflikt med en av grundprinciperna för konstruktionen av nationalstaten. Dessutom finns en mängd oklarheter, som Hjärpe visar i sin bok om sharia, kring vilken eller vilka islamiska aktörer som ska ges företräde i tolkningen av denna »lag«. Ska barnäktenskap vara tillåtet? Polygami? Ska mannen ha oinskränkt tillträde till kvinnans sexualitet (utom efter barnafödande och under menstruation)?⁶⁷

När det gäller frågan om att sprida eller möjliggöra en expansion av islam är det naturligtvis en självklar del av verksamheten för en politisk grupp. Alla som sysslar med politik vill vinna gehör för och sprida sin uppfattning till andra. Frågan om islams expansion och spridning i Europa är dock mer politiskt känslig att diskutera än spridningen av socialdemokratisk eller annan ideologi som är förankrad i den europeiska traditionen. Att diskutera den här typen av fenomen i Sverige leder ofta till en hänvisning till att man är en islamofob som demoniserar islam eller muslimer. Argumentet används av både mångkulturalister och islamister. Islamofobiargumentet är ett av samtidens mest missbrukade argument. Det kastas fram så fort någon är missnöjd med ett påstående om muslimer eller islam.

Problemet är att argumentet blandar ihop den befogade rädslan för militant islamism med en obefogad rädsla för islam som religiöst symboliskt system i största allmänhet. Ett annat problem med argumentet är att det kan användas för att skydda islamister från kritik – något som får till följd att de förvandlas till *untouchables* – en status ingen annan politisk grupp med offentliga anspråk har i det svenska samhället. Det bygger på ett ojämnt förhållningssätt till islamister där man inte accepterat denna grupp som en självklar del av svensk politik. Islamisterna själva har naturligtvis ett politiskt intresse av att odla föreställningarna om att all kritik mot »islam« är ett utslag av västerlandets historiskt förankrade islamofobi. Gilles Kepels påpekande, att termen »islamofobi« uppfunnits av den islamistiska rörelsen för att avfärda kritik, verkar i politiskt hänseen-

67. Jan Hjärpe, *Sharia – gudomlig lag i en värld i förändring*, Stockholm 2005.

de rimligt.⁶⁸ Samma typ av resonemang förs också av journalisten Salam Karam, men han tenderar att blanda ihop radikal islamism och moderat/konservativ.⁶⁹ Tar man del av de politiska förhållanden islamister har att verka inom i andra delar av världen verkar det dock vara mer gynnsamt att bedriva den här typen av religiös verksamhet i ett demokratiskt och öppet Europa än i aktörernas hemländer. I Europa bjuds islamisterna in att medverka i olika typer av dialogprojekt; vissa stater sponsrar till och med den islamistiska verksamheten med offentliga medel.⁷⁰

Islamisering och enklavisering

När det gäller islamism utanför Europa råder det konsensus bland forskare om att detta är en politisk kraft som försökt ta makten i Mellanöstern och annorstädes i den muslimska världen de senaste trettio åren. Islamister i Sverige och i andra europeiska länder föreställer sig nog inte att man ska kunna erhålla det avgörande inflytandet i europeiska nationalstater (åtminstone inte under överskådlig tid). En jämförelse mellan vad islamister i Europa gör och vad man gjort på vissa platser i Mellanöstern visar dock att det finns vissa metodologiska likheter. En central punkt i det politiska projektet utgörs av arbetet med att islamisera den muslimska individen för att på så vis lägga grunden för en islamisk samhällsordning. Detta är centralt för islamister i stadsdelen Rosengård som är av uppfattningen att muslimer i allmänhet visar brister i sin religiösa praktik. För några år sedan förde jag fram i en intervju i *Sydsvenskan* att Rosengård genomgått en islamiseringsprocess sedan 1980-talet. Några av islamisterna som är verksamma i området reagerade på detta och ville därför diskutera saken med mig. Kritiken de framförde var att jag inte borde använda ordet islamisering eftersom det dels kunde skrämja icke-muslimer, dels ge muslimer det (enligt islamisterna felaktiga) intrycket att de praktiserar islam på ett tillfredsställande sätt. Detta var euro-islamister med en förhållandevis liberal uppfattning av islam. Inställningen är dock densamma hos alla islamister som endast

68. Kepel, s. 285.

69. Se Salam Karam, »Islamisternas hot tystar debatten«, *Expressen* 8.2 2006.

70. I inledningen till *Blågul islam?*, red. Ingvar Svanberg & David Westerlund, Nora 1999, s. 9–33, diskuteras dialogen mellan Sveriges muslimska råd och den socialdemokratiska broderskapsrörelsen. Det är vanligt att de islamiska aktörerna som är inblandade i dialog är islamister.

skiljer sig i frågan om hur man i detaljer ska tolka Koranen och Sunna.

Islamisering, eller re-islamisering som man också benämner det, av den muslimska individen har utgjort ett centralt inslag i den islamistiska verksamheten i Mellanöstern i många år. I denna verksamhet ingår att etablera egna skolor (och andra offentliga institutioner) för att man på så vis ska kunna socialisera barn till troende och praktiserande muslimer på ett tidigt stadium. Muslimska Brödraskapet i Egypten administrerar idag en omfattande offentlig struktur av institutioner, eller Islamic Social Institutions (ISI) som de också kallas.⁷¹ Här finns daghem, sjukhus, skolor, vuxenutbildning, sportföreningar, teatergrupper, bibliotek, välgörenhetsprojekt, brunnsborrning, omskolning, rehabilitering, missionsverksamhet (dawa), studiecirklar, läxhjälp, verkstäder, hantverkare, tryckerier, förlag, tidningar, handelsbolag och finansiella institut.⁷² MB:s kandidater har dessutom lyckats vinna maktpositioner i fackföreningsrörelsen, bland annat i ingenjörernas fackförbund. Här har man lyckats införa flera förbättringar vad gäller arbetsvillkor och försäkringar, bland annat har det införts möjlighet att ta räntefria lån, sjukförsäkring, pensionsförsäkring och livförsäkring. På listan över reformer stod också subventionerad mat och medicin för medlemmarna, ett medlemssjukhus och en klubb för rekreation.⁷³ Syftet med den här verksamheten är att arbeta för samhällets islamisering underifrån genom konstruktionen av, som Mattias Gardell uttrycker det, »koncentriska cirklar som sakta binds samman«.⁷⁴ Islamiseringen av samhället ska, i MB:s föreställningsvärld, ske genom att

[man ska] börja med familjen, sedan vänner och grannar, därefter islamiseras kvarteret, stadsdelen, byn, staden, distriktet. Staten skall penetreras med samma, långsamma och underifrån kommande strategi: istället för att söka påverka president och regering utgår de från enskilda tjänstemän och arbetar sig upp genom hierarkin. Genom att etablera ett parallellt islamiskt samhälle hoppas de sakta växa i styrka och omfatta allt fler människor och institutioner, för att sedan se den auktoritära staten

71. Clark, 2003.

72. Mattias Gardell, *Bin Ladin i våra hjärtan. Globaliseringen och framväxten av politisk islam*, Stockholm 2005, s. 160.

73. Ibid., s. 148–149.

74. Ibid., s. 164.

falla samman, sprängas inifrån och eller omvandlas, varpå den islamiska (r)evolutionen är ett faktum.⁷⁵

Verksamheten som beskrivs av Gardell äger rum inom ramen för den typen av totalitär stat som karakteriserar regimerna i arabvärlden.⁷⁶ Här kan man tänka sig att incitamentet för att skaffa sig kontroll över det civila samhället med hjälp av islam har givits extra näring av det förtryck som utövats och av staternas bristande offentliga service eller välfärd. Likheten mellan den islamistiska verksamheten i Mellanöstern och Europa är ändå slående när det gäller ambitionen att etablera en parallell offentlighet som kan ligga till grund för individens islamisering. I propagandaskriften *Att förstå islam* utgör etableringen av sociala institutioner som speglar Guds vägledning ett centralt inslag i definitionen av vem som är muslim. Viktigast är, menar författarna till skriften, att en muslim »accepterar Guds högsta myndighet [...] och strävar efter en total omläggning av hela sin tillvaro [...] en muslim arbetar likaledes på att bygga upp sociala institutioner som avspeglar Guds vägledning«.⁷⁷

Institutionalisering av islam – etableringen av moskéer, daghem, skolor, informationscentrum och så vidare – utgör en viktig del av den ideologiska modell islamister för fram som lösningen på alla muslimers problem både i Europa och i Mellanöstern. Detta är emellertid någonting som i ett empiriskt perspektiv är tämligen problematiskt, eftersom den sociala konsekvensen är att institutionerna riskerar att ligga till grund för konstruktionen av en parallell offentlighet. En väsentlig skillnad mellan islams institutionalisering här och där är att medan den i andra delar av världen bidrar till att hjälpa muslimer, bidrar den i Europa istället till att stjälpa muslimer genom att den försvårar deltagande i majoritetssamhällets offentlighet. Islamiska institutioner utgör i Europa en typ av institutioner bland flera andra typer av »etniska« inrättningar. I flera europeiska städer ligger således institutionerna till grund för etableringen av etnisk-religiösa enklaver eller små »samhällen i samhället«, där människor har ytterst sporadiska kontakter med infödda majoritetsbefolkningar.⁷⁸

75. Ibid., s. 164.

76. *Islam and Democracy in the Middle East*, red. Larry Diamond, Marc F. Plattner & Daniel Brumberg, Baltimore 2003.

77. Aldebe m.fl., *Att förstå islam*, s. 9.

78. Se t.ex. två artiklar i *Making Muslim Space in North America and Europe*, red. Ruth Man-

Ett exempel på enklavisering från svensk horisont utgörs av den arabiska miljön som gradvis etablerats i Malmö, i stadsdelen Rosengård och i kvarteren runt Möllevångstorget. På femton år har det här växt fram en struktur av olika institutioner som möjliggör för arabisktalande att leva ett liv i en egen social, kulturell och religiös värld. Här är det möjligt för araber att tillfredsställa en mängd av vardagens behov tillsammans med andra araber.⁷⁹ Det finns naturligtvis både fördelar och nackdelar med detta. För individer är det möjligt att uppleva en högre grad av trygghet och tillit genom att bosätta sig på en plats där det bor människor med liknande kulturell och religiös bakgrund. Det blir, med andra ord, möjligt att upprätta en tillvaro som uppvisar en viss kontinuitet mellan hemlandet och det nya landet. Risken med att leva inom ramen för den här sociala miljön är dock att man tillbringar dygnets alla timmar tillsammans med landsmän och att detta blir ett socialt hinder för att man ska lyckas etablera sig i det svenska samhället med allt vad detta innebär av sociala kontakter och kulturell kompetens. En del av de araber som bor i Malmö/Rosengård är analfabeter som saknar de mest elementära kunskaper som krävs för att vara verksam i ett land som Sverige. För dessa utgör Sverige en obegriplig kuliss av främmande verksamheter och märkliga människor. En av de imamer som varit verksam i mer än ett decennium i stadsdelen anser att många araber är så alienerade från majoritetssamhället att de inte förstår att de befinner sig i just Sverige.

Ett annat problem är att miljön utgör en socialt och psykologiskt fertil arena för islamistisk politik. Den arabiska enklaven i Malmö befolkas av en stor mängd unga och medelålders män med existentiella problem som ibland kan te sig oöverstigliga. Generellt befinner sig dessa män under ett hårt socialt tryck från familjen i Sverige och i hemlandet.⁸⁰ Män från samhällen med traditionella genusmönster försätts ofta i en komplicerad situation när de hamnar i ett samhälle som Sverige. Här förlorar de social status i både samhällets och de egna familjernas ögon. För det stora samhället ligger det nära till hands att uppfatta dem som patriarker besatta

del, Berkeley 1996: Ruth Mandel, »A Place of Their Own: Contesting Spaces and Defining Places in Berlin's Migrant Community«, s. 147–167, och John Eade, »Nationalism, Community, and the Islamization of Space in London«, s. 217–234.

79. Se Aje Carlbom, »Enklaven utmanar nationalstaten«, *Axess*, nr 7, 2005, s. 31–34.

80. Se Carlbom, *The Imagined*, s. 149–156.

av att kontrollera flickor och kvinnor. Den egna hustrun, som tack vare feministisk ideologi har ett starkt stöd i offentliga institutioner, börjar ofta ifrågasätta att mannen inte bidrar till hennes och familjens försörjning. Slitningarna och konflikterna inom familjen blir ofta stora av den här sortens problem. Detta finns dokumenterat i den vetenskapliga litteraturen och framförs som en av de stora svårigheterna när man intervjuar imamer som är verksamma i Rosengård med att dagligen fungera som konsulter åt landsmän som söker möjliga handlingsalternativ. Den sociala situationen för många invandrade män är stadd i oordning. De utgör därför potentiella offer för en islamistisk syn på hur individ och samhälle ska vara organiserat.⁸¹

Viljan att skydda sig i egna institutioner mot det som upplevs som hotfullt i det sekulariserade samhället är mer eller mindre stark hos muslimer i allmänhet och hos olika islamistiska grupper. Särskilt påtagligt är behovet hos de islamister som är inspirerade av den wahhabistiska rörelsens starkt konservativa religionssyn. Denna rörelse har, exempelvis, fått fäste i den somaliska gruppen i samband med att många tvingades i exil i Saudiarabien. Daun, Brattlund och Robleh har beskrivit hur denna tolkning präglat tänkandet hos många somalier i Sverige.⁸² »Somalis living in Sweden«, säger författarna, »often live in closed communities, because there is always the fear of their cultural identity being eroded.«⁸³ Ett påstående som illustreras väl av den somaliske man som säger: »I do not want my child to become like Swedish, for this reason I send her to Koranic school.«⁸⁴ Wahhabismen, som enligt vissa av mina informanter har expanderat i Somalia under senare år, uppmanar människor att ta avstånd från Sverige eller andra kontexter som uppfattas som icke-islamiska eller profana. Rörelsen verkar ha haft ett större inflytande på somaliers tänkande i Stockholm än i Malmö, även om den också är märkbar i rikets tredje stad. I Malmö har dock wahhabismen främst varit kopplad till

81. Se Mehrdad Darvishpour, »Immigrant Women Challenge the Role of Men: How the Changing Power Relationship within Iranian Families in Sweden Intensifies Family Conflicts After Immigration«, *Journal of Comparative Family Studies*, vol. XXXIII (2), 2002, s. 271–296.

82. Holger Daun, Åsa Brattlund & Salada Robleh, »Educational Strategies Among Some Muslim Groups in Sweden«, *Educational Strategies among Muslims in the Context of Globalization: Some National Case Studies*, red. Holger Daun & Geoffrey Walford, Leiden 2004, s. 187–207.

83. *Ibid.*, s. 199.

84. *Ibid.*, s. 203.

den arabiska gruppen, som jag visar i min doktorsavhandling. Arabiska wahhabister har varit verksamma med olika typer av mission (dawa) i området de senaste 10–15 åren (till många andra muslimers förtret). Det är svårt att bedöma hurvida wahhabismen har expanderat eller inte i Sverige under senare år. Men att döma av de reportage som publicerades i *Sydsvenskan* i början av februari 2006 verkar denna rörelse ha gjort vissa framsteg i stadsdelen Rosengård sedan jag och Sara Johnsdotter bodde och arbetade där.

Sammanfattning

Den mångkulturalistiska hegemoni som varit påtaglig i den svenska offentligheten under de senaste decennierna har dolt islamismen som socialt fenomen och har därför gjort det möjligt för islamister att framträda som representanter för alla som kallar sig muslimer. Som Terence Turner påpekar, har mångkulturalismen i Sverige bidragit till att framställa muslimer som om de tillhör en homogen grupp där alla förhåller sig på samma sätt till islam.⁸⁵ I kombination med en stark skyll-inte-på-offret-dogm har detta skapat en situation där islamister lyckats inta en position där deras definition av vad en muslim och islam är har passat väl med det mångkulturalistiska tänkande som praktiseras av intellektuella, politiker och tjänstemän i den svenska offentligheten. Detta är problematiskt i ett integrationsperspektiv eftersom islamisternas synsätt, som påpekats i artikeln, går ut på att isolera/avskilja muslimer från andra medborgare för att skydda dem från ideologisk och moralisk påverkan av icke-islamiska eller profana ideal. Följden av att ge officiell legitimitet åt en islamistisk definition av religiös identitet, som den svenska staten gör, är att deltagande i majoritetssamhället kan komma att försvåras för muslimska kvinnor, barn och ungdomar eftersom de riskerar att försättas i en situation som präglas av permanent social marginalisering. Att erbjuda institutioner såsom daghem, skolor och moskéer till en redan marginaliserad grupp kan sålunda visa sig vara kontraproduktivt om målsättningen med integrationspolitiken är att alla invånare, oberoende av ursprung, förutsetts delta i ett gemensamt samhälle.

85. Turner.

Det är dock inte märkligt att islamister förespråkar separata livsvärldar för muslimer och icke-muslimer. För att kunna upprätthålla en viss typ av identitet är det väsentligt att distansera sig vis à vis andra potentiellt möjliga identiteter. Peter Berger och Thomas Luckmann diskuterade detta för några decennier sedan när de förde fram konvertiten som exempel på betydelsen av att bryta helt med sitt tidigare liv för att kunna assimileras till fullo i den nya religiösa livssituationen.⁸⁶ Konkreta sociala relationer – det vill säga, att man umgås med andra som har samma uppfattning som man själv – verkar vara av central betydelse om man vill upprätthålla och reproducera en speciell världsbild eller lära. Janine Clark, som studerat islamiska sociala institutioner i arabvärlden, påpekar att när det gäller religiös sektbildning pekar det mesta av forskningen på att sociala relationer eller nätverk är av större betydelse än ideologi för möjligheterna att upprätthålla den religiösa identitet som förespråkas av olika rörelser.⁸⁷ Detta påstående är befogat även när man tittar på en stadsdel som Rosengård i Malmö. Många muslimer, islamister och andra, har flyttat hit för att kunna etablera sociala relationer med andra muslimer och för att kunna praktisera islam i vardagslivet utan att få sin normalitet ifrågasatt.

Det finns olika sätt att tolka vad som sker med en religiös uppfattning när den flyttas från en plats till en annan. I den här artikeln har jag pekat på en aspekt av detta som genom åren försumrats i den svenska forskningen och diskussionen om islam, närmare bestämt det faktum att det är islamister som står för representationen av religionen och inte muslimer i allmänhet. Tittar man på vad dessa aktörer själva säger och gör kan man konstatera att deras politiska projekt i Europa liknar det politiska projektet i Mellanöstern. Primärt handlar det om att försöka re-islamiserat muslimska individer – om att möjliggöra en offentlig expansion av islam som handlar om att etablera institutioner organiserade enligt *signs and symbols* som finns tillgängliga i den islamiska kunskapstraditionen. Projektet möjliggörs, som Bassam Tibi påpekat⁸⁸, av den mångkulturalistiska ideologi som pekar ut muslimer som en homogen grupp av troende.

86. Peter Berger & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality*, New York 1966.

87. Janine A. Clark, *Islam, Charity, and Activism: Middle-Class Networks and Social Welfare in Egypt, Jordan, and Yemen*, Bloomington 2004.

88. Tibi.

Detta har dock i grunden ingenting att göra med integration i gängse betydelse utan handlar om att utnyttja mångkulturalismen för egen vinning genom att överbetona betydelsen av islams symbolsystem för dem som identifierar sig som muslimer.

Summary

Multiculturalism and the political mobilization of Islam

In Denmark the issue of political Islam, or Islamism, has been a topic of public debate for several years. This has not been the case in Sweden. Here political Islam has been concealed by an ideology of cultural pluralism which has tabooed aspects of the multicultural society that could be perceived as negative or stigmatizing for immigrants. In the article Aje Carlbom discusses the multiculturalist ideology as organized thought in the public sphere and the epistemological consequences the ideology has had for the possibility of understanding Islam and integration. The problem that has arisen in Swedish society is that the ideology has made it possible for moderate/conservative Islamists to acquire a central position in the public sphere of the nation state, where they can put across a message which differs in various ways from the state's endeavours for equality. The Islamists, who are a minority within the minority, are a new political actor, historically speaking, with ambitions to establish a parallel public sphere with its own institutions. In combination with a patriarchal mentality, the establishment of a religiously organized enclave means that the integration process can be more difficult for Muslim girls, women, and adolescents.

Referenser

- [artikelförfattare saknas], »Ska vi ha lagar för muslimer i Sverige« (Intervju med Mahmoud Aldebe), *Aftonbladet*, 11.10 1999
- Aldebe, Mahmoud, Sveriges muslimska förbund & Islamiska informationsföreningen, *Att förstå islam*, Islamiska informationsföreningen & Sveriges muslimska förbund, Stockholm u.å. [1991]
- Anttonen, Marjut, »The Politization of the Concepts of Culture and Ethnicity: An

- Example from Northern Norway», *Pro Ethnologia* 15, Multiethnic Communities in the Past and Present, Publications of Estonian National Museum, Tartu 2003, s. 49–65
- Aretun, Åsa, »En muslimsk familjeflicka, som andra ungdomar. Identitet, social logik och verklighet bland flickor på en arabisk friskola«, *Svensk religionshistorisk årsskrift*, vol. 13, 2004, s. 9–29
- Beckett, Clare & Macey, Marie, »Race, gender, and sexuality: The Oppression of Multiculturalism«, *Women's Studies International Forum*, vol. 24, no. 3–4, 2001, s. 309–319
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas, *The Social Construction of Reality*, Doubleday Books, New York 1966
- Blågul islam? Muslimer i Sverige*, red. Ingvar Svanberg & David Westerlund, Nya Doxa, Nora 1999
- Carlbon, Aje, »Enklaven utmanar nationalstaten«, *Axess*, nr 7, 2005, s. 31–34
- Carlbon, Aje, *The Imagined versus the Real Other: Multiculturalism and the Representation of Muslims in Sweden* (Lund Monographs in Social anthropology 12), Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund 2003
- Cherribi, Oussama, »The Growing Islamization of Europe«, *Modernizing Islam: Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, red. John L. Esposito & François Burgat, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 2003
- Clark, Janine A., *Islam, Charity, and Activism: Middle-Class Networks and Social Welfare in Egypt, Jordan, and Yemen*, Indiana University Press, Bloomington 2004
- Darvishpour, Mehrdad, »Immigrant Women Challenge the Role of Men: How the Changing Power Relationship Within Iranian Families in Sweden Intensifies Family Conflicts After Immigration«, *Journal of Comparative Family Studies*, vol. XXXIII (2), 2002, s. 271–296
- Daun, Holger, Brattlund, Åsa & Robleh, Salada, »Educational Strategies Among Some Muslim Groups in Sweden«, *Educational Strategies among Muslims in the Context of Globalization: Some National Case Studies*, red. Holger Daun & Geoffrey Walford, Muslim Minorities 3, Brill, Leiden 2004, s. 187–207
- Desiwar, Alan, »Islamisterna får oss att fly förorten«, *Expressen* 19.11 2005
- Eade, John, »Nationalism, Community, and the Islamization of Space in London«, *Making Muslim Space in North America and Europe*, red. Ruth Mandel, University of California Press, Berkeley 1996, s. 217–234
- Esposito, John L., »Modernizing Islam and Re-Islamization in Global Perspective«, *Modernizing Islam: Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*,

Mångkulturalismen och den politiska mobiliseringen av islam

- red. John L. Esposito & François Burgat, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 2003, s. 1–14
- Gardell, Mattias, *Bin Ladin i våra hjärtan. Globaliseringen och framväxten av politisk islam*, Leopard, Stockholm 2005
- Hedin, Christer, »Islam på svenska: det tryckta ordet i tjänst åt Sveriges muslimer«, *Blågul islam? Muslimer i Sverige*, red. Ingvar Svanberg & David Westerlund, Nya Doxa, Nora 1999, s. 215–235
- Hirsi Ali, Ayaan, *Kräv er rätt! Om kvinnor, islam och en bättre värld*, Bonnier Fakta, Stockholm 2004
- Hjärpe, Jan, »Political Islam in Sweden: Integration and Deterrence«, *Transnational Political Islam: Religion, Ideology and Power*, red. Azza Karam, Pluto Press, London 2004, s. 58–79
- Hjärpe, Jan, *Sharia – gudomlig lag i en värld av förändring*, Norstedts, Stockholm 2005
- Hjärpe, Jan, *Tusen och en natt & den elffte september*, Prisma, Stockholm 2003
- Hussain, Dilwar, »The Holy Grail of Muslims in Western Europe: Representation and their relationship with the state«, *Modernizing Islam: Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*, red. John L. Esposito & François Burgat, Rutgers University Press, New Jersey 2003, s. 215–250
- Islam and Democracy in the Middle East*, red. Larry Diamond, Marc Plattner & Daniel Brumberg, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2003
- Ismail, Salwa, »Confronting the Other: Identity, Culture, Politics and Conservative Islamism in Egypt«, *International Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 30, nr 2, 1998, s. 199–226
- Jernberg, Per, »Bara muslimer är medlemmar«, *Vår bostad*, nr 10, 1996, s. 32–33
- Johanson, Ulf, »Världskulturmuseet tar ner konstverk efter kritik«, *Göteborgs-Posten* 8.2 2005
- Johnsdotter, Sara, *Friheten i Sverige: frestelser och frustration. Om brott bland chilenska och iranska medborgare*, Research report 1994:5, Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University, Lund 1994
- Karam, Salam, »Islamisternas hot tystar debatten«, *Expressen* 8.2 2006
- Kepel, Gilles, *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, The Belknap Press of Harvard University Press, London 2004
- Klausen, Jytte, *The Islamic Challenge: Politics and Religion in Western Europe*, Oxford University Press, Oxford 2005
- Lönnaeus, Olle, Orrenius, Niklas & Magnusson, Erik, »Terrorstämplade vill ta över

- Islamic Center«, *Sydsvenskan*, 7.2 2006
- Lönnaeus, Olle, Orrenius, Niklas & Magnusson, Erik, »Djup splittring bland Malmös muslimer«, *Sydsvenskan*, 8.2 2006
- Macey, Marie, »Class, gender, and religious influences on changing patterns of Pakistani Muslim Male Violence in Bradford«, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, nr 5, september 1999, s. 845–866
- Mandel, Ruth, »A Place of Their Own: Contesting Spaces and Defining Places in Berlin’s Migrant Community«, *Making Muslim Space in North America and Europe*, red. Ruth Mandel, University of California Press, Berkeley 1996, s. 147–167
- Maréchal, Brigitte, »Mosques, Organisations and Leadership«, *Muslims in the Enlarged Europe*, red. Brigitte Maréchal, Brill, Leiden 2003, s. 79–150
- Mohammad, Robina, »Marginalisation, Islamism and the Production of the Other’s Other«, *Gender, Place and Culture*, vol. 6, nr 3, 1999, s. 221–240
- Nielsen, Jørgen S., »Transnational Islam and the Integration of Islam in Europe«, *Muslim Networks and Transnational Communities in and Across Europe*, red. Stefano Allievi, Brill, Leiden 2002, s. 28–51
- Okin, Susan Moller, »Feminism and Multiculturalism: Some Tensions«, *Ethics*, vol. 108, nr 4, 1998, s. 661–684
- Omar, Mohamed & Karam, Salam, »Terrorister rekryteras med stipendier«, *Aftonbladet*, 20.7 2005
- Otterbeck, Jonas, *Islam på svenska: Tidskriften Salaam och islams globalisering* (Lund studies in history of religion, vol. 11), Religionshistoriska avdelningen, Lunds universitet, Lund 2000
- Ouis, Pernilla & Anne Sofie Roald, *Muslim i Sverige*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 2003
- Pratt Ewing, Katherine, »Living Islam in the Diaspora: Between Turkey and Germany«, *The South Atlantic Quarterly*, nr 102:2/3, vår/sommar, 2003, s. 405–431
- Popoola, Margareta, *Det sociala spelet om Romano Platso*, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund 1999
- Ramadan, Tariq, »Europeanization of Islam or Islamization of Europe?«, *Islam, Europe’s Second Religion: The New Social, Cultural and Political Landscape*, red. Shireen T. Hunter, Praeger Publishers, London 2002, s. 207–219
- Roald, Anne Sofie, *Women in Islam: The Western Experience*, Routledge, London 2001
- Roy, Olivier, *Den globaliserede islam*, Vandkunstens forlag, Köpenhamn 2004
- Segal, Ronald, *Islam’s Black Slaves: The Other Black Diaspora*, Farrar, Straus & Giroux, New York 2001

Mångkulturalismen och den politiska mobiliseringen av islam

- Sivan, Emmanuel, »The Clash Within Islam«, *Survival*, vol. 45, nr 1, 2003, s. 25–44
- Soysal, Yasemin Nuhoglu, »Citizenship and identity. Living in diasporas in post-war Europe?«, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 23, nr 1, januari 2000, s. 1–15
- Taylor, Charles, »Erkännandets politik«, *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*, red. Amy Gutman, Daidalos, Göteborg, s. 37–75
- Tibi, Bassam, »Muslim Migrants in Europe: Between Euro-Islam and Ghettoization«, *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture, and Citizenship in the Age of Globalization*, red. Nezar AlSayyad, Lexington Books, Boston 2002
- Turner, Terence, »Anthropology and Multiculturalism: What is Anthropology that Multiculturalists Should Be Mindful of it?«, *Cultural Anthropology*, vol. 8, nr 4, 1993, s. 411–429
- Warner, Carolyn & Wenner, Manfred, *Organizing Islam for Politics in Western Europe*, opublicerat manus, sommaren 2002
- Wikan, Unni, *Generous Betrayal*, The University of Chicago Press, Chicago 2002
- Wolf, Eric R., »Anthropology Among the Powers«, *Social Anthropology*, nr 7, 2, 1999, s. 121–134
- Wolf, Eric R., »Perilous Ideas: Race, Culture, People«, *Current Anthropology*, vol. 35, nr 1, februari 1994, s. 1–12
- Žižek, Slavoj, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, Verso, London 1999

Andra källor

- E-mail skickat på unga islamisters hemsida
- Intervjuer av artikelförfattaren med imamer verksamma i stadsdelen Rosengård
- Interpellation 2005/06:142 av Ewa Björling (m) till statsrådet Jens Orback (s)
- Islamiska samarbetsrådet, »Religionsfrihet och mänskliga rättigheter«, brev skickat till Jordbruksverket 2003 för utredning av frågan om halalslakt, www.sverigesmuslimskarad.se/artiklar/03.html (31.10 2005)
- Molina, Irene, »Segregation (Etnisk boendesegregation)«, www.sverigemotrasism.nu, rubriken *Artiklar* (15.2 2006)
- »Muslimskt samfund vill ha egna lagar«, artikel med hänvisning till öppet brev från Sveriges muslimska förbund, <http://svt.se> (28.4 2006)
- »Mänskliga rättigheter«, artikel, www.sverigesmuslimskarad.se/artiklar/02.html (28.4 2006)
- Regeringskansliet, *Handlingsplan för etnisk och kulturell mångfald i regeringskansliet*, u.å., www.fa.regeringen.se eller www.kultur.regeringen.se

SVERIGE: FRÅN NATIONALSTAT TILL PLURALT SAMHÄLLE

Jonathan Friedman
& *Kajsa Ekholm Friedman*

Syftet med denna artikel är att skärskåda mångkulturalismens motsägelsefulla logik och dess förhållande till elitens nya diskurser och nya sätt att definiera sig. Detta hänger samman med det som kommit att kallas globalisering, med framväxten av nya eliter och nya polariseringar och med den skillnad som uppkommit mellan den verklighetsbild som återfinns »på gatan« och den officiella diskursen, dvs. den som bärs upp av den politiska och kulturella eliten. Det är ett försök att utifrån ett komparativt perspektiv placera in den svenska situationen i det större fält av variationer som vi kan observera i Europa och USA. Det handlar om utvecklingen i Sverige sedd ur ett komparativt perspektiv men också om den svenska situationen inom ramen för världssystemet – detta som ett försök att avmytologisera det vi uppfattar som en extremt ideologisk diskurs.

Mångkulturalism, globalisering och elitidentitet: positioner inom nationalstatens ideologiska fält

I den strid som med oförminskad styrka pågått i såväl Europa som USA under de senaste 20 åren har mångkulturalismen både saluterats och kritiserats. I Sverige har den i motsats till de flesta andra länder proklamerats som statlig ideologi och omsatts i program för politisk handling. Övriga länder som deklarerat sig själva som i princip mångkulturalistiska är Ka-

nada och Australien inom OECD-området och Colombia i Sydamerika.

Historiskt är mångkulturalismen en term som förknippats med en rad andra termer. Den dök upp i diskussionerna rörande pluralismen inom de brittiska och amerikanska kolonierna och de konflikter som följde på massmigrationen till USA runt förra sekelskiftet. I USA kom den tillbaka i slutet av 1960-talet då den förknippades med en viss typ av politiska program som initierades av Ford Foundation och som gällde införandet av ett visst mått av kommunalt självstyre för minoritetsgrupper, i första hand för svarta. Den nuvarande versionen av den mångkulturalistiska diskursen, i synnerhet dess basala paradoxer, måste förstås i ljuset av denna historiska utveckling.

Begreppet etnisk pluralism i koloniala områden är hörnstenen i sociologen J. S. Furnivalls arbete. Furnivall arbetade som konsult för både den holländska och brittiska kolonialregimen och har lämnat omfattande teoretiska och empiriska bidrag inom detta område. Hans klassiska modell av det plurala samhället som kolonialt fenomen går ut på att man där fann ett antal importerade etniska populationer som levde under strikt planerade former. De olika grupperna bodde var och en för sig och den enda mötesplatsen var marknaden där de även kom i kontakt med den vita överklassen. Resultatet av en sådan ordning blev, menade Furnivall, att man befäste den etniska och även lingvistiska segregationen och endast överlagrade den med ett ytligt skikt av kommunikation. I denna situation uppstod pidginer och senare kreolspråk som ett svar på behovet av kommunikation, mellan de olika invandrargrupperna och mellan dessa och den koloniala eliten. Den sociala hierarkin leder till att det uppstår olika pidginformer av den dominanta gruppens språk. Pidginer utgör det första steget i processen och termen kreolspråk har använts för den utveckling i riktning mot ökad komplexitet som sker när språket blir förstaspråk för dem som talar det.

Furnivall själv var klart kritisk till detta mönster som enligt hans uppfattning till sin essens var ett totalitärt kolonialstyre, där importen av arbetskraft kombinerades med en politik som gick ut på att söndra och härskas och »the survival of the cheapest«.

The whole trend of development illustrated the economic process of natural selection by the survival of the cheapest, justified in contemporary

thought, and especially in the eyes of those who paid for labour, as the survival of the fittest.¹

Furnivall menade också att jämlikhet och demokrati bara kan fungera under samhälleliga förhållanden som baseras på gemensamma värden och gemensamma mål. Han var i den bemärkelsen den första mera betydande kritikern av mångkulturalismen.

It is significant that, in Canada and the United States, and also in Australia, when the influx of alien elements threatened national life and common social standards, barriers were raised against free immigration. In tropical dependencies there was no common social will to set a bar to immigration, which has been left to the play of the economic forces. The plural society arises where economic forces are exempt from control by social will.²

Like a confederation, a plural society is a business partnership rather than a family concern, and the social will linking the sections does not extend beyond their common business interests.³

Massmigrationen runt förra sekelskiftet var av en omfattning som kan jämföras med dagens och den ledde till uppkomsten av nya proletariat och till etniska konflikter. Mest uttalat var detta i USA och det pågick där en livlig diskussion om pluralism kontra assimilation fram till andra världskriget. Här användes också termen det *transnationella* Amerika för att beskriva den dåvarande situationen. Randolph Bourne myntade denna term i en artikel i *Atlantic Monthly* där han argumenterade mot *the melting pot* (dvs. smältdegelsmetaforen) och för bevarandet av separata invandrarkulturer som kunde berika USA. Han argumenterade på ungefär samma sätt som man gör i dagens Sverige, att landet borde välkomna utlänningen som bärare av nya värden. I denna tidiga artikel finns mer som låter välbekant från den svenska diskursen.

Only the American – and in this category I include the migratory alien who has lived with us and caught the pioneer »spirit« and a sense of new

1. J. S. Furnivall, *Colonial policy and practice; a comparative study of Burma and Netherlands India*. Cambridge 1948, s. 118.

2. Ibid., s. 306.

3. Ibid., s. 308.

social vistas – has the chance to become that citizen of the world. America is coming to be, not a nationality but a transnationality, a weaving back and forth, with the other lands, of many threads of all sizes and colors. Any movement which attempts to thwart this weaving, or to dye the fabric any one color, or disentangle the threads of the strands, is false to this cosmopolitan vision.⁴

Det fanns förespråkare för såväl assimilation som pluralism under denna period. Horace Kallen, som tillhörde det senare lägret och brukar associeras med termen kulturell pluralism, gick så långt att han föreslog en uppdelning av landet i ett antal separata kulturella eller etniska enheter, förenade i något slags etnisk federation.⁵

Den tidiga pluralistiska doktrinen förlorade visserligen i attraktionskraft redan på 1920-talet men frågan förblev av central betydelse ända fram till andra världskriget. I denna situation tonades skillnaderna ner under den gemensamma parollen om kampen för frihet och demokrati.

Det är viktigt att ha klart för sig att det finns skillnader mellan olika nationalstater på den internationella arenan. Medan det i de flesta europeiska nationalstater finns en idé om etnisk nationalitet som baseras på kultur, är den nationella konstruktionen i USA baserad på lojalitet med landet, representerad av flaggan, och på visionen om frihet. Vid de återkommande folkräkningarna anger man etnisk identitet. Denna tillhör den subnationella nivån. Den nationella identiteten, däremot, är inte ett etniskt fenomen. Även amerikanska indianer som man ju skulle kunna identifiera som etniska amerikaner är omdefinierade till *Native Americans*, vilket inte inkräktar på den nationella kategorin.

De flesta europeiska nationalstater är baserade på föreställningen om gemensam historia och gemensamt språk. Detta är dock inte en fråga om ursprung utan om hur en kulturell uppsättning beteenden praktiseras i vardagslivet. Uppfattningen att någon är svensk, fransk eller någonting annat har med sättet att bete sig, språk och värderingar att göra. Kultur vilar inte på etnisk eller rasmässig grund utan är ett fenomen som tillhör den interpersonella och publika sfären.

4. Randolph Bourne, »Transnational America«, *Atlantic Monthly*, nr 118, 1916, s. 86–97. Citerat från www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis1/AIH19th/Bourne.htmls.

5. Horace M. Kallen, *Culture and Democracy in the United States*, New York 1924.

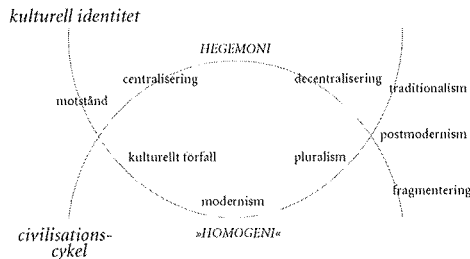
Den unge mannen X med svensk mamma och svart pappa (i sig en intressant kategorisering) identifierade sig själv och identifierades av andra som svensk eftersom han var entydigt insocialiserad i det svenska samhället. Han uppfattades alltså som svensk trots att hans fenotyp var annorlunda (han såg annorlunda ut). Situationen förändrades under 1980-talet i och med den nya betoningen av kultur och kulturpolitik. Detta var ett globalt fenomen men det fick särskilt starka effekter i Sverige. Plötsligt började man antyda att X borde omdefiniera sig som svart svensk, dvs. som bestående av två olika delar. Hans etniska, eller rättare sagt fenotypiska, drag blev viktigare och försågs med ett kulturellt innehåll. Här skedde en rasialisering och etnifiering av den nationella arenan. Rötter kom att spela en allt större roll, först företrädesvis för minoritetskategorier. I Sverige hade den nationella identiteten dittills baserats på ett visst kulturmönster när det gällde sättet att bete sig och kommunicera med andra. Detta förändrades snabbt under 1980-talet. I stället bevitnade vi framväxten av det som kallas identitetspolitik. Detta kan inte förstås som en lokal utveckling utan måste ses inom ramen för en process som tar sin början i mitten av 1970-talet och som i grunden handlar om en relativ försvagning av västekonomierna på grund av decentraliseringen av kapitalackumulering.⁶ Väst har successivt förlorat sin hegemoniska position inom världssystemet. Den relativa försvagningen på det ekonomiska planet har fått återverkningar i samhället i övrigt. Det har påverkat såväl statens finanser som mobiliteten för medel- och arbetarklass i negativ riktning. Försvagningen av Väst ledde också till ökande turbulens i vissa delar av den fattiga världen, med ökande fattigdom, interna konflikter och massmigration som följd.

För att förstå vad som händer är det viktigt att se att migrationen från fattiga länder till det fortfarande välmående Väst inträffar under en period av negativ mobilitet för arbetarklassen och delar av medelklassen. Följande modell för olika slags identitetspolitik har använts för att belysa denna förändringsprocess⁷. Det finns inte utrymme här för att till fullo

6. Jonathan Friedman, »Transnationalization, Socio-Political Disorder and Ethnification as Expressions of Declining Global Hegemony«, *International Political Science Review* 19, 3 1998, och Jonathan Friedman, »Plus ça change: On not learning from history«, *Hegemonic Declines: Past and Present*, red. Jonathan Friedman & Christopher Chase-Dunn, Boulder 2005.

7. Jonathan Friedman, *Cultural Identity and Global Process*, London 1994, s. 39.

redogöra för dynamiken i denna process, som har behandlats i tidigare forskning.⁸ Vi kan dock peka på ett antal centrala samband. Under hegemonisk expansion finns det en stark tendens för en ekonomiskt mobil population att identifiera sig med modernism och utveckling. I sådana perioder avvisas traditioner och kulturellt specifika identiteter eftersom de associeras med det man måste lämna bakom sig. Den modernistiska identiteten står i motsättning till det kulturellt fixerade men blir i stället på ett ytterst fragilt sätt beroende av framgång och framsteg, av individens upplevelse av att röra sig framåt. I perioder av hegemonisk nedgång försvagas den attraktiva kraften i modernismen. Framtiden framstår som osäker och man börjar söka efter identiteter som är mera stabila och oberoende av konstant förändring och utveckling. I dessa perioder blir kulturell identitet och kulturpolitik det centrala. Det ersätter klass och andra »progressiva« rörelser som har med transformationen av samhället som helhet att göra. Så ser sambandet ut mellan hegemonisk nedgång, som i sig är resultatet av en decentralisering av kapitalackumuleringen, och uppkomsten av identitetspolitik. Från mitten av 1970-talet och framåt har vi sett detta i form av Fjärde Världen-rörelser, ökande etnifiering av både nationalstater och deras regioner, och enklavisering av invandrare till Väst.

Figur I: Hegemoniska cykler och kulturell identitet

8. Ibid.; Friedman, »Transnationalization, Socio-Political Disorder and Ethnification...«; Jonathan Friedman, »Globalization, transnationalization and migration: ideologies and realities of global transformation«, *Worlds on the Move: Globalization, migration and cultural security*, red. Jonathan Friedman & Shalini Randeria, London 2004, s. 63–88.

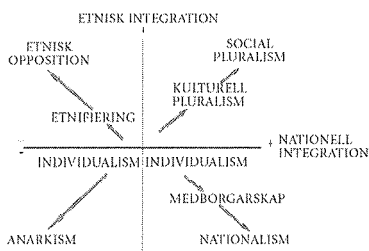
Väst befinner sig på den högra sidan av diagrammet där decentraliseringen av kapitalackumulation inom världssystemet leder till politisk-kulturell fragmentering, till en längtan efter rötter allteftersom modernismens vision om framtiden falnar, och till uppkomsten av postmodernism, det cyniska förhållningssättet, samt en återgång till traditionalism och religiösa/etniska identiteter. I de flesta europeiska länder har detta inneburit en betoning av rötter bland både den nationella befolkningen, ursprungsfolk (t.ex. samerna), och inom vissa regioner (som Skåne och Jämtland). I denna process har invandrare från olika delar av världen inrättat sig i diaspora och bevarat de ideologiska, sociala och ekonomiska banden till sina hemländer i stället för att integreras eller assimileras in i sina respektive värdländer. Det specifika mönstret kan variera från land till land men är i grunden detsamma.

En analys av integrationsprocessen, eller rättare sagt av bristen på integration, kräver att vi har en klar förståelse av den historiska kontexten och av de specifika nationella och etniska strategier som är kopplade till varandra i migrationsprocessen. I diskussionen i Sverige har man i hög grad förutsatt att migration av människor är detsamma som migration av kultur, vilket faktiskt inte är fallet. Förhållandet är helt avhängigt av det sätt på vilket människor praktiserar sin identitet i tid och rum i den speciella historiska situationen. Det finns migrantfamiljer med stark patriarkalisk auktoritet där alliansen mellan äldre män är av betydelse för reproduktionen av gruppidentitet.⁹ I studier av rurala turkiska och pakistanska familjer i England, Norge och Sverige har man pekat på att den manliga auktoritetsstrukturen blivit starkare i värdlandet och att detta inte har med kulturen i sig att göra utan i första hand med maktrelationerna.¹⁰ Att gifta bort sina barn inom den större endogama enheten i hemlandet har att göra med denna expansionsprocess, likaså en hög andel av anhöriginvandringen. Grupper där det inte finns en auktoritetsstruktur av denna typ, eller där den inte tar sig denna form av kontroll över släktskapsförhållanden, har inte utvecklats i den riktningen. De grupper som deltog i den tidigare arbetskraftsinvandringen till Västeuropa har tvärtom upplevt desintegration av sina släkter genom att de som individer intgre-

9. Pnina Werbner, *The Migration Process: Capital, Gifts, and Offerings Among British Pakistanis*, London 1990.

10. Unni Wikan, *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe*, Chicago 2002.

rades i den större nationella sfären. De gifte sig också i stor utsträckning utanför sin ursprungsgrupp. I nedgångsperioder där det inte finns några större möjligheter till ekonomisk integration och där det uppstår etniska enklav-ekonomier, ser vi, och detta är vår huvudtes, en stark tendens i riktning mot att minoritetsgrupper bevarar och slår vakt om sina gränser gentemot den främmande omvärlden. De variabla relationer som här är involverade kan förstås på följande sätt:

Figur II: Etnisk och nationell integration

I denna modell står etnisk integration i motsättning till nationell integration.¹¹ Det som finns representerat här är de olika möjligheter till integration som föreligger. I starka nationalstater är den nedre högra kvadranten statistiskt sett den vanligaste. Där nationalstaten försvagas och integrationen uteblir, blir den övre vänstra kvadranten dominerande. Den övre högra kvadranten representerar en annan lösning på problemet, nämligen formeringen av en multietnisk stat. Denna lösning kan naturligtvis finnas med i bilden från första början. Det är den strategi som finns antydd i vissa väststater, särskilt i dem som associeras med en mångkulturalistisk identitet.

I Frankrike har man försökt upprätthålla nationell integration vilket lett till ökande konflikter mellan staten och berörda invandrarzoner. Det bör dock tilläggas att det i det franska fallet skett en avintegrationsprocess i den bemärkelsen att både föräldragenerationen och den äldre generationen som tidigare haft jobb, under senare tid drabbats av ökande ar-

11. Friedman, »Globalization, transnationalization and migration...«.

betslöshet och därmed att deras position inom den nationella ekonomin försämrats.

I Sverige har den pluralistiska modellen omhulrats av den politiska och kulturella eliten medan det folkliga stödet varit betydligt svagare.¹² Det man vill införa är pluralism, dvs. en uppdelning av befolkningen i olika segment, och det görs i namn av mångkulturalism som har en mera positiv klang. Till en början hävdades det att mångkulturalismen skulle ge upphov till en ny typ av integration. Men så har det inte blivit. Tvärtom är dagens Sverige ett av de mest segregerade länderna i Europa. Enligt modellen ovan kännetecknas Sverige av en kombination av sektorerna I och II och Frankrike av sektorerna I och IV. Storbritannien liknar Sverige men har gått längre när det gäller utvecklingen mot pluralism, vilket bl.a. innebär att minoritetsgrupper blivit alltmer autonoma. Vissa av dem har t.o.m. egna legala institutioner. I denna process har North London blivit ett centrum för islamistisk utbildning.

Sektor I i modellen är ett resultat av den nuvarande europeiska statens oförmåga att integrera invandrare, inte för att den inte vill utan på grund av de förhållanden som redogjorts för ovan. Det är också betecknande att den anarkistiska ideologin bland unga uppkommer i en period där staten försvagas.

Sverige har liksom många andra europeiska länder upplevt en förändring från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring. Genom hela 1980- och 90-talet hade dock Sverige en mycket öppen policy, vilket har resulterat i en enormt hög nivå av invandring i förhållande till den totala befolkningen. Den aktuella siffran för första generationens invandrare är 11,5 %, vilket är högre än i USA, och anhöriginvandringen har stadigt legat på ca 30 000 per år. Barn födda utomlands utgör 11 %, födda i Sverige av föräldrar som båda är födda utomlands 29 % och av en utlandsfödd förälder 14 %.

I dag är invandrare inte spridda över landet utan är koncentrerade till storstäderna. I Malmö är 25 % av befolkningen utlandsfödd. 8 % av malmöborna är födda i Sverige men av föräldrar som båda är födda utomlands. Den totala andelen andragenerationsinvandrare är naturligtvis

12. Regeringens proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik*.

mycket större men även vag i konturerna. Muslimerna utgör ca 20 % av Malmös befolkning.¹³ Detta innebär att det under senare decennier skett en genomgripande förändring av befolkningens sammansättning. Man behöver inte hemfalla åt kulturalism och rasialisering när man konstaterar detta. Frågan är hur den demografiska migrationen förhåller sig till praktiserandet av identitet. Denna aspekt av problemet har i »debatten« systematiskt ignorerats, något som tyder på att man sätter likhetstecken mellan dessa båda företeelser. I modellen ovan är den totala population som faktiskt invandrar inte med nödvändighet den viktigaste faktorn. Där det sker snabb integration reduceras skillnaderna, i första hand för att de hänvisas till den privata sfären men också på grund av att de helt enkelt mister sin betydelse för den sociala interaktionen. När det sker en massiv invandring under kort tid av grupper med mycket speciella värderingar och kulturellt specifika handlingsmönster kan detta uppfattas som ett hot av värdbefolkningen. Men detta är primärt en fråga om integration. När denna uteblir framstår ursprungskulturen som viktig för den egna säkerheten och tryggheten och den kan t.o.m. förstärkas som en separat identitet. Uppkomsten av fundamentalistiska rörelser i Västeuropa, med eller utan kopplingar till terrorism, har skett inom grupper som tidigare var mer sekulariserade.¹⁴

Den uteblivna integrationen får också en rad andra konsekvenser, vilket dokumenterats i flera länder. Det sker ökande bostadssegregation, ekonomisk marginalisering och enklavisering, vilket skapar grogrund för svartarbete, illegala ekonomiska aktiviteter, gängbildning och en våldspräglad kultur. Ghettoisering är den term man brukar använda för denna typ av utveckling. Så ser det ut i stora delar av det segregerade Sverige.

Politiseringen av den kulturella identiteten är i dag aggressiv, inte minst bland de unga. Utifrån ett globalt perspektiv är det lätt att förstå varför det i första hand är den islamiska identiteten som växt sig starkast i Sverige. De muslimska grupperna är bland de största och de som är

13. Malmö stads statistik sådan den återges på www.malmo.se/faktaommalmo/politik/statistik, rubrik 02. Utländsk bakgrund. Enligt olika beräkningar finns det mellan 40 000 och 45 000 muslimer i Malmö, se t.ex. <http://poparao.tripod.com/verksamhet.htm>.

14. Bassam Tibi, *The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and the new world disorder*, Berkeley 2002; Farhad Khosrokhavar, *Les nouveaux martyrs d'Allah*, Paris 2004.

mest internt integrerade/enklaviserade (se fig. 2), något som skapar goda förutsättningar för fortsatt mobilisering. Vi noterar här att etnicitet inte behöver vara den enda formen av självidentifiering, men den tenderar onekligen att bli av överordnad betydelse bland många muslimska invandrare. En viktig drivkraft i den muslimska fundamentalismen är den globala spricka, reell eller imaginär, som uppstått mellan Väst och islam. Den kan historiskt föras tillbaka till den muslimska världens nedgång och det kristna Västerlandets uppgång, en process som nådde sin kulmen med Osmanska rikets fall och den självvalda sekularisering som ägde rum i det moderna Turkiet. För en tid var Väst vinnaren och Mellanöstern den klara förloraren. I dagens situation där Väst är märkbart försvagat, har en ny diskurs dykt upp. Buruma och Margalit refererar till den som *occidentalism*. Den har, menar de, sina rötter i Väst självt och representerar en anti-modern diskurs, fjärran från den modernistiska.¹⁵ Väst har inte bara försvagats utan har också tappat sitt självförtroende och sin framtidstro. Muslimska invandrargrupper i Väst har inte kunnat undgå att influeras av denna omsvängning i den västerländska självförståelsen, utöver den reella försvagningen, och den har blivit en viktig inspirationskälla för motståndet mot västerländska värden och västerländsk identitet. Det håller inte att påstå att islamiseringen enbart är en reaktion på dåligt bemötande från europeiska stater och t.ex. skinheads sida.

Transformationen av eliter och nationalstatens upplösning

Mångkulturalismen är i Sverige en dubbel process. Den är, som ovan nämnts, dels ett resultat av marginalisering och fragmentering men dessutom innefattar den formeringen av en elit som verkar för förändringen av Sverige i riktning mot ett pluralt samhälle. Den transformation som politikerklassen genomgått under senare tid innebär att den i ökande utsträckning identifierar sig själv som kosmopolitisk och mångkulturell och som i själva sin essens demokratisk. Samtidigt sker en fragmentering av allmänheten i en mängd olika etniciteter, däribland den svenska. Vi

15. Ian Buruma & Avishai Margalit, *Occidentalism: A short history of anti-Westernism*, London 2004.

drar oss till minnes att en tidigare integrationsminister på frågan om han betraktade sig själv som svensk, med emfas svarade: »nej absolut inte».¹⁶

Den i sammanhanget mycket centrala regeringspropositionen 1997/98 inleds med följande ord, och här ser vi omdefinieringen av det svenska till en etnisk kategori som ett viktigt steg i vad som förefaller vara den åsyftade förändringen av Sverige:

Vidare utgår regeringen från att en persons etniska bakgrund eller etniska tillhörighet kan vara svensk likaväl som t.ex. samisk, finsk, kurdisk, muslimsk, etc.¹⁷

Detta åtföljs av ett allmänt uttalande i samma stil men där definitionen av Sverige som ett pluralt samhälle blir tydligare:

Utgångspunkter för en ny politik [...] Regeringens bedömning: Samhällets etniska och kulturella mångfald bör tas som utgångspunkt för den generella politikens utformning och genomförande på alla samhällsområden och nivåer.¹⁸

Denna formulering antyder en fullständig omstrukturering av den svenska politiken.

Som process handlar integration om hur skilda delar kan förenas i en större helhet.¹⁹

Här ligger associationerna till Furnivall och plantagesamhället nära.

Det mest extrema uttalandet i propositionen är det som rör svensk historia som grund för den gemensamma nationella identiteten.

Ett lands historia fungerar ofta som en förenande länk mellan människor. Eftersom en stor grupp människor har sitt ursprung i ett annat land saknar den svenska befolkningen en gemensam historia. Den samtida tillhörigheten i Sverige och uppslutningen kring samhällets grundläggande värderingar har därför större betydelse för integrationen än ett gemensamt historiskt ursprung.²⁰

16. Lars Engqvist i *Mosaik*, SVT 21.4 1998.

17. Regeringens proposition 1997/98:16.

18. *Ibid.*

19. *Ibid.*

20. *Ibid.*

Här deklarerar man klart att svenskarna inte längre har någon gemensam historia och att integrationen i stället måste baseras på »uppslutningen kring samhällets grundläggande värderingar«. Det finns dock en ambivalens på den punkten (se nedan) eftersom gemensamma värderingar utgjort grunden för tidigare perioders assimilationspolitik. I detta speciella sammanhang är det klart, även om det inte sägs explicit, att man menar att de gemensamma värderingarna på intet sätt kolliderar med invandrargrupperns mera kulturspecifika. För att »de grundläggande värderingarna« skall vara helt neutrala måste man hävda att det egentligen inte finns några kulturella skillnader. Man har dock inte kommit längre i formuleringen av de gemensamma värderingarna än till »alla människors lika värde«.

Det finns ingen för svenskarna gemensam historia eftersom det i dagens Sverige samlats människor från jordens alla hörn. De har sina olika historier inom det svenska territoriet och detta förhållande har resulterat i en mångfald av skillnader, inklusive den svenska. Här förknippas historia med olika folkgruppers specifika ursprung, medan den hävdvunna bilden snarast är att nationell historia har med territoriet att göra och inte med etnicitet. Den transformation som här målas upp innebär en etnifiering av befolkningen inom det svenska territoriet. Propositionen som helhet är full av logiska motsättningar. Skillnaderna måste bevaras – annars är det ju ingen mångfald – samtidigt som individens eget val framhävs. Den övergripande bilden sammanfaller dock i betydligt högre grad med den klassiska definitionen av ett pluralt samhälle (dvs. plantagesamhälle) än med någonting vi kan hitta i USA. Där handlar toleransen enbart om individer och diskrimineringen är en fråga om individens bakgrund. Frågan gäller inte hur man skall kunna integrera olika kulturellt definierade grupper. I USA är historia fortfarande lika med landets historia och befolkningen definieras fortfarande som det amerikanska folket. Att vara amerikan innebär att göra vissa explicita mål och värderingar till sina, vilket brukar sammanfattas som *the American way*. Detta har framstått som påfallande tunt i jämförelse med bilden av nationalitet i Europa men det handlar ändå om att invandrare självfallet måste rikta sin lojalitet mot sitt nya hemland och vara villiga att bli en del av värdlandet. Så förhåller det sig inte i Sverige. Den ideologiska kärnan i regeringspropositionen ovan är faktiskt märkligt rasialistisk – i antagandet att historia

tillhör olika folkgrupper och inte, vilket vi menar, i första hand det statligt definierade territoriet.

Den mångkulturalistiska diskursen inom akademien är genomsyrad av uppfattningar av denna typ. Föreståndaren för det policy-orienterade CEIFO, Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer vid Stockholms universitet, deklarerade i en kommentar till den lika pluralistiskt orienterade *Parekh Report: The Future of Multi-Ethnic Britain* (London 2000).

Diversity is linked with immigration. If immigration is stopped, diversity is jeopardized. Policy-makers should reassess immigration policy. Diversity should not be seen as a means to handle what is perceived as »problematic« immigration. Rather, immigration needs to be seen as the positive means to achieve the goal of diversity. All Western countries have ageing populations. If welfare systems are to be maintained immigration of labour power will soon become an economic demographic necessity.²¹

Det underliggande antagandet i denna argumentation är att migration i dess demografiska betydelse nödvändigtvis innebär migration av kulturer och är ett sätt att skapa ett mångkulturellt samhälle. Detta kan ju endast uppnås om kulturella skillnader upprätthålls över tid – en mycket essentialistisk syn på förhållandet mellan kultur och folk. Ännu märkligare är att mångkulturalismen framställs som en målsättning. Vad det betyder är att om folk inte behövde lämna sina hemländer skulle det orsaka katastrof för det potentiella värdlandet. I och för sig är denna målsättning en gammal kolonial lösning på behovet av importerad arbetskraft. Men här tycks det i stället vara Sveriges behov av mångfald som gäller. Det sägs ingenting om de massiva folkflyttningarna, den extrema fattigdomen och inbördeskrigen som utgör avgörande drivkrafter i emigrationen. Att föra in dessa förhållanden i bilden skulle naturligtvis skada själva hyllandet av mångfalden som en nödvändighet *för oss*.

Inom det mångetniska projektet, styrt uppifrån, ersätter staten *demos* med en mångfald av folk, utan några betänkligheter när det gäller det demokratiska underskott som här skapas. Problemet med representa-

21. Charles Westin, »A view from Continental Europe«, Review symposium on Report on the Future of Multiethnic Britain, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 26, nr. 4, 2000 s. 719–738. Citat s. 734.

tiviteten har i stället fått sitt uttryck i ett integrationsministerium vars ansvarsområde sägs vara att integrera alla olika etniciteter, inklusive den svenska, in i den statliga ordningen. Territoriets sociala och kulturella enhet omdefinieras som de förhållanden man nu vill etablera mellan de separata grupperna. Det finns inget gemensamt förflutet, inget gemensamt språk och ingen gemensam kultur. Den befolkning staten härskar över definieras i termer av fragment och det är endast via staten som någon enhet kan uppnås.

I det nya samhället ges staten en viktig roll som balanserande kraft i spänningen mellan »svenskar« och »invandrare«. Den mångkulturalistiska politiken, som bland annat innebär att med skattemedel stödja den existerande »mångfalden«, befäster segregation och utanförskap. Staten blir mer eller mindre beroende av att befolkningen verkligen är splittrad, att det både finns etniska enklaver och främlingsfientlighet – därav den till synes så motsägelsefulla kombinationen av statlig integrationspolitik och etnisk segregation.²²

Strukturell diskriminering och övergången till etnisk pluralism

Den senare tidens utveckling har tydligare klaggjort förändringsprocessens natur. I den ovan nämnda propositionen kunde man snarast ana den. Det har uppstått ett nätverk av mångkulturalistiska akademiker, av vilka många själva är invandrare, som producerat publikationer och diskurser som nära anknyter till den statliga policyn. Det har gjorts statliga utredningar rörande den politiska makten under många år. Under den senaste tiden har perspektivet vidgats till att omfatta maktfördelning och eventuell diskriminering i förhållande till etnicitet. Den integrationspolitiska maktutredningen leddes till en början av en svensk statsvetare, Anders Westholm, med tidigare erfarenhet av maktstudier. Ett antal forskare med icke-svensk bakgrund var också involverade. Under ledning av sociologen Masoud Kamali lämnade de dock under publika former

22. Kajsa Ekholm Friedman, »Från nationalstat till mångkulturalism: om förändring av Sverige runt tusenårskiftet«, *Den svenska framgångssagan?*, red. Kurt Almqvist & Kay Glans, Stockholm 2001.

utredningen med argumentet att projektet var felinriktat och att det leddes av inkompetenta personer med ett diskriminerande förhållningssätt gentemot dem själva. De menade att de i sin egenskap av invandrare och invandrarforskare var mera kvalificerade när det gällde detta problemområde, vilket nu kom att definieras som »strukturell diskriminering« eller »strukturell rasism«.²³

Resultatet av dessa forskares protest blev att integrationsminister Mona Sahlin beslöt sig för att byta ut Anders Westholm mot Masoud Kamali.²⁴ Kamali har gjort snabb karriär inom universitetssystemet och blivit professor vid en mindre högskola. Huruvida detta är ett fall av strukturell diskriminering av positiv natur har ännu inte diskuterats. Att han har blivit ordförande för en statlig utredning kan lätt tolkas som uttryck för en statlig strategi. Kamali själv hävdar att strukturell diskriminering, eller rasism, är inbyggd i själva organisationen av det svenska samhället. Samhällsinstitutionerna är kulturellt specifika och utgör därför ett hinder för invandrarnas integration. Han refererar i detta sammanhang till Linnés klassifikationer och till den öppna rasialiseringen runt förra sekelskiftet. Den strukturella rasismen i Sverige förmodas alltså ha mycket djupa rötter.²⁵

Rasialiseringen, som egentligen inte är detsamma som rasism, var självfallet en komponent i det europeiska samhällets ideologi under stora delar av 1800- och 1900-talen, men huruvida den verkliga var strukturell eller inte, dvs. om den genomsyrade den dagliga verksamheten vid de samhälleliga institutionerna, diskuteras inte. Det bara förmodas att det var så.

Vi ger här ett exempel på Kamalis sätt att resonera. I en text refererar han till radioprogrammet *Ring P1* och mera precist till sändningen den 22 november 2001 där en lyssnare vid namn Jonas Dahlgren ringde in

23. Paulina de los Reyes & Masoud Kamali, »Vi hoppar av Sahlins utredning«, *Dagens Nyheter* 6.4 2003, debattartikel av Paulina de los Reyes, docent i ekonomisk historia, Arbetslivsinstitutet och Masoud Kamali, Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, professor vid Mitthögskolan.

24. En utmärkt sammanfattning av dessa händelser finns i Shirin Ahlbäck Öberg, »Fri forskning i kollision med regeringens ideologiproduktion«, *Axess*, nr 4, 2004, se www.axess.se/svenska/2004/04/frizon.php.

25. Masoud Kamali, »Ett europeiskt dilemma: Strukturell/institutionell diskriminering«, *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, red. Paulina de los Reyes & Masoud Kamali, SOU 2005:41, s. 29–70.

för att uttrycka sin åsikt om det danska valet som Kamali själv uppfattade som helt genomsyrat av främlingsfientlighet och rasism. Han återger en passage från dialogen mellan denne och programledaren, Nina Glans. Översättningen till engelska är Kamalis:

Jonas Dahlgren: I agree with Kent Andersson, we cannot pamper [dala med] the immigrant question. You want to come here, you must one: get a job and not live on social welfare, and two: adjust yourself completely to the values and traditions of the new society.

Reporter Nina Glans: Jonas, I know that you are yourself an immigrant.

Jonas Dahlgren: Yes, I myself come from Iran, when I came here, I tried to adjust myself to the Swedish society, learned the language and yes, simply, adjust myself completely to the Swedish values and traditions. I have changed my name and after that I have never had any problem to get job, I get good response from everybody, an apartment and so, I get scared when I hear that the man what is his name, the man from abroad [an immigrant], who said that they are going to take over the Swedish society little by little; he misunderstood the thing with adjusting to the Swedish values and traditions.

Reporter Nina Glans: Have you ever thought to return to Iran?

Jonas Dahlgren: Sometimes but I do not like the... that they [Iranian government] oppress women, accept just a religion, and what is the name yes, fanaticism.

Reporter Nina Glans: You have become completely Swedish, is it possible for everybody to become like you?

Jonas Dahlgren: May be not but it is impossible to make Turks of all Swedes.

Reporter Nina Glans: Apparently, you did yours to show that all immigrants can become completely Swedes.²⁶

26. Citerat ur Masoud Kamali, »Structural Racism: The role of the Swedish educational system, media and authorities«, paper prepared for *Symposium on Structural Discrimination*, 7/12 2001, Stockholm 2001, s. 11. Se även Kamali, »Ett europeiskt dilemma«, samt *Utbildningens dilemma. Demokratiska ideal och andrafierande praxis*, red. Lena Sawyer & Masoud Kamali, SOU 2006:40.

Kamali kommenterar på följande sätt:

The example shows how discriminatory ideas about immigrants that are a part of the Swedish society's discursive structure can be reinforced by immigrants. This is not only an isolated example, but an inseparable part of the Swedish media culture and structure. Using immigrants and immigrant organizations in order to preserve the racist power structure in society is an integrative part of the Swedish structural/institutional racism.²⁷

Vad man nu än tror om en speciell persons försök att anpassa sig till sitt värdsamhälle, och detta är ju ett välkänt ämne inom assimilationslitteraturen, så är antagandet här, utan något som helst försök till analys, att denne iranier som försöker bli svensk helt enkelt är ett direkt uttryck för »den svenska strukturella/institutionella rasismen«.

Kamali hävdar också att reaktionen på »hedersmord« inom vissa familjer från Mellanöstern är rasistisk i det att det antas att alla kurder och palestinier betar sig på det sättet. Han kommer med en klar varning mot dem som vågar diskutera fenomenet.

Anser du att traditioner som försvarar mannens, släktens, rätt att kontrollera kvinnans sexualitet ska stödjas av svenska myndigheter och svensk lagstiftning? Traditioner där familjens heder är kopplad till kvinnans mödomshinna?

– Det är det värsta jag vet, den sortens frågor, svarar han. Och dina frågor till mig visar bara att du har djupa fördomar. Problemet finns ju i alla länder. Du menar att det bara gäller invandrare, eller hur? Vi kan inte blunda för att svenska män mördar sina kvinnor för sin manlighets skull. Svenska kvinnor kan mördas i Sverige av sina män för att de har sex med andra män. Det kan även socialtjänsten i Norrland intyga. Det finns ingen speciell hederskultur men våld existerar.

Det är en myt som vittnar om djupa fördomar, kanske rasism. Att påstå att någon speciell hederskultur existerar. Det är gammalmodiga och förlegade teorier som framstående forskare i både USA och England tar avstånd ifrån, enligt Masoud Kamali.²⁸

27. Kamali, »Structural Racism«, s. 11.

28. Masoud Kamali, »Det finns ingen speciell hederskultur«, intervju i Paraplyprojektet, på www.paraplyprojektet.se/templates/PP_Article____5278.asp.

Yttrandet stämmer dock inte alls med internationell forskning rörande detta fenomen. Det finns inga »framstående forskare« i USA och England som hävdar att det inte finns någon »hederskultur« och att denna uppfattning skulle ha med fördomar och rasism att göra. Ingen påstår att alla medlemmar av en viss folkgrupp ägnar sig åt »hedersmord« men det finns ingen som på allvar förnekar att fenomenet existerar och är knutet till en viss typ av familjestruktur.

En antropologkollega av kurdiskt ursprung, numera bosatt i Paris, reagerade med cynisk uppgivenhet på mordet på Fadime. Han tog fram en bunt papper och pekade på dokumentationen och siffrorna för »hedersmord« i olika länder i Mellanöstern. Till skillnad från Kamali försökte han inte alls förneka att fenomenet existerar.²⁹

Kamali vill i stället tala om den rumsliga segregationen i de svenska storstäderna, och detta utan att bemöda sig om att diskutera mekanismerna i denna segregation. Den uppstod intressant nog under den period då staten etablerade sitt mångkulturalistiska projekt. För Kamali blir slutsatsen att svensk rasism är liktydig med att vara svensk och att göra saker på svenskt vis. Detta är i sig diskriminerande. Det är naturligtvis sant att samhällsinstitutioner är kulturellt specifika och att detta innebär att det existerar ett visst mått av diskriminering mot dem som inte »passar in«. Detta förhållande brukar användas som argument för assimilering. Det gäller ju även för den inhemska befolkningen som skolas in i systemet. Den motsatta lösningen, den Kamali för fram, är att man bör försöka frigöra det mångkulturella samhället från det kulturellt specifika som byggts in i utvecklingen av det svenska samhället. Men samhällsinstitutioner är alltid, och har alltid varit, kulturspecifika, även de som inrättats i imperier och kolonialsamhällen.

I ett »green paper«, färdigställt för EU-kommissionen 2000, om den parlamentariska demokratins framtid, sägs det att *demos*, folket, bör föras ut ur bilden och ersättas av enskilda organisationer, företag och speciella intressegrupper, t.ex. etniska organisationer som huvudaktörer i en mer »organisk demokrati«.³⁰ Denna politiska modell för pluralism överensstämmer med den som antyds i Kamalis texter.

29. Personlig kommunikation med Hosham Dawod, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris 2003.

30. Tom Burns et al., »The future of parliamentary democracy: Tradition and challenge

Under de senaste åren har anti-diskriminering blivit en institution som givits en alltmer elaborerad byråkratisk struktur. Det inrättades 2003 ett Centrum mot rasism, på förslag från regeringen och finansierat med skattemedel, som under 2005 drog på sig kritik bl.a. för att ha spenderat stora summor på dyra hotell i Stockholm, inte endast för övernattningar utan även för arbetsmöten som mycket väl hade kunnat hållas i de egna lokalerna.³¹ Det som utlöste kritiken var dock ett uppseendeväckande angrepp på en nyintroducerad glass med namnet »Nogger black«. I reklamen stod det *Nogger + Black = sant*, vilket Centrum mot rasism menade hade en rasistisk innebörd. Ordet Nogger står för en typ av glass inom GB-koncernen och black syftar på att smaken är lakrits. Av allt att döma associerade organisationen till »neger« eller rent av »nigger« och till »svart«, vilket var tillräckligt för att försöka gå till storms mot glassen. Centrum mot Rasism fick under några dagar ett visst stöd från media. Man intervjuade svarta invandrare av vilka några höll med om, när de reflekterade över saken, att de upplevde det som diskriminerande.³²

Etnologen Karl-Olov Arnstberg har i en bok om svensk kultur för första gången tagit upp begreppet »politisk korrekthet« på ett seriöst sätt. Bland hans fall finns utgivaren av *Blå-Gula Frågor*, en tidskrift som försökt ta upp frågor rörande invandringen och invandringpolitiken. Den har fördömts och tigits ihjäl med argumentet att den står för högerextremism. Arnstberg menar att denna klassificering av tidskriften är ett typiskt fall där den politiskt korrekta politiken ersätter saklig argumentering.³³ Arnstberg har själv haft erfarenhet av politisk korrekthet i samband med sin bok om förhållandet mellan romer och den svenska staten och samhället. Trots att den bild han presenterade var baserad på informanternas utsagor, attackerades han och beskylldes av olika organisationer och individer för att vara rasist.³⁴

Till de mera tankeväckande inslagen i boken hör romers egna uttalan-

in European governance», Green paper prepared for the Conference of the European Union Speakers of Parliament, European Commission, Secretariat General: European governance team, Bryssel 2000.

31. Se t.ex. Jesper Falkheimer, »Centrum mot rasism är som 'Bagdad-Bob'«, *Expressen* 18.8 2005. Värt att notera är att Falkheimer inte är journalist utan medie- och kommunikationsforskare vid Lunds universitet.

32. Se »Rasism och GB Glass«, www.centrummotrasism.nu/Default.aspx?id=1218.

33. Karl-Olov Arnstberg, *Typiskt svenskt: 8 essäer om det nutida Sverige*, Stockholm 2005.

34. *Ibid.*, s. 10.

den om synen på förhållandet till Sverige och svenskarna. Här framstår landet och dess befolkning som jaktmark och svenskarna som orena och därmed av lägre status.³⁵ Om det existerar en svensk diskriminering av minoriteter, måste vi ju inse att detta förekommer från båda parter. Rasism, eller främlingsfientlighet, är inte en svensk företeelse som diskrimineringsbyråerna försöker hävda.

Mångkulturår: Mot det plurala samhället

2006 är utsett till mångkulturår. Den mångkulturalistiska politiken har dock bedrivits under ganska lång tid, i form av olika projekt som syftar till att förändra svenskarnas mentalitet i denna riktning. Bland de olika temata återfinns den strukturella diskrimineringen, som inte redovisas med hjälp av några empiriska undersökningar utan enbart med en viss korrelation: det faktum att invandrare, i första hand av utomeuropeiskt ursprung, är marginaliserade när det gäller både arbetsmarknad och högre positioner i samhället, och det faktum att det svenska samhället är kulturellt svenskt. Det senare betraktas som exkluderande eftersom det är specifikt och det specifika underförstått exkluderar det annorlunda. Det pågår för närvarande en kampanj mot detta specifika, inte bara inom diskrimineringspolitikens område utan betydligt mera generellt mot de alternativa förklaringsmodeller som används för att beskriva den sociala verkligheten.

Vissa läroböcker har kritiserats för att »spå på fördomarna« mot invandrare. De exempel som tagits upp i media borde svårligen kunna uppfattas som nidbilder. Ett av dem är att det i vissa invandrargrupper finns en patriarkalisk maktstruktur. Ett annat, säkert mycket känsligare, är att unga invandrare attackerar och rånar svenska pojkar. Man försöker i texten förklara beteendet med att invandrarkillarna hamnat i utanförskap och känner sig förfördelade men det lyfts ändå fram som ett allvarligt problem i dagens svenska samhälle och något som borde diskuteras i den svenska skolan. Att överhuvudtaget ta upp problemen identifieras som rasism. Därigenom gör man det omöjligt att beskriva och diskutera den verklighet vi lever i.³⁶

35. Karl-Olov Arnstberg, *Svenskar och zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*, Stockholm 1998, s. 114.

36. Se bl.a. Arnstberg, *Typiskt svenskt*. För en aktuell diskussion om svenska läroböcker, se

Man föreställer sig att allt kommer att bli bra om bara folk omskolas till en mångkulturalistisk ideologi. Ingen kritisk diskussion kan tillåtas och en antydan om att det skulle vara något fundamentalt fel på idén om mångkulturalismen kan inte passera som alternativ uppfattning. Det innebär nämligen ett förnekande av Sanningen, inte bara vilken sanning som helst utan den moraliskt rätta Sanningen. Kritiska uttalanden identifieras som onda och sugs in i den onskans malström som utmynnar i nationalism, rasism och nazism. Vi rör oss inom ett kommunikativt fält som snedvridits och där vissa uttalanden omedelbart, utan minsta reflektion, klassificeras som farliga. Därigenom blir också detta fält laddat med rädsla och varje försök till debatt kan mycket lätt utlösa hysteriska reaktioner och tas som uttryck för extremism. I den andan har en nyligen publicerad rapport om samband mellan vissa typer av kriminalitet och etniskt ursprung³⁷, bedömts som farlig. Att det skulle finnas någon sådan korrelation förnekas med stor emfas. Man tar avstånd från rapporten. Den kanske inte är öppet rasistisk, säger man, men den kan tolkas i rasistisk riktning och spä på folks fördomar. Liknande resultat har dock publicerats från både USA och övriga Västeuropa³⁸, och det blir nog därför inte helt lätt att förvisa denna typ av information från anständighetens arena. Det observerade mönstret har förklarats på olika sätt men det är verkligen inte vanligt att informationen som sådan upplevs som farlig, eller t.o.m. omoralisk.

I Landskrona återlämnade omkring 60 av de kommunanställda årets julkapp 2005 som bestod av en mångkulturell kokbok. En sådan stod uppenbarligen inte på deras önskelista. Tanken bakom presenten var att hylla det kommande mångkulturåret genom att förse de anställda med recept från hela världen. Detta skulle vara en återspeglning av den mång-etniska sammansättningen på kommunens nuvarande befolkning. Kommundirektören Sergio Garay tolkade situationen som att de anställda

t.ex. Björn Malmström, »Elever kritiska till skolböcker« och »Mp kräver utökad granskning av läromedel«, *Svenska Dagbladet* 10.1 2006. Se även Jonathan Friedman, *PC Worlds. An anthropology of political correctness*, under utgivning 2006.

37. *Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*, rapport 2005:17, BRÅ, Stockholm 2005.

38. Se t.ex. *Minorities, Migrants, and Crime. Diversity and similarity across Europe and the United States*, red. Ineke Haen Marshall, Thousand Oaks, CA 1997 och *Ethnicity, Crime, and Immigration. Comparative and Cross-National Perspectives*, red. Michael Tonry, Chicago 1997.

tyckte att presenten inte var nog dyr, men menade också att det kunde finnas sådana som var negativt inställda till andra kulturer.³⁹

Detta ska vi gå till botten med. Det är oerhört angeläget att våra anställda delar de moralbegrepp som kommunen står för. Vi vill tydliggöra att den värdegrund som finns om hur vi ser på våra medmänniskor måste vara vägledande i alla medarbetares arbete, säger han. – Kommunen är multi-etnisk och det får inte finnas någon som i sitt arbete i kommunens tjänst agerar mot de lagar och det regelverk som finns när det gäller exempelvis diskriminering.⁴⁰

På en fråga om huruvida detta inte innebar en otillbörlig intervention i de anställdas privatliv, svarade han, nej, absolut inte, men tillade att anställda med en sådan attityd inte kunde accepteras och att man kanske var tvungen att utbilda personalen i det rätta tänkandet:

Om man har en negativ syn på invandrare men klarar ut att hålla den utanför sitt arbete är det ok. Klarar man inte det är det tveksamt om medarbetaren ska vara kvar i kommunal tjänst, tycker Sergio Garay. För att få en bättre överblick över hur medarbetares syn på just moraliska och värdegrundsfrågor är ska man under två år genomföra en omfattande utbildning. – Vi börjar med cheferna och kommer sedan att låta hela personalen efter hand få klart för sig hur kommunen vill att man ska agera i dessa frågor, säger Sergio Garay. – Landskrona kommun ska vara ett gott föredöme och visa tolerans och förståelse för andra kulturer. Detta synsätt ska också de anställda ha, menar han.⁴¹

Argumentet från vår sida är att mångkulturalismen är ett statligt projekt, som syftar till att transformera nationalstaten i riktning mot ett etniskt pluralt samhälle.⁴² Det kan från ett visst perspektiv se ut som att man bara försöker skapa tolerans så att människor med olika ursprung kan leva tillsammans. Det är dock baserat på ett antagande om essentiella skillnader och den lösning som antyds är en konstruktion av den svenska

39. Lars Möller, »Julklapp ratad – kommundirektören ilsken«, *Helsingborgs Dagblad* 13.1 2006.

40. Ibid.

41. Ibid.

42. Vi baserar denna syn bl.a. på resultat från vårt forskningsprojekt »Migration, multiculturalism and the fate of the nation state«, finansierat av the Guggenheim Foundation, 1994–96.

staten som nära sammanfaller med den imperieorganisation som det habsburgska väldet och Osmanska riket representerade. I båda dessa fall var den statsbärande klassen själv utländsk samtidigt som den utgjorde en kosmopolitisk elit. Aristokratin i dessa riken var strikt endogam och befann sig på nivån ovanför de olika småstater och nationaliteter som ingick i dem. Det finns en uppenbar logik i denna utveckling. Därför är det inte så förvånansvärt att Carl Bildt i sin bok om de egna erfarenheterna från Balkan framhåller det habsburgska väldet som den ideala lösningen för det Europa som fortfarande karakteriseras av nationalstater.⁴³ Den absolutistiska staten var uppbyggd på samma sätt. Denna typ av stat kan framstå som bättre anpassad till en mångetnisk situation. Det har under senare år publicerats en rad arbeten där det argumenteras såväl för som emot imperier. Det är faktiskt många som menar att Osmanska riket var en bättre styrelseform än den moderna västeuropeiska nationalstaten.

Det vi presenterat ovan kan se ut som enbart en samling korrelationer. Vi menar dock att det finns en klar logik i detta skeende. Politiska makt-havare beslutar att samhället på grund av massinvandring från världens olika hörn inte längre kan betraktas, och behandlas, som en enhetlig kulturell och historisk enhet och att en ny form av integration därför måste urskiljas. Enligt denna skall alla etniska grupper som definierats av staten, inklusive »etniska« svenskar, integreras i någonting nytt. Detta innebär att det nationella i nationen skall ersättas, eller har ersatts, av kulturell pluralism under en ny typ av stater. Även om detta inte alla gånger deklarerats helt öppet är det svårt att bortse från det implicita budskapet. Uttalanden och påståenden av Westin och Kamali, som båda innehar nyckelpositioner inom detta område, är baserade på samma logik. Skillnader måste importeras till Sverige och upprätthållas där. Argumentet när det gäller strukturell diskriminering/rasism förstärker samma logik. Landets huvudsakliga problem gäller inte individuell eller kollektiv rasism utan det faktum att samhällsinstitutioner alltid är av kulturell karaktär vilket naturligtvis gynnar den »infödda« befolkningen. Argumentet för imperier i dagens diskussion är här följdriktigt, ur åtminstone en mycket central synvinkel. Om vi måste transformera nationalstaten i riktning mot ett pluralt samhälle är det naturligtvis viktigt att staten är neutral i förhållan-

43. Carl Bildt, *Uppdrag Europa*, Stockholm 2003.

de till de kulturellt präglade befolkningsgrupper över vilka den härskar. Detta är logiken i det koloniala styre som diskuteras av Furnivall ovan.

Vi har här hävdad att framväxten av en ny politisk klass och den mångkulturalistiska politiken är delar av samma logik och att denna handlar om en genomgripande transformation av samhället. Det upplevda behovet av att implementera den på alla olika nivåer och att omskola hela det svenska »folket« är ett tydligt tecken på denna transformation. George Orwell skulle säkert ha haft någonting att säga om detta.

Summary

Sweden: From nation state to plural society

The purpose of this paper is to explore the contradictory logics of multiculturalism as well as its relation to reconfigurations of elites and their discourses. It links what is currently referred to as globalization to the emergence of new elites and new polarizations, and it contrasts the realities of identification "in the street« with the official discourses of media and cultural and political elites. Using a comparative perspective it attempts to situate the Swedish situation within a larger space of variation to be found in Europe and the United States. The focus is on developments in Sweden seen against a comparative background, but also on the particular historical trajectory on this country within the world system.

Referenser

- Arnstberg, Karl-Olov, *Svenskar och zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*, Carlssons, Stockholm 1998
- Arnstberg, Karl-Olov, *Typiskt svenskt: 8 essäer om det nutida Sverige*, Carlssons, Stockholm 2005
- Bildt, Carl, *Uppdrag Europa*, Norstedts, Stockholm 2003
- Bourne, Randolph, »Transnational America«, *Atlantic Monthly*, nr 118, 1916, s. 86–97
- Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*, rapport 2005:17, BRÅ, Stockholm 2005

- Burns, Tom, Jaeger, Carlo, Liberatore, Angelo, Meny, Yves & Nanz, Patrizia, »The future of parliamentary democracy: Tradition and challenge in European governance«, Green paper prepared for the Conference of the European Union Speakers of Parliament. European Commission, Secretariat General: European governance team, Brussels 9 november, Bryssel 2000
- Buruma, Ian & Margalit, Avishai, *Occidentalism: A short history of anti-Westernism*, Atlantic Books, London 2004
- Dawod, Hosham, EHESS, Paris, personlig kommunikation 2003
- Ethnicity, Crime, and Immigration. Comparative and Cross-National Perspectives*, red. Michael Tonry, University of Chicago Press, Chicago 1997
- Friedman, Jonathan, *Cultural Identity and Global Process*, Sage (TCS), London 1994
- Friedman, Jonathan, »Globalization, transnationalization and migration: ideologies and realities of global transformation«, *Worlds on the Move: Globalization, migration and cultural security*, red. Jonathan Friedman & Shalini Randeria, Tauris, London 2004, s. 63–88
- Friedman, Jonathan, *PC Worlds. An anthropology of political correctness*, under utgivning 2006
- Friedman, Jonathan, »Plus ça change: On not learning from history«, *Hegemonic Declines: Past and Present*, red. Jonathan Friedman & Christopher Chase-Dunn, Boulder 2005
- Friedman, Jonathan, »Transnationalization, Socio-Political Disorder and Ethnification as Expressions of Declining Global Hegemony«, *International Political Science Review* 19, 3 1998
- Friedman, Kajsa Ekholm, »Från nationalstat till mångkulturalism: om förändring av Sverige runt tusenårsskiftet«, *Den svenska framgångssagan?*, red. Kurt Almqvist & Kay Glans, Fischer & co., Stockholm 2001
- Furnivall, John S. and Institute of Pacific Relations, *Colonial policy and practice; a comparative study of Burma and Netherlands India*, issued in co-operation with the International Secretariat, Institute of Pacific Relations, Cambridge University Press, Cambridge 1948
- Kallen, Horace M., *Culture and democracy in the United States*, Boni and Liveright, New York 1924
- Kamali, Masoud, »Det finns ingen speciell hederskultur«, intervju i Paraplyprojektet, www.paraplyprojektet.se/templates/PP_Article___5278.asp
- Kamali, Masoud, »Ett europeiskt dilemma: Strukturell/institutionell diskriminering«, *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och struktur*

- turell diskriminering*, red. Paulina de los Reyes & Masoud Kamali, SOU 2005:41, s. 29–70
- Kamali, Masoud, »Structural Racism: The role of the Swedish educational system, media and authorities«, paper prepared for *Symposium on Structural Discrimination*. 7/12 2001, Integrationsverket, Stockholm 2001
- Khosrokhavar, Fhrad, *Les nouveaux martyrs d'Allah*, Flammarion, Paris 2004
- Malmström, Björn, »Elever kritiska till skolböcker«, *Svenska Dagbladet*, 10.1 2006
- Malmström, Björn, »Mp kräver utökad granskning av läromedel«, *Svenska Dagbladet*, 10.1 2006
- Minorities, Migrants, and Crime. Diversity and similarity across Europe and the United States*, red. Ineke Haen Marshall, Sage, Thousand Oaks, CA 1997
- Möller, Lars, »Julkapp ratad – kommundirektören ilsken«, *Helsingborgs Dagblad*, 13.1 2006
- Parekh Report: The Future of Multi-Ethnic Britain*, Profile Books, London 2000
- Regeringens proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik*
- de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud, »Vi hoppar av Sahlins utredning«, *Dagens Nyheter*, 6.4 2003
- Tibi, Bassam, *The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and the new world disorder*, University of California Press, Berkeley 2002
- Utbildningens dilemma. Demokratiska ideal och andrafterande praxis*, red. Lena Sawyer & Masoud Kamali, SOU 2006:40
- Werbner, Pnina, *The Migration Process: Capital, Gifts, and Offerings Among British Pakistanis*, Berg Publishers, London 1990
- Westin, Charles, »A view from Continental Europe«, Review symposium on Report on the Future of Multiethnic Britain, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 26, nr 4, 2000, s. 719–738
- Wikan, Unni, *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe*, University of Chicago Press, Chicago 2002
- Öberg, Shirin Ahlbäck, »Fri forskning i kollision med regeringens ideologiproduktion«, *Axess*, nr 4, 2004 (www.axess.se/svenska/2004/04/frizon.php)

OM MÅNGKULTURALISMENS KRITIKER

Hans Ingvar Roth

Mångkulturalismens kritiker – en heterogen skara

Ord som mångkulturalism och kulturpluralism väcker ofta starka känslor i samhällsdebatterna. Detta har inte minst visat sig i danska och svenska politiska och akademiska debatter under senare decennier. Böcker och artiklar från exempelvis danska författare som Ralf Pittelkow och svenska forskare som Aje Carlbom uttrycker från skilda utgångspunkter en stark kritik av mångkulturalismen som ideologiskt fenomen. Kritiken har också fått utrymme i en rad olika betydelsefulla debattfora.¹ Debatterna uppvisar dock flera skiljelinjer beroende på ländernas skilda historier och geografiska utgångspunkter. Sverige har officiellt proklamerat en så kallad mångkulturell politik liksom länder som Australien och Kanada, något som dock blivit mer nedtonat under senare år genom officiella uttalanden bland annat från förra integrationsministern Mona Sahlin.² Danmark har också en särskild »mångkulturell« diskussion med speciella referenser till Grönland och Färöarna, där frågor om självbestämmande och kulturell autonomi med regelbundenhet dyker upp i de politiska sammanhangen.³ För Sveriges del är samernas landrättighetsfrågor ytterst brännande och en dominerande fråga har i detta sammanhang varit

1. Ralf Pittelkow, *Forsvar för nationalstaten*, Köbenhavn 2004; Aje Carlbom, »Enklaven utmanar nationalstaten«, *Axess*, nr 7, 2005; jfr Carlboms bidrag i denna bok.

2. Mona Sahlin, »A Europe of Diversity«, konferensen »Muslims in Europe Post 9/11« vid St. Anthony's College, Oxford 2003.

3. Sture Näslund, *På väg mot självständighet? Färöarna, Grönland och Åland*, Utrikespolitiska institutet, Stockholm 2000.

huruvida Sverige skall skriva under och ratificera ILO-konventionen för urbefolkningar, vilket exempelvis Norge har gjort.⁴

Flera frågor är dock gemensamma för både Danmark och Sverige och berör likartade problem när det gäller minoritetspolitik och integrationsfrågor – inte minst i samband med invandrade etniska och religiösa minoriteter från utomeuropeiska länder. Den högerpopulistiska debatten ser emellertid radikalt annorlunda ut, vilket kan förklaras av att den svenska politiska debatten fortfarande domineras av »klassfrågor«. De högerpopulistiska partierna i Sverige är också små och stigmatiserade bland annat genom sina fascistiska och neonazistiska rötter.⁵ Det enda svenska parti som har liknat de danska högerpopulistiska partierna var ny demokrati som försvann från riksdagen efter en mandatperiod.

Man kan dock säga att det inom både Danmark och Sverige under senare tid funnits en ökad problematisering av den normativa mångkulturalismen i samhällsdebatten (se nedan) med utgångspunkt från framför allt »muslimska exempel«. Detta fenomen har inte minst visat sig i friskoledebatten, där religiösa friskolor ofta kritiserats för att ha en isolerande och gruppsegregerande effekt i det mångkulturella samhället.⁶ Med hjälp av dessa ofta tendentiöst utplockade exempel har flera av mångkulturalismens kritiker velat misskreditera den normativa mångkulturalismen. Till skillnad från den deskriptiva mångkulturalismen som hävdar att ett samhälle faktiskt är mångkulturellt, ger den normativa mångkulturalismen uttryck för att det i någon mening är gott eller värdefullt att samhället präglas av olika kulturer. Sensmoralen blir följaktligen att staten och samhället skall ge uttryck för denna positiva värdering, exempelvis genom olika grupprättigheter. Dessa rättigheter kan bestå av rätten till självbestämmande eller kulturautonomi inom vissa områden – eller alternativt vetorätt och en särskild minoritetsrepresentation inom gemensamma organ. Ofta tolkas denna doktrin i utpräglat positiva termer genom att det mångkulturella samhället ses som ett ideal och inte bara som något man av pragmatiska skäl är tvungen att acceptera (t.ex. för att undvika konflikter). Jag kommer i denna uppsats att försöka bemöta kritiken mot mångkulturalismen genom att skilja på olika varianter av »normativ

4. Harald Runblom, *Majoritet och minoritet i Östersjöområdet*, Stockholm 1995.

5. Jens Rydgren, *Radical Right Wing Populism in Sweden and Denmark*, 2005.

6. Hans Ingvar Roth, *Den mångkulturella parken*, Stockholm 1998.

mångkulturalism«, där de svagare varianterna, till skillnad från de starkare formerna, inte drabbas av ovanstående kritik.

Några centrala inslag i de mångkulturella debatterna

De framträdande samhällsdebatterna kring det mångkulturella samhället ger mer sällan uttryck för ett explicit konfrontationskrig mellan ett assimilationistiskt ideal (där majoritetskulturen upphöjs till övergripande norm) kontra en mångkulturell stat. Ofta väljer flera av mångkulturalismens kritiker ett helt annat språkbruk som knyter an till värdet av att ha ett samhälle befriat från fragmentering, polarisering och upplösning. Andra argument tar fasta på värdet av att ge utrymme för den enskilda individens rättigheter. Ambitionen är då att inte underblåsa några kollektiva rättigheter som kan leda till ett separatistiskt grupptänkande och en nedprioritering av individuella mänskliga rättigheter.

Ett »mångkulturellt« politiskt grundproblem i Danmark och Sverige har t.ex. gällt hur en gemensam samhällsidentitet och värdegemenskap skall kunna förstås och förverkligas i ett mångkulturellt samhälle. Genom att både Danmark och Sverige numera är EU-länder har den minoritets- och integrationspolitiska debatten kommit att påverkas av politiska hänsynstaganden inom ramen för EU – bland annat när det gäller utformningen av diskrimineringslagstiftningen. I samband med de dramatiska händelserna den 11 september 2001 och de efterföljande terroristattackerna i Madrid och London har också begrepp som militant islamism kommit in i den mångkulturella debatten på ett iögonfallande sätt. Här har frågor om etnisk och religiös segregation hamnat i blickfånget, liksom vilken typ av värdegemenskap som kan motverka att dogmatiska och militanta trostolkningar får en utbredning bland i synnerhet yngre trosmedlemmar.⁷ Något som även spätt på de dramatiska inslagen i debatten är frågor kring hedersmord och andra brutala sedvänjor som antas praktiseras inom vissa invandrade minoritetskulturer. Efter mordet på den kurdiska kvinnan Fadime Sahindal i Uppsala 2002 blev just frågor kring hedersrelaterat våld ett viktigt område för den svenska regeringen, vilket bland

7. Jytte Klausen, *The Islamic Challenge – Politics and Religion in Western Europe*, Oxford 2005.

annat har visat sig i form av ekonomiska stöd till olika utbildnings- och informationskampanjer. I Danmark har debatten kring yttrandefrihetens gränsdragningar i det mångkulturella samhället speciellt diskuterats i samband med de karikerande teckningarna av Muhammed i *Jyllands-Posten* hösten 2005 och de efterföljande våldsamma konflikterna. Dessa inslag har varit tacksamma tillhyggen för vissa aktörer i samhällsdebatterna som ställt sig kritiska till den normativa mångkulturalismen såsom samhällsideal.

Flera som har kritiserat mångkulturalismen som samhällsideal har inte varit sena med att koppla samman ovanstående mångkulturella inslag med ett – vad man menar vara – aningslöst »laissez-faire«-accepterande av den normativa mångkulturalismen.⁸ Övriga »tacksamma« inslag för vissa kritiker har varit segregationsproblemen i storstädernas multietniska förorter och integrationsproblemen på arbetsmarknaden. En central angreppspunkt har då varit (särskilt för kritikerna i den svenska debatten) det som har kallats för den pluralistiska statsideologin. Denna ideologi har anklagats för att negligera det som förenar landets alla medborgare genom att istället betona polariserande kulturskillnader.⁹ Den pluralistiska statsideologin har dessutom anklagats för att ha nedprioriterat de socio-ekonomiska integrationsfrågorna och överbetonat en romantiserad kulturpluralism där kulturer ofta förstås på ett essentialistiskt och statiskt sätt.¹⁰ Kritikerna av den pluralistiska statsideologin ger även uttryck för uppfattningar som tar fasta på dess odemokratiska inslag genom att den förstås som ett »top–bottom«-fenomen, vilket enbart avspeglar romantiserande förhållningssätt hos en kosmopolitisk elit. Man kan också i detta sammanhang återfinna en kritik som tillskriver makteliten en »söndra och härska«-strategi. Målsättningen i denna strategi är att själva statsapparaten successivt skall bli den primära samhällsidentifikationen för medborgarna då öppnandet för en ymnig kulturpluralism aktualiserar ett stegrad behov av en gemensam samhällsidentitet.¹¹

Vad som är intressant att notera är att mångkulturalismens kritiker i

8. Colin Farrelly, *An Introduction to Contemporary Political Theory*, London 2004.

9. Yasmin Alibhai-Brown, *After Multiculturalism*, London 2000.

10. Richard Rorty, *Achieving Our Country*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1999.

11. Liknande synpunkter har framförts av Jonathan Friedman och Kajsa Ekholm Friedman; jfr deras bidrag i denna bok.

både Danmark och Sverige är ytterst heterogena skaror som använt sig av en mycket löst definierad företeelse som angreppspunkt för en rad olika påstådda missförhållanden. Visserligen går det att delvis beskriva kritiken utifrån välkända ideologiska skiljelinjer. Det finns med andra ord olika typer av kritik av den normativa mångkulturalismen utifrån liberala, konservativa och socialistiska utgångspunkter. Under senare tid har det också framkommit en uttalat feministisk kritik av mångkulturalismen som inspirerats av den nordamerikanska politisk-filosofiska debatten.¹² Man kan således säga att traditionella ideologier och etablerade politiska partier mer och mer uppnått ett slags förment värdegemenskap i och med kritiken mot olika varianter av den normativa mångkulturalismen. Detta förhållande illustreras av tveksamhet mot mångkulturalismen som begrepp och ideal i skilda politiska grupperingar, grupperingar som då har haft sina hemvister inom både höger- och vänsterkretsar.

De liberala kritikerna fokuserar vanligtvis på mångkulturalismens påstådda hot mot individuella mänskliga rättigheter och de liberala frihetsidealerna. Ofta står en kollektivistisk form av mångkulturalism som angreppspunkt för de liberala kritikerna där de kulturella gemenskaperna förstås på ett statiskt, odemokratiskt och exkluderande sätt. Konservativa kritiker av den normativa mångkulturalismen understryker istället ideal som samhällsgemenskap, nationell identitet och ett bestående kulturarv. De anklagar då den normativa mångkulturalismen för att uppluckra eller fragmentera dessa betydelsefulla värden. Socialistiska kritiker betonar främst att de socio-ekonomiska rättviseproblemen och minoriteternas diskrimineringsproblem kommit i bakgrunden genom att begrepp som kultur och identitet fått en så dominerande betydelse i den multikulturella diskursen.¹³ Feministiska kritiker menar å sin sida att ett multikulturellt samhällsideal kan få till konsekvens ett accepterande av patriarkala normer – särskilt då inom traditionella religiösa minoritetsgrupper.

Vad som även kan förklara en synbarlig konvergens när det gäller kritiken av den normativa mångkulturalismen är givetvis att de skilda ideologiska rörelserna och partierna agerar inom ramen för liberal-demokratiska samhällen där rådande konstitutioner och politiska traditio-

12. Susan Moller Okin, *Is Multiculturalism Bad for Women?*, Princeton, 1999.

13. Rorty.

ner sätter ramar för vilken form av kulturpluralism som kan anses vara acceptabel.¹⁴ Det kan också hävdas att konservativa, liberala, socialistiska och feministiska kritiker ofta har en gemensam utgångspunkt i det som kan kallas för ett universalistiskt samhällsideal. Oavsett den specifika ideologiska inriktningen – vare sig den kan kallas för liberal, konservativ, socialistisk eller feministisk – har dessa kritiker av mångkulturalismen gemensamt att den förespråkade ideologin skall vara dominerande och få en så stor spridning som möjligt. Hos framförallt socialistiska och liberala kritiker återfinns ofta en sekulär grundhållning där det mångkulturella samhällsidealet betraktas som en täckmantel för ambitionen att lyfta fram religiösa livsfrågor i det offentliga rummet. Detta kan vara en tänkbar förklaring till varför just de religiösa friskolorna och frågor kring »slöjan« i de statliga skolorna figurerar på ett så tydligt sätt i de pågående samhällsdebatterna kring det mångkulturella samhället.¹⁵

En tredje förklaring till att det återfinns en rad olika ideologiska förutsättningar i kritiken mot den normativa mångkulturalismen är att vissa kritiker tar till sin hjälp flera olika argument för att ge en så (till synes) kraftfull kritik som möjligt mot den normativa mångkulturalismen. Osakliga inslag kan således uppenbara sig i debatten när de kritiska argumenten skärskådas närmare. Det kan då framkomma att de kritiska argumenten sinsemellan är av motstridig karaktär. Detta kan till exempel visa sig hos de kritiker som egentligen utgår ifrån en konservativ och kommunitär förståelse av begreppet samhällsgemenskap (eller begreppet nationell identitet), men som samtidigt anklagar den normativa mångkulturalismen för att »frysa fast« minoritetskulturerna och inte låta dem påverkas av det globala samhället och de individuella variationerna hos medlemmarna.

Mångkulturalismen – ett mångtydigt begrepp

När kartläggningen (och analysen) av mångkulturalismens kritiker skall göras finns det flera försvårande omständigheter. Något som självklart komplicerar diskussionerna är att begreppet mångkulturalism har an-

14. Hans Ingvar Roth, *Mångfaldens gränser*, Stockholm 1996.

15. Elisabeth Gerle, *Mångkulturalism för vem?*, Nora 1999.

vänts på ett så mångtydigt sätt i de olika samhällsdebatterna. Vi har tidigare gjort en åtskillnad mellan deskriptiv och normativ mångkulturalism – en distinktion som numera är vanligt förekommande i den akademiska litteraturen. Den deskriptiva mångkulturalismen uttrycker som sagt att länder som Danmark och Sverige har blivit mer mångkulturella i form av en stegrad etnisk, nationell, religiös och språklig mångfald bland annat genom efterkrigstidens arbetskrafts- och flyktinginvandring. Många av aktörerna i debatterna förnekar inte dessa faktiska förhållanden. De kan däremot vara oense om i vilken form och utsträckning denna mångfald har påverkat samhällslivet – inte minst när det gäller de offentliga verksamheternas innehåll och organisering.

Den normativa mångkulturalismen kan ta sig en rad olika uttrycksformer beroende på om den tolkas som politiskt program, ideologi eller filosofiskt idésystem. Samhällsidealet kan vidare göras mer eller mindre intimt sammankopplat med en mer traditionell ideologisk doktrin om de liberala, konservativa eller socialistiska bevekelsegrunderna betonas. Under de två senaste decennierna har vi framför allt fått ta del av en stor mängd liberala filosofers verk, vilka innehållit argument för olika multikulturella rättighetsanspråk utifrån en liberal rättighetsteori.¹⁶ Ibland sammanvävs det politiska programmatiska, det ideologiska och det filosofiska hos den normativa mångkulturalismens förespråkare. Bakom ett visst politiskt program kan man således i flera fall finna mer bestämda ideologiska och filosofiska antaganden om människan och samhällets natur.¹⁷ Ett vanligt sätt att argumentera för ett mångkulturellt samhällsideal är exempelvis utifrån en bestämd människosyn där människan uppfattas som en meningsskapande varelse vars identitet, autonomi och välbefinnande bestäms av de kulturella sammanhang som hon växer upp i.¹⁸ Utgångspunkten kan vidare bestå i antagandet att ett samhälle kännetecknas av institutioner som bär på kulturella traditioner vilka påverkar minoritetskulturernas liv på mer eller mindre genomgripande sätt – i både konstruktiva och destruktiva bemärkelser.

Den normativa mångkulturalismen säger i sin allmänna formulering

16. Se t.ex. Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford 1995.

17. Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism – Cultural Diversity and Political Theory*, London 2000.

18. Charles Taylor, *Multiculturalism*, Princeton 1994.

att det i någon mening är önskvärt att ha ett mångkulturellt samhälle. Varför detta är önskvärt kan förklaras på flera olika sätt och en viktig analysuppgift är just att blottlägga de skilda argument som kan ligga bakom accepterandet av den normativa mångkulturalismen i dess vanligaste varianter. Här kan vi urskilja argument som utgår ifrån begrepp som respekt för kulturell integritet, religionsfrihet, autonomi, men även argument som tar fasta på värdet av en kulturell variation för samhällsutvecklingen. En inte oväsentlig argumentation har också utgått ifrån freds- och konfliktlösning. Denna argumentation uttrycker att den normativa mångkulturalismen befrämjar ett mer stabilt och fredligt samhälle. Assimilationistiska tendenser hos en majoritetsbefolkning kan nämligen, enligt denna argumentation, leda till att minoriteterna möter dessa strävanden med en tydlig aggression. Utifrån detta pluralistiska perspektiv blir det således mer rimligt för en majoritetsbefolkning (eller ett så kallat storsamhälle) att acceptera de olika minoritetskulturernas särdrag. Här handlar det med andra ord inte om att primärt peka på alla de positiva värden som kan förknippas med en kulturell mångfald. Det handlar snarare om att lyfta fram alla de konfliktdämpande och stabiliserande effekter som kan associeras med den normativa mångkulturalismen.¹⁹

Starka och svaga former av normativ mångkulturalism

Förutom de ovan nämnda skiljelinjerna kan vi vidare göra en grov uppdelning mellan det som kan kallas för en *stark* respektive *svag* form av normativ mångkulturalism. För den starka varianten har begrepp som »grupp«, »kultur« och »identitet« varit centrala. De primära politiska aktörerna definieras med andra ord i kollektiva termer. De politiska kraven beskrivs dessutom ofta utifrån begrepp som respekt för gruppens kulturella särart och ett erkännande av kulturens identitetsskapande funktion. Vad som även är centralt i »den starka multikulturella diskursen« är att de politiska problemen definieras som att minoritetsgruppen har en bristande tillgång på värden som makt, inflytande, offentlig närvaro, självbestämmande och även materiella resurser. Intressepolitik och identitetspolitik är således ofta sammankopplade hos de politiker som gör

19. Jacob T. Levy, *The Multiculturalism of Fear*, Oxford 2000.

anspråk på att representera minoritetsgrupperna.²⁰ Minoritetsgruppernas aktivister kämpar då inte bara för att få en större del av samhällets materiella resurser samt att förverkliga ett större politiskt svängrum och inflytande. Grupperna kan även sträva efter att få ett språkligt erkännande och bli mötta med en större acceptans för vissa religiösa sedvänjor som exempelvis religiös slakt och religiöst präglade klädestraditioner eller helgdagar.²¹

I en aktivistisk, positiv och mer utsträckt uttrycksform definieras med andra ord de politiska målsättningarna i den starka mångkulturalismen som att grupperna ifråga skall tillerkännas värden som kan möjliggöra mer eller mindre självständiga samhällsarrangemang. I det danska fallet har sådana politiska krav då och då dykt upp i samband med diskussionerna kring Grönlands och Färöarnas framtid, medan Sverige framför allt präglats av frågor kring landrättigheter samt språk- och kulturrättigheter i koppling till den samiska befolkningens förhållanden. Däremot har det inte funnits några *utbredda* krav bland muslimska och andra religiösa eller kulturella minoriteter att de skall få förverkliga egna samhällsarrangemang i form av egna lagstiftningar, institutioner och avgränsade samhällsmiljöer (även om särslagstiftning för muslimska grupper diskuterats och problematiserats i Sverige under senare tid). Urbefolkningarnas krav på mer självbestämmande eller kulturautonomi utgår också ifrån särskilda historiska omständigheter som inte varit för handen när det gäller andra grupper i det mångkulturella samhället, som en mycket långvarig historisk närvaro (»first nations«), en geografisk koncentration och en särskild försörjningskultur. Mer allmänt kan man säga att den starka normativa mångkulturalismen har ganska få entydiga förespråkare i de mer kvalificerade akademiska och politiska debatterna. När liknande doktriner framförs är de ofta kringskurna på olika sätt och gäller framför allt grupper som urbefolkningar och nationella minoriteter som just har tydliga geografiska koncentrationer.

Svagare varianter av den normativa mångkulturalismen utgår istället från antaganden om en betydligt fylligare samhällsidentitet som både majoritetsbefolkningen och minoritetsgrupperna kan finna identifika-

20. Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton 1990.

21. Hans Ingvar Roth, *Mångkulturalismens utmaningar*, Lund 2005.

tion och delaktighet i. Vad som istället efterlyses är ett ökat inflytande för grupperna/kulturerna och deras medlemmar samt ett stegradt synliggörande av gruppidentiteterna i det offentliga rummet. Poängen med de »multikulturella kraven« är bland annat att komma närmare majoritetsbefolkningen inom områden som idealt sett skall vara gemensamma och gruppöverskridande. För den svagare formen av den normativa mångkulturalismen är med andra ord begrepp som rättvisa, antidiskriminering och mänskliga rättigheter viktiga. Vad som följaktligen är betydelsefullt är att de enskilda minoritetsmedlemmarna inte diskrimineras när det gäller arbete, utbildning, trosliv och politiskt inflytande på grund av sina specifika gruppstillhörigheter. Ett välkänt och relevant rättighetsdokument i detta sammanhang utgör »Declaration on the Rights of Persons Belonging to National, Ethnic, Religious and Linguistic Minorities«, som antogs av FN:s generalförsamling 1992 (märk väl att det här talas om de *enskilda* medlemmarna av olika grupper och de särskilda rättigheter som de har i kraft av att de tillhör vissa minoritetsgrupper). Det är ingen överdrift att säga att den normativa mångkulturalismen i sina vanligast förekommande och svagare varianter har försökt uttolka och implementera välkända moraliska värderingsprinciper (som de grundläggande mänskliga rättigheterna) så att dessa principer kan bli mer kulturellt lyhörda och inkluderande för minoritetsgruppernas specifika krav.²² I denna mening kan dessa »multikulturella krav« inte sägas utmana grundläggande värderingar i det liberal-demokratiska samhället; de uttrycker snarare en önskan om att ta dessa principer på ett större allvar och utsträcka deras tillämpningsområde så att de bättre beaktar de skilda gruppernas behov, intressen och förutsättningar.

Mycket av det integrations- och mångfaldsarbete som förekommer i Danmark och Sverige sker inom ramen för den diskrimineringslagstiftning som har sanktionerats inom EU under senare år. Att båda länderna är EU-medlemmar har givetvis påverkat de politiska debatterna kring frågor om integration, minoritetspolitik och diskriminering. Det aktiva anti-diskrimineringsarbete som pågår inom EU strävar efter att bland annat utforma diskrimineringslagar som skall säkerställa att medlemsstaternas medborgare oavsett etnisk eller annan gruppstillhörighet inte dis-

22. David Miller, *Political Philosophy – A Very Short Introduction*, Oxford 2003.

krimineras inom centrala samhällssektorer.²³ Vad som istället skall falla utslaget när det gäller fördelningen av sociala (och andra betydelsefulla) nyttigheter är i sammanhanget relevanta egenskaper såsom kompetenser och meriter när det gäller arbeten och högre utbildning samt behovskriterier när det gäller sjukvård.

Det regionala antidiskrimineringsarbetet faller väl in i det mönster som präglat många transnationella och nationella frivilligorganisationers arbete under senare decennier.²⁴ En stor del av det politiska arbete som går under namnet »identitetspolitik« och »mångkulturell politik« kan också sägas vara en logisk utväxt av medborgarrättsrörelsens arbete i USA under 1950- och 60-talen.²⁵ Den politiska mobiliseringen har då inte skett utifrån ett ifrågasättande av individuella mänskliga rättigheter utan har snarare motiverats utifrån sådana moraliska utgångspunkter. I fokus har nämligen stått de enskilda medlemmarna av de olika minoritetsgrupperna och hur deras grundläggande rättigheter bäst kan beaktas. Den moraliska progressionen har bestått i att utvidga och precisera diskrimineringsgrunderna i antidiskrimineringslagstiftningen samt kartlägga inom vilka områden som diskrimineringen framför allt äger rum – och inte minst – hur den bäst kan motarbetas genom lagstiftning och andra åtgärder.

Sökandet efter en rimlig värdegemenskap i det mångkulturella samhället

Vi kan lätt utläsa av de ovanstående beskrivningarna av de svaga formerna av den normativa mångkulturalismen att de inte på några radikala sätt ifrågasätter vanliga föreställningar om mänskliga rättigheter (och andra centrala moraliska hänsynstaganden som går att förknippa med ett modernt liberal-demokratiskt samhälle). Projektet består i att vidga tolkningsramen och inbegripa flera gruppers perspektiv när de moraliska principerna skall plockas ut, uttolkas, rangordnas och implementeras – allt för att ge ett så allsidigt och rättvist utslag som möjligt när det gäller gruppernas samhällsdelaktighet och identitetserkännande.

23. Sandra Fredman, *Discrimination Law*, Oxford 2002.

24. Michael Ignatieff, *Human Rights as Politics and Idolatry*, Princeton 2001.

25. Amy Gutmann, *Identity in Democracy*, Princeton 2002.

Det är också intressant att notera att de vanligaste formerna av kritik inom den liberal-demokratiska debatten inte alls behöver sammankopplas med de mer representativa utformningarna av en så kallad svag normativ mångkulturalism. Det finns inget som säger att en mångkulturell politik måste vara endimensionell, polariserande, segregerande, samhällsupplösande, konservativ («essentialistisk»), paternalistisk, kollektivistisk eller enbart ett uttryck för en statlig ingenjörskonst på kulturens område. Sådana påstådda egenskaper har nämligen varit vanligt förekommande i kritiken mot den normativa mångkulturalismen under senare år.²⁶ Om de normativa argumenten *för* de svaga varianterna av mångkulturalism lyfts fram – exempelvis de välkända mänskliga rättighetsprinciperna och vanligt förekommande rättviseföreställningar – så är det lätt att se att patriarkala och konservativa religiösa kulturer inte får något större gehör utifrån ett sådant mångkulturellt perspektiv. Det är också viktigt att betona att många minoritetsgrupper just söker ett erkännande för sina kulturella särarter från grupper och personer som de särskilt vill finna gemenskap med inom ramen för gruppöverskridande verksamhetsområden såsom politiken, ekonomin och den högre utbildningen. Att anklaga dessa gruppers krav på kulturellt erkännande för att vara samhällsupplösande rimmar då illa med ett av de centrala motiven för särartskraven, nämligen att bli accepterad för vem man är och inte bli utestängd från viktiga gemensamma samhällsaktiviteter på grund av sin grupptillhörighet.

Den starkare formen av en normativ mångkulturalism med självständighetssträvanden och kulturell autonomi som politiska och moraliska ledstjärnor behöver heller inte vara sammankopplad med ett förnekande av välkända individuella mänskliga rättigheter. Frågan kan snarare gälla inom vilka politiska, geografiska och kulturella »enheter« som dessa rättighetsprinciper skall praktiseras. Detta illustreras bland annat av den välbekanta diskussionen kring Quebecs eventuella självständighet i den kanadensiska debatten. Det fransktalande Quebec ansluter sig i stort sett till samma grundläggande moraliska principer som det engelsktalande Kanada.²⁷ Att Quebecs självständighetssträvanden (eller strävandena hos någon annan liberal nationell gemenskap) skulle vara ett hot mot för-

26. Liknande synpunkter har framförts av Aje Carlborn och Jonathan Friedman & Kajsa Ekholm Friedman; jfr deras bidrag i denna bok.

27. Taylor.

verkligandet av grundläggande mänskliga rättigheter är då ett mycket orimligt antagande. Vad det istället har handlat om för Quebecseparatisterna är att förverkliga en kultur- och värdegemenskap byggd på mänskliga rättigheter inom en ny politiskt självständig enhet.

Om förordandet av en stark normativ mångkulturalism – med separation och självständighet på den politiska agendan – skulle växa sig starkare även när det gäller religiösa och etniska minoriteter (förutom när det gäller urbefolkningar samt nationella och geografiskt koncentrerade minoriteter) kan detta snarare vara ett indicium på att de svaga varianterna av en normativ mångkulturalism inte tillräckligt prövats och förverkligats. Kravet på en stark normativ mångkulturalism kan i sådana lägen bli en allvarlig kritisk respons från grupper som är socialt/ekonomiskt exkluderade och som inte känner sig hemma i samhällets dominerande institutioner och vilka dessutom ej fått något större gehör för religionsfrihetsprinciper och ett kulturellt erkännande inom exempelvis utbildningsområdet.

Man kan också säga att den ovanstående principiella kritiken av den normativa mångkulturalismen inte heller behöver vara sammankopplad med just kulturbegreppet. Byt ut detta begrepp mot exempelvis ideologibegreppet eller livsåskådningsbegreppet, så kan vi sedan fråga oss vem som vill ha en ideologi, livs- eller trosåskådning som är »essentialistisk«, paternalistisk, endimensionell, söndrande och polariserande till sin karaktär. Om kulturbegreppet tillmäts en särskild betydelse i förhållande till ideologi- eller livsåskådningsbegreppet genom att kulturer genomsyrar medborgarnas samhällsaktiviteter på ett speciellt sätt och ger en särskild struktur och mening åt »bärrarnas« liv (något som visserligen kan problematiseras), får vi snarare en möjlig grund för en värdegemenskap mellan flera av mångkulturalismens kritiker och förespråkare. Båda grupper menar i dylika fall att kultur- och identitetsfrågorna är speciellt viktiga och att de följaktligen skall lyftas fram och kvalificeras på ett särskilt sätt i den praktiska politiken.

Avslutningsvis kan det sägas att många muslimska ledare i Västeuropa ställer sig bakom flera av de mest grundläggande principerna i det som kan kallas för det liberal-demokratiska samhällets värdegemenskap (exempelvis den värdegemenskap som kommer till uttryck i Europakonventionen för mänskliga rättigheter). Det är just utifrån sådana grundläggande

de moraliska rättighetsprinciper som dessa muslimska ledare har ansett att muslimska medborgare har blivit diskriminerade i olika europeiska länder – bland annat när det gäller praktiserande av den muslimska religionen samt möjligheterna att få tillträde till den kvalificerade arbetsmarknaden, politiken och det högre utbildningsväsendet.²⁸ Islamofobin i Europa uppvisar nämligen ofta samma kusliga uttrycksformer som rasismen och etnocentrismen har uppvisat genom historien. Bekämpandet av den sker med utgångspunkt i ett antidiskrimineringsarbete som motiveras utifrån en respekt för alla människors lika grundläggande fri- och rättigheter. Även om andra etiska begrepp än rättighetsbegreppet är mer centrala i icke-kristna gruppers heliga skrifter – inom exempelvis islam är begrepp som »värdighet« och »människors lika värde« mer centrala än rättighetsbegreppet, och inom buddhismen är ickevåldsideal mer centrala – så ägnar sig många muslimska och buddhistiska filosofer och teologer i den interkulturella dialogen just åt uppgiften att finna naturliga motiveringar för välkända rättighetsprinciper inom ramen för sina trosåskådningar.²⁹

Avslutning

Kanske vore det bättre i ljuset av ovanstående synpunkter att undvika generella och »homogeniserande« ideologiska bestämningar som normativ mångkulturalism och kulturpluralism i den polariserade debatten om det mångkulturella samhället. Benämningarna får oss nämligen att tro att det handlar om tydliga ideologiska och filosofiska system som går att definiera och iscensätta på ett mer eller mindre entydigt och direkt sätt i den praktiska politiken. De kritiska diskussionerna kring den normativa mångkulturalismen har ofta utgått ifrån förväntningar om att det handlar om ideologier av samma karaktär som de klassiska ideologierna liberalism, konservatism och socialism – när det oftast handlar om politiska rättighetskrav som går att motivera från flera skilda ideologiska horisonter. Dessa homogeniserande tendenser har också lockat fram en

28. Tariq Modood, *Multicultural Politics – Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*, Minneapolis 2005.

29. *The East Asian Challenge for Human Rights*, red. Joanne R. Bauer & Daniel A. Bell, Cambridge 1999 samt Klausen.

tendentlös och grovkornig kritik från delar av den heterogena grupp som vi kallat för mångkulturalismens kritiker.

Vad som dock ofta döljer sig under benämningen »svag normativ mångkulturalism« är i flera fall en rad olika försök att besvara ytterst specifika och fundamentala politiska problem där olika minoritetsgrupper uppfattas som utsatta. De politiska ambitionerna kan t.ex. beskrivas i form av en kamp mot diskriminering inom arbetslivet och inom politiken. Grundutgångspunkten i många av dessa försök i den europeiska kontexten kan bäst formuleras i negativa termer, det vill säga antidiskriminering, antirasism och antiislamofobi, något som i högsta grad kan ha en *positiv* funktion när det gäller att skapa en transkulturell värdegemenskap i det mångkulturella Europa.

Summary

On the critics of multiculturalism

The article critically discusses some of the most common critical objections to the normative multiculturalism in the Danish and Swedish public debate. The author argues against several of the criticisms (such as the divisive effects of multiculturalism on societal identity and the threats of group rights against individual human rights). The article presents instead an argumentation for the thesis that normative multiculturalism in some of its more reasonable variants – “weak normative multiculturalism” – rather seeks to deepen social community in a multicultural society and take individual human rights more seriously, partly by fulfilling the right to freedom of religion.

Referenser

- Alibhai-Brown, Yasmin, *After Multiculturalism*, Foreign Policy Centre, London 2000
- Appiah, K. Anthony, *The Ethics of Identity*, Princeton University Press, Princeton 2005
- Carlbom, Aje, »Enklaven utmanar nationalstaten«, *Axess*, nr 7, 2005
- Farrelly, Colin, *An Introduction to Contemporary Political Theory*, Sage, London 2004
- Fredman, Sandra, *Discrimination Law*, Oxford University Press, Oxford 2002
- Gutmann, Amy, *Identity in Democracy*, Princeton University Press, Princeton 2002

- Ignatieff, Michael, *Human Rights as Politics and Idolatry*, Princeton University Press, Princeton 2001
- Klausen, Jytte, *The Islamic Challenge – Politics and Religion in Western Europe*, Oxford University Press, Oxford 2005
- Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford 1995
- Levy, Jacob T. *The Multiculturalism of Fear*, Oxford University Press, Oxford 2000
- Miller, David, *Political Philosophy – A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2003
- Modood, Tariq, *Multicultural Politics – Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2005
- Näslund, Sture, *På väg mot självständighet? Färöarna, Grönland och Åland*, Utrikespolitiska institutet, Stockholm 2000
- Okin, Susan Moller, *Is Multiculturalism Bad for Women?*, Princeton University Press, Princeton 1999
- Parekh, Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism – Cultural Diversity and Political Theory*, McMillan, London 2000
- Pittelkow, Ralf, *Forsvar for nationalstaten*, Lindhardt & Ringhof, København 2004
- Rorty, Richard, *Achieving Our Country*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1999
- Roth, Hans Ingvar, *Den mångkulturella parken*, Liber/Skolverket, Stockholm 1998
- Roth, Hans Ingvar, *Mångfaldens gränser*, Arena, Stockholm 1996
- Roth, Hans Ingvar, *Mångkulturalismens utmaningar*, Studentlitteratur, Lund 2005
- Runblom, Harald, *Majoritet och minoritet i Östersjöområdet*, Natur & Kultur, Stockholm 1995
- Rydgren, Jens, *Radical Right Wing Populism in Sweden and Denmark*, opublicerat paper, The Centre for the Study of European Politics and Society, Ben Gurion University of the Negev, 2005
- Sahlin, Mona, »A Europe of Diversity«, konferensen »Muslims in Europe Post 9/11«, St. Anthony's College, Oxford 2003
- Taylor, Charles, *Multiculturalism*, Princeton University Press, Princeton 1994
- The East Asian Challenge for Human Rights*, red. Joanne R. Bauer & Daniel A. Bell, Cambridge 1999
- Young, Iris Marion, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton 1990

FÆLLES VÆRDIER, STATSRELIGION OG ISLAM I DANSK POLITISK KULTUR¹

DET NORDISKE MEDBORGERSKABS
SPECIFIKKE UNIVERSALITET

Per Mouritsen

Indledning

Mordet på filminstruktøren Theo van Gogh gav anledning til en kontrovers om ytringsfriheden i Danmark. Partiet Venstre vedtog at give sin årlige frihedspris til den hollandske politiker Ayaan Hirsi Ali. Ali skrev manuskriptet til van Goghs seneste film *Submission*, som på provokerende vis beskrev seksuelle overgreb på muslimske kvinder. Skønt danske muslimer – næsten alle – fordømte mordet, kritiserede en række danske muslimer partiet og ønskede en mere restriktiv lovgivning omkring blasfemi, idet de fremførte, at ytringsfriheden ofte misbruges til at komme med ærekrænkende udtalelser om islam. Tidspunktet var dårligt valgt. Det blev uvægerligt sat i forbindelse med diskussionen om ytringsfrihed og med en underforstået billigelse af mord. Derudover var valget af van Goghs film som illustrativt eksempel katastrofalt netop i Danmark. Den danske statsminister undrede sig i en tale over, hvordan

[...] vi er kommet dertil, hvor det at give en frihedspris til et menneske, der bekæmper kvindeundertrykkelse, er en provokation. De, der siger, at det er en provokation, har ikke forstået kernen i den danske ytringsfrihed. Ytringsfrihed i vores land er, at man åbent og frit kan kritisere hvad som helst og hvem som helst.²

1. Denne artikel er en oversættelse af Per Mouritsen, »The Particular Universalism of a Nordic Civic Nation. Common Values, State Religion and Islam in Danish Political Culture«, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship*, red. Tariq Modood, Ricard Zapate-Barrero & Anna Triandafyllidou, London 2006, s. 70-93. Oversættelse ved Else Løvdal Nielsen.

2. Som citeret i Henrik Mortensen, »Dialog i eneværelse«, *Weekendavisen*, 26.11.–2.12. 2004.

Men hvad der ikke fremgår af Fogh Rasmussens brede formulering, er, at Danmark faktisk har både en (sjældent anvendt) blasfemilov og en lov om hadsk tale. Venstre er imod sidstnævnte, men har (sammen med de Konservative) på mærkværdig vis valgt ikke at støtte et folketingsforslag om at afskaffe blasfemiloven.

Den polariserede insisteren på, at ytringsfrihed på konfrontatorisk dansk vis ikke er til forhandling, er nu blevet forbundet med muslimers påståede afvisning af adskillelsen af religion og politik – faktum er imidlertid, at Danmark har en statskirke. Politikere fastholder, at for at kunne være kvalificerede som demokrater må muslimer anerkende, at muslimsk *sharia*-lov rangerer under dansk demokrati, og at det også vil være tilfældet i den rent hypotetiske situation, hvor muslimer udgjorde en majoritet i landet. En del muslimer har udtalt sig svævende om *sharia* som en pakkeløsning, der, ud over at man som bosiddende i Danmark bør acceptere dansk lovs overhøjhed, ikke er til forhandling. Det giver imidlertid anledning til betydelige modsætningsforhold, når det på den ene side forlanges, at muslimer offentligt skal erklære deres modstand mod diverse dele af de fundamentalistiske traditioner og på den anden side af nogle muslimer påpeges, at *sharia* betyder andet og mere, end dens kritikere tror, og at man meget vel *kan* være dybt religiøs og samtidig indtage et tilstrækkeligt liberalt standpunkt inden for islam.

Denne kontrovers er den seneste manifestation af de offentlige kvaler med islam, som skyldes det, jeg har valgt at kalde det nordiske medborgerskabs 'specifikke universalitet', som kendetegner dansk politisk kultur. I denne artikel argumenteres der for, at man i Danmark i stigende grad er vidne til en konstruktion af parametrene for tilhørsforhold – og betingelserne for adgang for og accept af immigranter, navnlig muslimer – som bevæger sig i retning af en civil/politisk forståelse af nationen som et (stats)borgerfællesskab, karakteriseret ved universelle værdier. Disse værdier svarer til Danmarks selvopfattelse som en vidtfavnende, egalitær – ja, endog universel velfærdsstat.³ De ligger i forlængelse af billedet af et 'folkets demokrati' med stor vægt på parlamentet som folkets samlede stemme. Frem for alt er de udtryk for en ændring i den offentlige diskurs om landets *image*, som bevæger sig hen mod en idé om landet som vogter

3. Gösta Esping-Andersen, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, London 1990.

over og spydspids for menneskerettigheder, frihed og lighed. Men den universalisme, som er karakteristisk for Danmark, er af en speciel karakter. Formålet med det følgende er at undersøge denne specielle problematik i forbindelse med muslimsk immigration. Artiklen handler mere specifikt om de problemer, der opstår, når denne universalismes partikularitet artikuleres – og til tider netop ikke artikuleres eller anerkendes – i debatter om fælles *danske* værdier, som skal anerkendes af nationens nyttilkomne.

Artiklen er struktureret omkring en empirisk analyse af den danske værdidebat, dvs. en række politiske udsagn og argumenter, som alle større politiske partier i Danmark har været engageret i, og hvis kontekstuelle ramme angår muslimske minoriteter i Danmark. Før denne analyse udfoldes, beskriver det følgende afsnit, hvad der står på spil, både politisk og teoretisk, i forbindelse med den generelle tendens i den vestlige verden, der som et svar på kulturel pluralisme lancerer en mere medborgerorienteret eller *politisk* forståelse af nation og politisk fællesskab. Det efterfølgende afsnit behandler det diskursive terræn i dansk nationalisme i lyset af politiske og offentlige holdninger til muslimsk immigration. Efter den empiriske analyse diskuteres den normative ambivalens, der ligger i at 'snakke politik til kultur', navnlig på den danske måde, og mere generelt, hvad denne ambivalens indebærer for forsøgene på at definere begrebet politisk fællesskab i nyere politisk teori.

Politiske løsninger på kulturel mangfoldighed i vestlig politik og politisk teori

Det danske tilfælde er et eksempel på et dobbelt skift i vestlig politisk kultur. Vi er på den ene side vidner til en vis konvergens mod en mere *medborgerlig* forståelse af nationale fællesskaber. Bevaring af kulturarv, sprog og religion er stadig central i subnational mobilisering. Migrationspres giver fortsat næring til defensive nationalistiske vækkelser i gamle nationalstater,⁴ hvor de udløser politiske indrømmelser til en ny højrefløj, som i deres modstand mod kulturel pluralisme ønsker at bevare nationen som

4. Ulf Hedetoft, »The Nation-State meets the World. National Identities in the Context of Transnationality and Cultural Globalisation«, *European Journal of Social Theory*, nr. 2, 1999. s. 71–94.

flertallets tilhørssted. Den dominerende tendens er imidlertid en ny diskurs, der fremhæver universelle liberale værdier og medborgerskab som redskaber til at inkludere immigranter, og som indebærer en fjendtlighed over for omfattende tiltag i retning af multikulturalisme, der opfattes som værende i konflikt med idealer om lige rettigheder.

Dette skift er på den anden side tæt forbundet med en optagethed af begreber som loyalitet, solidaritet og sammenhæng, og hvad der, i mangel af dyb kultur eller etnicitet, udgør et politisk fællesskabs sociale sammenhængskraft. Hvad bør nytilkomne tage del i? Her er det måske alligevel ikke tilstrækkeligt at vedkende sig demokrati og menneskerettigheder. Inden for den franske tradition har assimilation i visse dele af højkulturen (forstået som universelle værdier) og republikansk ideologi været set som nødvendig.⁵ I Tyskland dukker noget af den gamle nationalisme op i form af argumenter for nødvendigheden af en *Leitkultur*. Indholdet i denne er forudsigeligt nok omdiskuteret, ligesom idéen kolliderer med forestillingerne om en *Verfassungspatriotismus*,⁶ et ideal, som dog står væsentligt stærkere nu, i et Tyskland, hvor gamle nationsbilleder fremstår mere og mere diskrediterede, i hvert fald i den officielle politik. Og i så forskellige lande som Australien, Frankrig, Canada og Storbritannien signalerer statsborgerskabsceremonier og medborgeruddannelser til de nytilkomne, at det at høre til kræver en aktiv form for identifikation og loyalitet.⁷

Denne udvikling svarer til, at en vending i normativ teori netop angår spørgsmålet om fællesskab og sammenhængskraft i multikulturelle stater. Multikulturelle kritikere af Rawls' liberalisme har påpeget, at liberale stater faktisk aldrig har levet op til det officielle ideal om farveblindhed, ifølge hvilket religiøs og kulturel identitet henvises til en afgrænset privatsfære. Mange liberale hævder nu, at man, selv om man bør forholde sig neutralt i forhold til, hvilke 'opfattelser af det gode liv', der er værdifulde, ikke kan tillade sig at forblive neutral i forhold til forskellige livsformer, når det handler om disses indvirkning på selve de liberale institutioner. Der er måske brug for et fælles sprog til demokratisk kommunikation. Fælles kultur, ja, selv en fælles religion, kan muligvis understøtte harmoni

5. Adrian Favell, *Philosophies of Integration*, London 2001.

6. Thomas Krauel, » Was ist 'Deutsche Leitkultur'?«, *Die Welt*, 20. 10. 2000.

7. Jack Demaine, *Citizenship and Political Education Today*, London 2004.

og solidaritet. Og måske er udbredt politisk deltagelse nødvendig for at sikre en liberal retsordens overlevelse og realisering i praksis.⁸

Disse nye bud på begrebsliggørelser af en instrumentelt nødvendig politisk kultur i liberale samfund ligner en paradoksalt tilbagevendende til *fællesskab*, men den har en tendens til at overskride, kritisere eller i det mindste udvælge specifikke elementer fra den dybere kultur. Diskussionerne rummer antagelser om flere forskellige niveauer og former for politisk kultur⁹ – herunder identitet og individuelt tilhørsforhold, fælles (imaginær) politisk fortid, politiske værdier og konstitutionelle principper, særlige statsborgerlige normer og skikke samt diverse forestillinger om en noget bredere, men stadig 'offentlig' kultur. Ifølge fortalerne for *konstitutionel patriotisme* bør alle borgerne bekende sig til et sæt universelle værdier og konstitutionelle principper, som legitimeres i kraft af deres forbindelse med officielt sanktionerede principper, der kommer til udtryk gennem en *retsstats* institutioner.¹⁰ Disse principper antages at kunne få motiveret støtte inden for og ud fra nationalt specifikke traditioner og politiske kulturer, om end måden, dette formodes at ske på, er stærkt omdiskuteret.¹¹ I modsætning hertil står David Millers position, som vi kan kalde *liberal* eller *instrumental nationalisme*: at en bestemt form for nationalfølelse i særlig grad fremmer tillid i et samfund, og at en sådan tillid efterfølgende er en afgørende forudsætning for et aktivt demokrati og en omfordelende velfærdsstat. Miller betragter 'nationalitet' som et spørgsmål om væsentligt mere end politiske principper eller politisk kultur. Begrebet refererer også til sociale normer, vigtige fælles kulturværdier i dybere forstand (i visse samfund inkluderes religion), sprog og historie.^{11a} Midt mellem disse to yderpunkter taler Cécile Laborde om det, hun kalder *borgerlig patriotisme* (*civic patriotism*), hvor det kræves, at borgerne skal have kendskab (men ikke nødvendigvis positiv tilslutning) til den

8. Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy*, Oxford 2002, s. 343–344.

9. Rainer Bauböck, »Public Culture in Societies of Immigration«, arbejdsrapport, Malmö 2001; Cécile Laborde, »From Constitutional to Civic Patriotism«, *British Journal of Political Science*, nr. 32, 2002, s. 591–612.

10. Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation*, Cambridge 2001.

11. Attracta Ingram, »Constitutional Patriotism«, *Philosophy and Social Criticism*, nr. 22, 1996, s. 1–18.; Justine Lacroix; »For a European Constitutional Patriotism«, *Political Studies*, nr. 50, 2002, s. 944–958; Patchen Markell, »Making Affect Safe for Democracy? On Constitutional Patriotism«, *Political Theory*, nr. 28, 2000, s. 38–63.

11a. David Miller, *On Nationality*, Oxford 1995.

politiske kultur inden for en bredere, mere diffus og omfattende, men stadig nationalt specifik fælles referenceramme. Det er et slags dialogisk rum med fælles forestillinger, referencer, diskussioner og værdier, der udgør de 'plastiske rammer, som opretholder vore politiske diskussioner over tid'.¹² Selv om forskellige ting fremhæves i disse perspektiver, er der dog enighed om, at det fælles skal have en deliberativ karakter, og om at fremhæve muligheden for kritik og modifikation af aspekter, der resulterer i, at nyttilkomne føler sig fremmedgjorte. Mens alle disse teoretiske positioner betoner muligheden for og nødvendigheden af, at minoriteter skal kunne opretholde en vis egen (bindestregs)-identitet, er den vægt, der lægges på dialog og kritik, samtidig et udtryk for en generel teoretisk vending mod en *medborgerlig liberalisme*. Det vil sige, en forståelse af den liberale borger, der ikke blot betoner passiv lovlydighed, men også den aktive evne til at kunne indgå kompromis og til at kunne påtage sig et *offentligt selv*¹³ som en helt afgørende nødvendighed i pluralistiske samfund, hvor det vil være umuligt at bilægge konflikter, hvis ikke selv de mest dybtføjte anskuelser kan udsættes for kritiske spørgsmål. Denne tendens, som vi også genfinder i den nye dialogisk orienterede multikulturalisme,¹⁴ lægger imidlertid et vist pres på den tidlige multikulturelle politiske teori påstand om, at lige netop denne form for kritisk reflekterende autonomi er en specifikt liberal værdi og skepsis, med hensyn til muligheden for at praktisere en særlig offentlig autonomi, samtidig med at man i det private går rundt med en række religiøse forestillinger, som kræver tro og blind lydighed.¹⁵

Disse teoretiske overvejelser om, hvor 'tyndt' et liberalt fællesskab har råd til at være, og hvad der er dets nødvendige indhold, er ikke direkte til diskussion i denne artikel. Jeg er snarere optaget af, hvad der sker, når disse diskussioner om fælles værdier, national kultur og statsborgerskab bliver taget op i virkelige, offentlige debatter, der allerede er polariserede, og særligt i forbindelse med islam. Der er ikke noget nyt i at påpege, at det velkendte skel mellem etnisk og politisk nationalisme eller national identitet i bedste fald er særdeles uklart,¹⁶ og at skellet siger meget lidt om gra-

12. Laborde, s. 609.

13. John Rawls, *Political Liberalism*, New York 1993.

14. Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*, Basingstoke 2000

15. Kymlicka, s. 228–244.

16. Rogers Brubaker, »The Manichean Myth: rethinking the Distinction between 'civic' and

den af kulturel åbenhed. Argumentet i det følgende er dels, at en politisk eller statsborgerskabsbaseret nationalisme kan have forskellige karakteristika, der mobiliseres af forskellige aktører på forskellig vis med forskellige diskursive effekter, og dels at en sådan nationsforståelse i bedste fald er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for fremkomsten af en mere 'forskels-accepterende' offentlig kultur.

Faktiske debatter kan måske fortælle os mere end politisk teori om de vanskeligheder, der opstår, når nationer begynder at tale om at politik er en løsning på kulturproblemer.¹⁷ Det drejer sig ikke så meget om, hvorvidt vi er fælles om særlige værdier, men snarere om, at vi ofte taler, som om vi *faktisk har* disse værdier til fælles, og som om disse på specifikke måder grundlæggende er *vores*. I Vesten er vi for tiden vidner til en *politisering af kultur*, ikke blot i skikkelse af en ny bagudskuende nationalisme og af essentialistiske multikulturalismer, som gentager den logik, der prægede nationalstaternes tidlige historie, men frem for alt i måden, hvorpå kontinuiteten i nationalstatens format under globaliseringsvilkår synes at forudsætte politiske identitetsprojekter, der præsenterer kultur som en *politisk nødvendig funktionel homogenitet*.

I forlængelse af disse projekter vil visse kulturer uvægerligt ses som gavnlige og andre som skadelige.¹⁸ Imidlertid finder vi i denne proces også en ny *kulturalisering af politik*. Hermed mener jeg ikke blot, at politik bliver 'gennemsyret af kultur', i den velkendte forstand at alle mennesker taler om forskellighed og kultur, uanset hvilket samfundsmæssigt spørgsmål, der i øvrigt er på dagsordenen. Det, jeg har i tankerne, er, at politiske værdier, inklusive universelle liberale værdier, *omtales som kultur*. Enten i den forstand at de er forbundne med nationalt specifikke og særligt gunstige historiske traditioner eller måder at leve på (hvilket i Danmarks tilfælde også omfatter sekulariseret religion), eller i forbindelse med en forestilling om, at nogle nationer har et særligt ejerskab eller en særlig avantgardestatus som foregangslande i forhold til visse værdier. Dertil kommer, at politik meget ofte *manifesteres* som kulturel, i den forstand

'ethnic' Nationalism», *Nation and National Identity. The European Experience in Perspective*, red. Hans Peter Kriesi, Zürich 1999, s. 55–71.

17. *Constituting Communities. Political Solutions to Cultural Conflict*, red. Per Mouritsen & Knud Erik Jørgensen, London 2006 (under udgivelse).

18. Ulf Hedetoft, »Cultural transformation: how Denmark faces immigration«, *Open Democracy*, 30. 10. 2003.

at kultur også kan henvise til de underforståede eller sjældent artikulerede politiske virkelighedsopfattelser og den underliggende rangorden af værdier, som på umærkelig vis påvirker os som agerende og diskuterende borgere, mens vi i øvrigt har travlt med at snakke om noget andet – såsom ‘vore fælles værdier’.

Islamofobi og dansk politisk kultur

Danmark begyndte at få gæstarbejdere fra Tyrkiet, det tidligere Jugoslavien og Pakistan sidst i 1960'erne. Landet har siden gennemgået et typisk vesteuropæisk udviklingsforløb med stop for immigration i 1973, fortsat tilgang på grund af familiesammenføring samt bølger af flygtninge i 1980'erne- og 90'erne, stadig mest fra muslimske lande, inklusive Iran, Irak, Libanon, Kosovo og Somalia. Indlemmelsesprocessen er ikke forløbet særlig godt. Mens valgdeltagelsen er forholdsvis almindelig, navnlig på lokalt plan,¹⁹ er der ikke formaliserede kontakter mellem islamiske grupper og staten. De fleste muslimer er geografisk segregerede, og arbejdsløsheden blandt immigranter er i Danmark højere end i resten af Vesteuropa. Hvad angår nye flygtninge, er der iværksat et omfattende, paternalistisk (og dyrt) 3-årigt integrationsprogram, som måske vil vise sig at virke mod hensigten i et land, hvor et forholdsvis gavmildt retighedsbaseret velfærdssystem, kombineret med en høj mindsteløn (og en tilsvarende mangel på ufaglærte job), giver anledning til afhængighed af overførselsindkomster og bidrager til marginalisering på arbejdsmarkedet.²⁰ Dertil kommer, at den temmelig iøjnefaldende tendens blandt mange muslimske indvandrere, navnlig kvinder og unge uden tilstrækkelig skolegang, til ikke at opfylde de beskæftigelseskrav, som velfærdsstaten bygger på, måske ligefrem tilskynder til en mere homogenitets- og assimilationsorienteret politik og til mindre offentlig tolerance over for kulturel diversitet.²¹ Det spørgsmål, der hele tiden stilles i offentlige debatter, er, hvordan immigranter, navnlig muslimer, må ændre sig for at

19. Lise Togeby, *Etniske minoriteters deltagelse i demokratiske processer, herunder politiske partier, valg og offentlig debat*, Aalborg 2002.

20. Torben Tranæs & Klaus F. Zimmermann, *Migrants, Work, and the Welfare State*, Odense 2004.

21. Mehmet Ümit Necef, »Indvandring, den nationale stat og velfærdsstaten«, *Ubekvemme udfordringer*, red. Peter Seeberg, Odense 2001, s. 31–65.

kunne fungere i og bidrage til det danske samfund,²² således at den 'pris på solidaritet', som andre må betale, sænkes.²³

Den liberale og konservative regeringskoalition, som er afhængig af det indvandringsfjendtlige Dansk Folkeparti (herefter DF), har for nylig vedtaget meget restriktive regler, især for familiesammenføring. En ny '24-års-regel' er formuleret med henblik på at forhindre traditionelle arrangerede ægteskaber mellem yngre (muslimske) personer, selv om politikerne også forsvarer den med henvisning til, at den har medvirket til en drastisk reduktion i antallet af immigranter som sådan. Denne politik, som i øvrigt støttes af Socialdemokraterne, blev kritiseret af Europarådets chef for menneskerettigheder. Danmarks omdømme som humanitær nation gik faktisk tabt ved valget i 2001, da den nuværende regering med stort held brugte en skræmmekampagne om immigration, som udenlandske kommentatorer havde svært ved at adskille fra den yderste højrefløj, og som fulgte op på de allerede hårde tiltag, der blev iværksat af den foregående koalition af midterpartier.

Men billedet af dansk intolerance og etnocentrisme er i virkeligheden noget broget. Vurderinger af landets 'præstation' afhænger af, hvem man spørger. Undersøgelser viser, at Danmark i dag (ligesom Belgien, Tyskland og Grækenland) har en høj andel af 'intolerante' personer med meget negative holdninger, men samtidig også harden højeste andel af 'aktive tolerante' personer i EU sammen med (naturligvis) Sverige (33%).²⁴ Det afhænger også af, hvad man spørger om. Andelen af adspurgte, der udtrykker principiell støtte til at modtage politisk forfulgte flygtninge, ligger ganske væsentligt over EU-gennemsnittet,²⁵ og er i svag vækst, om end der i perioden 1999–2002 kunne spores et svagt midlertidigt fald.²⁶ Opinionsundersøgelser dokumenterer eksistensen af en høj og, siden 1970'erne- og 80'erne, stigende støtte til lige politiske rettigheder for indvandrere og til nødvendigheden af deres inklusion som ligeværdige borgere i velfærdsstaten.²⁷ Og sammenlignet med andre EU-lande går kun

22. Hedetoft, »Cultural transformation...«.

23. Peter Nannestad, *Solidaritetsens pris*, Århus 1999.

24. EUMC/SORA, *Towards Minority Groups in the European Union*, Wien 2001, s. 24–25.

25. EUMC/SORA, s. 34.

26. Lise Togeby, *Man har et standpunkt*, Århus 2004, s. 58.

27. Lise Togeby, »Prejudice and tolerance in a period of increasing ethnic diversity and growing unemployment: Denmark since 1970«, *Ethnic and Racial Studies*, nr 21, 1998a, s. 1137–1154; Lise Togeby, »Danskerne og det multikulturelle«, *Politica*, nr. 30, 1998b, s. 184–203.

ganske få danskere ind for de idéer om tvungen hjemsendelse, som er udbredte i andre europæiske lande, mens der er temmelig stor støtte til 'politikker, der fremmer social sameksistens', inklusive aktiv modarbejdelse af diskrimination og især tiltag, der fremmer forståelsen for forskellige kulturer og måder at leve på.²⁸

Den samme forskning viser imidlertid også, at danskerne er de mest tilbøjelige i EU til at lægge skylden for sociale problemer på minoriteter (særligt hvad angår uddannelse og kriminalitet).²⁹ Og mens Danmark igen scorer højt på de europæiske holdningsmålinger, Eurobarometers 'multikulturelle optimisme' (dvs. vurdering af tilstedeværelsen af minoriteter som berigende), rammer landet et EU-lavpunkt sammen med Belgien og Grækenland, når det drejer sig om danskernes personlige oplevelse af 'ubehag i dagliglivet' forårsaget af tilstedeværelsen af andre nationaliteter, andre racer og især andre religioner. Ligeledes udtrykker danskerne, sammenlignet med andre EU-lande og USA, mindre støtte til multikulturalisme som politisk program.³⁰ Endelig er der fra tidligt eller midt i 1990'erne en synlig stigning i antallet, der giver udtryk for national stolthed og kulturel overlegenhed, frygt for, at den nationale kultur trues af immigration, samt støtte til assimilation (dvs., at statsborgerskab gøres afhængigt af evne til at opføre sig som danskere).³¹

I lighed med tidligere³² ser vi et lille land med ganske høje humanitære idealer om lige statsborgerskab (som er svære at leve op til, når først økonomiske byrder og problemer er blevet politiseret i medierne), og med et betydeligt udsnit af befolkningen, der bekymrer sig om, frygter eller ligefrem føler sig krænkede over at skulle leve i et samfund med iøjnefaldende kulturel diversitet. Det danske problem med 'kultur' handler dog i stort omfang om problemer med religion. Kun ca. halvdelen af befolkningen var i 1993 enige i, at immigranter bør have lov til 'frit at forkynde og udøve' deres religion, og en nyere undersøgelse viser, at danske respondenter

28. EUMC/SORA, s. 27–31, s. 46–47.

29. Men over en tredjedel af dem, som forbinder minoriteter med 'problemer', scorer positivt på mål for tolerance og villighed til at acceptere flygtninge (Jørgen Goul Andersen, »Danskernes holdninger til indvandrere«, arbejdspapir, Aalborg Universitet 17, Aalborg 2002, s. 14).

30. EUMC/SORA; Tøgeby, »Danskerne...«, s. 195.

31. Tøgeby, »Danskerne...«, s. 190; Tøgeby, *Man har et...*, s. 60.

32. Per Mouritsen, »Denmark: the agonies of innocence«, *New Xenophobia in Europe*, red. Bernd Baumgartl & Adrian Favell, London 1995, s. 88–105.

i en gruppe af tredive lande er langt de mest tilbøjelige til at forbinde religion med konflikt og associere stærk tro med intolerance. Dette generelle skandinaviske fænomen er mere udtalt i Danmark end i såvel Norge som Sverige.³³ Det er også forholdsvis nyt. Danmark har ikke i historisk tid haft forbindelse til den islamiske verden, og det tog et stykke tid for folk at opdage, at de tidlige fremmedarbejdere faktisk var muslimer, og endvidere hvad dette indebar. De tidlige stereotyper handlede om alt andet end religion: Der var tale om en samling fordomme om 'sydlige' spisevaner, seksualvaner, kriminell adfærd, dovenskab osv.³⁴ I dag drejer debatten om immigranterne sig ofte om religiøse aspekter, såsom opførelse af en offentligt synlig moské eller mulige placeringer af begravningspladser (danske muslimer har ingen af delene i dag), religiøse skoler, tørklæde, arrangerede ægteskaber og børneopdragelse. Dertil kommer, at disse emner ofte indgår i en diskursiv ramme præget af 'os/dem' og 'danskere/udlændinge'.³⁵ Denne diskurs har været almindelig siden de tidlige 1990'ere og er blevet ophøjet til standard af Dansk Folkeparti, som har for vane at diskutere sådanne spørgsmål på basis af en stærkt essentialistisk kulturopfattelse. Denne diskurs antager ofte en væsentligt mere barsk tone i Danmark, end vi ser det i vore naboer.³⁶ Men det begrebsmæssige indhold af denne polariserede diskurs om kultur varierer.

Lad mig kort foregribe artiklens videre forløb: Det danske tilfælde viser tegn på en sammenblanding af forestillinger om en politisk statsborgerlig nation og en traditionel *kultur-nation*. Både det romantiske vokabularium, der kom til Danmark fra Tyskland, og de senere revolutionære ideologier om demokratisk selvstyre fra Frankrig og Rousseau indgik i en parallel begrebshistorisk udvikling i midten af det 19. århundrede og resulterede i en ganske særegen forestilling om et homogent, egalitært og frihedselskende folk, som modnedes nedefra.³⁷ Mens en traditionel kul-

33. Goul Andersen, s. 7, 21.

34. Bent Jensen, *Foreigners in the Danish Newspaper Debates from the 1870s to the 1990s*, København 2001.

35. Peter Hervik, »The Danish world of unbridgeable differences«, *Ethnos*, nr. 69, 2004, s. 247–267; René Karpantschov, »Populism and right wing extremism in Denmark 1980–2001«, *Sociological report series*, nr. 4, København 2002.

36. Hans Jørgen Nielsen, »De udenlandske rapporter om danskernes uvilje mod fremmede«, *Nyt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed*, København 2002.

37. Uffe Østergaard, »Peasants and Danes: the Danish national identity and political culture«, *Comparative Studies in Society and History*, nr. 34, 1991, s. 3–27; Lene Hansen, »Sustaining

tur-nationalisme gradvis svinder, artikuleres der en politisk nationalisme, der i første omgang knyttes til værdien af et konsensusbaseret »*small scale*«, demokratisk fællesskab og dernæst til ideologien om den fremgangsrig velfærdsstat. Denne type egalitarisme giver dyb genlyd i diskursen om islam. Herudover er den lutherske kristne arv stadig vigtig som formidler af billedet af danskerne som et gammelt kristent folk. Men religion er særlig vigtig i kraft af kontrasten mellem på den ene side islam, fremstillet som en overdrevent alvorlig og umoderne religion med konnotationer af autoritet og ulighed, og på den anden side 'moderne' individualisme og sekularisme, enten i form af skepsis over for religion som sådan eller som en særlig religiøs form (dansk lutherdom), der ligefrem ses som en *forudsætning* for sekularisme og individualisme. Den nuværende debat om vore 'fælles danske værdier' afspejler disse indgroede offentlige koder.³⁸

Retten til ejerskab af (kristen) kultur

Den første position lægger vægt på nationens førstefødtes ret til en *kulturation* med dertil hørende værdier, om end idéen om fælles værdier ofte erstattes af ord som national arv, skikke eller levemåde.³⁹ Denne position rummer den kommunitære idé om privilegering af hovedkulturen for et flertal af befolkningen, simpelthen fordi de 'var her først' og dermed har patent på landet og dets offentlige rum, som dette flertal på tryk vis kan fylde op med sit eget kulturelle indhold. Den position præsenteres som partikulær, ikke universel (kun det kommunitære *princíp* om, at nationale flertal overalt har ret til at privilegere deres kultur, er universelt), som værdifuld for netop dette folk, som truet af demografiske årsager, idet befolkningsandelen af immigranter og deres efterkommere vokser, og

sovereignty: the Danish approach to Europe«, *European Integration and National Identity*, red. Lene Hansen & Ole Wæver, London 2002, s. 50–87.

38. Analysen af denne debat er under udarbejdelse af forfatteren. Det er en argument-/indholdsanalyse af den offentlige debat og parti-eliternes diskussion gennem de sidste syv år (1998–2005).

39. Ifølge Dansk Folkepartis officielle program består »[...] kulturen af summen af historie, erfaringer, tro, sprog og det danske folks levemåde«. Forpligtelsen til at bevare den »danske kulturarv« nævnes i den første linje af programmet, umiddelbart efterfulgt af en støtteerklæring til det danske monarki. Hvad denne kultur består af, kan der imidlertid ikke redegøres nærmere for. Den er udefinerbar, uundgæelig, fordi »den er os selv«, »alle de tusinder af små ting«, og en del af luften, vi indånder (partileder Pia Kjærsgaards tale til partiets landsmøde 15. 9. 2001, citeret i Karpantschhof).

som væsentlig legitimering af politiske tiltag, såsom stramme indvandringsregler og programmer, der fremmer egentlig kulturel assimilation. Ifølge folketingsmedlem Louise Frevert (DF) lyder det, i forbindelse med argumenter mod at anerkende Ramadanen i folkeskolen, at »[V]i bor i et kristent land, og når man kommer her må man indordne sig under danske normer, love og vaner«, i øvrigt ikke ved at være kristen, men ved at acceptere de værdier, som *udspringer* af Danmarks kristne fortid.⁴⁰

En radikal version af Danmark som bærer af en gammel kristen kultur vækker minder om Charles Taylors argument om en grundlæggende *pligt til at høre til*.⁴¹ For den danske præst, højrefløjsintellektuelle og medlem af Folketinget Søren Krarup (DF)⁴² »[...] har dansk historie lykkeligt sat os i stand til at være som en familie i dette land, hvor vi derfor har tro og kirke til fælles«. At være et menneske »[...] betyder at der er noget man har kært [...] en skyld, et ansvar, en historisk givet kontekst, der er virkeligheden«. Denne konkrete realitet (som med et hurtigt retorisk greb bliver tillagt et selektivt nationalt indhold bestående af nationallitteratur, kirkegang, et beskedent og anstændigt familieliv og folkelig skepsis over for progressivt-liberale værdier) er det historisk frembragte og givne, hvori Gud har placeret os, og som mennesker ikke bør sætte spørgsmålstegn ved i universalistiske ideologiers navn – f.eks. menneskerettighedernes – idet dette ville erstatte den alfaderlige Gud med en abstrakt menneskehed.⁴³ Men på trods af denne af Gud velsignede realitet (og Krarups forsvar for officiel lutherdom) er det *specificerede indhold* interessant nok mere nationalistisk end kristent, og aldrig kristent på en from, endsige fundamentalistisk måde.⁴⁴ Det indebærer desuden en vis relativisme, hvorved folk kan forblive tro mod deres *egne* forudsætninger uden at hævde moralsk overlegenhed over for dette eller hint sæt værdier.⁴⁵

40. Fra en pressemeddelelse om Ramadan-helligdagene i danske gymnasier, MF Louise Frevert, 20. 12. 2003 (Dansk Folkeparti, *Partiprogram og pressemeddelelser*, 2004. Tilgængeligt på www.danskfolkeparti.dk).

41. Charles Taylor, »Cross-purposes: the Liberal-Communitarian debate«, *Liberalism and the Moral Life*, red. Nancy Rosenblum, Cambridge 1989, s. 159–182.

42. Søren Krarup, »Længe leve folkekirken«, *Kristeligt Dagblad*, 6.7. 2004a.

43. Søren Krarup, *Dansen om menneskerettighederne*, København 2000.

44. Kristen fundamentalisme, forstået som bibelsk baseret modstand mod abort, kirkelig vielse af homoseksuelle og kvindelige præster, findes i visse landdistrikter i Danmark, men dens politiske betydning har været minimal.

45. Søren Krarup, »Ideologisk hovmod«, *Weekendavisen*, 29. 10.–4. 11. 2004b.

Dansk Folkeparti anerkender, at det danske samfund er 'sekulariseret'. Ikke desto mindre forbliver '[...] kristendommen uadskillelig fra befolkningens liv', og 'vor pligt som nation retter sig først og fremmest mod dansk kultur og dens kristne værdigrundlag', eller mod det, der omtales som danskernes 'kulturelt betingede [sic] tro, normer, traditioner og holdninger'.⁴⁶ Hvad denne sekulariserede kristendom-som-kultur egentlig består af er ikke klart. Nytilkomne behøver ikke at være kristne. Faktisk fremhæves behovet for religionsfrihed. Men det faktum, at de nye i landet typisk *ikke er og aldrig var* kristne, gør integration meget vanskelig, idet religion er en konstituerende del af kultur: Vores kultur indeholder en gammel religiøs arv, og det samme gør i øvrigt deres, hvorfor selv en såkaldt sekulariseret islam vil forblive fremmed.

I denne vidtgående kulturelle nationalisme er danskhed per definition værdifuld og kræver konstant beskyttelse. Det er en type defensiv eller reaktiv 'protest-nationalisme', der falder uden for de øvrige tendenser, som denne artikel ellers diskuterer, og de synspunkter, den rummer, er ikke udbredte uden for Dansk Folkeparti. Der findes imidlertid svagere former for (mere 'liberal') kulturel nationalism, som ikke på samme måde repræsenterer en følelse af kulturel belejring. Én version fastholder, at minoriteters liberale ret til at leve, som de har lyst til, ikke bør forveksles med retten til ligebehandling, sådan som det ellers hævdes i visse versioner af officiel (liberal) multikulturalisme.⁴⁷ I denne form for kulturel nationalism er den flertalskulturelle kristendom ikke på nogen måde et adgangskrav til fællesskabet, men simpelthen majoritetens naturligt privilegerede kontekst: 'Danskere er ikke bare en hvilken som helst etnisk gruppe, der tilfældigvis bor i Danmark. Vi er et folk. Vi har et fælles sprog.' Positionen er dominerende i det liberale parti Venstre. Hverken stolthed af eller følelsesmæssige tilhørsforhold til en nation bør sidestilles med nationalisme.⁴⁸ Denne højrefløjsmajoritet står ikke uimodsagt. Fortalerne for den fremhæver faktisk, at argumentet i særlig grad netop er rettet mod en gruppe, som har brug for at forstå dets relevans, nemlig det venstredrejede, 'kulturradikale', intellektuelle etablissement. Selv om der

46. Dansk Folkepartis program, jf. afsnittene om 'kristendom, folket og etik' (Dansk Folkeparti).

47. Birthe Rønn Hornbech, »Må vi så være her«, *Jyllands-Posten*, 9. 9. 2000.

48. Birthe Rønn Hornbech, *En lige venstre*, København 2001, s. 10 og 12.

findes andre markører for 'dyb' kultur (sprog, historie og på det seneste en national litterær *kanon* i skolerne), er det nuværende dominerende element fortsat religion, om end typisk forstået som den kristne arv som *udformer* af den nationale kultur.

Hovedkonflikten i denne debat drejer sig om fremtiden for den danske lutherske kirke, som fire ud af fem danskere er (passive) medlemmer af, og som fortsat, modsat i Sverige, er dybt integreret i staten.⁴⁹ De fleste partier støtter fortsat folkekirken, inklusive Socialdemokraterne, men der er i de senere år fremkommet kritik af den fra venstrefløjen. Argumenterne handler om det urimelige i at tildele en specielt privilegeret position til et trossamfund – hvoraf en stor minoritet ikke er medlemmer – både hvad angår finansiering og i forhold til kirkens rolle som den institution, der officielt registrerer fødsler. Det handler også om den uholdbare situation i, at en moderne stat i sidste instans kan komme til at skulle sanktionere og sågar træffe afgørelser i religiøst doktrinære uenigheder – som det senest er sket med en præst, der fra prædikestolen tillod sig at nævne, at han faktisk ikke troede på Gud. Kritik af denne type bliver sædvanligvis imødegået fra højrefløjen med argumentet om, at det at insistere på at behandle religioner (og de ikke-troende) ens (dvs. som i liberal politisk teoris dogme om statens neutralitet) ville være udtryk for en malplaceret kulturværdirelativisme. Denne relativisme ses som modstykke til det særligt danske begreb *frisind*, der måske kan forstås af andre skandinaver med ordet 'fritænkning'. Frisind indebærer et principielt ikke-neutralt kampråb om at respektere sin modstanders synspunkter, samtidig med at man fastholder sine egne og i denne sammenhæng, samtidig med at der ikke sættes nogen form for spørgsmålstejn ved, at den flertalsreligion eller kultur, der 'udøver' frisindet over for en minoritet, naturligvis bibeholder en privilegeret status i sine (sekulariserede) kulturelle manifestationer.⁵⁰

49. Kirkeministeren fører tilsyn med kirkens organisation og har det sidste ord i disciplinærsager (for eksempel om præster, der ændrer formuleringen af ritualer eller hævder at være ikke-troende). Præsterne er statsansatte, og staten ejer kirkerne. Medlemmerne af Folkekirken betaler en speciel skat, hvorimod andre trossamfund nyder særlige skattefradragsregler.

50. Hanne Severinsen fra Venstre skriver i en artikel i *Kristeligt Dagblad*, 15. 2. 2003: »Værdierne i det danske samfund skal defineres, så de fortsat er en del af det at være dansker, men også så de bliver forståelige for gruppen af flygtninge og indvandrere, som er blevet en del af det danske samfund [...] Værdien at tage ansvar gælder også for dem, der kommer til vort land, og som ønsker at blive en del af dette. De har ansvaret for positivt at bidrage til landets udvikling,

*Instrumentel politisk medborger-nationalisme:
a) lutheransk liberalisme og b) demokrati som livsform*

Temaet om retten til en dominerende 'dyb' kultur, der er skitseret ovenfor, dominerer imidlertid *ikke* debatterne. Når det fremføres, er det oftest i forbindelse med forskellige argumenttyper om fælles *medborgerlige* værdier, hvor *kulturnationen* i en eller anden forstand er en instrumentel *forudsætning for* eller støtte til generelle politiske principper, såsom demokrati, liberalisme og social retfærdighed.

Således handler et andet og stadig vigtigere debattema om begrebsliggørelsen af fælles national kultur, ikke (blot) som værdifuld i sig selv, men som helt nødvendig for at opretholde et velfungerende demokratisk og liberalt samfund såvel som et samfund, hvor man kan føle sig tryk og have 'ekstern og intern sikkerhed'. Et argument, som understreger homogenitet og fælles værdier, går på, at fælles kultur og værdier *som sådan* 'knytter borgerne i nationen sammen' og er en forudsætning for stabilitet og solidaritet. Generelt set er et multikulturelt samfund her lig med et samfund uden intern sammenhængskraft, og verdens multikulturelle samfund er derfor præget af manglende solidaritet og ofte åben konflikt. Dansk kultur er specielt sårbar overfor heterogenitet – via immigration af markant anderledes grupper – fordi landet både er lille og temmelig unikt i kraft af den høje grad af homogenitet.⁵¹ Tidligere integrationsminister Karen Jespersen (S) fremfører i et lignende argument, at solidaritet i en moderne velfærdsstat kommer fra og i globaliseringstider må forstærkes af oplevelsen af nationalt tilhørsforhold, også i forhold til nationens dybere kulturelle og symbolske aspekter.⁵² Det samme argument,

men også til at finde ind i det, som er dansk, få kendskab til kristendommen, som er en vigtig baggrund for den danske tænkning [...] I Danmark skal nogle værdier fremmes frem for andre, og de klassiske danske, kristne værdier er hovedgrundlaget, mens værdier som respekt, frihed og ligeværdighed følger naturligt deraf. Vi skal turde sige, at der er noget, som er bedre end andet, og de principper, som det danske samfund er funderet på, er bedre end det, fundamentalistiske imamer repræsenterer.« Argumentet mod relativisme er en fast bestanddel. Se Dansk Folkepartis program, *Partiprogram om Kristendom, Folket og Etik* (Dansk Folkeparti, og ligeså for Konservativt Folkeparti i Bendt Bendtsen, Grundlovstale, 5. 6. 2004. Tilgængelig på www.danskfolkeparti.dk og www.konservative.dk).

51. Partiprogrammets afsnit om 'Politik'; 'Dansk kultur skal bevares og styrkes'; 'Udlændinge og asylpolitik'; pressemeddelelse om 'Karen Jespersen og humanisme' (Dansk Folkeparti).

52. Karen Jespersen, »Moderne dyder«, *Weekendavisen*, 3–9. 1. 2003a; Jespersen, »Et moderne socialdemokrati«, *Nye vinde, nye veje*, red. Carsten Jensen et al., København 2003b, s. 121–129; jf. Ralf Pittelkow, *Forsvar for nationalstaten*, København 2004, s. 28–48; Bertel Haarder, »Frygten

som nu er knyttet til tillid og social gennemsigtighed via homogenitet, og som minder om David Millers position, findes af og til på venstrefløjen, hvor demokrati på EU-niveau fremstilles som umuligt, fordi ægte demokrati fordrer en oplevelse af kulturel enhed blandt samarbejdende landsmænd.⁵³

Som hos Miller glider idéen om en fælles kultur som integrerende og motiverende instrument ofte over i et separat argument.⁵⁴ Her er homogenitet blot en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for velfærdsdemokratiet. Værdier bør være af den rette slags – nemlig en fælles støtte til omfordeling og liberalt demokrati. Som det vil blive vist nedenfor, sætter den dominerende politiske diskurs lighedstegn mellem fælles danske værdier og disse politiske værdier. Men i den diskurs, der omtales her, drejer det sig om andre forestillinger om det gensidigt positive forhold mellem kultur og borgerlige værdier. Positionen er, at visse specifikke elementer af dansk kultur på en eller anden måde er specielt gode til at understøtte sådanne værdier.⁵⁵ To artikulerede positioner springer i øjnene. Den ene drejer sig om dansk lutherdoms frihedsfremmende egenskaber. Den anden handler om demokrati og egalitarisme som en kulturbestemt *livsform*.

Et meget vigtigt argument fremhæver således den kristne statsreligion som værdifuld, til dels fordi den var og fortsat er fremmede for liberalt demokrati og pluralisme. Der refereres her til den calvinistisk-lutherske skelnen mellem det personlige univers med (fri) tro, organiseret i kirken,

bliver det værste«, *Weekendavisen* 19–25.3. 2004.

53. Hanne Dahl fra den EU-skeptiske *Junibevægelse* bemærker, at »[...] når jeg ser ind i dine øjne, så genkender jeg mig selv som menneske, og så har jeg lettere ved at være solidarisk. Jeg taler ikke om øjenfarve eller hårfarve. Det handler ikke om etnicitet. Vi taler udelukkende om, at vi bor her i et afgrænset geografisk område, hvor vi gør sådan og sådan og har en genkendelighed« (Hanne Dahl, »Småt er godt«, interview, *Weekendavisen* 31. 3.–6. 4. 2000).

54. Miller, s. 94.

55. »Til daglig taler vi ikke meget om, hvorfor vores samfund fungerer, som det gør, og det står nok ikke altid klart for os, hvorfor Danmark, ligesom andre nordiske lande, adskiller sig så meget fra det meste af den øvrige verden. Hvad er grundlaget for demokratiet, for den høje produktion, velfærdssamfundet og for den høje grad af fredelighed, der hidtil har kendetegnet det danske samfund? Det er åbenbart, at de nævnte kvaliteter er indbyrdes forbundet, men bag dem ligger de særlige holdninger til tilværelsen, som er indeholdt i begrebet dansk kultur [...] Beskyttelsen og videreudvikling af denne kultur er en forudsætning for landets beståen som et frit og oplyst samfund« (Partiprogrammet, afsnittet »Dansk kultur skal styrkes og bevares«, Dansk Folkeparti).

og det eksterne univers, som reguleres af en statslig autoritet, der antages at være blevet etableret under den danske reformation i 1536. Lutherdommen befordrede her en specifik tradition for lovmæssig beskyttelse mod politisk indblanding i privatlivet og et ideal om en pragmatisk politik, som ikke tynges af religiøse stridsspørgsmål.⁵⁶ Frihed og sekularisme *muliggøres* her først af lutherdommen og opretholdes fortsat af denne – eller i det mindste af den kulturelle form, man kan kalde kulturel lutherdom, og som lægger særlig vægt på personlig autonomi. Tove Fergo, tidligere kirkeminister for Venstre, mener, at »[...] det er svært at forestille sig en stat, der ikke er støttet eller indlejret i et samfund baseret på en tro og en overbevisning«. ⁵⁷ Den type religion, der forhindrer Danmark i at blive illiberal, er dansk lutherdom.⁵⁸ Selv givet, at lutherdommen har denne instrumentelt nødvendige relation og tendens til understøttelse af liberale og demokratiske værdier, kan man spørge, hvorfor selv denne relation forudsætter eksistensen af lutherdom som statsreligion (i tilgift til det helt anderledes kommunitaristiske argument ovenfor om den legitime privilegerede særstilling, som den danske folkekirke har for et kristent flertalsfolk). Argumentet er her, at lutherdommen som sådan *selv* kun kan forblive tilstrækkeligt autonom (og dermed beholde sin position som vagthund) ved at være bundet til staten, både lokalt (i demokratisk valgte menighedsråd) og nationalt (til et parlament, hvis medlemmer tilhører kristne, ikke-kristne og ikke-religiøse). Dette begrænsende forhold er garanteret for en ikke-’hellig’, åben og pragmatisk kirke, der udadtil afholder sig fra upassende politisering og moraliseren.⁵⁹

Denne type argumentation, som er fremtrædende i dele af Venstre og Dansk Folkeparti, gør dog selektivt brug af det historiske materiale. Reformationen i Danmark var en hårdhændet indførelse af folkelig iden-

56. Den liberale kirkeministers argumenter imod socialistiske folketingsmedlemmers ønske om at adskille kirke og stat var, at »[H]un vil have politik og religion adskilt som i USA, men er ikke klar over, at det skel, hun ønsker at drage, selv er religiøst betinget [...] Det er kristendommen, der sætter sondringen [...] Jesu forkyndelse er med til at gøre det muligt for Pernille Rosenkrantz-Theil og mig at samarbejde i Folketinget, fordi politik dermed ikke bliver en hellig sag, men et praktisk spørgsmål«. Se Tove Fergo, »At skelne i sammenhængen«, *Folkevirke*, nr. 58, 2003, s. 3.

57. Fergo, »At skelne...«, s. 3.

58. Hornbech, *En lige...*

59. Tove Fergo, »En rummelig folkekirke«, *Politiken* 11. 9. 2004; Hornbech, *En lige...*, s. 167–168; Birthe Rønn Hornbech, »Politik og religion i Danmark«, *Jyllands-Posten* 5. 7. 2002.

tifikation med protestantismen, hvor hele befolkningen på dansk territorium blev defineret som kristne undersåtter under en fælles konge. Reformationens opgør med den autoritære katolicisme indebar kun fremme af autonomi i form af autonomt bekræftet luthersk tro. Kirken emmede ikke ligefrem af tolerance, og religionsfrihed blev først institutionaliseret ved indførelsen af forfatningen af 1849, hvorved for eksempel tvungen dåb blev afskaffet.⁶⁰ For så vidt det virkelig er tilfældet, at dansk politik rent indholdsmæssigt (hvilket næppe er helt korrekt) er 'ikke-moraliserende' og sekulær, ja, så er det næppe et resultat af en bestemt religionsindflydelse og slet ikke af anstrengelser gjort af de politikere, der ser sig selv som særligt lutherske.

Ifølge denne diskurs har de, der argumenterer imod en statskirke, ikke forstået dansk liberalismes historiske afhængighed af lutherdommen, selv om folketroen måske er gået tabt.⁶¹

I mangel på tro eller i det mindste på troens kulturelle erstatninger (anerkendelse af kristne traditioner og symboler) er onde ting i vente: »Uden evangelium bliver frelsen en politisk opgave. De politiske ideologier får frit spil over sjælene.«⁶² De, som ikke tror på noget, er parate til at tro på hvad som helst. Fremmedgørelsen fra dansk kristendom, eller i hvert fald manglen på respekt for folkelige religiøse følelser, medfører manglende vilje til at stå fast på liberale værdier. Denne fremmedgørelse går hånd i hånd med en misforstået, principløs 'tolerance' og neutralitet i forhold til enhver kulturel gruppe, inklusive ikke-liberale grupper. Den indebærer også en tendens til at pådutte andre den samme multikulturelle relativisme.⁶³ Dem, der på individuelt plan tror eller anerkender deres lutherske arv, er bedre i stand til at fastholde deres synspunkter, og fordi de gør det, er de også bedre til at tolerere og endog respektere synspunkter, de er uenige i, inklusive dem, der udtrykkes af religiøse mindretal, såsom muslimerne. Liberalisme fremstilles som en konfrontatorisk kampånd, et *frisind*, forstået som 'en åndelig kappestrid'.⁶⁴ Dette liberale *kampråb* er faktisk en tro eller en 'åndelighed', snarere end et sæt af universelle, ratio-

60. Ove Korsgaard, *Kampen om Folket*, København 2004.

61. Fergo, »At skelne...«.

62. Hornbech, *En lige...*, s. 168.

63. Hornbech, *En lige...*; Jespersen, »Et moderne...«, s. 185–186.

64. Hornbech, »Må vi så...«.

nalistiske principper. Historisk set blev autonomi som værdi i dansk liberalisme associeret med forestillinger om det enkelte individs søgen efter (religiøs) sandhed og med idéen om et *frisindet* eller frihedselskende folk, der søgte sin egen vej. Det er derimod ikke en henvisning til pluralisme eller til den *fallibilitet*, som er karakteristisk for oplysningstidens liberalisme. Problemet er, at det at sætte lighedstegn mellem national lutherdom og fremme af autonomi/tolerance på en meget entydig måde indebærer den konklusion, at hverken ateister, ikke-lutherske kristne trosretninger eller muslimer er naturlige bærere af en sand liberal politisk kultur. Allervigtigst – og dette argument dominerer langt ud over de religiøse kredse, hvor det opstod – er islam, i modsætning til luthersk kristendom, en lov-baseret religion uden en sekulær opdeling mellem privatsfære og politik, som ikke har gennemgået en oplysningstid, og som ikke fremmer autonomi i trosspørgsmål.⁶⁵ Muslimer vil, hvad enten de er udøvende eller ej, altid være mindre liberale end indfødte kristne danskere, fordi de aldrig har været lutheranere.

Også en anden diskurs inddrager idéen om dansk kultur som værende specielt befordrende for liberalt demokrati. Denne forståelse af demokrati henviser ofte til et fyrtårn i den danske intellektuelle fortid, nemlig den internationalt mindre kendte N. F. S. Grundtvig (1783–1872), som spillede en central rolle i den tidlige danske nationsopbygning. I hans lære er en dennesidig, frisindet lutherdom meget nært forbundet med en traditionel nationalisme, som indeholder historiske slag og sentimentale beskrivelser af landskaber, nationalkarakter og modersmål. Denne nationalisme var imidlertid ikke blot kulturel, kristen og romantisk, men også egalitaristisk, demokratisk og tæt knyttet til begrebet *folkelighed*. *Folkelighed* betegner på den ene side et folk, som har opnået en egen identitet i kraft af sin fortid, sit sprog og sin karakter. På den anden side er det forbundet med idealer om folkeoplysning og nedbrydelse af barrierer mellem menigmand på landet og by-eliten. På landet udgjorde begrebet ryggraden i den danske folkehøjskolebevægelse, i andelsbevægelsen og i det tidlige Venstre.

Som tidligere nævnt er dette 'folk' nu blevet gjort til et politisk begreb, som betegner egalitarisme, mangel på autoritetstro, deliberation og kon-

65. Jespersen, »Et moderne...«, s. 162.

sensus. Hal Koch, den væsentligste repræsentant for denne vision, talte i årene under og lige efter den tyske besættelse af landet under Anden Verdenskrig om demokrati som en gradvist tillært *livsform*.⁶⁶ Koch var kritisk over for romantisk nationalisme og fremstillede sin vision som en humanistisk europæisk landvinding. Men i Kochs receptionshistorie er den demokratiske livsform sædvanligvis blevet opfattet som et specifikt *nationalt* – og aldeles enestående – barn af det danske civilsamfund.⁶⁷ Egalitarismen er på tilsvarende måde forbundet med solidaritet og social retfærdighed. Motivet med det danske folks højt skattede velfærdsstat er populært langt ud over dets socialdemokratiske oprindelse.⁶⁸ Og denne livsform opfattes ofte, mest udtalt i Dansk Folkeparti, som værende langt sværere at lære for dem, der ikke er socialiserede ind i lignende nationale opfattelser af lighed og demokrati, og for hvem »[o]mfordelingsprincipp et og lighedstanken bag vores velfærdsmodel er fuldkommen uforståelige begreber.«⁶⁹

Fælles værdier som borgerlige værdier

Det sidste argument (hvis det, på trods af sin enkelthed, kan få denne betegnelse) dominerer for tiden. Det findes ofte side om side med dem, der allerede er blevet diskuteret, og lyder, som følger: Vi i Danmark har visse værdier, som vi baserer vort samfund på, og som vi sætter meget højt. Disse værdier er *vores*, i den forstand at de udgør vores *kultur*. Derudover

66. Hal Koch, *Hvad er demokrati?*, København 1945, s. 62.

67. Ove Korsgaard, »Hal Koch: En republikaner i grundtvigiansk klædedragt«, *Poetisk demokrati – Om personlig dannelse og samfunds dannelse*, red. Ove Korsgaard, København 2001, s. 24–45, jf. følgende: »Vi har et rodfæstet demokrati, der ikke kun er baseret på nogle formelle institutioner og lovgivning, men som er en kultur i den danske befolkning [...] Samtalen er en væsentlig del, vi er meget konsensus-orienterede og kan bedst lide, at der bliver taget hensyn til mindretallene.« Anders Fogh Rasmussen, »Demokratiets pris«, interview, *DanmarksPosten*, nr. 84, 2003a, s. 16.

68. »Ved dansk kultur tænker vi ofte på kolonihaver, landsbykirker, smørrebrød, hygge og Dannebrog. Bag disse skønne danske symboler ligger der imidlertid noget dybere og vigtigere. Der ligger historien om et land, som i kraft af en politisk kamp er blevet et af de bedste i verden. Det folkelige engagement [...] har skabt et trygt og rigt samfund, hvor 'få har for meget og færre for lidt'. Der ligger historien om et land, som i kraft af en kønspolitisk kamp er blevet et land præget af ligestilling og ligebehandling mellem mænd og kvinder. Der ligger historien om et land, som i kraft af demokratisk samtale og respekt for mindretal har opbygget et solidt demokrati.« (Socialdemokraterne, s. 7)

69. Partiprogrammets afsnit om 'Immigration og asylpolitik' (Dansk Folkeparti).

beskrives disse værdier – med visse forskelle, afhængigt af partiideologi – som meget generelle, endog ‘universelle’ begreber; De udfordres i øjeblikket af andre kulturer med andre værdier. Accept af vore værdier er et adgangskrav for, at man retmæssigt kan optages i fællesskabet (f.eks. få asyl). Når der tales om dansk identitet og dansk kultur, er det karakteristisk, at den i meget udpræget grad fremstilles i en politisk medborgerlig ramme. For en ung viceformand for Socialdemokraterne hedder det, at

[...] der er en dansk identitet, der bygger på respekt for nogle grundlæggende værdier og rettigheder. Vi skal ikke lukke andre ude og være intolerante, men vi skal turde sige, at være dansk og bo her også handler om at sige ja til for eksempel ligestilling og frisind. Det er farligt, hvis vi ikke tør stå ved de danske værdier [...] som demokrati, ytringsfrihed og meget andet, vi ikke skal gå på kompromis med.⁷⁰

Og i partiprogrammet for Socialdemokraterne for 2004 står der: »Globalisering betyder, at vores fælles værdier bliver udfordret, samtidig med at indvandringen gør, at der stilles spørgsmål til de grundlæggende værdier i det danske samfund.« Disse værdier, ‘frihed, lighed og solidaritet’, er kulturelle: »Mennesket udvikler sin personlighed gennem sin opvækst og i mødet med andre mennesker og samfundet. Som danskere er vi fælles om den danske kultur.«⁷¹ Den borgerlige statsministers nytårstale i 2003 var også spækket med referencer til fælles værdier:

Og så skal indvandrere selv gøre en indsats. Blandt andet ved at sætte sig ind i de værdier, som det danske samfund bygger på. Mange af disse værdier har vi taget som en selvfølge. Blandt andet fordi vi har udviklet dem, over mange generationer [...] Det danske samfund bygger på nogle grundværdier, som man må acceptere, hvis man vil bo her. I Danmark holder vi politik og religion adskilt. I Danmark gælder en ubrydelig respekt for menneskeliv. I Danmark har kvinder som en selvfølge ligestilling med mænd.⁷²

Udfordringen til disse værdier kommer fra ‘religiøs middelaldertænkning’, ‘mullahernes mørke’ og ‘politisk fanatisme’, og forbindes i hans tale

70. Gitte Redder, »S vil fastholde danske værdier«, *Ugebrevet A-4*, 6. 9. 2004.

71. Socialdemokraterne, *Principprogram 2004: Hånden på hjertet*, 2004, s. 7.

72. Anders Fogh Rasmussen, *Statsministerens nytårstale 2003*, 2003b.

med skamfering af kvinders kønsdele, stening og selvmordsbomber.⁷³ For et medlem af Dansk Folkeparti bliver den særlige danske *civilitet* til en kulturaliseret racisme:

Ligeså rodfæstede i vort demokratiske syn på samfundet vi danskere er, ligeså rodfæstede er arabiske muslimer i deres had til den vestlige verden og demokrati. I den verden disse mennesker lever i – det være sig i de arabiske lande eller i Danmark – tæller menneskeliv ikke.⁷⁴

Mens medborgerlige værdier for statsministeren og Socialdemokraterne er *lige så* kulturelt danske som dansk mad («Danskhed er andet og mere end frikadeller og brun sovs»), gør de fleste politikere sig umage med at fremhæve, at de vigtigste elementer af dansk kultur *ikke* er et spørgsmål om fælles livsform, såsom mad og tøj *eller* religion. Alligevel ser man i visse tekster, at begreberne skrider. Dette er systematisk i Dansk Folkepartis programmer og taler. Det findes i Venstres udtalelser om kristendom, og i det socialdemokratiske programs besynderlige sammenkædning af en række politiske værdier og behovet for at »styrke og udvikle forståelsen for dansk kultur, sprog og historie«.⁷⁵

Et argument, man hyppigt støder på uden for Dansk Folkeparti, handler om at »forblive åbne«. Men mødet mellem kulturer vil kun lykkes, hedder det, hvis vi er trygge hos os selv. Den socialdemokratiske version er, som følger:

Et menneske med en stærk identitet tør møde andre mennesker med et åbent sind. Et land med en stærk fælles kultur tør møde verden [...] den [danske kultur] former vores værdier og levemåde og giver os et holdpunkt i verden. Jo bedre vi kender os selv og vores egen kultur, jo bedre forudsætning har vi for at møde og forstå andres kultur.⁷⁶

Men denne dialog mellem kulturer er asymmetrisk på en subtilt bekendt måde. Åbenheden er på 'vores' side. I regeringens *Handlingsplan til fremme af ligebehandling og mangfoldighed og til bekæmpelse af racisme* står der, at »[...] et moderne velfærdssamfund bygger efter regeringens opfat-

73. Ibid.

74. Mogens Camre i Karpantschof, s. 53.

75. Socialdemokraterne, s. 7.

76. Socialdemokraterne, s. 7–8.

telse på frisind, forskellighed og et rummeligt fællesskab«, hvor »[...] vi skal være tro mod vore egne værdier, men [...] samtidig være åbne for impulser udefra«. Dog:

Princippet om ligebehandling betyder ikke, at vi skal behandle alle ens. Det gammelnordiske udtryk »frihed for Loke såvel som for Thor« indeholder vel et princip om ligebehandling men fortæller samtidig at vi ikke er ens og at vi ikke skal ensrettes.⁷⁷

Og senere: »frihed til forskellighed betyder ikke, at alt er tilladt, og at alt er lige godt«. ⁷⁸ Med andre ord, *Thor*, i den nordiske mytologi den retskafne tordengud med hammeren, bør kende sine egne liberale værdier, inklusive pligten til at tåle den ikke-liberale *Loke* – den sleske og forræderiske gud, som dræbte den gode *Balder*.

Den politiske dobbeltydighed af national kultur og fælles værdier

Disse argumenter er ikke udtømmende for den danske debat om fælles værdier. På venstrefløjens og til tider også andre steder taler politikerne også om værdier som entydigt universelle, socialdemokratiske eller liberale, og nogle kommentatorer (men ganske få politikere) lovpriser kulturel pluralisme. Men debatten forbinder i stort omfang disse medborgerlige værdier med argumenter og antagelser om *national* kultur og om immigranter – hovedsageligt muslimer – som tilhørende en grundlæggende *a-civil* kultur. Disse former for politisk kulturalisering understreger tvetydigheden af de moderne politiske teorier om nødvendigheden af sammenhæng i pluralistiske samfund, som kort blev diskuteret ovenfor. Indrømmet, disse teorier blander regulative idealer med sociologiske teorier om solidaritet, tillid og legitimitet på et meget højt generaliseringsniveau, og de kan ikke umiddelbart afprøves. Der er ikke desto mindre en vis grund til at bekymre sig om de måder, kultur i bred forstand bliver vævet sammen med politiske normer og medborgerskabsidealere i en af de nordiske velfærdsstater, som typisk nyder bevågenhed som et ideal – ikke

77. Den Danske Regering, *Handlingsplan til fremme af ligebehandling og mangfoldighed og til bekæmpelse af racisme*, 2003, s. 1.

78. Den Danske Regering, s. 14.

mindst blandt den type progressive politiske teoretikere, som der her er refereret til.

Der er således adskillige problemer med Millers teori, som antager, at et samfund med omfordelingsinstitutioner og demokratisk deltagelse fordrer en fælles offentlig kultur. Teorien forudsætter en vigtig skelnen mellem på den ene side en præ-politisk 'nationalfølelse', som genererer tillid og gennemsigtighed, og på den anden side viljen til at leve efter dybtgående liberal-demokratiske værdier. I denne liberal-rousseauiske assimilationsmodel er den ene kultur som sådan hverken bedre eller værre en nogen anden. Nytilkomne skal ganske enkelt acceptere, at *én* offentlig kultur er nødvendig, og at de som de sidst ankomne må acceptere den dominerende, finde plads til deres private identiteter uden for denne, og så gradvist og efter moden overvejelse tilføje passende renskede kulturelementer fra deres egen bagage til hovedkulturen.⁷⁹ Men i den danske debat er det netop skellet mellem en kultur/nationalitet og så de principper, praksisser og kompetencer, den støtter, der ikke anerkendes, mens den mere generelle idé om, at 'solidaritet forudsætter homogenitet' er endog særdeles udbredt, både blandt politikere, kommentatorer og blandt de mere politiserende samfundsforskere. På den xenofobiske højrefløj er idéen om den kulturbaserede sammenhængskraft naturligvis mest vidtgående, og det i en form, der fremstår som decideret ikke-liberal på i hvert fald to forskellige måder: 'Nationalkulturen' bliver på den ene side til en fleksibel markør, der kan opsamle stort set hvad som helst lige fra religion til seksuelle normer. Den baserer sig på idéen om, at dansk kultur er helt særligt sårbar, fordi den er så afhængig af en homogenitet, som både er meget gammel, meget speciel og meget vigtig for den form for velfærdsdemokrati, som endvidere bliver præsenteret som nærmest enestående i verden. På den anden side kommer kulturens instrumentalitet til at understøtte ikke blot demokrati og omfordeling, men også den 'tryghed' – reel og psykologisk – der præsenteres som knyttet til en meget skrøbelig social orden. I stedet for argumenter for tillid som forudsætning for politisk fællesskab, får vi en instrumentalisering af kulturelt betinget – og kulturaliseret – frygt.

Endnu mere udbredt er antagelsen om en specifik støtterelation, som

79. Miller.

gør, at dansk identitet (en kristen-luthersk, eller nær-demokratisk livsform) er *specielt* befordrende for, ja endog organisk sammenvokset med, ikke tillid og gennemsigtighed, men med selve værdierne omfordeling, demokrati og liberal tolerance. Det bliver overordentligt ekskluderende, når den almene offentlige kultur beskrives som enten meget gammel og tillært eller meget afhængig af religion, hvilket vil sige kulturel lutherdom. Den vægt, der her lægges på den formodede historiske *oprindelse*, frem for på den normativt begrundede *validitet*, af liberale og demokratiske normer, er meget sprængfarlig, netop i sammenstødet mellem en genopstående kulturel lutherdom i et sekulariseret samfund og en altovervejende muslimsk indvandring. Grænsen for inklusion i en stadig mere medborgerlig nation er næppe lavere,⁸⁰ når den medborgerlige ideologi er forbundet med forestillinger om en ældgammel, dybt rodfæstet demokratisk livsform. Dertil kommer, at mens teoretikere som Miller er godt tilfredse med, at både identiteter og forskellige bud på en fælles fortid har en imaginær, konstrueret karakter, hvilket indebærer, at begge dele kan gøres til genstand for nyfortolkning og ændring i fremtiden, så går dette træk altid tabt i den offentlige debat, hvor essentialisme og autenticitet ikke blot antages som en præmis, men også indgår som indsats i diskussionernes argumentationsfigurer.

Den analyse, som er beskrevet ovenfor, tyder på, at den dominerende diskurs faktisk holder sig i de højere luftlag af 'universelle' værdier og understreger, at betingelsen for medlemskab i det danske politiske fællesskab ganske enkelt består i at bekende sig til disse værdier. Er Danmark på vej mod en slags forfatningspatriotisme? I lyset af debatten, som den er blevet rekonstrueret ovenfor, synes der at være grund til en vis forsigtighed, ikke mindst hvis vi betænker de forskellige standardtolkninger af Habermas' idé. Hvis forfatningspatriotisme forstås som borgernes identifikation med en særlig national fortid, på en måde, der blander en berettiget stolthed over et lands særlige vej til eller kamp for liberalt demokrati med nødvendig national selvkritik i forhold til mere dunkle aspekter af denne fortid og dens magt over nutiden,⁸¹ ja, så tyder vores analyse på, at det førstnævnte aspekt vil være det mest fremtrædende. For det andet, og

80. Shmuel N. Eisenstadt & Bernhard Giesen, »The construction of collective identity«, *Archives Européennes de Sociologie*, nr. 36, 1995, s. 72–102.

81. Markell.

i modsætning til et mere kantiansk syn på forfatningspatriotisme, hvor loyalitet og solidaritet opstår i simpel indvilligelse i at deltage i *et* blandt mange fungerende retfærdige system,⁸² så vi, at universelle værdier snarere opfattedes som værende særligt eller kvintessentielt danske – eller måske universelle, *qua* deres danskhed – i en nordisk version af den kendte fransk-jakobinske kortslutning fra fransk høj kultur til de universelle værdier om lighed, frihed og broderskab.⁸³ I denne version så vi, at tilslutning til disse universelle-men-danske værdier blev præsenteret i forbindelse med et gensidigt åbent møde mellem selvbevidste kulturer, hvor det ret beset kun var den ene side (den danske), der havde noget værdifuldt at udveksle. Sluttelig, hvis *forfatningspatriotisme* er en betegnelse for en mere pluralistisk idé om *forskellige* versioner af liberal universalisme, som hver især mobiliserer en afgrænset loyalitet fra et folk, der tilslutter sig denne distinkte nationale type, ja, så fremstår idéen om dansk liberal universalisme aldrig i form af en rimelig pluralisme,⁸⁴ der principielt anerkender, at der måtte findes *andre* rimelige varianter af frihed, lighed og social retfærdighed end den autoriserede danske version; andre tilladelige varianter af *konstitutionelle essentialer* med tilsvarende forskellige nuancer af politisk kultur. I stedet associeres den danske model uvægerligt med en særligt overlegen eller genuint liberal-demokratisk politisk kultur, der begrundes med dens særligt gunstige historiske rodnet i netop denne af heldet tilsmilede nordiske velfærdsstat, præget af luthersk sekularisme, grundtvigiansk frisind og velfærdsstatslig lighedslivsform.

Disse diagnoser understreger i øvrigt begrænsningerne i den habermasianske model. De fleste befolkninger har ikke noget, der bare nærmer sig konsensus om en distinkt national form for konstitutionelle værdier. De interne brudflader vil derimod ofte være større end mellem visse stater. Det danske tilfælde belyser netop det fænomen, at politikere ofte taler på vegne af 'os' og 'folket', alt imens de i virkeligheden bringer bestemte ideologiske versioner af meget generelle principper til torvs. Illusionen om en entydig konsensus om en bestemt model bliver ofte anvendt som

82. Lacroix.

83. Præsident Charles de Gaulle, citeret i Ulla Holm, *Det franske Europa*, Århus 1993, mente, at »... vor handling er rettet mod mål som [...] fordi de er franske, afspejler hele menneskehedens aspirationer« (bagsidetekst).

84. Rawls.

erstatning for argumenter. 'Vores' model er ikke til forhandling, netop fordi den antages at være fælleseje – i den kulturaliserede retorik om 'det, vi gør på disse kanter'.

I Labordes *medborgerlige patriotisme*, som uden tvivl afspejler den mere sofistikerede franske debattradition, bliver det fælles gods defineret et sted mellem Millers relativt brede idé om en fælles offentlig kultur og diverse udgaver af forfatningspatriotisme, som en fælles substantiel orienteringsramme for offentlig politisk samtale. Denne opfattelse af politisk fællesskab er måske mere anvendelig. I det danske tilfælde er debatten klart påvirket af et begrænset antal diskurser med visse fælles referencer og antagelser, hvori der bruges bestemte typer argumenter, og hvor der refereres til specifikt danske erfaringer og symboler – det lille land, lutherdom, Grundtvig og velfærdsstaten. Immigranternes evne til at få deres krav og ønsker bragt ind i den offentlige diskussion er givetvis i vidt omfang afhængig af, om de forstår at navigere i den bredere politiske kultur på en sådan måde.

Men det rejser et sidste problem. Paradokset er, at den standende diskussion fokuserer så meget på 'kultur' og politiske 'værdier' *uden* at forklare og konfrontere den politiske kultur på Labordes niveau; ja, måske er den herskende kultur og værdidiskurs med til netop *ikke* at bringe det, der faktisk er fælles, op til debattens overflade. På den ene side optager fascinationen af de abstrakte fælles værdier så megen plads i dagens politiske samtale, at de kommer til at udgøre et skjold mod virkelig kritisk konfrontation af de ømme punkter i dansk historie og fælles politisk erfaring. På den anden side kommer ikke engang de debatter, hvori der specifikt refereres til 'den danske model', langt ned under overfladen af, hvad der faktisk udgør de »akkumulerede vaner og forventninger« (Laborde) i dansk politisk kultur, som faktisk *er* særligt dominerende, men som påvirker debatten og udgør kommunikative barrierer på en måde, som ingen rigtig vil kendes ved. Tariq Modood har i en britisk kontekst beskrevet frustrationen blandt de immigranter, som finder det vanskeligt at pege på, lige præcis hvad der forventes af dem. Målet flytter sig hele tiden, f.eks. fra abstrakte politiske værdier til det at være glad for cricket.⁸⁵ Min påstand er, at meget af den egentlige specifikke 'partikula-

85. Tariq Modood, »Establishment, multiculturalism and British citizenship«, *Political*

risme' i dansk universalisme består af en type liberalisme, der understøtter individuel autonomi, egalitarisme og demokratisk deltagelse som meget dybtgående politiske og sociale værdier, der faktisk gennemsyrrer alle aspekter af individuelt og fælles liv, men ikke overraskende gør det på den særlig facon, der stort set aldrig rigtig formuleres eller diskuteres kritisk på den måde, Laborde ellers foreskriver som ideal. Dertil kommer, at noget af denne specifikke universalisme udgør en politisk kultur i betydningen 'noget, der ofte påvirker', ikke det, vi taler om (fælles abstrakte værdier), men snarere den *måde*, vi taler – eller er tavse – om dette emne. Lad os kaste et hurtigt blik på nogle få manifestationer af denne dybtgående liberalisme i et par danske kontroverser om det multikulturelle.

De specifikke liberalismer i dansk politisk kultur

Den danske tørklædedebat begyndte som en diskussion om retten til at bære religiøs hovedbeklædning i butikker og private firmaer. Modargumenterne handlede om arbejdsgivernes ret til at bestemme, hvordan deres ansattes uniformer skal se ud – idéen om, at tørklæder var 'kulturelle' og derfor ikke dækket af den grundlovssikrede religionsfrihed (eller at denne ikke dækkede forholdene på 'private' arbejdspladser), og behovet for at stå fast på dansk normalklædedragt. Men et af de vigtigste argumenter fremsat af både feminister og af den nationalistiske højrefløj handlede om ligestilling mellem kønnene og om kvinders (seksuelle) autonomi. Emnet blev igen rejst inden for rammerne af en *Kulturkamp* mod 'åndsformørkelse' og religiøst motiveret diskrimination og dominans over kvinder.⁸⁶ I Danmark associeres lighed og individuel autonomi som værdifulde livsformer, alle bør bekende sig til og praktisere. De bliver politiserede i forhold til muslimer, ikke blot som rent politiske principper,⁸⁷ men også som gennemgribende fortolkninger af den rette organisering af skoler, den rigtige måde at have et samliv mellem kønnene

Quarterly, nr. 65, 1994, s. 53-73.

86. Thomas Rudolf, »Debating headscarves in Europe«, arbejdsrapport præsenteret ved konferencen *What's the Culture in Multiculturalism? What's the Difference of Identities?*, Århus 2003, s. 65-66.

87. Rawls.

på og det rette forhold mellem forældre og børn. Velfærdsstaten er den institutionelle bærer af dette moderne liberaliseringsprojekt. Det at gå med tørklæde er for mange simpelthen at fortolke som en måde at fornægte disse resultater, ligesom arrangerede ægteskaber, differentieret uddannelse af piger og drenge og traditionen for at sende børnene tilbage til de muslimske oprindelseslande for at blive gjort mindre 'vestlige', som er stærkt politiserede emner i Danmark. Lighed og frigørelse kan i Danmark ligefrem være et spørgsmål om en 'kroppens politiske kultur', som f.eks. i diskussionen om, hvorvidt religiøse minoriteter skal have adgang til specielle badefaciliteter i forbindelse med svømmeundervisningen i folkeskolen. Sådanne problemer bliver ofte løst – ganske glimrende – på lokalt plan, men der opstår af og til konflikter, som når ind i den offentlige debat, når institutioner nægter at give 'særbehandling'. I et land, hvor nøgenhed ikke er et stort nummer, og hvor elever i første og anden klasse på nogle skoler går i brusebad sammen, opfatter mange fysisk generthed og blufærdighed som en gammeldags form for overfølsomhed, som børn (og deres forældre) burde vokse fra.

Men det, som John Rawls kaldte dybtgående liberale værdier – *comprehensive liberal values* – kan måske pege i mere end én retning, selv om det sjældent ses i debatten? Muslimske kvinder har fremført, at det at gå med (eller ikke gå med) tørklæde er et individuelt valg, som antager endnu mere 'autonom' karakter, når det foregår i et sekulariseret samfund. De har argumenteret for, at tørklædet er en måde, hvorpå man kan holde sig uden for det seksuelle marked, når man deltager i det offentlige liv og en måde, hvorpå man kan slippe for fædres og brødres overvågning.⁸⁸ Det er umuligt at afgøre, hvad der kan tolkes som mest autonomt i dette tilfælde i et samfund, der er karakteriseret af en stigende seksualisering af det offentlige rum, og hvor minoriteter måske med megen rimelighed kan mene, at danske forældre er gået helt fra forstanden, når de accepterer g-streng, piercing og verdens højeste alkoholforbrug blandt unge teenagere.

Debatten om ytringsfriheden, der fulgte i kølvandet på mordet på Theo van Gogh, og som dette kapitel blev indledt med, viser en anden

88. Yvonne Mørk, *Bindestregsdanskere*, København 1998.

særhed i dansk politisk kultur. I en tv-debat⁸⁹ gik det tidligere medlem af oppositionen, socialdemokraten Frank Jensens argumenter mod blasfemi-paragraffen hele tiden på, at den stod i vejen for en mere 'åben' debat. I modsætning hertil sagde imam Abu Laban, i en kommentar om beskrivelsen af en nøgen kvinde, som udførte den mest hellige handling i islam – 'underkastelse for Guds åsyn':

[Y]tringsfriheden er ikke hellig, og det er forkert, hvis den bruges til at overskride alle grænser for respekt over for andres værdier. Derfor bør der være grænser for, hvor langt man kan gå, og disse grænser bør diskuteres i åben debat.⁹⁰

Henvisningen til blasfemi-lovgivningen blev af mange muslimer kædet sammen med et mere overordnet håb om en mere moderat tone i debatten.⁹¹ Det er imidlertid nok tvivlsomt, om en meget sjældent anvendt lov ville hjælpe her. I Danmark bliver enhver veneration for religiøse symboler, enhver religiøs følsomhed – inklusiv kristen fromhed – under alle omstændigheder latterliggjort. Den faldende folkelige tilslutning til traditionel (doktrinær) religion har ført til en »generel modvilje mod religion i det hele taget, hvis den gør krav på at blive taget alvorligt«. ⁹²

Megen vestlig islam antager givetvis ikke-liberale versioner. I Danmark såvel som andre steder i Europa er der en kamp mellem generationerne om, hvordan man er en 'god' muslim, i modsætning til forskellige grader af frafald, seksuel frigørelse og så videre. Min pointe er ikke, at liberale stater bør være neutrale i disse konflikter. De bør naturligvis tolerere, endog respektere, individuelle valg. Men de bør så sandelig også bane vejen for, at unge mennesker får et reelt valg – over for patriarkalsk autoritet, traditionelle æreskodekser og neo-fundamentalisme – og acceptere de konflikter, der følger med. Men debatten der er beskrevet ovenfor, rejser ikke desto mindre nogle alvorlige spørgsmål om betingelserne for at tilhøre et politisk fællesskab som det danske, om hvad man overhovedet har ret til at fremføre som argumenter i en offentlig debat og stadig forblive 'en af os'.

89. *DR Deadline*, 14. 12. 2004.

90. Mortensen.

91. Jesper Krusell, »Ytringsfrihedens flydende grænse«, *Berlingske Tidende* 5. 12. 2004.

92. Goul Andersen, s. 22.

For det første er det én sag, når liberale stater indtager en ikke-neutral holdning til f.eks. skole- og socialpolitik, men noget helt andet at fremme en diskurs, for slet ikke at tale om at lovgive, på måder, der implicerer, at kun 'liberalisme-på-dansk' er en adgangsбилlet til det politiske fællesskab. Der findes under alle omstændigheder gode liberale argumenter (der har ringe kår i Danmark i øjeblikket) om, at det er en rigtig dårlig idé at tvinge borgere til at mene noget bestemt eller at gøre deres tilslutning til en forudsætning for bestemte borgerrettigheder.⁹³ For det andet, og nok så vigtigt, er liberale værdier, inklusive brede fortolkninger af individuel autonomi og fri debat, slet ikke mejslet i sten. Her kan den danske diskurs om 'vore' liberale værdier være anledning til at overveje nogle tanker om politisk kultur, der er fremsat af Cécile Laborde:

Man kan ikke bede nykomne om mere end at de sætter sig ind i landets politiske kultur på en sådan måde, at de kan blive til 'velfungerende borgere'. Denne kulturs fleksibilitet indebærer, at det er selve den politiske kultur, der modsætter sig demokratiske overvejelser.⁹⁴

I forhold til dette ellers tiltalende ideal ser den danske virkelighed noget trist ud. Selve eksistensen af medborgerlige idealer som betingelse for at høre til garanterer nemlig helt sikkert *ikke* en ikke-ekskluderende diskurs. Sådanne idealer, der præsenteres som snævert knyttede til en særlig dansk historie, til luthersk kristendom eller ganske enkelt til en danskhed, som ikke er til forhandling, men som de påstås at være en fast bestanddel af, anvendes til stadighed som kontrast til en ikke-liberal islam på måder, der må antages at udgøre en bastant psykologisk barriere for muslimske indvandreres identifikation med det danske politiske fællesskab. Barrieren skyldes i hvert fald til dels en national uvillighed til at gå i clinch med, udfordre og dekonstruere de fælles fortolkninger af den særlige danske medborgerskabskultur.

93. Bauböck.

94. Laborde, s. 608–610.

Konklusion

Islam er i hele Europa blevet til den ikke-liberale *anden*. Muslimske traditionelle betragtes som værende i konflikt med liberalisme, og navnlig med den dybtgående og altomfattende stærke egalitære liberalisme, der fremhæver autonomi, ytringsfrihed, talefrihed og seksuel frigørelse. Men at præsentere islam som anti-liberal *per se* må antages at virke yderligere stigmatiserende på store, hovedsageligt unge befolkningsgrupper. Det gælder ikke mindst medlemmer af kommende muslimske eliter, som ofte søger at præsentere deres demokratiske og liberale ståsted som en integreret del af et religiøst livssyn – og som kun kan føle sig krænkede over dobbeltmoralen blandt de kritiske, indfødte danskere, som selv gør præcis det samme, hvad enten de demokratiske og liberale værdier associeres til 'kulturel' lutherdom eller til den ægte vare af kristendommen.

Derudover giver den danske case ikke anledning til store forhåbninger om fordomsfri vurdering af indholdet i en bestemt politisk kultur, eller blot om muligheden for, at flere alternative synspunkter kan blive accepteret som fornuftige i en offentlig debat. Politiske kulturers historisk variable natur bliver ofte fornægtet, netop når vi bruger et 'politisk' sprog til at tale om 'kultur' og 'fælles værdier'. Det er desværre *ikke* generelt sådan, at politisk kultur i Laborde's forstand, i modsætning til den 'bredere kultur',⁹⁵ simpelt hen i kraft af sin kunstighed, med Parekhs ord er »forholdsvis nem at eksplicite og kaste lys over«.⁹⁶

Det gør det naturligvis ikke mindre vigtigt alligevel at prøve at belyse og konfrontere parametrene for dansk politisk kultur. Vi må imidlertid også forvente, at nogle af disse parametre også er kulturbaserede i betydningen 'uerkendte strukturerende antagelser', som er alt for indlysende til, at man kan tale om dem. Et sidste aspekt af dansk politisk kultur er specielt selvopholdende i denne forstand. En på det tidspunkt fremtrædende politiker fra Socialistisk Folkeparti (nu socialdemokratisk uddannelsesordfører) satte i forbindelse med en bredere offentlig debat spørgsmålstegn ved, hvad hun betragtede som typiske holdninger blandt immigranter til demokrati. Som et ekko af Hal Koch forbandt Christi-

95. Laborde, s. 610.

96. Bhikhu Parekh, »The concept of national identity«, *New Community*, 21, s. 260, citeret i Laborde, s. 611.

ne Antorini dansk demokrati med omsorg for fællesskabet, kompromis og konsensus i modsætning til en strategisk og interesseredeven enkelt-sagspolitik.⁹⁷ Om dansk politik passer ind i sådanne standarder, må der naturligvis sættes en hel del spørgsmålstejn ved. Men kontroversen var iøjnefaldende blottet for (selv)kritik af det, der blev præsenteret som den overlegne danske demokratiforståelse.

I modsætning hertil har antropologer peget på dets skyggesider. En af dem er den måde, hvorpå lighedsideologien altid kobles til et meget voldsomt ubehag ved uenighed og synlig forskellighed, endsige åben konflikt inden for en gruppe ('vi er jo i virkeligheden enige').⁹⁸ Derved fremmes også en politisk kultur, der er gennemsyret af tvungen konsensus, hvor meget lades usagt, og hvor nytillkomne aldrig åbent præsenteres for normer og ritualer (dette ville understrege deres 'ulighed'). Men det baner også vej for særdeles kraftige sanktioner – som i kontroversen om ytringsfrihed – over for dem, der er uenige, som tillader sig at afsløre, hvor ensidig konsensusen er, eller som simpelthen fremstår som synligt anderledes. Demokrati, fra de mindste cirkler i civilsamfundet til national politik, er egalitærisk i rousseausk forstand, hvor borgerdyder betyder at lytte til sit inderste hjerte og dele trygheden ved at vide, at andre hører det samme.⁹⁹ For Fabienne Knudsen – i øvrigt en fransk-dansk akademiker – er den danske diskurs blevet så konfrontatorisk netop nu, fordi immigranterne kun for ganske nylig er blevet forvandlet fra eksotiske fremmede til potentielt ligestillede medborgere. Først nu er truslen om åbenlys forskellighed *inde i* samfundet blevet en realitet.¹⁰⁰ Det kan være svært for immigranter at forstå netop dette mærkværdige aspekt af politisk kultur – udfald mod 'misforstået tolerance' blandet med uvillighed til at undersøge, hvad tolerance og andre liberale værdier egentlig kunne

97. Camilla Kehlet Christoffersen, »Den demokratiske barriere«, *Medborgerskabets mange stemmer*, red. Jonathan Schwartz, Århus 2002, s. 24–45, her s. 31–32.

98. Lisbeth Knudsen, »Danske dyder«, *Exil*, nr. 1, 1992, s. 28–34.

99. I den første diskurs taler Rousseau om »[...] en tilstand hvori alle individer kendte hinanden, hvorved hverken lastens hemmelige rænkespil eller dydens beskedenhed undgik offentlighedens kendskab og bedømmelse; og hvor den behagelige vane med at se og kende alle andre ville få fædrelandskærligheden til at blive en kærlighed til landets borgere, snarere end en kærlighed til landets jord« (Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract and Discourses* (oversat fra fransk), Dent/Dutton, London 1973, s. 28).

100. Fabienne Knudsen, »Løven og barnet. Tolerance som skalkeskjul for ulighed«, *Jordens folk*, nr. 4, 2001, s. 5–14, citat fra s. 14.

betyde. Hvad der end måtte ske, når nye stemmer gradvist føjer sig til den danske politiske debat, så kan man blot håbe på, at noget af tavsheden og overlegenheden omkring den specielle danske forståelse af universelle værdier må blive brudt.

Summary

Shared values, state religion, and Islam in Danish political culture: The specific universality of Nordic citizenship

Recent controversies about freedom of expression are symptoms of more general problems in the perception of Islam in the Danish public sphere. The sources for this can be found in the distinctive understanding of citizenship and belonging that characterizes Danish political culture. In Denmark, as in other countries of Western Europe, we see a clear movement towards an increasingly political-civil understanding of the nation as a community of citizens with universal liberal values. The universalism, however, is also of a special character – it is particularly Danish. The article examines this conflicting state of affairs in relation to perceptions of Muslims in Denmark and with special reference to problems that arise when the particularity of universalism is articulated (and sometimes not articulated) in recent political debates about shared Danish values that have to be acknowledged by newcomers to the nation. The Danish debate, and especially the far-reaching or “deeply” liberal articulation of values such as equality, freedom, and democracy – which is simultaneously held up as sacred and beyond discussion (and as interwoven in idiosyncratic ethnic-cultural markers and ideas of superiority) – exemplifies a profound ambivalence about “talking politics to culture”. This also raises critical questions about the civic turn that is seen in normative political theory about cultural pluralism, for example in theories of constitutional patriotism.

Referencer

Bauböck, Rainer, »Public culture in societies of immigration«, arbejdspapir, IMER, Malmö högskola, Malmö 2001

- Bendtsen, Bendt, Grundlovstale, 5. 6. 2004. Tilgængelig på www.konservative.dk (hentet 16. 12. 2004)
- Brubaker, Rogers, »The Manichean myth: rethinking the distinction between 'civic' and 'ethnic' nationalism«, *Nation and National Identity. The European Experience in Perspective*, red. Hans Peter Kriesi, Rüdiger, Zürich 1999, s. 55–71
- Constituting Communities. Political Solutions to Cultural Conflict*, red. Per Mouritsen & Knud Erik Jørgensen, Palgrave, London 2006 (under udgivelse)
- Dahl, Hanne, »Småt er godt«, interview, *Weekendavisen*, 31. 3.–6. 4. 2000
- Den Danske Regering, *Handlingsplan til fremme af ligebehandling og mangfoldighed og til bekæmpelse af racisme*, 2003. Tilgængelig på www.danskfolkeparti.dk (hentet 6. 12. 2004)
- Dansk Folkeparti, *Partiprogram og pressemeddelelser*, 2004. Tilgængelig på www.danskfolkeparti.dk (hentet 15. 11. 2004)
- Demaine, Jack, *Citizenship and Political Education Today*, Palgrave Macmillan, London 2004
- DR Deadline*, 14. 12. 2004.
- Eisenstadt, Shmuel N. & Giesen, Bernhard, »The construction of collective identity«, *Archives Européennes de Sociologie*, nr. 36, 1995, s. 72–102
- Esping-Andersen, Gösta, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, London 1990
- EUMC/SORA: *Attitudes towards minority groups in the European Union*, SORA, Wien 2001
- Favell, Adrian, *Philosophies of Integration*, 2. udgave, Palgrave, London 2001
- Fergo, Tove, »At skelne i sammenhængen«, *Folkevirke*, nr. 58, s. 3–5, 2003
- Fergo, Tove, »En rummelig folkekirke«, *Politiken* 11. 9. 2004
- Gerner Nielsen, Elsebeth, *Tale til Nordisk Ministerråd*, 10. november 1999. Tilgængelig på www.norden.org (hentet 16. 12. 2004)
- Goul Andersen, Jørgen, »Danskernes holdninger til indvandrere«, arbejdsrapport 17/2002, AMID, Aalborg Universitet, Ålborg 2002
- Habermas, Jürgen, *The Postnational Constellation*, Polity Press, Cambridge 2001
- Hansen, Lene, »Sustaining sovereignty: the Danish approach to Europe«, *European Integration and National Identity*, red. Lene Hansen & Ole Wæver, Routledge, London 2002, s. 50–87
- Haarder, Bertel, »Frygten bliver det værste«, *Weekendavisen*, 19–25. 3. 2004
- Hedetoft, Ulf, »Cultural transformation: how Denmark faces immigration«, *Open Democracy*, 30. 10. 2003. Tilgængelig på www.opendemocracy.net (hentet 1. 1. 2005)

- Hedetoft, Ulf, »The nation-state meets the world. national identities in the context of transnationality and cultural globalisation«, *European Journal of Social Theory*, nr 2, 1999, s. 71–94
- Hervik, Peter, »The Danish world of unbridgeable differences«, *Ethnos*, nr. 69, 2004, s. 247–267
- Holm, Ulla, *Det franske Europa*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 1993
- Hornbech, Birthe Rønn, *En lige venstre*, Gyldendal, København 2001
- Hornbech, Birthe Rønn, »Må vi så være her«, *Jyllands-Posten* 9. 9. 2000
- Ingram, Attracta, »Constitutional patriotism«, *Philosophy and Social Criticism*, 22, 1996, s. 1–18
- Jensen, Bent, *Foreigners in the Danish Newspaper Debates from the 1870s to the 1990s*, Rockwool Fondens Forskningsenhed, København 2001
- Jespersen, Karen, »Et moderne socialdemokrati«, *Nye vinde, nye veje*, red. Carsten Jensen et. al., Samfundslitteratur, København 2003b, s. 27–60
- Jespersen, Karen, »Moderne dyder«, Interview i *Weekendavisen*, 3.–9. 1. 2003a
- Karpantschof, René, »Populism and right wing extremism in Denmark 1980–2001«, *Sociological report series*, no. 4, Institut for Sociologi, Københavns Universitet, København 2002
- Kehlet Christoffersen, Camilla, »Den demokratiske barriere«, *Medborgerskabets mange stemmer*, red. Jonathan Schwartz, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2002, s. 24–45
- Knudsen, Lisbeth, »Danske dyder«, *Exil*, nr. 1, 1992, s. 28–34
- Knudsen, Fabienne, »Løven og barnet. Tolerance som skalkeskjul for ulighed«, *Jordens folk*, nr. 4, 2001, s. 5–14
- Koch, Hal, *Hvad er demokrati?*, Gyldendal, København 1945
- Korsgaard, Ove, »Hal Koch: En republikaner i grundtvigiansk klædedragt«, *Poetisk demokrati – Om personlig dannelse og samfundsdannelse*, red. Ove Korsgaard, Gad, København 2001, s. 24–45
- Korsgaard, Ove, *Kampen om Folket*, Gyldendal, København 2004
- Krarup, Søren, *Dansen om menneskerettighederne*, Gyldendal, København 2000
- Krarup, Søren, »Ideologisk hovmod«, *Weekendavisen*, 29. 10.–4. 11. 2004b
- Krarup, Søren, »Længe leve folkekirken«, *Kristeligt Dagblad* 6. 7. 2004a
- Krarup, Søren, »Politik og religion i Danmark«, *Jyllands-Posten* 5. 7. 2002
- Krauel, Thomas, »Was ist 'Deutsche Leitkultur'?«, *Die Welt*, 20. 10. 2000
- Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy*, 2. udgave, Oxford University Press, Oxford 2002

- Krusell, Jesper, »Ytringsfrihedens flydende grænse«, *Berlingske Tidende*, 5. 12. 2004
- Laborde, Cécile, »From constitutional to civic patriotism«, *British Journal of Political Science*, nr. 32, 2002, s. 591–612
- Lacroix, Justine, »For a European constitutional patriotism«, *Political Studies*, nr. 50, 2002, s. 944–958
- Markell, Patchen, »Making affect safe for democracy? On constitutional patriotism«, *Political Theory*, nr. 28, 2000, s. 38–63
- Miller, David, *On Nationality*, Oxford University Press, Oxford 1995
- Modood, Tariq, »Establishment, multiculturalism and British citizenship«, *Political Quarterly*, nr. 65, 1994, s. 53–73
- Mortensen, Henrik, »Dialog i eneværelse«, *Weekendavisen* 26. 11.–2. 12. 2004
- Mouritsen, Per, »Denmark: the agonies of innocence«, *New Xenophobia in Europe*, red. Bernd Baumgartl & Adrian Favell, Kluwer Law, London 1995
- Mouritsen, Per, »The Particular Universalism of a Nordic Civic Nation. Common Values, State Religion and Islam in Danish Political Culture«, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship*, red. Tariq Modood, Ricard Zapate-Barrero & Anna Triandafyllidou, Routledge, London 2006, s. 70–93
- Mørk, Yvonne, *Bindestregsdanskere*, Forlaget Sociologi, København 1998
- Nannestad, Peter, *Solidaritetsens pris*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 1999
- Necef, Mehmet Ümit, »Indvandring, den nationale stat og velfærdsstaten«, *Ube-kvemme udfordringer*, red. Peter Seeberg, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2001, s. 31–65
- Nielsen, Hans Jørgen, »De udenlandske rapporter om danskernes uvilje mod fremmede«, *Nyt fra Rockwool Fondens Forskningsenhed*, København 2002
- Parekh, Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*, Macmillan, Basingstoke 2000
- Pittelkow, Ralf, *Forsvar for nationalstaten*, Lindhardt & Ringhof, København 2004
- Rasmussen, Anders Fogh, »Demokratiets pris«, interview, *Danmarksposten*, nr. 84, 2003a, s. 16–19
- Rasmussen, Anders Fogh, *Statsministerens nytårstale 2003*, 2003b. Tilgængelig på www.dr.dk/pubs/nyheder/html/nyheder/baggrund/tema2002/taler (hentet 14. 12. 2004)
- Rawls, John, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York 1993
- Redder, Gitte, »S vil fastholde danske værdier«, *Ugebrevet A-4*, 6. 9. 2004. Tilgængeligt på www.ugebreveta4.dk (hentet 1. 1. 2005)

- Rousseau, Jean Jacques, *The Social Contract and Discourses*, Dent/Dutton, London 1973
- Rudolf, Thomas, »Debating headscarves in Europe«, arbejdspapir præsenteret ved konferencen *What's the Culture in Multiculturalism? What's the Difference of Identities?*, Aarhus Universitet, Århus 22.–24. 5. 2003
- Severinsen, Hanne, »Kristne værdier skal ikke relativiseres«, 2002. Tilgængeligt på www.hanneseverinsen.dk/Laeserbrev/kristne.htm (hentet 22. 11. 2004)
- Socialdemokraterne, *Principprogram 2004: Hånden på hjertet*, 2004. Tilgængeligt på www.socialdemokratiet.dk (hentet 22. 11. 2004)
- Taylor, Charles, »Cross-purposes: the Liberal-Communitarian debate«, *Liberalism and the Moral Life*, red. Nancy Rosenblum, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1989, s. 159–182
- Togebj, Lise, »Danskerne og det multikulturelle«, *Politica*, nr. 30, 1998b, s. 184–203
- Togebj, Lise, *Etniske minoriteters deltagelse i demokratiske processer, herunder politiske partier, valg og offentlig debat*, AMID arbejdspapir 20/2002, AMID, Aalborg Universitet, Aalborg 2002
- Togebj, Lise, *Man har et standpunkt*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2004
- Togebj, Lise, »Prejudice and tolerance in a period of increasing ethnic diversity and growing unemployment: Denmark since 1970«, *Ethnic and Racial Studies*, nr. 21, 1998a, s. 1137–1154
- Tranæs, Torben & Zimmermann, Klaus F., *Migrants, Work, and the Welfare State*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2004
- Østergaard, Uffe, »Peasants and Danes: the Danish national identity and political culture«, *Comparative Studies in Society and History*, nr. 34, 1991, s. 3–27

FOLKLIGHET, FRÄMLINGSHOT OCH MIKROSTATSKUPPER OM UTLÄNNINGSPOLITIKENS DYNAMIK I DANMARK

Erik Berggren

Den numera välkända politiken mot invandrare och invandring i Danmark har varit under uppsegling under en stor del av 1980-talet och hela 90-talet.¹ Under denna tid började först lokala politiker tvärs över det politiska spektret att formulera sig kring invandrare och invandring som ett »problem«, och snart ekade dessa tongångar på riksplaneln. Framskridtspartiet och sedan utbrytaren Dansk Folkeparti (DF) tog snart initiativet och har sedan dess bearbetat den danska offentligheten med en energisk främlingsfientlig agitation. Danska medier har inte legat långt efter utan har uppvisat stor kreativitet, och gör så än i dag, i syfte att utmåla invandrare som ett hot mot landet. Under de senaste decennierna har Danmark följaktligen gått från en situation där ett begränsat antal politiker, debattörer och medier var upptagna av invandringsfrågan och förde fram invandringsfientliga synpunkter, till en situation i vilken media allt mer fokuserar på invandring, invandrares kriminalitet och hotet som invandrare sägs utgöra mot Danmark och dansk kultur, samtidigt som de etablerade partierna konkurrerar om att vara skarpast i invandringsdebatten.²

1. Se Jens Rydgren, »Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties: The Case of Denmark«, *West European Politics*, vol. 27, nr 3, 2004, s. 474–502, och, för en journalistisk diskussion, Carsten Jensen, *Livet i Camp Eden*, Köpenhamn 2004. – Detta är en omarbetad och utvecklad version av en essä som publicerades i *Ord & Bild*. Erik Berggren, »Främlingar, smakdomare och mikrostatskupper«, *Ord & Bild*, nr 4–5, 2005, s. 123–135.

2. Under 1990-talet började även socialdemokratiska företrädare tala samma språk som man tidigare brännmärkt som rasistiskt. F.d. inrikesministern Karen Jespersen föreslog att kriminella

2001 kom så en dansk regering till makten som mer än någonsin tidigare gjort främlingsfientlighet till ett vallöfte. Maktskiftet föregicks av en rå valkampanj som varnade för »problemet« med »utlänningar«, med återkommande anspelningar på gängvåldtäkter och bidragsfusk, allt inbakat i ett program som lovade en kraftfullare »integrationspolitik«. Samma taktik bidrog också till segern i det efterföljande valet, med bistånd av en utmattad socialdemokrati som, istället för att ta upp kampen mot stigmatiseringen av invandrare som politiken medförde, införlivade denna politik som *sitt* vapen. Sedan det högerliberala partiet Venstre bildat regering med De Konservative med parlamentariskt stöd från Dansk Folkeparti, har regeringen arbetat målmedvetet för att minska invandringen och flyktingmottagandet i landet. Därtill har ett sätt att diskutera »utlänningen« i relation till den danska nationen, välfärden och kulturen etablerat sig som är helt probleminriktat och stundtals klart rasistiskt. Detta har man vidare kunnat göra utan att möta något starkt motstånd i det politiska systemet. Inför det senaste valet, i februari 2005, visade Socialdemokraterna att de nu accepterat samtliga förändringar i utlänningspolitiken som den liberal-konservativa regeringen infört och de försäkrade väljarna att partiet inte skulle röra dessa lagar. Det är alltså dels frågan om en förändring i hur man diskuterar invandrare och invandring, en *diskursiv förändring*, dels frågan om den *faktiska politiken och lagstiftningen* kring invandring, flyktingskap och integration.

En full förståelse av denna utveckling måste förstås inkludera berättelser om dansk historia, samhällsstruktur och självförståelse som sträcker sig längre tillbaka i tiden och som länkas till jämförande forskning av tillväxten av europeiska extrema högerpartier.³ Men fokus i denna essä ligger på de resultat som producerats under de senaste fem åren och hur dessa kan förstås inom ramen för det senaste decenniets *politiska dynamik*. För

asylsökande skulle sändas till en »öde ö« och statsminister Poul Nyrup Rasmussen sade att den muslimska praktiken att be fem gånger om dagen var främmande för dansk arbetskultur.

3. För förändringen av debattläget inom media, offentligheten i stort och lokalpolitik, se Carl-Ulrik Schierup, *På kulturens slagmark: mindretal och størretal taler om Danmark*, Esbjerg 1993, och för en senare analys av mediediskurser, se Ferruh Yilmaz, »De har sejret ad helvede til«, *Fra Racisme till det stuerene: Myndigheternas respons og ansvar*, red. Eric Tinor-Centi, København 2000; Ferruh Yilmaz, »Konstruktionen af de etniske minoriteter: Eliten, medieerne, og 'etnificeringen' af den danske debat«, *Politika*, 31.2 1999; Ferruh Yilmaz, »The Irony of Danishness: Egalitarianism as an Obstacle for Ethnic Equality«, presenterat på *The ICA-Conference* i San Diego, maj 2003.

däri ligger en av mina poänger: det är inom ramen för denna dynamik, med blicken fäst på dem som önskat denna utveckling och på dem som ingått allianser med dem som gjort dynamiken möjlig, som vi kan nå en skarpare förståelse av det som nu sker och varför den främlingsfientliga politiken i Danmark visat sig så livaktig. En vidare förklaring av skeendena kräver förstås ett längre perspektiv än vad som här erbjuds, med hänsyn tagen till såväl sociala och ekonomiska faktorer som en grundligare analys av samspelet mellan dessa och diskursiva förändringar och den faktiska politiken under de senaste 30–40 åren. Bland de få mer ambitiösa bud som givits tycks ofta minnet antingen för långt eller för kort. Antingen söks förklaringar till den danska politiken mot invandrare i uråldriga kulturella och nationella mönster och mentaliteter – i en Grundtvig, eller i nationalkänslan byggd på det krympande imperiets stukade självrespekt, eller helt enkelt i landets litenhet och dess omhuldande av »hygge«⁴ – eller så ligger allt fokus på Fremskridtspartiet och Dansk Folkeparti så att de socialdemokratiska, liberala och konservativa partiernas bidrag till den diskurs som etablerats helt kommer i skymundan.⁵ I viss mån är jag skyldig till den senare formen av amnesi. Men mitt syfte är att identifiera det jag kallar *en maktlogik i rörelse* och visa på hur den är central för en förståelse av den politiska utvecklingen i Danmark i dag och vad som vidmakthåller den, snarare än att ge en uttömmande analys av de sociala, ekonomiska, diskursiva och ideologiska faktorerna bakom utvecklingen. Med *maktlogik* avser jag emellertid en politisk process som spelats ut på flera områden, av olika aktörer och på olika nivåer i samhället, lokalt och centralt, i medier och i offentlig politik, i lagstiftning och i diskurs. I ett växelspel har en politisk linje etablerats, som i sin tur etablerar ett politiskt parti och en politisk allians, som i sin tur förstärker den maktetablerande linjen osv. Detta är inget unikt för just den danska politiken i dag, utan torde vara regel för alla större politiska förändringar, och i någon mån det sätt som politiska förskjutningar i demokratier alltid hackar sig fram. Men härigenom vill jag understryka omfattningen av det som nu sker och hur dessa förändringar kan vara hållbarare än vad vi ten-

4. Se t.ex. Lars Dencik, »Den ohyggliga danska 'hyggen'«, *Ord & Bild*, nr 4–5, 2005, s. 143–144.

5. Schierups *På kulturens slagmark* beskriver den viktiga diskursiva förändring i fråga om invandrare och muslimer som arbetades upp, kanske främst av socialdemokratiska lokalpolitiker redan under 1970-talets senare del, och som sedermera kom att vårdas ömt av aktörer inom de flesta politiska läger.

derar att tro – och vad vi haft anledning att tro, exempelvis om vi enkelt kunnat peka ut blott ett område, ett parti, en diskurs i vilken avgörande förändringar skett, och – ur kunskapssynpunkt – en faktor, en aktör eller en historia som kan förklara förändringarna. Att denna maktlogik är *i rörelse* är egentligen självklart, men detta tillägg är ämnat att understryka den process av stegvisa förskjutningar som skett på flera områden, som fortsätter att ske, och som gör det svårt att ange en orsak och även en slutpunkt. Det är kanske en av förklaringarna till varför många haft så svårt att mobilisera och artikulera ett motstånd mot den förda politiken.

Utvecklingen har beskrivits som alltifrån »åtstramning av invandringpolitiken« till »främlingsfientlighet«, »rasism« eller, kanske vanligast, »högerpopulism«. Samtliga begrepp passar in, men inget fångar fullt ut radikaliteten i det som skett. Ett begrepp som jag menar är värt att pröva, för att vidga förståelsen av den danska politiken i allmänhet och utlänningspolitiken i synnerhet, är fascism. Det betyder förstås inte att Danmark blivit en fullfjädrad »fasciststat« eller är på väg att bli det, utan enbart att vissa delar av den politiska utvecklingen kan förstås utifrån en modern syn på fascism.⁶ En utgångspunkt för denna diskussion, som jag skall utveckla nedan, är att jag finner begreppet »populism«, eller dess kvalifikationer »högerpopulism« och »radikal högerpopulism«, otillräckliga och i vissa delar missvisande. Men »fascism« – om man utgår från den förståelse av begreppet som etablerats bland forskare på senare år, i vilken fascism inte måste betyda totalitärt våld och explicit antidemokratiska strävanden – kan öppna för en intressantare och mer komplex förståelse av den högerextrema dynamik som nu har livskraft i Danmark. Därmed inte sagt att populismbegreppet måste överges till förmån för begreppet fascism. Men analysen av högerpopulism kan skärpas om den bättre klargör den stora överlappning som råder mellan begreppen och de fenomen de beskriver, istället för att upprätta konstlade gränsdragningar som riskerar att invagga oss i falska tryggheter om vad som kan rymmas i våra demokratier.

6. Paralleller mellan den danska politiska utvecklingen och fascism är vanligare i journalistiska än vetenskapliga sammanhang. Se t.ex. Stephen Smith, »Copenhagen Flirts with Fascism«, *The Guardian*, 5.6 2002; för implicit men tydlig koppling, se upprop av tolv danska intellektuella: Suzanne Brøgger m.fl., »Det är dags att säga ifrån!«, *Dagens Nyheter*, 15.12 2005 och »Livsfarlig tystnad« i *Dagens Nyheter*, 30.1 2006; se också Carsten Jensen, »Danmarks hjärta har kallnat«, *Dagens Nyheter*, 12.2 2006.

Fascism

»Fascism« förefaller nog många som alltför skarpt. Ordet har i Väst, efter Förintelsen, kommit att bli en anklagelse som signalerar brist på seriositet hos anklagaren. Ingenting kan ju riktigt mäta sig med den europeiska fascistiska erfarenheten. Både för gemene man och forskare har det visat sig svårt att lösgöra begreppet från de europeiska fascistiska regimer som drev fram tyranni och folkmord. Det finns också en reell risk för att begreppet »fascism« blir helt urvattnat om man brukar det alltför lättvindigt och att man därigenom kränker miljontals offer för verkligt hårdföra fascistiska regimer. Man kan förstås pröva begreppen »neofascism«, eller »protofascism«. Men det förra är luddigt och har egentligen blott kommit att markera att vi talar om fascism under efterkrigstiden. Det senare är möjligt om man med det menar just bara en mildare form,⁷ men prefixet proto- (för-) signalerar en teleologisk logik, i vilken det som kommer före är bestämt att följas av mer utvecklade former av fascism. För att undvika en sådan deterministisk konnotation föredrar jag att bara tala om »fascism«, dock med den viktiga reservationen att detta inte behöver innebära totalitära våldsregimer av klassiskt fascistiskt snitt. För precis som historikern Robert O. Paxton betonar i sin bok *The Anatomy of Fascism* är det osannolikt att dagens och morgondagens fascism kommer att se likadan ut som gårdagens. Den är alltför brännmärkt i våra samhällen. Den kommer att klä ut sig på ett nytt sätt, inte vifta med svastika och risknippen, inte marschera in med blanka stövlar och militär parafernalia och troligen inte sikta på juden som främsta måltavla. Man måste därför, som Paxton gjort, analysera vad fascism är och har varit vid sidan om det vi omedelbart känner igen som fascistiska klichéer.⁸ Han har analyserat olika fascistiska rörelser och identifierat olika faser i deras respektive utvecklingsförlopp, och han visar hur de inte var determinerade att följa en viss utvecklingsväg utan visade upp en stor variation i fråga om syfte, stil, brutalitet och framgång – något som ofta glöms bort, eller till och med

7. Cas Mudde, »The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family«, *West European Politics*, nr 19 (2), 1996, s. 240–41.

8. Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism*, London 2004. För mer journalistiska/essäistiska nytolkningar i samma riktning, se t.ex. Umberto Eco, »Ur-Fascism«, *New York Review of Books*, 22.6 1995, s. 12–15; Lewis H. Lapham, »Notebook. On Message«, *Harper's Magazine*, October 2005, s. 7–9.

mer aktivt förnekas, då man vill reservera begreppet för just Mussolinis Italien och Nazityskland.⁹ 2004 kom också sociologen Michael Mann ut med en historisk-sociologisk analys, *Fascism*. Även han ifrågasätter försöken att reservera fascism till en viss epok, och precis som Paxton ställer han sig tveksam till ambitionen att analysera fram en »generisk« definition, dvs. en som fångar fascismens kärna, giltig oavsett tid och rum. »Fascism« är ett alltför varierat och komplext fenomen för att det ska låta sig göras.

Den fascismdefinition som dominerat efter andra världskriget, som låst sig vid 1900-talets radikala och katastrofala erfarenheter¹⁰, har fortfarande en stark ställning, även om den utmanats och i dag får ses som vederlagd inom forskningen, men knappast i den allmänna politiska debatten.¹¹ Redan Frankfurtskolans teoretiker Theodor Adorno, Max Horkheimer och Walter Benjamin, erbjöd under 1930- och 40-talen alternativa synsätt, influerade av marxism, Nietzsches perspektivism och freudiansk psykoanalys.¹² Deras kritik sökte blottlägga kopplingarna mellan fascism och modern »monopolkapitalism« och hur den enskilda människan såväl i högkapitalismen som i fascistiska system, strukturellt och psykologiskt avkrävdes ett uppgivande av sitt kritiska förnuft. Detta kom senare att influera en vänsterkritik av den etablerade liberala synen på fascism.¹³ Ett ledord för detta spår, som blivit berömt, formulerades av Horkheimer på 1930-talet: »Den som inte vill tala om kapitalismen bör tala också om fascismen.«¹⁴

Michael Manns och Robert Paxtons perspektiv är besläktade. De vill undvika demonisering, men de söker inte förklara fascismen utifrån en vidare antikapitalistisk samhällskritik. En central utgångspunkt för dem,

9. Ett typexempel är Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism: Action française, Italian fascism, National socialism*, London 1984.

10. Ibid.

11. För en utmärkt översikt över olika tolkningar av fascism, såväl vederlagda som livaktiga, se *Fascism. Critical Concepts in Political Science*, red. Roger Griffin & Matthew Feldman, London 2004.

12. Se t.ex. Theodor Adorno & Max Horkheimer, *Upplysningens dialektik*, Göteborg 1997 eller Horkheimers essä från 1935, Max Horkheimer, »Förnuftets slut«, *Kritisk teori. En introduktion*, red. John Burrill, Göteborg 1987, s. 337–362.

13. Se t.ex. Wolfgang Fritz Haug, *Der hilflose Antifaschismus*, Köln 1977, i vilken Haug utmanar dåtidens dominerande behandling av nazismen i kategorier av ond/god, totalitär/liberal, demoniseringen av Hitler och hyllandet av liberalismen som dess motvärd. För en diskussion av Haug m.fl., se *Häften för kritiska studier*, Tema: »Fascism och ideologi«, årg. 23, nr 4, 1990.

14. Citerat ur »Nytt perspektiv på fascism och ideologi« (Redaktionen) i *Häften...*, s. 3.

vilken länkar dem till den kritiska teorin, är insisterandet att fascism inte skall ses som det olyckliga undantaget från europeisk modernitet. Tvärtom – oavsett hur motbjudande tanken än är, så framhåller de att fascism är en central del av Europas moderna erfarenhet.¹⁵ Frågan blir då om en demokrati kan ha fascistiska sidor. Ja, Mann och Paxton menar att historien visar, även om de demokratiska idealen är fascismens antites, att demokrati inte har varit någon garanti mot fascism. Tvärtom har kanske de flesta fascistiska rörelser vuxit fram inom ramen för mer eller mindre stabila demokratier och de har utvecklat sin speciella stil i offentligheten just för att de verkat inom politiska system där makten är villkorad av att man vinner och övervinner opinionen (i Paxtons definition blir demokrati till och med en nödvändig förutsättning för fascism).

Trots betoningen av variationsrikedomen så föreslår Michael Mann ändå fem element som beskriver det de flesta fascister strävat efter, men bara ibland varit nära att realisera.¹⁶ För det första kännetecknas all fascism av en *organisk nationalism* som sätter folkets gemenskap högst och som bygger myter om den nationella ursprungligheten, ofta med kristna hänvisningar. Till detta har ofta kopplats en *étatism*. Därför pratar Mann om (eng.) »nation-statism«. I denna förkärlek för det byråkratiska framför det demokratiska och politiska finner vi också den klassiska ledarkulten som backar upp diktatoriska strävanden. Ett tredje idéelement som är kopplat till de andra är *transcendensen*, strävan att »transcendera« de rådande sociala konflikterna och klassgränserna. Denna strävan står i motsättning till konservatismens samhällssyn, som hyllar den gamla sociala ordningen, såväl som till den liberala och socialdemokratiska synen på samhället som bestående av institutionellt konkurrerande intressegrupper och klasser. Centralt i denna tanke, kopplat till den organiska nationalismen, är längtan efter en folkets nationella *återfödelse* genom vilken de gamla konfliktlinjerna helt enkelt blir obsoleta. Fascism har också i princip alltid sysslat med *rensning* (»cleansing«). Eftersom politiska motståndare definieras som »fienden« måste de rensas ut från nationen. De främsta verktygen här är skrämseltaktik, våld och till sist mord. Fienden har, i varierande utsträckning, definierats i politiska och/eller etniska termer.

15. Michael Mann, *Fascists*, Cambridge 2004, s. 1–3.

16. Mann, s. 13–17.

Den *politiska rensningen*, skriver Mann, avtar i takt med att oppositionen ger upp och tystas. Men *etnisk rensning* har i fascistiska regimer tenderat att tillta, då problemet med människor med avvikande etnisk tillhörighet inte enkelt låter sig lösas med tystnad eller tvångsassimilering. Slutligen har, enligt Mann, våld och *paramilitarism* i en eller annan form alltid visat sig vara både ett värde och en central metod för fascistiska regimer. De nazistiska stormtrupperna och de italienska kampgrupperna attraherade vissa människor samtidigt som de skrämde andra till tystnad. Paramilitarismen visade dels upp handlingskraft och vitalitet, dels utförde den utrensingsarbetet. Ytterliggare ett inslag som Mann lyfter fram, som kanske är av mer retorisk än ideologisk art men lika viktigt, är den anti-elitistiska flörten med »folket«, som samspelar med flera av de centrala elementen ovan. Denna positionering mot eliten och med det nationella folkets sanna vilja är ett genomgående drag hos fascistiska rörelser. Det är också den bärande tankefiguren bakom all populism.

Kring dessa punkter råder stor enighet. Men viktigt för Mann och Paxton är att alla kriterier inte måste vara uppfyllda. Listan skall snarare ses som en skiss med vilken man kan avgöra om rörelser och politiska dynamiker är mer eller mindre fascistiska. Häri ligger kanske det mest utmanande i deras användning av begreppet. Traditionen brukar kräva att alla dessa kriterier (och ibland fler) skall vara uppfyllda – annars används andra namn, alltifrån högerextremism till populism eller chauvinism. Manns och Paxtons angreppssätt öppnar alltså för en förståelse av fascism också i dess mildare former och inom en demokratisk politisk kontext. Deras fokus på skeendena som föregått fascistiska framgångar – på idéerna, rörelserna, propagandan och allianserna med andra parlamentariska grupper – innebär vidare en betoning av den *politiska dynamik* i vilken fascismen växer fram och på vikten av de politiska aktörernas ambitioner och arbete för att omvandla samhället.¹⁷

Om vi med Manns fem kriterier för ögonen åter blickar mot den danska politiska arenan så kan vi omedelbart konstatera att Danmark inte utvecklat en »mogen« fascism. Några stormtrupper eller någon våldsregim

17. Häri påminner deras perspektiv om Tingstens från 1936. Enligt Tingsten lyckades nazisterna vinna den annars stabilt demokratiska väljarkåren i Tyskland mycket p.g.a. fascisternas överlägsna agitation. Herbert Tingsten, *Den nationella diktaturen: Nazismens och fascismens idéer*, Stockholm 1936, s. 107.

finns inte i Danmark. Man kan heller inte skönja någon ledarkult eller direkt dyrkan av staten utöver en tilltagande välfärdschauvinism (dvs. en omsorg om välfärdsstaten vilken målar upp invandrare som ett hot mot densamma). Regeringen drivs inte av en fascistisk utopi och Dansk Folkeparti är inte ett självutnämnt anti-demokratiskt parti. Innan jag går in närmare på hur det ändå kan vara befogat att analysera dansk politik i dag utifrån en modern definition av fascism, så skall jag först ta upp frågan vari problemen ligger med det i detta sammanhang vanligare begreppet »populism«.

Populism

Kring begreppet populism finns en brokig diskussion. Begreppet är notoriskt otydligt i och med att populism som strategi återfinns i de flesta politiska rörelser och används allmänt som ett nedsättande omdöme om opportunistiska politiker, samtidigt som man inom vetenskapen har försökt att på olika sätt ge begreppet en mer precis definition. Den huvudsakligen statsvetenskapliga forskningen om populism och radikal högerpopulism har länge varit på stark frammarsch – den växer i samma takt som forskningsobjektet får ökad betydelse i europeiska länder.¹⁸ Denna forskning har förtjänstfullt beskrivit högerpopulistiska partier, ordnat dessa i så kallade partifamiljer, beskrivit olika populistiska ideologier och strategier¹⁹ och kartlagt hur dessa partier relaterar sig till övergripande socioekonomiska och värderingsmässiga förändringar hos väljarna. Den kausala ordning som ofta impliceras anger attityder och värderingar i väljarkåren som orsak, medan uppkomst och tillväxt av högerpopulistiska partier ses som effekt, även om de flesta förstås räknar med ett visst mått av interdependens.

Den partifamilj till vilken Dansk Folkeparti kan hänföras har beteckningen radikal högerpopulism (RHP).²⁰ Denna kännetecknas av karisma-

18. Många forskare påtalar denna tillväxt av såväl forskningsobjekten som forskningen, se Mudde; Jens Rydgren, »Vad är radikal högerpopulism?«, *Från Le Pen till Pim Fortuyn: populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, red. Jens Rydgren & Anders Widfeldt, Malmö 2004 s. 19–27; Roger Eatwell, »Introduction«, *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*, red. Roger Eatwell & Cas Mudde, London 2004, s. 8–23, m.fl.

19. Rydgren, »Vad är radikal högerpopulism?«.

20. Ibid.

tiskt ledarskap, anti-elitism, drastisk agitation, (oväntade) maktsäkrande allianser och, förstås, en radikaliserad xenofobi omvandlad till politiskt program. Intressant är att definitionen av radikal högerpopulism och moderna definitioner av fascism är i stort sett identiska.²¹ Men det som, enligt många, ändå motiverar en åtskillnad av begreppen har, som sagt, att göra med den dominerande förståelsen av fascism i ljuset av tidigare fascistiska erfarenheter. Centralt blir om ett parti explicit godtar de demokratiska spelreglerna eller om de vill avskaffa dem. Förenklat kan man då säga att de förra klassificeras som populister, medan de senare sorteras åt sidan som extremhöger eller fascism. Många har också framhållit hur flera högerpopulistiska grupper inte kan etiketteras som »extrema« eller som »fascister« om de inte är biologiskt utan »bara« kulturellt rassistiska. Meindert Fennema menar till exempel att fascism måste innebära en explicit antidemokratisk ambition parad med ett försvar av en social hierarki och en etnisk nationalism som vilar på en biologisk grund, dvs. en fantasi om blod och arv.²²

Mitt fokus rör dock inte bara ett parti på högerkanten och frågan om hur det skall ordnas ideologiskt, utan vad som sker när ett s.k. radikalt högerpopulistiskt parti når makten (som stödparti till regeringen) och centrum av den politiska diskussionen. Utifrån detta perspektiv blir den etablerade synen på högerpopulism otillräcklig. Dels bör man inte fästa så stor vikt vid ett partis uttalade acceptans av de demokratiska spelreglerna. Det är, som jag skall utveckla nedan, en förutsättning för att nå framgång i en stabil demokrati att man erkänner och kan agera inom demokratins ramar. Dels saknas ofta i forskningen, parallellt med de många klassifikationer som framställts, en analytisk idé om *förändring* och *förändringspotential* hos högerpopulister. Detta behövs då klassifikationer av högerpopulistiska partiers »ideologier« snabbt blir inaktuella.²³

21. Jfr Rydgren, »Vad är radikal högerpopulism«; Rydgren, »Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties«, s. 474–502 och Mudde med min beskrivning av Manns fascism-definition ovan. Se även not 22.

22. Meindert Fennema, »Populist Parties of the Right«, *Movements of Exclusion. Radical Right-Wing Populism in the Western World*, red. Jens Rydgren, New York 2005, s. 2–7. Om skillnaden mellan populism och fascism, se Andrej Zaslove, »The Dark Side of European Politics: Unmasking the Radical Right«, *European Integration*, vol. 26, nr 1, 2004, s. 61–81; Mudde. För en kritisk diskussion av gränsdragningen, se Eatwell.

23. Muddes diskussion från 1996 av olika klassifikationer illustrerar problemet väl. Se också Widfeldts och Rydgrens inledande essäer i *Från Le Pen till Pim Fortuyn*, Anders Widfeldt, »In-

Överhuvudtaget kan klassificeringar grundade i ideologi leda fel. Som Ernesto Laclau hävdar så bör inte populister analyseras med deras ideologiska *innehåll* som primärt objekt för analysen utan med fokus på deras politiska *praktik*.²⁴ Denna vändning grundar sig på ett perspektiv där politisk praktik inte ses som ett autentiskt *uttryck* för en social agents natur (ideologi, djupaste övertygelser etc.), utan snarare som något som *konstituerar* agenten. För Laclau betyder detta att:

a movement is not populist because in its politics or ideology it presents actual *contents* identifiable as populist, but because it shows a particular *logic of articulation* of those contents – whatever those contents are.²⁵

Om man accepterar denna vändning av analysperspektivet tränger sig andra saker än de explicita bekännelserna för eller emot demokrati eller för biologisk eller kulturell rasism fram; då hamnar istället fokus på *stil*, den *maktsökande logiken*, dvs. sättet på vilket politiken *artikuleras*.

Forskningen om högerpopulistiska partier behöver alltså en kraftfullare diskussion av vad som sker när dessa får mer makt, som i Danmark.²⁶ Man kan förvänta sig såväl ideologiska som strategiska förändringar. I traditionell statsvetenskap beskrivs partiets uppgift som ett *intresseartikulerande* och *intresseaggregerande* arbete. Betoningen av populister som »opportunisterna« som spelar på intressen, och fyller upp vakanta nischer i politiken, ger mest prioritet till det aggregerande elementet. Men vill man förstå vad som sker när populister vinner inflytande borde relationen mellan »folket« och »intressen« teoretiseras bättre och en större vikt läggs vid det artikulerande elementet, eller för att tala med Laclau, det *konstituerande* elementet.

Skillnaden ifråga om demokratisk trovärdighet (ideologiskt och i praktiken) mellan högerpopulister och fascister är som sagt central för flera forskare²⁷, men också ifrågasatt. Roger Eatwell menar att forskning

trodd: Den radikala högerpopulismen – en etablerad politisk kraft« (s. 9–17) respektive Rydgren, »Vad är radikal högerpopulism?«, för indelningar av högerpopulistiska partier på ideologiska grunder.

24. Ernesto Laclau, »Populism: 'What's in a Name?'«, *Populism and the Mirror of Democracy*, red. Francisco Panizza, London 2005, s. 32–49.

25. *Ibid.*, s. 33.

26. Se not 35.

27. Se t.ex. Hans-George Betz, »Introduction«, *The New Politics of the Right*, red. Hans-George Betz & Stefan Immerfall, Basingstoke 1998, s. 3; Rydgren, »Vad är radikal högerpopulism?«; Mude; Fennema.

som sorterar »populister« på ena sidan demokratitrovärdighetsgränsen, medan främst självdeklarerade antidemokrater betecknas som »extremister« eller »fascister«, riskerar att legitimera vissa populister som demokratiska, trots att detta är tveksamt.²⁸ Han exemplifierar med franska Front National, som många föredrar att kalla »radikala högerpopulister« då de verkar inom det demokratiska systemet. Eatwell frågar retoriskt om Front Nationals politiska vision förverkligad, även om den inte blir en nazistlik diktatur, skulle kunna beskrivas som varandes i samklang med de ideal som liberala demokratier vilar på.²⁹ Eatwell underminerar vidare statiska gränsdragningar mellan populister och antidemokrater (extremister) genom att tillerkänna dem alla en viss taktisk förmåga:

[...] many extremists are willing to work through the parliamentary system to gain power, and their exact desires about democracy can be difficult to discern given the obvious reasons in contemporary West to hide anti-democratic sentiments.³⁰

Jens Rydgren pekar på något besläktat när han lyfter fram hur olika varianter av rasism kanske inte är grundade i *ideologi*, utan i *taktik*:

Genom att använda den etno-pluralistiska doktrinen [kulturrasism, min anm.] har det varit möjligt för RHP-partier att föra fram ett främlingsfientligt politiskt budskap utan att bli lika stigmatiserade som »gamla« rasister har varit under efterkrigstiden.³¹

Eatwell menar också, i samklang med Laclau, att högerpopulistiska partier utgör ett hot mot demokratin oavsett om deras försäkran om demokratisk trovärdighet är genuin eller ej och trots att de arbetar formellt inom de demokratiska spelreglerna.³² Han argumenterar för att den populistiska *stilen*, de svartvita åskådningarna och det ofta grova, alternativt högspråkigt moraliska, språket hotar demokratin genom att försvåra ömsesidig förnuftig deliberation grundad i den liberala traditionens ideal om värdeneutralitet, tolerans och pluralism.

28. Eatwell: »[...] the term 'populism' poses the opposite danger to classifying parties as 'extreme right' – namely, it tends to legitimize them as in some ways genuinely democratic«, s. 12.

29. Ibid.

30. Eatwell, s. 8.

31. Rydgren, »Vad är radikal högerpopulism?«, s. 25.

32. Eatwell, s. 13.

Även om det råder enighet om att Dansk Folkeparti har radikaliserats, så har inte många diskuterat DF:s politik i termer av »fascism«. ³³ Men att partiet i dag alltmer liknar t.ex. franska Front National råder det föga tvivel om. ³⁴ Därför är det intressant att ta del av Catherine Fieschis historiskt institutionella analys av Front National i *Fascism, Populism and the French Fifth Republic: In the Shadow of Democracy*. Hon visar där hur Front National har sina rötter djupt försänkta i den franska fascistiska rörelsen, såväl historiskt som ideologiskt. För Fieschi är dagens Front National helt enkelt en fascistisk rörelse som söker överleva och nå framgång inom de institutionella ramarna för den franska demokratin under efterkrigstiden, den Femte republiken, med allt vad det innebär av institutionella och värdemässiga begränsningar och möjligheter. Nyckeln här är det politiska systemet, med dess stärkta »presidentialism«, som premierar aggressivt populistiska kampanjstrategier, karisma och »folklighet«. »Populism« är inom ramen för Fieschis perspektiv blott en viktig del av den fascistiska strategin:

Populism is what, in effect, provides a bridge (both in practice and in discourse) between the – seemingly contradictory – elitism and the egalitarian collectivism of much fascist thought. This is essentially because populism allows the people to imagine themselves as an elite. What gives this elite its specificity is the belonging to a nation which is itself seen as superior to others by its traditions, folklore, people etc. ³⁵

Sammanfattningsvis, för att kunna se hur begreppet »fascism« kan användas för att förstå den politiska utvecklingen i Danmark måste man göra upp med den utbredda idén att rasism och främlingsfientlig nationalism är tendenser som frigörs ur underjorden och alltså finns latent hos folket. Vi ser i språket hur utbredd denna tanke är. Vi talar om att politiker »utlöser« och »spelar på« främlingsfientliga krafter, som liksom redan finns där och bara skall väckas till liv. Det är en mycket problematisk utgångs-

33. Se not 6.

34. I »Explaining the Emergence ...« argumenterar Rydgren för hur DF:s framgångar kan förstås utifrån deras tillämpning av en s.k. »master frame« hämtad från Front National. Möjligen underskattar han betydelsen av andra inspirationskällor såväl i Europa som i partiets egen inhemska främlingsfientliga historia, men det relevanta här är likheten mellan DF och FN.

35. Catherine Fieschi, *Fascism, Populism and the French Fifth Republic: In the Shadow of Democracy*, Manchester 2004, s. 110.

punkt som tycks inbäddad i begreppet »populism«. Den gör att vi glömmar att främlingsfientliga, rasistiska och fascistiska rörelser inte bubblar fram ur folkdjupen, utan snarare arbetas upp av målmedvetna aktörer som framförallt eftersträvar makt genom att driva fram en berättelse om folket som rasistiskt och sedan mobilisera samma folk för den rasistiska saken. Det är den dynamiken som i dag fått momentum i Danmark. I det följande kommer jag därför att betrakta Dansk Folkeparti som en motor i en utveckling som kan beskrivas som en *maktlogik i rörelse* (eller med Laclaus term, en *logic of articulation*), som många fler efterhand kommit att dras in i. Därmed inte sagt att *strukturella faktorer* är utan betydelse. Ekonomiska, arbetsmarknadsmässiga och diskursiva faktorer lägger en möjlighetsgrund, den terräng i vilken missnöje frodas och centrala aktörer kan verka och nå gehör för sina budskap. Som Carl-Ulrik Schierup konstaterar med Ottar Brox begrepp präglades delar av danskt samhällsliv under 1980-talet av »strukturfascism«, dvs. en situation i vilken social nedmontering, kris och arbetslöshet utgör en grogrund för syndabocksmekanismer och allt grövre rasistiska diskurser.³⁶ I Västerlandet har vi också förstås, i kraft av våra samhällens nationalistiska, rasistiska och koloniala traditioner, i någon mån en beredskap för att läsa världen i manikeiska termer som sorterar mellan vi och dom, ont och gott. Men dessa bakgrundsfaktorer utgör som sagt inte huvudfokus i denna essä. Dessutom bör man undvika ett deterministiskt synsätt. Artikulationen av rasistiska budskap tilltog och skärptes under det (för etniska danskar) ekonomiskt framgångsrika 90-talet, med relativt låg arbetslöshet och liten invandring, och vid sidan om »orientalism« och nedlåtande patronisering av fattiga människor från Syd har, inte minst i Danmark, starka diskurser om tolerans, solidaritet och antirasism existerat. Detta pekar mot att politiska faktorer i viss mån arbetats upp och nu utgör motorn i utvecklingen, fastän startmotorn slutat gå.

För att förstå denna politiska dynamik måste man också ifrågasätta förenklade gränsdragningar kring s.k. högerpopulister mot å ena sidan etablerade partier och å den andra sidan än mer extrema partier. När som i Danmark ett högerextremt parti inte bara »påverkar« utan också inleder samarbete med etablerade partier, så blir det analytiskt omöjligt att upp-

36. Schierup, s. 21.

rätthålla stabila ideologiska och praktiska gränser mot övriga partier. Detta har vi sett otaliga historiska och samtida exempel på i Europa. De ideologiska klassificeringarna osynliggör i viss mån den taktiska förändringsvilligheten hos dessa partier. De skandinaviska framstegspartierna har ju till exempel gått från att vara nyliberala antiskattepartier till välfärdschauvinistiska anti-invandringpartier, medan ett parti som svenska sverigedemokraterna har tonat ned de uppenbara fascistreferenserna, satt på sig slips och kostym och med framgång koncentrerat sig på kommunalvalen.³⁷

Danmark

Sedan den danska regeringsförklaringen 2001, i vilken statsminister Anders Fogh Rasmussen deklarerade att det var dags att göra upp med »snällismen« i integrationspolitiken, har en serie lagar som kringskar invandrades och flyktingars levnadsmöjligheter införts. Den kanske mest ökända är lagen om familjesammanföring. Den innehåller en rad restriktioner för dansk-utländska par som vill bosätta sig i landet: båda måste vara över 24 år, ha treårigt kontrakt på bostad, den danska parten får inte ha tagit emot socialhjälp det senaste året, måste ha minst 53 000 kronor på banken och kunna försörja den andre. Tillsammans måste de också ha större »anknytning« till Danmark än till den andres land. Denna lag har skapat en liten deportations- och flyktingvåg av danska medborgare till södra Sverige – människor med danskt pass som inte längre får bo med sina utländska partners i landet, trots att de tills nyligen gjort det i flera år.

Begränsningarna av asylrättigheterna har också blivit bland de hårdaste i Europa. För permanent uppehållstillstånd måste en flykting eller invandrare ha bott i landet i minst sju år innan han eller hon ens kan ansöka. Detta vill man nu skärpa ytterligare. En majoritet i folketinget (Venstre, Konservative, Dansk Folkeparti och Socialdemokraterne) lade förra året ett gemensamt förslag – »En ny chance til alle« – som går ut på att de (allt färre) som överhuvudtaget kommer i fråga, det vill säga flyktingar och familjeåterförenade, under den sjuåriga vänteperioden måste ingå ett »integrationskontrakt«.³⁸ I detta kontrakt ingår först ett

37. Stieg Larsson & Mikael Ekman, *Sverigedemokraterna*, Stockholm 2001.

38. »En ny chance til alle«, forslag juni 2005, Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.

treårigt introduktionsprogram, inom vilket flyktingen skriver under på att han eller hon respekterar samhällets grundläggande värderingar samt genomgår språktest och introduktionskurser. Under hela den sjuåriga perioden måste flyktingen acceptera de arbeten som erbjuds, kan som utgångspunkt inte räkna med att få samma slags socialbidrag som etniska danskar och får inte begå några kriminella handlingar. Skulle han eller hon av någon anledning inte vilja ta ett visst arbete så dras kontantstödet in eller reduceras, och denna förseelse ligger också den uppehållsökande till last när domen faller efter sju år.

Det främsta syftet bakom dessa lagar är att minska antalet invandrare i landet och att minska antalet som söker sig till landet. Politiken har varit effektiv. År 2001 sökte 12 512 personer asyl i Danmark, år 2004 hade detta sjunkit till 3 235. De som fått uppehållstillstånd har under samma period minskat från 6 263 till 1 592, och familjeåterföreningar har minskat med nära två tredjedelar.³⁹

Inte ens Dansk Folkepartis ledare, Pia Kjærsgaard, kan inför dessa siffror låta bli att jubla. När hon den 30 maj 2005, stärkt av framgångarna i februarivalet 2005, i en artikel i *Politiken* meddelade att det nu är dags att påbörja »fas två« i utlänningspolitiken, inledde hon med att nöjt konstatera att Danmark »blivit ett föregångsland i Europa«.⁴⁰ Landet är nu på väg från det »abnormala« mot det »normala«. Men välfärdsstaten är fortfarande hotad, menar hon, så det som nu behövs är bland annat:

- att begreppet »permanent uppehållstillstånd« avskaffas; endast individuell dispens skall kunna ges efter tio år.
- att sådan dispens endast skall gälla familjesammanförda och invandrare »[...] aldrig till flyktingar [...] de skall sändas hem igen när förhållandena i hemlandet tillåter det«.
- att flyktingar med tillfälligt uppehållstillstånd skall fråntas rätten att flytta inom landet under sina fem första år (någon längre vistelse räknar knappast partiet med).
- att Danida (danska Sida) skall bygga flyktingläger i »exempelvis Afghanistan, Somalia, Irak, Iran, och Kenya« för att på så sätt undvika att flyktingar kommer till Danmark.

39. »En ny chance til alle«, se även Pia Kjærsgaard, »Fas 2: slut med strutspolitik«, *Politiken*, 30.5 2005.

40. Kjærsgaard, »Fas 2: slut med strutspolitik«.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att »utlänningen« betraktas på ett radikalt nytt sätt i dansk politik. De lagar man stiftat innebär de facto en mjuk form av etnisk rensning, och de som blir kvar kan räkna med att ständigt stå i fokus för myndigheternas »integrationssträvanden«. Alla invandrare kommer att drabbas av det stigma som den politiska utvecklingen explicit tilldelar dem; detta förstärks av att alla som saknar permanent uppehållstillstånd får minskad social trygghet i form av lägre socialbidrag som utgångspunkt och ständig risk för sänkningar och indragningar. Men regeringen har lyckats försäkra majoriteten av danska väljare att dessa åtgärder behövs och att just de har handlingskraften och modet att genomföra dem.

Motorn

När det är frågan om så pass radikala förändringar som de i Danmark måste marken förberedas. Om vi tar fasta på vad Paxton och Mann understryker så kan vi tänka på detta som något några lyckats sätta i centrum av den danska politiska dagordningen. Vi kan då se först röststarka men spridda opinionsbildare från olika partier och medier, därefter Fremskridtspartiet och sedermera Dansk Folkeparti med Pia Kjærsgaard i spetsen som *motor* i den politiska utvecklingen. Sammantaget har de under flera decennier investerat en enorm *energi* i arbetet på att nå makten. Bärande på ett rasistiskt budskap och sedermera framburet av detta budskap, har nu Dansk Folkeparti lyckats placera sig i nära samarbete med regeringen och i centrum av den politiska diskussionen.

Pia Kjærsgaard och Dansk Folkeparti bildades som en utbrytning ur Fremskridtspartiet. Trött på de humoristiska och anarkistiska dragen i Glistrups parti, som minner om det tidiga 1990-talets ny demokrati i Sverige, bildade Kjærsgaard 1995 sitt eget parti. DF renodlade snabbt en image som »nationellt« – till höger i frågor som rör flyktingar, invandrare och rättspolitik, och till vänster i frågor om vård, välfärd och hållningen till djur.⁴¹ Typiskt för deras image är att de så aktivt positionerar sig som underifrån kommande, utan klassidentitet eller klassintressen, kämpande

41. Ewa Svensson, »På Dansk folkepartis röstsedel står det O som i ordning, organisation och optimism«, *Dagens Nyheter*, 29.6 2002.

för en »normalisering« (återfödelse) av folket och nationen till det de en gång var och borde vara. Viktiga vapen i denna kamp är anklagelserna om »politisk korrekthet« och » smakdomare« (*smagsdomere*). Det mesta av kritiken mot utlänningspolitiken avfärdas a priori som elitens »smakdömeri«, vilket innebär att all kritisk diskussion av politiken i princip blir omöjlig och de flesta har givit upp försöken att diskutera med Dansk Folkeparti. Energin och aggressiviteten i agitationen kommer förstas inte bara från Pia Kjærsgaard själv. Två andra centrala figurer i partiet är prästerna Søren Krarup och hans kusin Jesper Langballe, som båda nu sitter i folketinget för DF. De har länge figurerat i debatten och är ledande figurer bakom tidskriften, förlaget och tankesmedjan *Tidehverv*. I sin programförklaring tar de med utgångspunkt i evangeliet öppet avstånd från modernitet, framsteg och kulturradikalism. I bok efter bok fördöms mångkultur, ateism, muslimer och judar på klassiskt manér.⁴²

Fremskridtspartiet och sedermera Dansk Folkeparti har alltså sedan ungefär mitten av 1980-talet i debattartiklar, tal, gräl och motioner i folketinget energiskt och aggressivt arbetat sig in i centrum av dansk politik med populismens karakteristiska stil och med fascismens klassiska agitatoriska verktyg: *för* kyrkan, nationen och folket och *mot* eliten, modernismen, kommunismen, internationalismen och invandrarna. Tre av fem punkter i Michael Manns definition av fascism kan därmed bockas av: *organisk nationalism* med en skenande främlingsfientlighet, en strävan mot *transcendens* i hyllandet av »folket« och *rensning*, såväl politisk i det aggressiva tystandet av meningsmotståndare som etnisk genom den faktiska politikens resultat.

Ett exempel som indikerar att något har hänt i diskursen om invandring är hur prästen Søren Krarup, numera en av folketingsmedlemmarna för Dansk Folkeparti, behandlats i offentligheten. 1986 beställde han en annons i *Jyllands-Posten*, vilken uppmanade till bojkott av Dansk Flygtningehjælps landsinsamling, eftersom Danmark, danskheten och det danska folket genom flyktningmottagandet hotades av »muhammedaner«.⁴³ Annonsern mötte en storm av protester. Den danska offentligheten, samtliga stora medier, inte minst *Ekstra Bladet*, och de etablerade

42. För en översikt, se *Tidehvervs* hemsida (www.tidehverv.dk/), rubrik »Forlaget«.

43. Yilmaz, »De har sejret ad helvede til«.

partierna fördömde Krarup i hårda ordalag.⁴⁴ Men i december 2005 kan han nöjt positionera sig själv som en del av »de politiska och kulturella makthavarna i dagens Danmark« när han i tidningen *Information* bemöter kritiken mot de senaste åtstramningarna av invandrings- och flyktingpolitiken som hans parti och regeringen står bakom.⁴⁵ Man måste ge Krarup rätt i att han sedan 1986 rört sig från marginalen till makten i det danska offentliga rummet. För de flesta av dem som då fördömde Krarup har nu anammat eller till och med överträffat det sätt att tala om invandrare och flyktingar som han då offentliggjorde. Hans självpositionering är anmärkningsvärd med tanke på hur just frånvaro av makt och opposition mot elit och kulturellt etablissemang så länge varit hans, och hans partis, mest flitigt utnyttjade retoriska figur i arbetet på att nå makten.

Kritiska röster?

Det finns dock, det skall sägas, kritiska röster i den danska politiken. Såväl Socialistisk Folkeparti, Enhedslisten och, framförallt, det social-liberala Radikale Venstre har varit tydliga i sin kritik av främlingsfientligheten. Men det avgörande för händelseutvecklingen är ändå att så många av de stora partierna, liksom medierna, inte gjort mer motstånd. Regeringsledande Venstres anammande av DF:s dagordning och socialdemokratins uppbackning av denna politik har gjort de mindre partiernas kritik verkningslös.

Mediernas roll ligger utanför denna artikels fokus, men det bör ändå inskjutas här på tal om kritik och frånvaro av kritik att man knappast kan överskatta deras betydelse. Den instans, vid sidan om de etablerade partierna, som hade kunnat bjuda Dansk Folkeparti hårt motstånd, har istället i hög grad förstärkt det sätt att tala om och diskutera invandrare som Dansk Folkeparti fört in i politiken. Medierna har bidragit till misstänkliggörandet av invandrare generellt, men särskilt av muslimer och människor från tredje världen.⁴⁶ Även om forskning är på väg att klarlägga mediernas roll i invandringsdebatten och dess relation till den

44. Ibid., s. 3.

45. Søren Krarup, »Den hellige krig med de hvæsende danskere«, *Information* 27.12 2005.

46. Se Schierup; Yilmaz, »De har sejret ad helvede til«; Yilmaz, »Konstruktionen af de etniske minoriteter« och Yilmaz, »The Irony of Danishness«. Se också genomgångar av Bashy Quraishy, *Enar Shadow Report* 2002–2004.

politiska utvecklingen på området i Danmark så återstår mycket att göra. Men att medierna spelat en central roll i att driva på det diskursförändrande arbetet tillsammans med politikerna klargör de undersökningar som gjorts bortom allt tvivel, även om det förstås är skillnader mellan olika medieproducenter.⁴⁷ Men talande är ändå att de ganska få skarpa kritikerna ofta fokuserat på just frånvaron av kritik mot regeringens politik, från de andra partierna, från ledarskribenter och från övriga intellektuella. I december 2005 publicerades till exempel ett uppprop av tolv danska intellektuella, samtidigt i *Politiken* och *Dagens Nyheter*, med (den lite yrvakna) titeln »Det är dags att säga ifrån!«. Gruppen bestod av ledande författare och journalister som Suzanne Brøgger, Ib Michael, Benny Andersen, Carsten Jensen och Hanne-Vibeke Holst. De gick till skarpt angrepp mot den »[...] tendens inom politik och medier att uteslutande se på [muslimska medborgare] som kriminella, samhällsfarliga element och som potentiella våldtäktsmän eller socialfall«. ⁴⁸ Flera av dem som undertecknade artikeln hade tidigare framfört kritik, inte minst Carsten Jensen, som konsekvent i krönikor i *Politiken* och i böcker skarpt kritiserat den danska utvecklingen och tystnaden om den. Likafullt återkom samma grupp den 30 januari under rubriken »Livsfarlig tystnad«, också nu i både *Dagens Nyheter* och *Politiken*, med en uppföljning och ett förtydligande av varför de skrivit sin artikel.⁴⁹ De angav två skäl:

Den ena var en stigande oro för det förfall som de senaste åren pågått för de humanistiska värden som vi annars betraktat som grunden för dansk demokrati. I den offentliga debatten uppträder nu allt oftare ord och uttryck som väcker minnen av totalitära rörelser från andra tidpunkter i historien. Det gör också den ständiga jakten på syndabockar bland landets etniska minoriteter [...].

[...] Det andra skälet till vårt brev är frånvaron av en slagkraftig opposition mot invandrapolitiken. Tystnad är farlig för demokratin, för den som tiger samtycker. Tystnad är medlöparens första steg. Det andra steget

47. Basha Quraishy, »Media Survey«, *Enar Shadow Report* 2002, och motsvarande 2003 och 2004. Quraishy som »skuggat« den danska utvecklingen under många år understryker den centrala roll medierna spelat, som allierade med politikerna, i sitt arbete med att pytsa ut »den dagliga dosen xenofobi« (min översättning), se *Enar Shadow Report* 2003, s. 30.

48. Brøgger m.fl., »Det är dags att säga ifrån!«, *Dagens Nyheter*, 15.12 2005.

49. Brøgger m.fl., »Livsfarlig tystnad!«, *Dagens Nyheter*, 30.1 2006.

är öppet godkännande, det tredje aktivt deltagande i förföljelsen, och då har vi för länge sedan lämnat det humana samhället bakom oss.⁵⁰

Såväl tidpunkt (december 2005 och januari 2006), som rubriken och budskapet i dessa artiklar illustrerar att man starkt upplevt att ett viktigt problem varit frånvaron av en livaktig och kritisk debatt kring den danska invandringspolitiken.

Mikroskopiska statskupper

Lika viktig för utvecklingen som medierna har varit under senare år har den samsyn på invandringen som problem och hot varit, som funnits sedan 2001 mellan regeringen och Dansk Folkeparti, och även den socialdemokratiska oppositionen. Statsminister Anders Fogh Rasmussens regering leder nu den utrensande linjen i utlänningspolitiken. Redan regeringsdeklarationen fokuserade på »utlänningsen« på ett alldeles nytt sätt och strax efter regeringsrådet utropades en »kulturkamp« mot »kulturradikalerna« och »smakdomarna«. Inom ramen för denna kulturkamp har regeringen nu deklarerat att sju expertråd skall fastställa en dansk kanon på sju kulturområden: film, litteratur, arkitektur, bildkonst, design och konsthantverk, musik samt scenkonst.⁵¹

Paradoxen är uppenbar: DF, det parti som definierat sig som folkligt och utanför maktens och eliternas revir, sätter nu dagordningen och samarbetar intimt med en regering som vunnit valet på att utmana de elitistiska »smakdomarna«. Tillsammans går de längre än några andra politiska föregångare i att exakt peka ut vad man bör tycka om och inte tycka om när det gäller kulturföreteelser, utbildning, traditioner, »värden« och så vidare. För att upprätthålla utanförskapets och rebellens gloria mot en förment förtryckande elit, trots det paradoxala i att detta nu artikuleras från maktens position, har DF och Venstre förstått värdet av att flytta med sig skiljelinjen mellan elit och folk upp i systemet, så att de som attraherats av denna populism inte skall tvivla på att regeringen och dess stödparti fortfarande är »en av dom«. Detta gör man genom

50. Ibid.

51. Stefan Jonsson, »Litterär dansk kanon mot inbillade hot«, *Dagens Nyheter*, 25.9 2004, Stefan Jonsson, »Henrik Ibsen får proffskontrakt i Danmark«, *Dagens Nyheter*, 10.12 2004, Stefan Jonsson, »Danmarks regering inför smakdomare«, *Dagens Nyheter*, 13.12 2004.

att, från regeringstaburetten, hålla hotet från invandrare levande samtidigt som man fortsätter att angripa vänsterintellektuella, människorättskramare och politiskt korrekta smakdomare. Det är med andra ord detta som Catherine Fieschi beskriver ovan när hon förstår populism som en bro mellan den till synes motsägelsefulla elitismen och kollektivismen i fascistiskt tänkande. Via denna bro låter den nationalistiska och chauvinistiska populismen folket föreställa sig som elit.⁵²

Inom ramen för denna »kulturkamp« har regeringen, tillsammans med DF, iscensatt vad man kan kalla en serie *mikroskopiska statskupper*. Statskuppen är förvisso fascismens verktyg par excellence. Men här är det inte frågan om att ta makten, den har man ju redan fått på demokratisk väg. Poängen är att visa upp sin vitalitet, sin handlingskraft och sin förmåga att skrämma motståndet. Sedan regeringen tillträdde har således en rad institutioner pekats ut som »smakdomare«, lagts ned eller hotats med nedläggning.⁵³ I princip verkar hela kultursektorn under hotet om nedläggning, och utbildningsväsendet måste ta hänsyn till signaler direkt från regeringen. Detta fungerar alltså på två sätt. Dels stärker man bandet till de väljargrupper som alltmer identifierat sig med (den inlärda) känslan av ressentiment mot den gamla eliten, dels visar man att man är beredd att både ekonomiskt och fysiskt dra undan mattan för dem som vågar protestera. Bland de drabbade finner vi Institut for menneskeretigheder, Center for Freds- og konfliktforskning och Dansk sprognævn samt sociala myndigheter och integrationstjänstemän som vänt sig mot utlänningspolitiken.

Sommaren 2003 var Pia Kjærsgaard mycket aktiv och agerade enligt den mikroskopiska statskuppens logik mot dansk offentlighet.⁵⁴ När en politisk opponert hävdade att hennes synpunkter var »rasistiska«, stämde Kjærsgaard henne för förtal. Den danska domstolen kallade in Dansk sprognævn för att få experthjälp med frågan om detta var ärekränkande förtal eller ej. Språknämnden kom i sitt utlåtande fram till att ordet »rasism« under senare tid fått en vidgad betydelse och även kan avse fientlighet mot grupper grundad på nationalitet, kultur och så vidare. Dom-

52. Fieschi, s. 110.

53. För en av många genomgångar i pressen över händelserna sommaren 2003, se Klaus Rothstein, »Uden forbehold«, *Weekendavisen*, 11–17.7 2003.

54. Ibid.

stolen avtog följaktligen Kjærsgaards stämning då man tydligen ansåg att det låg något i den kritiske politikerns omdöme om henne. DF överöste då först domarna med anklagelser om att de var politiserade och deklarerade sedan att man också skulle arbeta för att få Dansk sprognævn nedlagt. Samma sommar redovisade en forskare från Holocaust-centret i en opublicerad rapport hur en ung person (inte författaren själv) reflekterat efter ett besök i Auschwitz.⁵⁵ Den intervjuade associerade löst till det som skedde i Danmark och nämnde Adolf Hitler och Pia Kjærsgaard i samma mening. DF fick nys om denna text och krävde en förbehållslös ursäkt. Det fick de, av Holocaust-centrets ordförande, tillika förre ledaren för regeringspartiet Venstre, Uffe Ellemann-Jensen. Men det var inte nog. Dansk Folkeparti krävde samtidigt att forskningen framöver skulle inriktas mer mot kommunismens brott och Gulag och mindre mot Holocaust. Även här fick de som de ville. DF har dessutom lyckats skrämna Institut for menneskerettigheder till tystnad sedan det uttalat sig kritiskt om den danska utlänningspolitiken ur ett människorättsperspektiv.⁵⁶ Institutet, som Fogh Rasmussen 2002 också hotat lägga ned som en del i sitt kulturkrig, ivrigt påhejad av Kjærsgaard, meddelade då att de slutat uttala sig i medierna. Som en följd av den kritik institutet framförde, och som sedermera både FN och Europarådet har upprepat, har DF dessutom kommit fram till att hela idén om mänskliga rättigheter borde skrotas. Søren Krarup har till exempel hävdats att FN-konventionen är en hädelse, då endast Gud kan stifta universella lagar, och därför borde Danmark återkalla sin ratificering av överenskommelsen om de mänskliga rättigheterna. På detta sätt har forskare, författare och institutsledare upprepade gånger ansatts direkt av regeringens ministrar, men förstås ännu oftare av tongivande figurer inom DF. Dessa mikroskopiska statskupper har varit effektiva. De som mist jobbet har förlorat sina legitima plattformar att tala ifrån, men redan hotet om att bli av med jobbet är ett effektivt sätt att tysta motstånd – ett slags politisk rensning inom demokratin med andra ord, men utan det direkta förtryckets klumpighet.

Detta avsteg från traditionella normer och konventioner i maktutövandet har också satt sina spår i själva utformandet av lagar och poli-

55. Ibid.

56. Ibid.

tiska förslag. Att Pia Kjærsgaards vision om en utlänningslag som i princip gör det omöjligt att flytta till Danmark, den så kallade »Fas två«, inte respekterar juridiska, folkrättsliga och internationella konventioner förvånar inte. Men även regeringen har i allt luddigare lagtexter och förslag riskerat rättssäkerheten. Principerna om att lagar skall vara förutsägbara och om likhet inför lagen tycks man ta lätt på. Man vill till exempel skapa speciella integrationsregler även för dem som fått permanent uppehållstillstånd:

Der vil blive fastlagt særlige retningslinier for indsats og krav i forhold til personer med integrationsproblemer. Udlændinge skal tage imod og deltage i aktiveringstilbud, der er nødvendige for at opnå beskæftigelse [»sysselsætning«, min anm.].⁵⁷

Regeringen har till och med vid ett par tillfällen öppet beklagat den begränsning som principen om likhet inför lagen innebär. Som när kritik riktades mot de hårda reglerna för familjeåterförening, vilket typiskt nog först skedde när det uppmärksammats att danskar som bildat familj i USA inte kunde flytta tillbaka. Då medgav förre integrationsministern, Bertel Haarder, att detta verkligen var ett problem på följande uppriktiga sätt: »Alla vet att det här inte handlar om amerikaner, men vi får inte särbehandla någon. Reglerna skall vara lika för alla. Tyvärr, och jag menar tyvärr.«⁵⁸

Avslutning

Om man betraktar den danska främlingsfientligheten, utlänningspolitiken och debattklimatet som en *maktlogik i rörelse*, som jag försökt göra, menar jag att man får syn på hur olika företeelser är länkade till varandra: nationalism-rasism-främlingsfientlighet-kulturomsorg-populism och så vidare. Fram träder då flera element i den nuvarande regimen och de diskurser de driver på som sammantaget liknar fascism: främlingsfientligheten med etnisk- och kulturrasistiska övertoner, den snabbt radikaliserade deportations- och assimilationspolitiken, en organisk nationalism som betonar en klass-transcenderande »folklig gemenskap« som i

57. »En ny chance til alle«, kap. 3.

58. Elin Persson m.fl., »Kärleken som skrämmer Danmark«, *Ordfront Magasin*, nr 10, 2004.

sin tur färgar av sig på allt fler politikområden (utlännings-, säkerhets-, kultur- och utbildningspolitik), hävdandet av nationalstatens primat och talet om hotet mot den danska kulturen. Dessa saker är var och en allvarliga, men framförallt är det den orkestrerade samverkan mellan elementen tillsammans med de allianser som upprättats kring denna politik som ger anledning att tala om en fascistisk maktlogik. Hit hör också den främlingsfientliga agitationen som drivit fram en fiktiv hotbild, som man sedan lovar eliminera. Dansk Folkeparti och den liberal-konservativa regeringen har efter hand blivit mycket drivna i detta opinionsvinnande och maktetablerande arbete.

Genom att identifiera dessa rörelser i vår tids demokratiska politik kan vi bättre förstå hur den främlingsfientliga agitationen, den politiska stilen, de parlamentariska allianserna och förändringen av lagarna samverkar för att driva fram en förändring av samhället. Men när främlingsfientlighet och populism ses som abstrakta tendenser, »strömningar« eller attityder som bor latent hos folket har fascisterna vunnit sin första propagandaseger. För vem vill gå emot folket? Jag har också lyft fram risken med att låta sig betryggas av ideologiskt grundade klassifikationer mellan olika typer av högerpopulister och distinktioner mellan demokrater och antidemokrater, kulturrasister och gamla rasister. Dessa gränsdragningar kan dels visa sig inaktuella på mycket kort tid, dels måste vi i analysen av skarpt främlingsfientliga, nationalistiska högerextrema så kallade populistiska partier räkna med taktiska förändringar av deras politiska budskap.

Huruvida den danska politiken kommer att radikaliseras ytterligare vet ingen i dag. Men varken en moderering eller en radikalisering kan uteslutas. Det som gör förutsägelser extra svåra i detta sammanhang, vilket jag försökt argumentera för ovan, är att de redan genomförda förändringarna medför ytterligare förändringar av de pådrivande partierna, deras målsättningar, de allierade partierna, medier och väljare. Populismens och rasismens innehåll förändras när den lyckas. En fingervisning kan man dock få om man reflekterar över att det för 20 år sedan helt otänkbara inom utlänningspolitiken i dag är accepterat av många, samtidigt som många kräver ännu hårdare lagstiftning. Forskaren Jørgen Goul Andersen, som länge studerat Dansk Folkeparti, ansåg för två år sedan att man knappast skulle förvänta sig ytterligare lagstiftning:

[...] det verkar troligt att den åtstramning av regler som gjordes år 2002 kommer att göra invandringsfrågan mindre framträdande. Människorna fick, så att säga, vad de ville ha, och det är inte mycket mer i åtstramningsväg som överhuvudtaget går att genomföra.⁵⁹

Han fick tyvärr fel. 2003 och 2004 kom nya lagar. 2005 på sommaren lades förslaget om »En ny chance til alle« och under hösten 2005 skärptes dessa ytterligare innan de antogs. Kanske beror denna oförmåga att förutsäga högerpopulismens utveckling i Danmark bland annat på den blick som många lagt på populister som ett slags politikens skojare som skämmer demokratin med sitt billiga bondfångeri, men som mest lägger krokben för sig själva. Risken med denna förvisso inte helt felaktiga syn har blivit tydlig i Danmark. Det hade varit klokare att utgå ifrån att Danmarks extrema populister, om de får chansen, kommer att försöka förändra samhället i precis den riktning de egentligen lovat hela tiden.

Summary

Populism, the threat of foreigners and micro-coups: On the dynamics of alien politics in Denmark

This article asks how one can understand the radicalization of Danish politics in a xenophobic direction, the ascendancy to power of the extreme right-wing party Dansk Folkeparti (DF), its electoral successes and its collaboration with the conservative-liberal government that won the election, with support from DF, in 2001. In focus stands the hostile attitude towards immigrants and refugees in political discourse and in new legislation and the strong emphasis on the primacy, preservation and care of everything “Danish”, which the liberal-conservative government and its allies have placed at the centre of Danish politics.

The question is raised, and the argument is made, that this xenophobic turn in politics can be understood as “fascism”, as it has been conceptualized in recent years. This entails a critical discussion also of a concept more commonly used, namely “populism”. Berggren argues that if we instead

59. Jørgen Goul Andersen, »Danmark: Fremskridtspartiet och Dansk Folkeparti«, *Från Le Pen till Pim Fortuyn: populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, red. Jens Rydgren & Anders Widfeldt, Malmö 2004, s. 147–169. Citat s. 170.

of ideological content focus on populism, as Laclau has suggested, as a style and logic of articulation, the power-securing strategy comes into view and the closeness to fascism surfaces. Then we can see that many key issues in Danish politics today are rooted in classical fascist ideas such as organic nationalism, anti-elitism, racism and rebirth, but more importantly, that there is ground for such a strong charge considering the power-securing strategies: the mild forms of “cleansing” by silencing criticism and expelling foreigners, the popular “anti-elitist” rhetoric, the aggressive style and the intense work to change all legislation dealing with immigrants and asylum in a restrictive direction.

A conclusion is that one must look at the xenophobic and extremist political development as the result of a long-standing conscious and energetically forwarded pursuit, together with successful alliances and tottering resistance and acquiescence rather than as mere political opportunism, an electoral “accident” or, as fascists have it, as the true voice of the people.

Referenser

- Adorno, Theodor & Horkheimer, Max, *Upplysningens dialektik*, Daidalos, Göteborg 1997
- Andersen, Jørgen Goul, »Danmark: Fremskridtspartiet och Dansk Folkeparti«, *Från Le Pen till Pim Fortuyn: populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, red Jens Rydgren & Anders Widfeldt, Liber, Malmö 2004, s. 147–169
- Berggren, Erik, »Främlingar, smakdomare och mikrostatskupper«, *Ord & Bild*, nr 4–5, 2005, s. 123–135
- Betz, Hans-George, »Introduction«, *The New Politics of the Right*, red. Hans-George Betz & Stefan Immerfall, Macmillan, Basingstoke 1998, s. 5–28
- Brøgger, Suzanne, m.fl., »Det är dags att säga ifrån!«, *Dagens Nyheter*, 15.12 2005
- Brøgger, Suzanne, m.fl., »Livsfarlig tystnad«, *Dagens Nyheter*, 30.1 2006
- Dencik, Lars, »Den ohyggliga danska ’hyggen’«, *Ord & Bild*, nr 4–5, 2005, s. 143–144
- Eatwell, Roger, »Introduction«, *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*, red. Roger Eatwell & Cas Mudde, Routledge, London 2004, s. 8–23
- Eco, Umberto, »Ur-Fascism«, *New York Review of Books*, 22 juni 1995, s. 12–15
- Fascism. Critical Concepts in Political Science*, red. Roger Griffin & Matthew Feldman, Routledge, London 2004

- Fennema, Meindert, »Populist Parties of the Right«, *Movements of Exclusion. Radical Right-Wing Populism in the Western World*, red. Jens Rydgren, Nova Science, New York 2005, s. 2–7
- Fieschi, Catherine, *Fascism, Populism and the French Fifth Republic: In the Shadow of Democracy*, Manchester University Press, Manchester 2004
- Från *Le Pen till Pim Fortuyn: populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, red. Jens Rydgren & Anders Widfeldt, Liber, Malmö 2004
- Haug, Wolfgang Fritz, *Der hilflose Antifaschismus* (4:e uppl.), Köln 1977
- Horkheimer, Max, »Förnuftets slut«, *Kritisk teori. En introduktion*, red. John Burrill, Daidalos, Göteborg 1987, s. 337–362
- Häften för kritiska studier*, Tema: »Fascism och ideologi«, årg, 23, nr 4, 1990
- Jensen, Carsten, »Danmarks hjärta har kallnat«, *Dagens Nyheter*, 12.2 2006
- Jensen, Carsten, *Livet i Camp Eden*, Peoples' Press, Köpenhamn 2004
- Jonsson, Stefan, »Litterär dansk kanon mot inbillade hot«, *Dagens Nyheter*, 25.9 2004
- Jonsson, Stefan, »Henrik Ibsen får proffskontrakt i Danmark«, *Dagens Nyheter*, 10.12 2004
- Jonsson, Stefan, »Danmarks regering inför smakdomare« *Dagens Nyheter*, 13.12 2004
- Kjærsgaard, Pia, »Fas 2: slut med strutspolitiken«, *Politiken*, 30.5 2005
- Krarup, Søren, »Den hellige krig med de hvæsende danskere«, *Information*, 27.12 2005
- Laclau, Ernesto, »Populism: 'What's in a Name?'«, *Populism and the Mirror of Democracy*, red. Francisco Panizza, Verso, London 2005, s. 32–49
- Lapham, Lewis H., »Notebook. On Message«, *Harper's Magazine*, oktober 2005, s. 7–9
- Larsson, Stieg & Ekman, Mikael, *Sverigedemokraterna*, Ordfront, Stockholm 2001
- Mann, Michael, *Fascists*, Cambridge University Press, Cambridge 2004
- Mudde, Cas, »The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family«, *West European Politics*, 19 (2), 1996, s. 225–248
- Nolte, Ernst, *Three Faces of Fascism: Action française, Italian fascism, National socialism*, Weidenfeld & Nicolson, London 1984
- Paxton, Robert O., *The Anatomy of Fascism*, Allen Lane, London 2004
- Persson, Elin, Sörmark, Anna & Sandborg, Louise, »Kärleken som skrämmer Danmark«, *Ordfront Magasin*, nr 10, 2004
- Quraishy, Bashy, *Enar Shadow Report 2002–2004*, European Network Against Racism, Köpenhamn 2002–2004
- Rothstein, Klaus, »Uden forbehold«, *Weekendavisen*, 11–17.7 2003
- Rydgren, Jens, »Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties:

- The Case of Denmark», *West European Politics*, vol. 27, nr 3, 2004, s. 474–502
- Rydgren, Jens, »Vad är radikal högerpopulism?«, *Från Le Pen till Pim Fortuyn: populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, red. Jens Rydgren & Anders Widfeldt, Liber, Malmö 2004, s. 19–27
- Schierup, Carl-Ulrik, *På kulturens slagmark: mindretal och størretal taler om Danmark*, Sydjysk universitetsforlag, Esbjerg 1993
- Smith, Stephen, »Copenhagen Flirts with Fascism«, *The Guardian*, 5.6 2002
- Svensson, Ewa, »På Dansk folkepartis röstsedel står det O som i ordning, organisation och optimism«, *Dagens Nyheter*, 29.6 2002
- The New Politics of the Right*, red. Hans-George Betz & Stefan Immerfall, Macmillan, Basingstoke 1998
- Tingsten, Herbert, *Den nationella diktaturen: Nazismens och fascismens idéer*, Bonnier, Stockholm 1936
- Widfeldt, Anders, »Introduktion: Den radikala högerpopulismen – en etablerad politisk kraft«, *Från Le Pen till Pim Fortuyn: populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, red. Jens Rydgren & Anders Widfeldt, Liber, Malmö 2004, s. 9–17
- Yilmaz, Ferruh, »De har sejret ad helvede til«, *Fra Racisme till det stuerene: Myndigheternas respons og ansvar*, red. Eric Tinor-Centi, DRC, København 2000
- Yilmaz, Ferruh, »Konstruktionen af de etniske minoriteter: Eliten, medierne, og 'etnificeringen' af den danske debat«, *Politika*, 31.2 1999
- Yilmaz, Ferruh, »The Irony of Danishness: Egalitarianism as an Obstacle for Ethnic Equality«, presenterat på *The ICA-Conference*, San Diego, maj 2003
- Zaslave, Andrej, »The Dark Side of European Politics: Unmasking the Radical Right«, *European Integration*, vol. 26, nr 1, 2004, s. 61–81

Övriga källor

- »Menneskeret i Danmark – Status 2004«, Institut for Menneskerettigheder, 2005, (www.humanrights.dk/publikationer/)
- »Dansk Folkepartis hjemmeside«, (www.danskfolkeparti.dk/)
- »En ny chance til alle«, forslag juni 2005, Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration (www.inm.dk/index/)
- Tidehverv* (www.tidehverv.dk/)

»INVANDRARFLICKOR« SOM FYRDUBBELT FÖRTRYCKTA?

EN INTERSEKTIONELL ANALYS
AV GENERATIONSKONFLIKTER BLAND
»INVANDRARFAMILJER« I SVERIGE

Mehrdad Darvishpour

Den vetenskapliga forskningen kring maktfördelning och konflikter mellan föräldrar och ungdomar med annan etnisk bakgrund i Sverige är relativt begränsad. Under de senaste åren har dock »invandrarflickors« situation som »perfekta offer« uppmärksamrats allt mer. Det finns en del studier som har fokuserat på kulturella särdrag för att förklara konflikter inom »invandrarfamiljen«.¹ Man har däremot sällan fokuserat på maktspelet inom familjen. Forskning kring »invandrarfamiljer« är komplicerad. Situationen skiljer sig mycket mellan invandrare från olika länder och kulturer och med olika social bakgrund.

Begreppet »invandrare« är också problematiskt och det är inte alltid klart vad som menas med det. Ordet används i vardagsspråket för att beteckna alla personer med icke-svenskt ursprung. I själva verket associeras begreppet »invandrare« med marginalisering och lågstatus. Att vara invandrare är i en mening att vara icke-svensk, i en djupare mening är det att vara ingen. När ordet »invandrare« förekommer i denna text hänför det sig till dem som bor stadigvarande i Sverige med annan etnisk härkomst än den svenska.

1. Se t.ex. Unni Wikan, *En fråga om heder*, Stockholm 2004; Astrid Schlytter, *Rätten att själv få välja. Arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*, Lund 2004.

En bild av »invandrarflickors« utsatta situation

Många ungdomar i familjer med utländsk bakgrund kan uppleva att de lever med två olika kulturer som inte överensstämmer.² Detta kulturmöte kan i sin tur leda till att många invandrarungdomar – framför allt flickor – tvingas leva ett dubbelliv. Även många pojkar med invandrarbakgrund kan känna sig pressade av föräldrarnas krav som kan avvika från samhällets förväntningar. Upplevelser av den sociala exkluderingen och diskrimineringen kan också försvåra ungdomarnas situation. Unga invandrare med ett pressat dubbelliv, där vissa normer gäller inom familjen och andra exempelvis i skolan, har en svår och komplicerad situation i samhället. Konflikter mellan föräldrar och ungdomar – framför allt flickor – kan fördjupa detta dubbelliv och försvåra ungdomarnas integration. Härvid kan lojalitetskonflikter uppstå, det vill säga att ungdomarna tvingas välja mellan familjen och samhället. Den sociala exkludering och diskriminering som många unga invandrare upplever kan leda till att somliga ungdomar väljer att ställa sig utanför både samhällets och familjens normer. Utanförskapet kan på så sätt intensifieras vilket skapar ytterligare marginalisering.³ Samhällets stämpling och stigmatisering av unga invandrare kan leda till att de får en negativ bild av sig själva och/eller av samhället och därmed kan känslan av marginalisering förstärkas.

I detta sammanhang kan flickornas villkor vara betydligt sämre än pojkarnas. Aktuella undersökningar tyder på att väsentligt fler unga flickor än man tidigare trott är utsatta för så kallat hedersrelaterat våld och hot. Länsstyrelsernas undersökning av det »hedersrelaterade våldet« i landet ger en skakande bild av många invandrarflickors utsatta situation. Undersökningen tyder på att drygt 1500 invandrarflickor under 2001–2003 har varit utsatta för »hedersrelaterat våld«. Bara i Stockholm, Göteborg och Östergötland lever över 650 unga flickor i den svåra situationen att de är hotade eller misshandlade av sina familjer.⁴ Mörkertalet antas vara högt.

2. Se t.ex. Nihad Bunar, *Ungdom, flyktingskap, identitet*, Växjö 1998; Maria Borgström, *Att vara mitt emellan. Hur spanskamerikanska ungdomar i Sverige kan uppfatta villkoren för sin sociokulturella identitetsutveckling*, Stockholm 1998; *Ungdom, kulturmöten, identitet*, red. Nader Ahmadi, Stockholm 1998.

3. Masoud Kamali, *Varken familjen eller samhället*, Stockholm 1999.

4. *Nationell rapport från länsstyrelserna om skyddat boende mm för flickor och unga kvinnor som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld*, Länsstyrelserna i Stockholm, Västra Götaland och Östergötland, Stockholm 2004. Undersökningen fick dock kritik. Exempelvis var enkät-

Dessutom kan denna typ av våld innebära större faror för flickor som vill söka kontakt med myndigheter och organisationer. Dessvärre tas många gånger inte dessa unga flickors utsagor på allvar. Under 2001 var det 103 stycken flickor under 18 år som tog kontakt med socialtjänsten och bara 4 procent av dem fick hjälp med skyddat boende. I många fall anser socialtjänsten inte att flickans ord räcker för en polisanmälan. Många flickor avbryter därför kontakten med myndigheterna, vilket kan leda till isolering och maktlöshet.⁵ Det är heller inte ovanligt att myndigheterna bemöter invandrarflickor utifrån sin missriktade tolerans och »respekt« för kulturella särdrag⁶, och/eller rädsla för att kallas för »rasister« av invandrarföräldrar. Allt detta kan hindra flickorna från att få hjälp. Myndigheterna bortförklarar en faktisk misshandelsituation med hänvisning till familjens starka patriarkala kultur.⁷ Flickan får därför inte adekvat hjälp att komma ur denna situation. Än värre är det för flickor och kvinnor som vågar utmana den patriarkala hederskulturen. De kan frukta att möta samma öde som Fadime Sahindal.

Men flickornas utsatthet inom många invandrarfamiljer är mycket mer omfattande och komplicerad och utgörs inte enbart av det så kallade hedersrelaterade våldet.⁸ Min undersökning av iranska familjer i Sverige tyder på stora förändringar i maktstrukturen inom invandrarfamiljerna, vilket ofta leder till intensifierade konflikter. Kvinnor och unga flickor har dessutom en mer positiv attityd till det nya landet än många av männen. Undersökningen visar också att iranska män – jämfört med iranska kvinnor – tenderar att vara strängare gällande flickornas sexualliv.⁹

Generationskonflikter och kulturella skillnader mellan yngre och äldre invandrare kan ibland vara mer omfattande än kulturskillnader mel-

frågorna inte konsekventa genom hela undersökningen och därmed kan det bli svårt att tolka resultatet och dra några generella slutsatser. Länsstyrelsernas fokus ligger alltså på olika aspekter. Medan vissa lägger tyngdpunkten på ojämlikheten i könsrelationer betonar andra bostadssegregationen och situationen på arbetsmarknaden. En djupintervjuundersökning kan därför vara mycket relevant för att öka förståelsen för hederskulturens betydelse för unga flickors och pojkars situation.

5. Ibid.

6. Paulina de los Reyes, *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*, Norrköping 2003.

7. Ibid.

8. Ibid.

9. Mehrdad Darvishpour, *Invandrankvinnor som bryter mönstret. Hur maktförskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen*, Malmö 2004.

lan en yngre generation invandrare och den etniska majoritetens kultur. En undersökning av Charles Westin om ungdomar med olika ursprung visar att ålder och kön har mycket stor betydelse som förklaring till identitetsuppfattning, välbefinnande och vilja att integreras.¹⁰ Även Aleksandra Ålunds undersökning om »multikultiungdom« tyder på en rad spänningsförhållanden mellan individen och den etniska gruppen, som är betydligt intensivare bland ungdomar. Därför är identifikationen med den egna etniska tillhörigheten ingen självklarhet.¹¹ Även en studie om iranska familjer i Frankrike tyder på att i många iranska familjer tenderar männen att leva i gårdagen, kvinnorna i nuet och barnen i framtiden.¹²

Trycket från familjemedlemmarnas olika upplevelser i Sverige leder till att familjen mister sin enhet. Därför är det inte längre meningsfullt att studera familjen, utan man bör se hur familjens enskilda medlemmar hanterar sin nya situation utifrån sina olika upplevelser.

Frågan är emellertid om ett dubbelliv mellan två kulturer hotar unga invandrades integration och leder till en dubbel marginalisering eller om det överbryggar konflikter och skapar en ny identitet som påverkar bilden av ett mångkulturellt Sverige. Det är intressant att studera hur synen på könsroller påverkar kraven och förväntningarna även på pojkar och vilken betydelse det har för generationskonflikter mellan invandrade ungdomar och deras föräldrar. Vilket stöd upplever de att de får från samhällets sida vid konflikter med föräldrarna? Min ambition är att utifrån tidigare empiriska undersökningar se vilka teoretiska resonemang som bäst kan förklara både de partikulära och universella aspekterna av konflikter mellan unga flickor och deras föräldrar inom invandrarfamiljer.

Några teoretiska ansatser om orsaker till »invandrarflickors« utsatta situation

Mordet på Fadime Sahindal har illustrerat hur invandrarflickor kan utgöra en av de mest utsatta grupperna i samhället och att deras situation

10. Charles Westin, »Young people of migrant origin in Sweden«, *IMR*, nr 4, 2003, s. 987–1010.

11. Aleksandra Ålund, *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*, Lund 1997.

12. Vida Nassehi-Behnam, »Iranian immigrants in France«, *Iranian Refugees and Exiles Since Khomeini*, red. Asghar Fahti, Costa Mesa, CA 1991, s. 102–118.

behöver studeras djupgående. Å andra sidan tycks allt fler forskare reducera problematiken till en kulturkonflikt mellan skilda normer.

Unni Wikan menar att mordet på Fadime kan förstås utifrån den kulturella kontext som hennes familj befinner sig i. Wikan avvisar idén om att hederskultur skulle kunna reduceras till ett strukturellt eller globalt kvinnoförtryck.¹³ Hederskultur som fenomen är mest förekommande i länderna runt Medelhavet och kan inte, som ofta hävdas, sägas vara typiskt för islam. Heder upprätthålls främst genom att män kontrollerar sina kvinnliga släktingars sexualitet och ser till att de är kyska. Med andra ord handlar det om männens kollektiva rättigheter till kontroll över kvinnors sexualitet. Det är viktigt att hålla hedern fläckfri eftersom en familjemedlems heder påverkar hela släkten. Även mäns sexualitet kontrolleras, men det är ändå kvinnor som kopplas till skammen och det är deras kyskhets som måste bevaras. Att bryta mot hedersnormer och -regler leder ofta till att kvinnan förlorar sitt sociala anseende. Detta kan förklara varför många kvinnor väljer att underkasta sig männens vilja om hedersnormer. Brott mot dessa kan i extrema fall leda till mord då hedern blivit så allvarligt skadad att den inte kan återupprättas på något annat sätt. Hedersmord är ofta planerade och genomförs ibland av flera gärningsmän, och det kan drabba både kvinnor och män. Det kan därför ses som ett »rationellt« och genomtänkt val i syfte att återupprätta hedern. Wikan menar att hederslogiken innebär att det är kvinnans kyskhets som måste bevaras; männen blir mördade om de vanhedrat en kvinna, vilket saknar motsvarighet i samtida svensk kultur.¹⁴

På så sätt förklaras de mer intensifierade konflikterna inom många invandrarfamiljer ofta med deras kulturella bakgrunder. »Hederskultur« kan således tolkas som en deterministisk struktur som »indoktrinerar« individerna i detta system. Men begreppet »hedersrelaterat våld« är problematiskt och det är inte alltid klart vad som menas. Man kan inte bortse från att »heder« är ett komplext begrepp som kan ha olika innebörd för olika individer. Dessutom förekommer kontrollen av den kvinnliga sexualiteten inte enbart i form av hederskulturer, utan det är ett fenomen som existerar i de flesta länder men tar sig olika uttryck. Jag menar att det kan

13. Wikan, s. 9–22, 80.

14. Ibid.

vara problematiskt att enkelt avgöra vilken sorts kontroll över kvinnors sexualitet som kan relateras till hederskultur, och vilken som kan placeras inom männens allmänna kontroll över kvinnors sexualitet. Detta synsätt riskerar att ge en enhetlig bild av »invandrarfamiljer« som i själva verket är ett resultat av den etniska majoritetens sociala konstruktion.

Man kan inte bortse från att kultur är ett »kollektivt medvetande« (gemensamma kunskaper, erfarenheter och värderingar) som människor skapar genom att på olika sätt kommunicera med varandra. Men förutom den gemensamma kulturen finns också en sorts individuella värderingar samt grupper med subkultur och motkultur. Allt fler forskare har börjat överge föreställningen om kultur som en sammanhängande, enhetlig och homogen helhet som kan användas för att definiera etniska skillnader.¹⁵ Denna föreställning har sina rötter i den kulturessentialistiska traditionen som betraktar kultur som ett statiskt fenomen, format av individens etniska bakgrund. Enligt detta synsätt har alla människor som kommer från ett visst land eller en viss etnisk grupp gemensamma värderingar. Idag betonar man alltmer kultur som ett fält av dynamisk social handling som samtidigt är både kontextbundet och globalt. Den ökade graden av global migration samt den kulturella globaliseringen av många etniska grupper har lett till en separation mellan kultur och dess geografiska ursprung. Detta trots att kulturens sociala sammanhang ibland är lokalt. Dessutom är kultur inget oföränderligt fenomen utan ett ständigt växelspel mellan olika individer eller grupper. Kontakter med den nya världen, nya upplevelser och kunskaper, nya normer och värderingar och så vidare påverkar tänkesätt och attityder. Detta innebär inte att det sociala och kulturella arvet inte påverkar attityden – och denna påverkan kan i många fall leda till ett kulturmöte med nya värderingar. Men problemet med teorin om kulturella särdrag som förklaring till »hedersvåld« är att den baseras på en statisk kulturuppfattning och att den ger en deterministisk bild av människors föreställningar. Den bortser från att individen reflekterar kring nya situationer och kan ändra eller bryta mot gamla normer, speciellt om man inte har någon nytta av dessa.

Man kan inte förneka att vissa speciella kulturella mönster kan påverka relationen mellan unga och föräldrar inom många invandrarfamiljer.

15. Se t.ex. Ulf Hannerz, *Över gränser*, Stockholm 1983.

Problemet med den förklaringsmodell som utgår från kulturella särdrag är att den bortser ifrån en mängd sociologiska och även individuella faktorer – såsom familjens socioekonomiska bakgrund och uppväxtmiljö, föräldrarnas respektive ungdomarnas position i det nya landet, vistelse-tiden, sociala nätverk och interaktion med omgivningen – vilka kan påverka konflikter och konflikthantering mellan unga invandrare och deras föräldrar.

Till skillnad från det ovannämnda perspektivet förklarar vissa forskare det »hedersrelaterade våldet« mot invandrarflickor enbart utifrån ett generellt könsperspektiv. Maud Eduards betonar exempelvis att när hedersrelaterat våld benämns som ett särskilt våld som är annorlunda än annat våld mot kvinnor, bäddar man för idén om att dagens samhälle i Sverige kan uppfattas som jämställt.¹⁶ Om vi istället ser det som en gradskillnad blir det svårare att konstruera »den andre« som patriarkal och »oss« som jämställda. Och Åsa Eldén anser att »hedersrelaterat våld« bör inkluderas i »mäns våld mot kvinnor«.¹⁷ Hon menar att i realiteten har »mäns våld mot kvinnor« avsett vita, heterosexuella kvinnor med svensk bakgrund. »De andra« kvinnorna har däremot sorterats in i kategorin »särskilt kvinnovåld«. Istället tolkar hon hedersvåldet som en del av ett strukturellt förtryck mot kvinnor där mäns våld mot kvinnor är ett av de sätt som det tar sig uttryck. Eldén menar vidare att mäns våldshandlingar mot kvinnor (oavsett mannens ursprungsland) måste förstås i sin kontext. Detta gäller även våld som inte är hedersrelaterat.¹⁸ Eldén menar att under senare år, då våld mellan invandrade makar kommit i fokus, är migration, segregation och socialt utanförskap faktorer som anses leda till konsekvenser för hela familjen inklusive kvinnan. Denna förklaring bortser ifrån den generella underordning som kvinnor har gentemot män, påpekar Eldén. Detta våld förstås också med en skillnadslogik där »icke-svenskt« våld och dess orsaker förklaras av exempelvis migrationen. Genom att förlägga våldet utanför »vår kultur« blir kontrasten större och »vår kultur« anses ännu mer jämställd. Denna kontrastering gör att »he-

16. Maud Eduards, »September 11 and male violence«, *NIKK-magasin*, nr 3, 2002, s. 25–28.

17. Åsa Eldén, *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*, Uppsala 2003.

18. *Ibid.*, s. 60ff.

dersmord« blir en konsekvens av »deras kultur« och inte en del av »vår kultur«. ¹⁹

Men frågan är om ett sådant perspektiv inte reducerar problematiken till ett universellt fenomen och därigenom bortser från de hårda omständigheter som »hederskultur« kan innebära för kvinnor. Ett sådant synsätt kan leda till att man bortser från att många invandrarflickor har större svårigheter och betydligt sämre position än svenska kvinnor och flickor, vilket kan vara ett resultat av en hårdare patriarkal miljö inom en del invandrarfamiljer. Man kan inte förneka att »hedersvåld« är en specifik form av våld mot kvinnor som legitimeras av vissa kulturella mönster – en kollektiv handling där män bestraffar kvinnor som vågar frigöra sig och bestämma över sin sexualitet och sin kropp. Det är en kollektiv handling i den bemärkelsen att andra män stödjer maken, brodern eller fadern som använder våld i syfte att köpa tillbaka sin heder. Det är ett traditionellt kulturellt arv från ett förmodernt samhälle som lyckats överleva även inom det moderna Sverige.

Det finns även andra forskare som i sin kritik mot den kulturellt betingade förklaringsmodellen betonar vikten av den normalt sämre socioekonomiska bakgrunden inom invandrarfamiljer och dess betydelse för konflikter mellan ungdomar och deras föräldrar. ²⁰ Andra undersökningar visar också att män med låg inkomst har mindre möjligheter att uppfylla sina plikter som familjeöverhuvud än män från medelklassen. Därför blir de inte accepterade av sina fruar som familjeöverhuvuden. När ett sådant erkännande saknas använder män i sin tur våld för att kontrollera sina fruar. ²¹ Kvinnomisshandel är med andra ord delvis en klassfråga, och är därför vanligare bland invandrare som har sämre socioekonomiska villkor. ²² Vissa forskare menar att maktlöshet och marginalisering ökar risken för att män använder våld. Anledningen till att mäns våld mot kvinnor är vanligare bland lägre klasser är att de saknar andra

19. Ibid., s. 82ff.

20. Masoud Kamali, »Media, experter och rasismen«, *Debatten om hedersmord – Feminism eller rasism*, red. Stieg Larsson & Cecilia Englund, Stockholm 2004, s. 21–33.

21. *Physical Violence in American Families*, red. Murray A. Straus & Richard J. Gelles, New Brunswick, NJ 1990.

22. Berit Andersson & Magnus Lundberg, *Våld mot invandrar kvinnor. Kvinnors berättelser och socialtjänstens strategier*, Lund 2000.

maktmedel för att behålla sin dominanta position över kvinnor.²³ Man menar att frustrationen över att leva i underklassmiljö – med begränsade möjligheter och socioekonomiska svårigheter – samt föreställningen om maskulinitet som makt gör att vissa män i underklassen använder mer våld. En undersökning om våld mot invandrankvinnor visar att män använder våld för att kompensera sina misslyckanden i det offentliga livet genom att utöva det på det enda återstående handlingsfältet, nämligen inom familjen. Författarna menar vidare att våldet på så sätt i vissa fall kan relateras till konfliktsituationen snarare än ses som en systematisk maktutövning.²⁴ Våldet kan ofta trappas upp när män riskerar att mista sin familj, vilket även min undersökning bekräftar.²⁵

Masoud Kamali hävdar också att socialtjänsten alltid ställer sig på barnens sida, vilket leder till hjälplöshet hos föräldrarna. Han menar att detta är en bidragande orsak till varför konflikten bör hållas inom familjen, då konflikten ofta stegras när skola och socialtjänst blandas in, vilket i sin tur kan utmytna i våld.²⁶ Kamalis slutsats skiljer sig dock från andra forskningsresultat, som snarare visar att de unga flickorna har svårigheter att bli trodda och att sedan få adekvat hjälp av socialtjänsten eller andra myndigheter.²⁷

Att invandrare har svårare att komma in på arbetsmarknaden på grund av bl.a. diskriminering är ett faktum som alltfler integrationsutredningar bekräftar.²⁸ Att många invandrare upplever att de behandlas som andra klassens medborgare, som inte får något jobb och bara blir godkända som hyresgäster i ghettoliknande områden, skapar problem även inom familjen. Jag menar att diskriminering förstärker patriarkatet, och att människor kan bli mer förtryckande när de själva utsätts för förtryck. Jag betonar också att integration och bättre socioekonomiska villkor underlättar omständigheterna för en mer demokratisk och jämställd

23. Se även Thomas Johansson, *Det första könet? Mansforskning som reflexivt projekt*, Lund 2000; Robert William Connell, *Masculinities*, Berkeley 1995.

24. Andersson & Lundberg.

25. Darvishpour.

26. Kamali, »Media, experter och rasismen«, s. 29.

27. Se t.ex. *Rätten till sitt eget liv. Behovet av skyddat boende för flickor i patriarkala familjer*, Rapport från Länsstyrelsen Stockholm 2002:13, Stockholm 2003.

28. Masoud Kamali, *Sverige inifrån: Röster om etnisk diskriminering*, Rapport från utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2005:69.

relation inom invandrarfamiljer, vilket även min tidigare undersökning bekräftar.²⁹ Problemet är att klassperspektivet likaväl som det kulturella perspektivet saknar en genusdimension i analyser av konflikter mellan ungdomar och föräldrar inom invandrarfamiljer. Ett sådant synsätt kan leda till att man bortser från att många invandrarkvinnor och invandrarflickor har större svårigheter och betydligt sämre position än många män och unga pojkar, vilket kan vara ett resultat av en hårdare genusordning inom en del invandrarfamiljer. Jag menar även att en integrationspolicy som är blind för jämställdhet och saknar genusperspektiv inte är särskilt gynnsam för invandrarflickor och -kvinnor. Det är framför allt dessa gruppers maktresurser som bör förstärkas för att motverka deras utsatta situation.

Jag hävdar att det finns möjlighet att utifrån en tredje ståndpunkt studera de universella och partikulära aspekterna av konflikter mellan unga invandrare – framför allt flickor – och deras föräldrar. Frågan är om ett intersektionellt perspektiv,³⁰ som synliggör hur relationer av överordning och underordning artikuleras i skilda historiska och rumsliga sammanhang och belyser hur olika maktordningar samverkar med varandra, kan ge bättre förutsättningar för att studera generations- och genuskonflikter mellan ungdomar och föräldrar inom invandrarfamiljer.

En intersektionell analys av generationskonflikter inom »invandrarfamiljer« i Sverige

Bilden av invandrarkvinnor och invandrarflickor som passiva offer för sin kultur och sin omgivning försvårar förståelsen av deras maktresurser och möjligheter till maktutövning. Denna stereotyp är speciellt vanlig när det gäller muslimska kvinnors familjeliv i Sverige. I takt med att rasismen och etnocentrismen utvecklats i väst har attityden till muslimer blivit mer negativ, särskilt under de senaste decennierna. Den »muslimska kvinnan«

29. Darvishpour.

30. För en djupare diskussion om begreppet se Paulina de los Reyes & Diana Mulinari, *Intersektionalitet*, Malmö 2004. Enligt min uppfattning är intersektionalitet ett antirasistiskt feministiskt perspektiv som studerar människors handlingar framför allt utifrån ett maktperspektiv. Se även Diana Mulinari, »Teorier för en antirasistisk feminism – dialoger«, *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*, red. Diana Mulinari, Kerstin Sandell & Eva Schömer, Lund 2003.

har beskrivits som undergiven, förtryckt och på efterkälken.³¹ I det västerländska perspektivet har majoritetssamhället till uppgift att »befria« de förtryckta muslimska kvinnorna.

För det första är denna syn etnocentrisk och förenklad. Allt fler forskare påpekar att den universella bilden av »tredje världens kvinna« och framför allt av den »muslimska kvinnan« har konstruerats genom att man betonat könsskillnaderna och könssegregationen i tredje världen och jämfört den med Väst, där kvinnan förmodas vara sekulär, frigjord och ha kontroll över sitt eget liv. Ett sådant synsätt kan bidra till ytterligare marginalisering av kvinnor från tredje världen. Man glömmer bort att även svenska och andra västerländska kvinnor fortfarande är förtryckta på olika sätt. Alla kvinnor som kommer från tredje världen eller från islamiska länder är dessutom inte passiva och okunniga.³² Detta synsätt leder också till en schablonartad bild av invandarmän som enbart förtryckande. Aylin Akpınar visar i sin undersökning att i turkiska familjer i Sverige har kvinnor och män sina egna maktcentra.³³ Även Kirsten Lauritsen argumenterar på samma sätt i sin studie av iranska flyktingfamiljer i Norge och varnar för att en ensidig uppfattning om iranska mäns makt över kvinnor och barn kan leda till att man underskattar kvinnan som aktör.³⁴

För det andra innebär detta synsätt att man glömmer bort att invandrarkvinnor och invandarmän från samma land inte utgör någon homogen grupp. Deras synsätt på könsrelationen hör samman med deras klasstillhörighet, kulturella bakgrund, utbildning och ställning i samhället. Inom en del invandrarfamiljer – liksom inom en del svenska familjer – finns bättre förutsättningar för en jämställd relation än i andra. Detta kan vara en av de viktigaste anledningarna till att vissa invandrarfamiljer kan klara familjekriser och konflikter på ett konstruktivt sätt och leva lyckligt.³⁵

31. Se t.ex. Chandra Talpade Mohanty, *Feminism Without Borders. Decolonising Theory, Practicing Solidarity*, Durham & London 2003; Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, London 1998, s. 26.

32. Mohanty; Loomba.

33. Aylin Akpınar, *Male's Honour and Female's Shame: Gender and Ethnic Identity Construction among Turkish Divorcees in the Migration Context*, Uppsala 1998.

34. Kirsten Lauritsen, *Ekteskapet som arena for endring*, Trondheim 1996, s. 30.

35. Darvishpour.

För det tredje leder denna stereotyp om invandrarkvinnor och invandrarflickor som förtryckta, passiva, okunniga och isolerade, till att man oftast fokuserar på deras »problem« och sällan på deras möjligheter och handlingsförmåga. I motsats till dessa bilder av invandrarkvinnor och flickor vill jag betona att invandring till Sverige – särskilt från samhällen med starka patriarkala drag – lett till en dramatisk ökning av maktresurserna hos många invandrarkvinnor och -ungdomar. Detta har i sin tur lett till intensifierade intressemotsättningar å ena sidan mellan många invandrade män och kvinnor, å andra sidan mellan föräldrar och barn, vilket lett till allt fler öppna konflikter inom invandrarfamiljer. På så sätt kan den höga skilsmässofrekvensen och andelen familjekonflikter bland många invandrargrupper vara ett resultat av att kvinnorna och den unga generationen i det nya landet fått möjligheten att ifrågasätta männens och faderns överordning.³⁶

Det verkar alltså finnas en klyfta i Sverige mellan de forskare som har inriktat sig på kvinnsituationen bland invandrarfamiljer och de forskare som ifrågasätter eurocentristiska och rasistiska diskurser i etniska relationer genom att problematisera det kulturessentialistiska perspektivet. Enligt min mening är det ofattbart hur man kan problematisera den ojämna fördelningen av maktresurser i etniska relationer medan man kan ignorera – eller till och med legitimera – den i könsrelationer och vice versa. Jag menar snarare att man kan – och bör – kombinera de två aspekterna, vilket ger en bättre utgångspunkt för en analys av de samhällsproblem som berör genus och etniska relationer. Jag anser dessutom att ett universellt perspektiv även kan vara värdefullt för en analys av specifika frågor såsom konflikter mellan föräldrar och ungdomar med utländsk bakgrund i Sverige. Jag avvisar synen på etnicitet som kulturbetingat fenomen.

I samhällsvetenskapliga studier har man hittat cirka 300 olika definitioner av kultur, vilket tyder på att begreppet är problematiskt och i stor utsträckning bygger på konstruktioner.³⁷ Men etniska relationer utgör – i likhet med klass- och könsrelationer – en del av den samhällsstratifiering som bygger på en hierarkisk maktrelation och som existerar som faktiska förhållanden i dagens samhälle. Jag anser därför att ett intersektionalis-

36. Ibid.

37. Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, London 1993. Svensk utgåva: *Etnicitet och nationalism*, Nora 1998.

tiskt perspektiv som utgår från ett mångdimensionellt synsätt och kombinerar olika dimensioner, som klass, kön, etnicitet, generation etc., ger en god utgångspunkt för en analys av maktrelationer och konflikter kring frågor som rör generations- och genuskonflikter inom etniska minoriteter i Sverige. Detta innebär att man måste uppmärksamma de olika former av maktrelationer som samverkar och ibland kolliderar med varandra. Därför blir en analys av konflikter mellan ungdomar och föräldrar inom »invandrarfamiljer« som inte tar hänsyn till dessa maktasymmetrier och deras inverkan på varandra inte effektiv. Som Nina Lykke betonar betyder detta dock inte att alla ovannämnda dimensioner alltid har lika stor betydelse för analysen av ett specifikt fenomen. Istället handlar det om att välja ut adekvata kategorier och motivera dessa i förhållande till analysens kontext.³⁸ För en analys av relationer mellan ungdomar och deras föräldrar inom invandrarfamiljer är enligt min uppfattning etnicitetens samverkan med generationer och genus en av de maktasymmetrier som är strategiskt viktig att hålla fast vid. Därmed blir begrepp som »förhandling«, »makt« och »konflikt« centrala.

Med makt menas möjlighet att påverka och åstadkomma ett avsett resultat. Makt baseras ibland på negativa sanktioner. I detta sammanhang brukar tystnad ofta tolkas som ett tecken på passivitet och vanmakt. Men den sammankopplingen är inte nödvändig. Makt kan också ses som en ömsesidig bytesrelation. Utbyte och samarbete kan ge två parter makt över varandra. En konflikt kan aktualiseras om samarbetsstrategin inte längre tillfredsställer en av parterna. Grunden för en maktrelation är någon typ av beroendesituation: ju mer beroende man är, desto mindre makt har man – och ju fler alternativ man kan skaffa sig, desto mindre beroende är man.

Frågan är under vilka omständigheter intressekonflikter och missnöje kan leda till öppna konflikter. Exempelvis döljer många kvinnor och unga flickor sin underordning, därför att de fruktar konsekvensen av en konfrontation med den nakna makten. Under sådana omständigheter har den svaga parten en rationell anledning att reagera mot inskränkningen av sina rättigheter endast om det finns rimliga möjligheter att

38. Nina Lykke, »Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen«, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1, 2003, s. 47–56.

förändra maktrelationen. I annat fall är det rationellt att acceptera situationen. Därför betonar Walter Korpi att frånvaron av protester och öppna konflikter inte säger hela sanningen om huruvida man är nöjd eller missnöjd. Maktrelationen stabiliseras och permanentas så länge de maktlösa sänker sin anspråksnivå och accepterar det rådande förhållandet. Endast när man är missnöjd och har makt kan man ändra situationen.³⁹ Man kan hävda att man är lycklig inom en familj och tillfredsställd om maktstrukturen är sådan som man önskar sig. Problemet rörande vem som har mest makt och det avgörande inflytandet uppkommer främst när familjemedlemmar har olika åsikter. Ju oftare familjemedlemmar har olika uppfattningar och alla försöker handla utifrån sin åsikt, desto oftare förekommer öppna konflikter. Familjerelationens stabilitet beror i stor utsträckning på hur denna situation klaras upp.

Enligt aktuell familjeforskning kan familjen ses som en organisation som består av individer med delvis skilda mål och intressen.⁴⁰ Familjens vardag består av ett stort antal förhandlingar, beslut och avgöranden som rör makarna och barnen. Liksom besluten i större samhälleliga sammanhang kan dessa familjers många beslut fattas under enighet eller under varierande grad av konflikt. Sammanfattningsvis kan man säga att i analyser av konflikter inom familjen måste man fokusera på maktfördelningen inom enskilda familjer, istället för att analysera enbart de strukturella maktresurserna mellan makarna eller mellan föräldrar och ungdomar. Utifrån detta perspektiv kan vi förstå varför patriarkala relationer i vissa familjer kan vara stabila, medan de i andra är grunden för familjens instabilitet. På samma sätt kan också förklaras varför kvinnors och unga flickors ökade maktresurser höjer sannolikheten för familjekonflikter i vissa familjer, medan de i andra kan vara grunden för en jämställd och stabil relation.

Generellt sett pågår en generationskonflikt mellan ungdomar och föräldrar oavsett etnisk bakgrund. Generationskonflikter inom familjer är delvis ett resultat av ungdomars frigörelseprocess från sina föräldrar. Ungdomar med invandrarbakgrund är ofta mer motiverade än svenska jämnåriga att frigöra sig och har dessutom bättre förutsättningar än sina

39. Walter Korpi, »Maktens isberg under ytan«, *Maktbegreppet*, red. Olof Petersson, Stockholm 1987, s. 83–117, här s. 85f.

40. Darvishpour.

föräldrar att påskynda integrationsprocessen medan många invandrarföräldrar är skeptiska till att deras barn »försvenskas«, vilket i sin tur kan leda till konflikter inom familjen. Den sorts konflikter som ofta uppstår i familjer med barn i vissa åldrar kan alltså intensifieras mellan föräldrar och ungdomar inom många invandrarfamiljer, där föräldrarna förmedlar mer traditionella och strängare normer än vad majoritetssamhällets moderna regler och normer gör. Jag anser att ungdomarnas utsatta situation inom invandrarfamiljer bland annat är ett resultat av konfrontationen mellan moderna och traditionella kulturer. Det är alltså inte fråga om ett kulturmöte mellan svenskar och invandrare som många påstår, utan ett kulturmöte mellan moderna och traditionella kulturer, mellan jämställda och patriarkala värderingar.⁴¹

Att studera invandrarfamiljernas socioekonomiska bakgrund, deras kulturella värderingar, nuvarande status och maktresurser i samhället och inom familjen, deras upplevelser av invandringen efter vistelse i Sverige, familjemedlemmarnas skilda intressen och samspelet mellan dem – allt detta kan ge en betydligt mer levande och verklig bild av de intensifierade konflikterna mellan moderna och traditionella värderingar inom många invandrargrupper än de som framstår genom att enbart kulturella normer i deras ursprungsland belyses.

En studie i Danmark⁴² lyfter fram just de brytningar mellan tradition och modernitet som sker hos många unga kvinnor i diaspora. Den stora frågan är hur upplevelsen av diskriminering i det nya landet, globaliseringen samt en samverkan mellan olika dimensioner kan påverka brytningsprocessen. Här behövs ny komparativ forskning för att både teoretiskt och empiriskt utveckla tidigare forskningsresultat.

41. Vi bör ifrågasätta den kollektiva tillägnelse som leder till en dikotomi av relationen mellan »etniskt« och »svenskt« som verkar motsvara relationen mellan traditionellt och modernt. Detta synsätt bortser från skilda förutsättningar hos olika grupper och underskattar att etnicitet inte är något homogent fenomen. Familjelivet i storstäder, i motsats till på landet, präglas t.ex. mer av en individualistisk syn. Därför är en individualistisk livsstil generellt sett vanligare i storstäder än på landet. Klasstillhörigheten har också stor betydelse för synen på familjen. Studier pekar på att familjer i lägre klasser tenderar att ha en sammanhållning som präglas av en mer holistisk syn och betonar gruppens överordnade identitet snarare än individens. Familjer i de högre klasserna präglas däremot av en mer individualistisk syn och kännetecknas av att sammanhållningen undertrycker individernas självständighet och individualitet. Se t.ex. Ulla Björnberg & Anna-Karin Kollind, *Att leva själv tillsammans*, Malmö 2003, s. 30.

42. Yvonne Mørck, »Migration, kvinder og skønlitteratur: spændingsfeltet mellem hjemmet og hjem«, *Kvinder, køn og forskning*, nr 7:4, 1998, s. 84–93.

Min tidigare forskning visar att maktförskjutningen mellan män och kvinnor inom iranska familjer i Sverige ofta leder till intensifierade familjekonflikter. Undersökningen tyder på två mönster bland de familjer som *hålls ihop* och har en relativt stabil karaktär. Det ena är den *patriarkala familjen* där det finns stor skillnad mellan makarnas ekonomiska resurser till mannens fördel, medan kvinnans makt är begränsad. Därför förekommer sällan öppna konflikter; de hålls dolda eller så uttrycker kvinnor med traditionella värderingar att de känner sig »nöjda«. Det vill säga: så länge kvinnans maktresurser i dessa relationer är begränsade, är hennes krav på relationen låga – eller konflikten kan vara dold. Det andra familjemönstret är mer eller mindre *jämställda familjer*. Anledningen till att sådana relationer kan vara relativt stabila är att båda parter, framför allt kvinnan, är tillfredsställda med relationen. Jämställda eller semijämställda relationer förekom oftast bland de välutbildade par som var relativt integrerade i samhället och framför allt i de fall då kvinnan var psykiskt stark och hade stort inflytande i relationen samtidigt som mannen anpassade sig till den nya könsrollen. I dessa familjer finns betydligt bättre förutsättningar för en mer demokratisk relation mellan föräldrar och ungdomar. Att många invandrarkvinnors maktresurser har ökat i flera avseenden (inkomst, sysselsättning, utbildning, samt de normativa maktresurserna) innebär att deras krav på jämställdhet har ökat, vilket kan ha bidragit till en jämlikare relation i familjen.⁴³

Min undersökning tyder också på att två konfliktmönster utvecklas i och med invandring. Det ena är genuskonflikter i parrelationen, som är ett resultat av att invandrarkvinnor får nya möjligheter efter invandringen vilket förändrar maktrelationen mellan makarna. Å ena sidan ökar den nya situationen invandrarkvinnors självförtroende och möjliggör en utmaning av den traditionella rollfördelningen. Å andra sidan får många invandarmän uppleva statusförändringar som minskar deras makt i familjen. De försöker därför behålla sin dominans i familjelivet genom att bl.a. referera till gamla normer och regler som legitimerade den dåvarande relationen. Kvinnorna, som har fått bättre positioner än vad de hade i hemlandet, kräver stora förändringar i familjens liv och har större krav på livet i allmänhet. Denna maktförskjutning kan leda till intensifierade

43. Darvishpour.

konflikter och ökar sannolikheten för instabilitet och separation inom familjen.

Det andra konfliktmönstret uppstår mellan invandrarföräldrar och deras barn. Medan den »första invandrgenerationen« ofta har svårigheter med anpassningen i den nya kulturen, påverkas barnen lättare av nya normer. Föräldrarnas position försvagas, vilket innebär att de får mindre makt över sina barn, medan barnen får en ny roll. Barnen för in den nya kulturen i hemmet och kan därmed bidra till socialisationen av sina föräldrar. Det nya samhällets normer och lagar som stödjer barnens rättigheter ökar barnens inflytande i deras förhandlingar med föräldrarna. När föräldrarna dessutom blir språkligt underordnade sina barn, bryts det traditionella familjemönstret och föräldrarnas roll måste omdefinieras.⁴⁴

Föräldrar som saknar kontakt med samhället, är arbetslösa, har låg utbildning och bor i segregerade områden, kan knappast fungera som bra förebilder för ungdomarnas integration. Dessa föräldrar blir mer beroende av sina ungdomar, eftersom ungdomarna snabbare än föräldrarna växer in i det nya landets regler och normer. Kontakten med omvärlden och omsorgen om familjens överlevnad i det nya landet sköts i många fall av barnen och kvinnorna.⁴⁵ Föräldrar som inte känner sig delaktiga i samhällslivet kan drabbas av en känsla av maktlöshet, vilket kan försvåra kulturmötet och öppna för konflikter mellan föräldrar och ungdomar. Dessutom kan spänningar mellan föräldrar och barn intensifieras när barnens möjlighet att utmana föräldrarna ökar just genom att de bidrar till föräldrarnas socialisation. Invandrabarn kan lätt bli »föräldrar till sina föräldrar«.

Risken för familjekonflikter kan öka ytterligare om könskonflikter därtill samverkar med generationskonflikter. Risken för konflikter mellan fäder och döttrar kan med andra ord vara stor inom många invandrarfamiljer, vilket kan motverka flickornas integration. Allt detta förändrar maktbalansen i familjerelationerna, vilket i sin tur innebär att när kontrollen över viktiga resurser förändras får också relationerna en annan form. De vars ställning försämras i den nya situationen kan dock tänkas föra fram den kulturella traditionen i ursprungslandet som ett argument

44. Ibid.

45. Birgitta Angel & Anders Hjern, *Att möta flyktingbarn och deras familjer*, Lund 1992.

för sin sak och därmed blir konflikten ännu mer akut. Under sådana omständigheter ökar sannolikheten för åsiktsskillnader i olika beslut och avgöranden.⁴⁶ Samtidigt pågår det hela tiden å ena sidan en ständig makt- och kulturkonflikt och å andra sidan ett kompromissande i relationen mellan mannen, kvinnan och barnen. Det konfliktmönster som finns bland invandrarfamiljer är delvis en intensifierad bild av vad som under lång tid har existerat även bland svenska familjer.

Tänkbara faktorer som kan påverka maktrelationer och konflikter mellan unga flickor och deras föräldrar är bland annat familjens socioekonomiska och kulturella bakgrund och uppväxtmiljö, föräldrarnas respektive ungdomarnas position i det nya landet, samt vistelsetiden. Det innebär att relationen mellan ungdomar och föräldrar inom invandrarfamiljer med modern bakgrund kan vara mer demokratiska. Men inom familjer som präglas av mer traditionella och patriarkala mönster kan familjeordningen illustreras med följande pyramid: mannen befinner sig i toppen, med den övergripande makten inom familjen. Kvinnan är underordnad mannen, medan sonen har en högre status än dottern. Yngre flickor befinner sig således längst ner i pyramiden. Man kan säga att inom patriarkala förhållanden är det faderns intressen som är grunden för familjens organisering, medan familjerelationen i demokratiska familjer normalt organiseras utifrån barnens bästa.

Invandringen har i många familjer lett till en utveckling där pyramiden – symbolen för den hierarkiska patriarkala familjeordningen – har vänts upp och ner. Många barn och kvinnor blir självständiga och ekonomiskt fria jämfört med deras situation i hemlandet. Men familjer som kommer från relativt moderna och urbana områden i sina hemländer kan, som nämnts ovan, lättare smälta in i jämställda normer än de som kommer från områden med starkt traditionsbundna levnadsmönster. Konflikten kan med andra ord vara djupare mellan föräldrar och döttrar inom familjer där föräldrarna lever efter mer traditionella och strängare normer än dem som samhällets moderna regler och normer förmedlar.

Barnuppfostran som grundar sig på dialog är en viktig förutsättning för en god relation mellan föräldrar och barn. I familjer där föräldrarna hittar balans mellan de egna värderingarna och det nya samhällets kan

46. Hannerz, s. 135.

barnen känna sig trygga och lära sig att plocka det bästa från båda kulturerna. I en trygg miljö, med stöd från sina föräldrar, kan ungdomar utveckla sin egen identitet med förankring både i sin egen etniska grupp och i majoritetssamhället. Alltså lär de sig att övergå från att leva *mellan* två världar till att leva *med* två världar. Familjer med stora maktresurser, som är väl integrerade i Sverige, kan ha bättre förutsättningar för att skapa en sådan demokratisk miljö för barnen.

Men många döttrar i invandrarfamiljer från tredje världen är dessvärre fyrdubbelt förtryckta. För det första tillhör många underklassen. De bor ofta med sina arbetslösa eller illa betalda föräldrar i segregerade områden, och har i genomsnitt sämre hälsa och mindre möjlighet till utbildning och ett kvalificerat liv jämfört med svenskar. För det andra är många av dem utsatta för etnisk diskriminering. De känner sig nedvärderade i mötet med den etniska majoriteten och upplever ett utanförskap. För det tredje är de som kvinnor förtryckta av patriarkatet som finns i hela samhället. Dessvärre upplever de ofta en hårdare patriarkal miljö på grund av föräldrarnas kulturella bagage, vilket i sin tur försvagar deras position och maktresurser. För det fjärde är många invandrarflickor, som barn och tillhörande den yngre generationen, drabbade av föräldrarnas auktoritet. När en del av dem trots allt vågar utmana den traditionella patriarkala kulturen, kan de möta sanktioner från sin omgivning. Många kan bli isolerade, leva i oro och känna sig fångna i sin ursprungskultur.⁴⁷

Genom att närmare studera ungdomars – och framför allt flickors – situation i en djupare undersökning kan man belysa hur deras villkor kan förbättras för att skapa förutsättningar för jämställda relationer inom invandrarfamiljer.

Avslutande reflektioner

Tidigare betonade forskare att den »andra generationens« invandrare, alltså de som har vuxit upp i det nya samhället, har betydligt lättare att bli integrerade än den första generationens invandrare. De behärskar språket

47. Som tidigare nämnts, kan även många invandrapojkar känna sig pressade av föräldrarnas krav samt av social exkludering och diskriminering. Många pojkar saknar också manliga förebilder och upplever en dubbel marginalisering. Ändå har de ofta – jämfört med flickor – bättre förutsättningar för förhandling inom familjen.

och känner till de givna normerna och värderingarna i samhället samt saknar föräldrarnas kulturella bagage, och detta underlättar deras förutsättningar för integration. Jag anser emellertid att många ungdomar i familjer med utländsk bakgrund kan uppleva social exkludering och diskriminering, vilket kan förstärka deras etniska identifikationer ytterligare och till och med skapa legitimitet för patriarkala värderingar. Med andra ord kan diskrimineringen förstärka patriarkala värderingar även bland unga invandrare. Föräldrar och samhällsstöd kan ha stor betydelse för invandrarungdomars övergång från att klämmas mellan två världar till att leva med och i två eller fler kulturer.

Uppenbarligen är det problematiskt att i förväg avgöra hur samhället kan hjälpa invandrarungdomar – framför allt flickor – att hävda sig, frigöra sig och bestämma över sin kropp och sitt öde. Situationen är paradoxal. Å ena sidan är dessa flickor en av de svagaste grupperna i samhället, med de mest begränsade maktresurserna. Å andra sidan, just på grund av deras unika roll och tack vare maktförskjutningen inom familjen, vågar de utmana föräldrarnas auktoritet.

Jag vill betona att såväl invandrarnas egna organisationer som samhället i stort måste ta kvinnornas – och inte minst flickornas – situation på allvar. Invandrarnas organisationer bör arbeta mer aktivt för jämställdhet och ha en tydlig kvinnorepresentation i sina styrelser. Sociala nätverk är en maktresurs. Därför bör man öka resurserna till kvinnojourer – men även stödjande manliga nätverk mot våld. Genom att sprida bilden av den goda manligheten kan många fäder och pojkar som saknar moderna manliga förebilder stärkas i sin demokratiska mansroll.⁴⁸

48. Medan den hegemoniska manligheten kännetecknas av ambivalens och självdestruktivitet, upptäcker den goda manligheten att patriarkatet vilar på lösa grunder. Den process som har lett till konstruktionen av den nye mannen har ofta kallats feminisering. Forskningen visar att förändringen från fadersrätt, grundad på kvinnoförtryck, till faderlighet i ett frivilligt föräldraskap är omskakande och dramatisk. I denna demokratiseringsprocess av intima relationer har kvinnor erhållit nya resurser, medan männen blivit mer sårbara och mindre auktoritära. Man kan hävda att män numera har blivit mer beroende av äktenskapet, eftersom skilsmässorna blir allt fler och det oftare är kvinnan som tar initiativ till en separation än mannen. Detta i sin tur pressar männen att anpassa sig till nya könsroller och mer jämställda attityder. Den nya grunduppfattningen om familjen leder till att mannen definieras alltmer som pappa, make och försörjare. Männen måste »emancipera sig» i familjelivet och ta större ansvar för barnens vård och hemmets skötsel. Mannens nya roll inom familjen är på väg att förändras från far till pappa. Man är far när man har barn, medan pappa är något som man blir. I begreppet pappa ingår också att man aktivt tar hand om barn. Kvinnornas förflyttning ut på arbetsmarknaden skapar

Samhället, å sin sida, kan bidragsvägen sätta press på organisationer som domineras av en stark patriarkal kultur och på så sätt stödja och aktivera kvinnorna. Detta kommer främst att påverka invandrarorganisationer som i många fall har mindre kvinnorepresentation. Skärpt lagstiftning mot könsbetingade brott – våld mot kvinnor i allmänhet och mot unga invandrankvinnor i synnerhet – stärker också unga kvinnors maktresurser. Även genom att motverka arrangerade äktenskap och avskaffa tvåårsregeln – som innebär att kvinnor i »importäktenskap« utvisas om de skiljer sig under de två första åren av vistelsen i Sverige – ökar invandrankvinnors valmöjligheter. Dessa är bara några av de nödvändiga steg som jag föreslår. En fördjupad forskning kring invandrarfamiljernas – och döttrarnas – situation kan säkerligen peka på andra åtgärder. En sak är dock säker. Vi alla, myndigheter, organisationer men också enskilda, måste samtidigt och gemensamt arbeta för att motverka segregation, diskriminering och utanförskap. Bara så kan vi öka döttrarnas – de invandrades och de inföddas – chans till ett mer jämställt liv.

Summary

'Immigrant girls' under quadruple repression? An intersectional analysis of generation conflicts among 'immigrants' in Sweden

A pressured double life between two cultures threatens the integration of "second-generation immigrants" in society. Conflicts between parents and girls can exacerbate this double life and render the situation of girls above all more difficult. Recent surveys suggest that many more young girls than previously believed are subject to violence and threats related to "honour". The point of the article is that, besides a shift of power in gender relations, to the advantage of women, there is also a shift of power between parents and children. The position of parents is weakened, which means that they have less power over their children, while the children acquire a new role. The children bring the new culture into the home and can thus contribute to the socialization of their parents. The norms and

också en öppning för mannens väg in i familjens centrum. Mannens roll är på väg att omvandlas från familjeförsörjare till familjemedarbetare. Denna typ av familj, som oftare förekommer bland högutbildade par, präglas av demokratiska förhållanden. Se Johansson, s. 53; Charlotte Hagström, *Man blir pappa: föräldraskap och maskulinitet i förändring*, Lund 1999.

laws of the new society, which support the rights of children, increase the children's influence in negotiations with the parents. Those whose position deteriorates in the new situation, however, may be envisaged to hold up the cultural tradition of the country of origin as an argument for their cause, and the conflict thereby becomes even more intense. The risk of family conflicts among immigrants further increases if gender conflicts coincide with generation conflicts. The risk of conflicts between fathers and daughters, in other words, can be very high in immigrant families. Many immigrant girls are quadruply repressed. Many belong to the underclass, they are exposed to ethnic discrimination, as women they are repressed by the patriarchy, and as children and members of the younger generation they are subject to the parents' authority. When some of them nevertheless dare to challenge the traditional patriarchal culture, they can encounter sanctions from the people around them. Many can become isolated and live in anxiety, feeling like prisoners in the harsh patriarchal culture. The situation is paradoxical. On the one hand these girls are one of the weakest groups with the most limited power resources in society. On the other hand, precisely because of their unique role and thanks to the shift of power within the family, they dare to challenge their parents' authority.

Referenser

- Akpinar, Aylin, *Male's Honour and Female's Shame: Gender and Ethnic Identity Construction among Turkish Divorcees in the Migration Context*, Sociologiska institutet, Uppsala universitet, Uppsala 1998
- Andersson, Berit & Lundberg, Magnus, *Våld mot invandrarkvinnor. Kvinnors berättelser och Socialtjänstens strategier*, Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University, Lund 2000
- Angel, Birgitta & Hjern, Anders, *Att möta flyktingbarn och deras familjer*, Studentlitteratur, Lund 1992
- Björnberg, Ulla & Kollind, Anna-Karin, *Att leva själv tillsammans*, Liber ekonomi, Malmö 2003
- Borgström, Maria, *Att vara mitt emellan. Hur spanskamerikanska ungdomar i Sverige kan uppfatta villkoren för sin sociokulturella identitetsutveckling*, Pedagogiska

- institutionen, Stockholms universitet, Stockholm 1998
- Bunar, Nihad, *Ungdom, flyktingskap, identitet*, Centrum för kulturforskning, Högskolan i Växjö, Växjö 1998
- Connell, Robert William, *Masculinities*, University of California Press, Berkeley 1995
- Darvishpour, Mehrdad, *Invandarkvinnor som bryter mönstret. Hur maktförskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen*, Liber, Malmö 2004
- Eduards, Maud, »September 11 and male violence«, *NIKK-magasin*, nr 3, 2002, s. 25–28
- Eldén, Åsa, *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2003
- Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London 1993 (svensk utgåva: *Etnicitet och nationalism*, Nya Doxa, Nora 1998)
- Hagström, Charlotte, *Man blir pappa: föräldraskap och maskulinitet i förändring*, Nordic Academic Press, Lund 1999
- Hannerz, Ulf, *Över gränser*, Liber, Stockholm 1993
- Johansson, Thomas, *Det första könet? Mansforskning som reflexivt projekt*, Studentlitteratur, Lund 2000
- Kamali, Masoud, »Media, experter och rasismen«, *Debatten om hedersmord – Feminism eller rasism*, red. Stieg Larsson & Cecilia Englund, Svartvitts förlag, Stockholm 2004, s. 21–33
- Kamali, Masoud, *Sverige inifrån: Röster om etnisk diskriminering*, Rapport från utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2005:69
- Kamali, Masoud, *Varken familjen eller samhället*, Carlssons, Stockholm 1999
- Korpi, Walter, »Maktens isberg under ytan«, *Maktbegreppet*, red. Olof Petersson, Carlssons, Stockholm 1987, s. 83–117
- Lauritsen, Kirsten, *Ekteskapet som arena for endring*, SINTEF IFIM, Trondheim 1996
- Loomba, Ania, *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London 1998
- Lykke, Nina, »Intersektionalitet– ett användbart begrepp för genusforskningen«, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1, 2003, s. 47–56
- Mohanty, Chandra Talpade, *Feminism Without Borders. Decolonising Theory, Practicing Solidarity*, Duke University Press, Durham & London 2003
- Mulinari, Diana, »Teorier för en antirasistisk feminism – dialoger«, *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*, red. Diana Mulinari, Kerstin Sandell & Eva Schömer, Studentlitteratur, Lund 2003
- Mørck, Yvonne, »Migration, kvinder og skønlitteratur: spændingsfeltet mellem

- hjemvé og hjem«, *Kvinder, køn og forskning*, nr 7:4, 1998, s. 84–93
- Nassehi-Behnam, Vida, »Iranian immigrants in France«, *Iranian Refugees and Exiles Since Khomeini*, red. Asghar Fathi, Mazda Publishers, Costa Mesa, CA 1991, s. 102–118
- Nationell rapport från länsstyrelserna om skyddat boende mm för flickor och unga kvinnor som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld*, Länsstyrelserna i Stockholm, Västra Götaland och Östergötland, Stockholm 2004
- Physical Violence in American Families*, red. Murray A. Straus & Richard J. Gelles, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ 1990
- de los Reyes, Paulina, *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*, Integrationsverket, Norrköping 2003
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana, *Intersektionalitet*, Liber, Malmö 2004
- Rätten till sitt eget liv. Behovet av skyddat boende för flickor i patriarkala familjer*, Rapport från Länsstyrelsen Stockholm 2002:13, Stockholm 2003
- Schlytter, Astrid, *Rätten att själv få välja – Arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*, Studentlitteratur, Lund 2004
- Ungdom, kulturmöten, identitet*, red. Nader Ahmadi, Liber, Stockholm 1998
- Westin, Charles, »Young People of Migrant Origin in Sweden«, *IMR*, vol. 37, nr. 4, 2003, s. 987–1010
- Wikan, Unni, *En fråga om heder*, Ordfront, Stockholm 2004
- Ålund, Aleksandra, *Multikultungdom. Kön, etnicitet, identitet*, Studentlitteratur, Lund 1997

TVÆRNATIONALE BEVÆGELSER BLANDT MUSLIMER I DANMARK

*Søren Chr. Lassen
& Kate Østergaard*

Indledning

Denne artikel vil sætte fokus på muslimske andengenerationsindvandrere i Danmark. Vi hævder i artiklen, at forskellige holdninger til integration blandt muslimer afspejles i nye former for religiøs organisering – *tværnationale bevægelser* – som har været tiltagende de sidste ca. ti år. Integration ses hermed i et aktørperspektiv – indvandreres og efterkommeres egne motivationer og holdninger til integration i Danmark. Forfatternes faglige udgangspunkt er dansk religionsvidenskab, og vi har valgt at tage de religiøst aktive og »vakte« yngre muslimer som udtryk for bredere tendenser blandt muslimer i Danmark. Der kan findes store uenigheder og stor intern splittelse i denne gruppe, men splittelsen finder sted på andre præmisser end forældregenerationens. Artiklen vil opstille kriterier for, hvordan man kan skelne mellem forskellige retninger af religiøse muslimer, og hvordan dette er forbundet med holdninger til integration.

I artiklen skal en religionsvidenskabelig tradition for at skelne mellem forskellige muslimske positioneringer kombineres med et syn på integration af hovedsageligt samfundsvidenskabelig art. Her skelnes der således mellem *strukturel* eller *systembaseret* integration og *kulturel* eller *social* integration, hvilket giver plads til en vis forskellighed på det kulturelle område.

Man kan tale om en bevægelse blandt yngre muslimer i Danmark, der går ud på primært at definere sig som *muslimer* og organisere sig i forhold til forskellige forståelser af islam, frem for som *andengenerationsindvandrere* relateret til nationale og etniske baggrunde. Nærmere bestemt synes

der i disse år at opstå flere og flere tværnationale bevægelser blandt yngre vakte muslimer. Unge danskere, der har konverteret til islam, indtager endvidere en vigtig rolle i flere af disse bevægelser. Bevægelserne har det til fælles, at de opfatter sig selv i modsætning til forældregenerationens organisering i nationale grupperinger og betoner et fællesskab om islam på tværs af etniske og nationale tilhørsforhold. Det globale islamiske fællesskab – *umma* – nytolkes og opfattes som en abstrakt størrelse. De unge søger dermed over for majoriteten at insistere på at være muslimer og samtidig at formulere islam på nye måder.¹ De nye formuleringer er dog indbyrdes meget forskellige og omfatter f.eks. både sufi-ordenen Burhaniya og den politiserende bevægelse Hizb ut-Tahrir. De dækker således over vidt forskellige islamformer og dermed holdninger til integration.

Man kan mene, at 'muslimer' og 'islam' fylder mere i dansk offentlighed og medier, end antal og betydning berettiger til, men realiteten er, at de to begreber spiller en afgørende rolle i dansk politik og samfundsdebat. Antallet af muslimer i Danmark er ikke stort, sammenlignet med mange andre europæiske lande, men der er visse metodiske problemer forbundet med at angive et præcist antal. Først og fremmest findes der i Danmark, som i Sverige og de fleste andre europæiske lande, ingen statistik over befolkningens religiøse tilhørsforhold. I henhold til Persondataloven i Danmark regnes oplysninger om religiøs overbevisning for særligt følsomme personlige oplysninger, der ikke må registreres, undtagen i særlige tilfælde. Egentlig statistik findes kun for medlemskab af religiøse organisationer. Dette hjælper ikke i tilfældet islam, da kun en mindre del af muslimerne i Danmark er medlemmer af en religiøs forening, og da medlemstallene i reglen ikke er offentlige. Beregningen må derfor ske ud fra et kvalificeret skøn, men den beregningsmetode, der er den mest anvendelige, nemlig beregning ud fra nationalitet eller etnisk tilhørsforhold, er mangelfuld. Der findes omtrentlige tal for procentdelen af muslimer af forskellige nationaliteter, men dette siger intet om, hvorvidt disse personer opfatter sig selv som muslimer,² eller hvor religiøse eller engagerede i islam de er.

Alligevel er det muligt at nå frem til et pålideligt tal ud fra en 'etnisk' opgørelse, og den nyeste beregning af antallet af muslimer i Danmark fra

1. Jørgen Bæk Simonsen, *Det retfærdige samfund. Om islam, muslimer og etik*, København 2001.

forskellige lande er foretaget af religionssociologen Brian Jacobsen. Han når frem til, at der i 2005 var ca. 190.000 muslimer i Danmark, hvilket svarer til 3,5 % af befolkningen.³ Tallet er som nævnt en etnisk opgørelse,⁴ der intet siger om, hvorvidt disse personer selv opfatter sig som muslimer, eller hvor religiøse eller engagerede i islam, de er.⁵ Analyseinstituttet Catinét Research har foretaget en undersøgelse, der peger på, at ca. 25 % af muslimerne i Danmark opfatter sig selv som »meget« eller »mest muligt« religiøse, og det samme procenttal muslimer opgiver, at de »regelmæssigt kommer i en moské«.⁶

Ud fra denne opgørelse udgør religiøse eller praktiserende muslimer således under 1 % af den samlede befolkning i Danmark, og endnu færre af disse er organiserede religiøse aktivister. Der synes ganske vist at foregå en vækkelse blandt unge muslimer, der i stigende grad organiserer sig ud fra en religiøs identitet. Men uanset denne tendens forekommer det helt ude af proportioner, når det i debatten i Danmark fremføres, at muslimerne er i færd med at kolonisere Vesten,⁷ samtidig med at det postuleres, at muslimer vil udgøre befolkningsflertallet inden for en overskuelig fremtid. Foruden de statistiske fejlslutninger i måden, muslimer opgøres

2. Eksempelvis opfatter en stor del af de iranske 'muslimer' i Danmark sig ikke som muslimer – idet de netop er flyttet fra det islamiske religiøse styre i Teheran.

3. Brian Jacobsen, »Muslimer i Danmark – en kritisk vurdering af antalsopgørelser«, *Tørre tal om troen. Religionsdemografi i det 21. Århundrede*, red. Margit Warburg & Brian Jacobsen, København 2006. Til sammenligning angiver Anne Sofie Roald tallet i Sverige til at være 200.000 til 250.000, når det angives af forskere, mens det er 300.000 til 400.000, når det angives af muslimske organisationer. Dette er ud af en befolkning på 8,8 millioner i 2004. Anne Sofie Roald, »Muslim Women in Sweden«, *Tidsskrift for kirke, religion og samfund*, hft., 1. årg. 17, 2004, s. 65–77. Se også Jonas Otterbeck, *Islam på svenska – Tidskriften Salaam och islams globalisering*, Lund 2000, s. 109.

4. Åke Sander beskriver denne slags opgørelser som etniske og kritiserer dem samtidig for ikke at tage hensyn til de pågældendes selvforståelse. Åke Sander, »To What Extent is the Swedish Muslim Religious?«, *Islam in Europe – The Politics of Religion and Community*, red. Steven Vertovec & Ceri Peach, London 1997, s. 179–210. Opgørelsesmetoden er dog stadig den mest anvendte, da en statistik, der bygger på personernes selvforståelse, er næsten umulig at udføre.

5. Foruden de etniske definitioner på muslimer er dog medtaget et antal konvertitter, der anslås til at udgøre mellem 2.500 og 3.000 personer i Danmark. En begrundelse for dette skøn kan findes i Tina Jensen & Kate Østergaard, »Omvendelse til islam i Danmark – gætterier og realiteter«, *Tørre tal om troen. Religionsdemografi i det 21. Århundrede*, red. Margit Warburg & Brian Jacobsen, København 2006.

6. Flemming Mikkelsen, *Integrationsstatus 1999–2003*, København 2003. Dette stemmer desuden godt overens med Åke Sanders tal fra Sverige i begyndelsen af 1990'erne (Sander, »To What Extent...«).

7. Helle Merete Brix, Torben Hansen & Lars Hedegaard, *I krigens hus – islams kolonisering af Vesten*, Beder 2003.

på i sådanne debatbøger, tages der heller ikke hensyn til den store forskel i islamforståelser blandt religiøse muslimer eller til forskelle generationerne imellem.

Deltagerne i den danske debat har ikke altid blik for denne variation, og man ser ofte i danske medier en implicit forståelse af religiøse muslimer som 'fundamentalister' og ikke-religiøse muslimer som 'moderate'. Der sker med andre ord en opdeling i to typer islam, hvor alt, hvad debattørerne opfatter som negativt, bliver udnævnt til fundamentalisme. I nogle af de mange debatbøger om islam, der er udkommet i de seneste år, omtales æresdrab, hustruvold, omskæring af piger, kriminalitet og voldtægt på en sådan måde, at man kan få indtryk af, at det er muslimer med en religiøs motivation, der står bag. Muslimer, som blot venter på, at de kan indføre en islamisk stat i Danmark.⁸ Det muslimske hovedtørklæde er ofte til debat og fremtræder her som selve billedet på modstand mod samfundet i form af udemokratiske og antivestlige holdninger. Et af mange problemer ved dette generaliserende syn på muslimer i samfundet er, at det ofte rammer ved siden af i forhold til spørgsmålet om integration af indvandrere – dikotomien siger mere om den måde, man gerne vil fremstille danskhed og danske værdier på, end den siger noget konkret om muslimer. I forhold til integrationsdebatten medfører det, at religiøst engagerede og praktiserende muslimer ofte bliver udråbt til fundamentalister og ikke-integrerbare i det danske samfund. Et af formålene med denne artikel er derfor at opstille kriterier for, hvordan man kan skelne mellem forskellige former for religiøse muslimer og således nuancere billedet af dem i forhold til integration. Vi koncentrerer os om de unge tværnationalt organiserede muslimer og vil, efter at have opstillet en model over de forskellige positioner, beskrive de enkelte bevægelser nærmere ud fra deres holdning til samfundet og deres tolkning af islam. Den relevante litteratur er sparsom, og beskrivelserne bygger primært på

8. Dette gælder specielt Helle Merete Brix og Torben Hansen, *Islam i Vesten: På koranens vej?*, København 2002; Brix, Hansen & Hedegaard. Der findes dog også lignende tendenser i andre debatbøger, f.eks. i *Islam i Danmark – Tanker om en tredje vej*, red. Adam Holm, Michael Jarlner & Per Michael Jespersen, København 2002; Ralf Pittelkow, *Efter 11. september: Vesten og islam*, København 2002. For en nærmere omtale af disse bøger samt andre debatbøger om islam se Kate Østergaard, »Repræsentationer af islam og muslimer i ti islambøger efter 11. september 2001«, *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, nr. 44, 2005, s. 185–194.

vore egne observationer og samtaler med unge fra de beskrevne bevægelser, samt bevægelsernes eget materiale, især websider.

Muslimer i Danmark i et generationsperspektiv

Den første generation af arbejdskraft-indvandrere i tiden ca. 1967–1973 bestod hovedsageligt af mænd fra den jævne landbefolkning i Tyrkiet, Pakistan, Nordafrika og det tidligere Jugoslavien. Disse indvandrere, der er kommet til Danmark som voksne, kan vanskeligt frigøre sig fra deres hjemlands traditioner og bibeholder en vedvarende identitet som tyrkiske muslimer, pakistanske muslimer osv. Først og fremmest betyder den sproglige identitet, at modersmålet er tyrkisk, arabisk, punjabi osv. Dette gør i sig selv, at kommunikation med muslimer fra andre sprogområder er besværlig, hvis begge parter taler dårligt dansk. Dernæst kan man, med et af Pierre Bourdieus begreber, sige, at førstegenerationsindvandrere har en religiøs *habitus*, der er dannet i hjemlandet.⁹ Det kan illustreres ved, at omskæring af piger er et tema blandt somaliske indvandrere, hvor det bliver diskuteret i islamiske termer – omskæring markerer, at man er en muslimsk pige – og det legitimeres med islamiske tekster, *hadith*. Derimod er det slet ikke et tema for pakistanske indvandrere, idet kvindelig omskæring er en kulturel tradition begrænset til det østlige Afrika. Førstegenerationsindvandrere er ofte tilbøjelige til at påtage sig en *diaspora*-identitet,¹⁰ hvor de identificerer sig med deres oprindelsesland og søger at fastholde dets traditioner og værdisystemer, og dette gælder også på religionens område. Den tætte kontakt har bl.a. været muliggjort af ny teknik som transportmidler og medier, således at man kan rejse på besøg i hjemlandet og i hverdagen holde sig orienteret via tv og radio. De, der kom som arbejdsmigranter, har desuden – ligesom værtslandet – oprindeligt forestillet sig, at der var tale om et midlertidigt ophold, og at de derfor på

9. Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge 1977, s. 72.

10. *Diaspora*, 'adspredelse', blev først brugt om jøder uden for det, de betragtede som deres hjemland. Det bruges nu også mere generelt om immigrantsamfund med en tæt kontakt til oprindelseslandet. En diaspora kan karakteriseres som en gruppe, der lever uden for det oprindelige hjemland, og hvis medlemmer ikke bliver eller ikke føler sig fuldt ud accepteret i værtslandet. Gruppen har desuden en følelse af at være blevet spredt fra sit oprindelige land og har bevaret et minde, en vision eller en myte om hjemlandet. Den kollektive identitet er knyttet til en vedvarende forbindelse til dette land, og der vil ofte være et ønske om at vende tilbage dertil på et tidspunkt. Jf. James Clifford, »Diaspora«, *Cultural Anthropology*, Vol. 9, n. 3, 1994.

et tidspunkt ville vende hjem igen. Deres islamform kan med Jørgen Bæk Simonsen beskrives som defensiv, i den forstand at de var interesseret i at forsvare og bevare det, de kendte til i forvejen, og havde en forestilling om, at de også skulle vende hjem til.¹¹

Unge muslimer, som er født og opvokset i Danmark, deler ikke forældrenes stærke følelsesmæssige tilknytning til hjemlandet. De unge deler i højere grad fælles erfaringer fra livet som minoritet i Vesten. De har desuden det til fælles, at de er muslimer, selv om deres forældre er det på vidt forskellig vis. Dette viser sig bl.a. ved, at de unge i stigende grad og i modsætning til forældregenerationen organiserer sig i tværnationale bevægelser. Ved tværnationale islamiske bevægelser forstår vi organisationer og bevægelser, der henvender sig til alle eller til en bred gruppe af muslimer uden at være bundet til en bestemt nationalitet, etnicitet, et bestemt sprog, geografisk område el. lign. Nogle af disse bevægelser er aflæggere af globale bevægelser; andre findes kun i Danmark, men alle har de det tværnationale som ideal.

I disse bevægelser foregår der en form for aftraditionalisering, hvor de unge mener, at de ved at skrælle traditioner og skikke fra forældrenes hjemlande væk kan nå ind til en fælles kerne eller en form for ren og autentisk islam. Samtidig genopdager de deres muslimske identitet, bliver så at sige 'vakt' – hvorved mange af dem ser forældrene som kulturmuslimer. Foruden de vakte unge muslimer føler en del konvertitter sig tiltrukket af disse bevægelser, hvilket også sætter sit præg herpå.¹² Gennem dette aftraditionaliseringsprojekt kan de unge vakte og konvertitter betegne fænomener som æresdrab og pigeomskæring som uislamiske. Vækkelsen kan samtidig ses som en reaktion på, at den ikke-muslimske majoritet ofte opfatter og omtaler indvandrerne som muslimer og ikke som tyrkere, pakistanere etc. De vakte unge har således påtaget sig majoritetens syn på dem som først og fremmest muslimer. Med andre ord insisterer de vakte unge over for majoriteten på deres ret til at være muslimer, samtidig med at de over for forældrene insisterer på at være muslimer på

11. Simonsen.

12. For sammenhænge mellem konversion og tværnationale/tværetniske bevægelser, se Kate Østergaard, »Konversion og nye tendenser i dansk islam«, *Svensk Religionshistorisk Årsskrift*, vol. 13, 2004, s. 144–166; Kate Østergaard, »Muslim women in the Islamic field in Denmark – Interaction between converts and other Muslim women«, *Tidsskrift for kirke, religion og samfund*, hft. 1, årg. 17, 2004, s. 29–46.

en anden måde end dem, løsrevet fra de lokale traditioner i forældrenes hjemlande.¹³ Det kan formuleres således, at forældrenes tilknytning til et konkret hjemland for de unge vakte muslimer er blevet erstattet af en tilknytning til en abstrakt *umma* – det globale muslimske fællesskab. For en del af dem gælder, at de i højere grad føler sig hjemme i Europa, samtidig med at de er muslimer. Jørgen Bæk Simonsen mener således, at der kan spores en tendens til, hvad han kalder 'offensiv islam'.¹⁴ Den offensive islam betyder, at de unge i højere grad engagerer sig i samfundet og søger at skabe en plads til islam i Danmark eller Europa. Vi mener dog ikke, at betegnelsen 'offensiv islam' er dækkende for de vakte unge muslimer, da det netop ikke er alle, der føler sig hjemme i Danmark og søger at engagere sig i samfundet. Tilknytningen til en abstrakt *umma* kan således kombineres med en holdning til det danske samfundssystem, der er præget af afvisning såvel som af tilslutning.

Den nye tendens til organisering i tværnationale bevægelser kan i sig selv opfattes som led i en integrationsproces. Bevægelsernes omgangssprog er som oftest dansk, da medlemmerne kommer fra forskellige lande, og i øvrigt er dansk førstesprog for de fleste andengenerationsindvandrere. Tilslutning til en af disse bevægelser – uanset bevægelsens holdninger i øvrigt – betyder, at man er på vej til at frigøre sig fra det oprindelige land, som mange kun kender fra ferier. Denne redefinition, hvor der sker en løsrivelse fra bestemte hjemlande, er samtidig en forudsætning for integration, i den forstand at den muliggør en dansk muslimsk identitet. Integration har imidlertid ikke kun at gøre med sprog og nationalt tilhørsforhold, og nogle overvejelser over integrationsbegrebet er derfor nødvendige.

Integration – et flertydigt begreb

Integration er langtfra et entydigt begreb, men benyttes forskelligt inden for forskellige faglige traditioner, sådan som det er blevet påpeget af

13. Jørgen Bæk Simonsen og Karen-Lise Johansen har gjort rede for denne udvikling i Danmark. Karen-Lise Johansen, *Muslimske stemmer: religiøs forandring blandt unge muslimer i Danmark*, Viborg 2002. Garbi Schmidt har vist, at denne udvikling også kan spores i Sverige og USA. Schmidt, »Dialectics of Authenticity: Examples of Ethnification of Islam among Young Muslims in Sweden and the United States«, *The Muslim World*, v. 92, 2002, s. 1–17.

14. Ibid.

Ruth Emerek.¹⁵ En af de førende danske integrationsforskere, politologen Charlotte Hamburger,¹⁶ mener, at det er problematisk, at integration ofte bruges som en samlebetegnelse for tre modsatrettede strategier, nemlig integration,¹⁷ assimilation og segregering.¹⁸ På tværs af de forskellige forskningstraditioner er der dog også udbredt enighed om at skelne mellem disse begreber, selv om processen hertil ofte med en fælles betegnelse kaldes for integrationsprocessen.¹⁹ Charlotte Hamburger påpeger, at målet med integration er at skabe en fælles samfundsstruktur. Dette kræver dog et minimum af fælles kulturel forståelse i samfundet, som gør, at der kan dannes grundlag for fælles regler. Problemet er, hvad der mere præcist forstås ved fælles regler, og hvilken grad af fælles kulturel forståelse, der ønskes, og på hvilke områder. Her er der, som Emerek gør opmærksom på, forskellige faglige traditioner, hvor økonomer har beskæftiget sig med økonomisk assimilation eller ligestilling på arbejdsmarkedet, og politologer bl.a. har fokuseret på medborgerskabsbegrebet og dermed på deltagelse i den demokratiske proces og på demokratiske rettigheder. Inden for sociologi og antropologi har man skelnet mellem system-/strukturintegration og social/kulturel integration. System-/strukturintegration har at gøre med civile, sociale og politiske rettigheder samt med deltagelse på arbejdsmarkedet og i det politiske liv. Systemintegration kan være

15. Ruth Emerek, »Integration – eller inklusion? Den danske diskussion om integration«, *AMID Working Paper Series* 31, Aalborg 2003.

16. Charlotte Hamburger, »Assimilation som et grundtræk i dansk indvanderpolitik«, *Politica – tidsskrift for politisk videnskab*, 3, 1990, s. 306–319 og Charlotte Hamburger, »Etniske minoriteter og social integration«, *Social integration*, red. Lilli Zeuner, København 1997, s. 135–168.

17. Ruth Emerek skelner her mellem *pluralistisk integration* og *smeltedigel-integration*, hvor pluralistisk integration indebærer en gensidig tilpasning, mens smeltedigel-integration indebærer et multikulturelt samfund på baggrund af mangfoldigheden af etniske kulturer (Emerek). Dette er dog en lidt mærkværdig opfattelse af smeltedigel-metaforen, der ellers ofte forbindes med Chicago-skolens tese om et evolutionært forløb med assimilation til følge, i modsætning til integration som multikulturalisme. Under alle omstændigheder kan integrationsbegrebet indebære forskellige grader af vægt på forskellighed og gensidig tilpasning. Hvor der i Sverige i den dominerende diskurs om integration er blevet lagt vægt på multikulturalisme og altså på accept af forskellighed, har der i den danske dominerende diskurs og førte politik, ifølge Emerek og Hamburger, været et mål om assimilation, både kulturelt og strukturelt.

18. Integration forudsætter en vis grad af tilpasning, som i modsætning til assimilation skal være gensidig. Ved assimilation forventes det, at minoriteten efterhånden vil opgive dele af sin kultur og blive dansk på majoritetens præmisser. Segregering derimod forudsætter ikke tilpasning, men betyder derimod, at minoriteten udelukkes fra samfundet.

19. Emerek har dog forslag til nuanceringer heraf og taler bl.a. om forskellige former for *inklusion*.

både formel og reel. Social/kulturel integration drejer sig i højere grad om værdier, om minoritetens og majoritetens holdninger til og adfærd over for hinanden og om aspekter som religion og normer.²⁰

Integrationsforskningen kan kritiseres for en tendens til essentialisering, idet det underforstås, at majoriteten, 'danskerne', er en homogen nation. Der har derfor været forslag om, at man på den ene side i højere grad bør fokusere på, at integration kan foregå til segmenter af samfundet, og på den anden side om, at integration ikke kan studeres i snæver national forstand, men at aspekter som globalisering, transnationalisme og diaspora må inddrages.²¹

Det kan desuden fremhæves, at en stor del af forskningen fokuserer på, hvorledes minoriteterne formelt og reelt inddrages strukturelt i samfundet, dvs. på arbejdsmarkedet, boligområdet og i den politiske proces. Der er således i høj grad tale om et system-/strukturperspektiv, mens vi her vil fokusere på et aktørperspektiv, uden dog at underkende, at strukturel integration er afgørende for social/kulturel integration. Der foregår dog samtidig en vekselvirkning mellem de forskellige niveauer, hvorfor det også er væsentligt at inddrage aktørernes værdier og indbyrdes forhold. I den offentlige debat opfattes religiøse muslimer således ofte som et integrationsproblem. Der er derved fokus på minoriteten selv og dens holdninger og værdier. Det er denne problematik, vi her skal tage op og således spørge, om muslimers religiøsitet er en hindring for integration. Det er vigtigt at påpege, at der i et majoritets-/minoritetsforhold pr. definition er et ulige magtforhold, som gør, at det først og fremmest er majoriteten, der har mulighed for at sætte dagsordenen for det indbyrdes forhold. Minoritetsmedlemmerne er imidlertid alt andet lige også aktører, der foretager valg, og kan på forskellig vis reagere på forholdet ved at acceptere, integrere eller afvise majoritetssamfundet og dets værdier. Vi er altså her tilbage ved Charlotte Hamburgers antagelse om, at et vist minimum af fælles kulturel forståelse er nødvendigt, for at der kan skabes fælles regler. Vi vil, inspireret af religionsforskeren Tuomas Martikainen,²² skelne

20. Ifølge Emerek er tendensen, at sociologer skelner mellem systembaseret og social integration, mens antropologer skelner mellem strukturel og kulturel integration.

21. Flemming Mikkelsen, »Indvandrere og civilsamfundet«, *AMID Working Paper Series* 19, Aalborg, 2002; Tuomas Martikainen, »Religion, Immigrants and Integration«, *AMID Working Paper Series* 43, Aalborg, 2005.

22. Martikainen.

mellem *strukturel integration*, *politisk integration* og *kulturel integration*. Vi forstår her strukturel integration som politiske rettigheder og økonomisk og social status i samfundet. Politisk integration er holdninger til og deltagelse i samfundets politiske system. Kulturel integration er, hvordan immigranterne relaterer sig til og tilpasser sig lokale værdier, normer og adfærdsmæssige mønstre samt majoritetens reaktioner på aspekter af immigranternes kulturelle liv. Martikainen, som er en af de få, der beskæftiger sig specifikt med integration i forhold til religion, pointerer, at religiøse organisationer ofte kan have en afgørende rolle i integrationsprocessen, idet de udgør en vigtig mødeplads for immigranterne, hvor de kan skabe netværk og finde løsninger på, hvordan de skal forholde sig til de nye omgivelser. Samtidig udgør organisationerne ofte vigtige samtalepartnere for majoritetssamfundets autoriteter, hvorved de bliver en slags medspillere i samfundet. Martikainen peger således på, at der her foregår en vekselvirkning mellem kulturel, politisk og strukturel integration, som dog i høj grad drejer sig om første generation af indvandrere, hvor vi, som det er fremgået, her fokuserer på organisering blandt den nye generation af unge muslimer.

De tværnationale bevægelser i et integrationsperspektiv

En forudsætning for at betragte de tværnationale bevægelser som integration er, at integration opfattes som gensidig tilpasning i en *multikulturel/pluralistisk* udgave, hvor der er krav om aktiv samfundsdeltagelse, men anerkendelse af kulturelle, herunder religiøse, forskelle. Denne form for integration står i modsætning til en *smeltedigel*-integration, som indebærer, at der opstår en ny kulturel syntese. Den står også i modsætning til assimilation, hvor det ensidigt er minoriteten, der skal tilpasse sig og blive som majoriteten. Bevægelserne er således udtryk for en insisteren på en minoritetsidentitet som muslim, hvor sproget ganske vist er dansk, og fællesskabet dannes på tværs af nationale og etniske grupper. Herved kan det faktisk hævdes, at bevægelserne forstår at skabe integration på tværs af etniciteter i segmenter af samfundet. Der kan desuden peges på, at de unge, i hvert fald på lederplan, er veluddannede og typisk har mellem-lange eller videregående uddannelser, f.eks. som ingeniører, læger, lærere,

religionsforskere eller politologer. Strukturelt set betyder organiseringen desuden nye netværk, som rækker ud over forældregenerationens nationale netværk, og sidst, men ikke mindst, betyder organiseringen en øget mulighed for at gøre sig gældende som aktører i samfundsdebatten, idet journalister og politikere hellere taler med repræsentanter for organisationer end med privatpersoner. Hvor der formelt set ikke er noget problem i religiøs vækkelse, da der i henhold til grundloven er trosfrihed, så er der det reelt på det kulturelle og politiske plan, idet religiøse muslimers loyalitet over for samfundets værdier, såsom ligestilling mellem kønne eller det demokratiske politiske system, betvivles både i medier og af fremtrædende politikere. Vi skal derfor i det følgende koncentrere os om aktørplanet, nærmere bestemt de muslimske bevægelser holdninger og værdier. Dette skal gøres på det politiske og kulturelle plan, da vi her opfatter det strukturelle plan som et systemniveau, der først og fremmest vedrører, hvilke rettigheder, der gives minoriteten.

De tværnationale muslimske bevægelser kan opfattes som et nødvendigt led i en integrationsproces, i den forstand, at de har løsrevet sig fra en stærk tilknytning til et bestemt hjemland, og dermed en tendens til selvsegregation. Når den religiøse identitet i stedet rettes mod en abstrakt *umma*, kan det både åbne op for en tilknytning til en dansk national identitet og til en antivistlig global identitet. Vækkelsen kan således også have transnationale dimensioner. Med deres forståelse af islam har de vakte desuden positioneret sig således, at de over for majoriteten kan hævde, at islam er moderne og rationel, mens de over for de såkaldte kulturmuslimer kan hævde, at *deres* opfattelse af islam er mere autentisk. Vækkelsen blandt unge muslimer og konvertitter i de tværnationale bevægelser antager imidlertid vidt forskellige former og kræver mere nuancering end en simpel opdeling i fundamentalister og moderate. Derfor vil vi i det følgende inddrage en religionshistorisk tradition for at skelne mellem forskellige islamformer.

Kriterier for klassifikation af muslimers positioneringer

Fundamentalisme er, som allerede nævnt, et begreb, der i Danmark ofte bliver brugt som samlebetegnelse for alle muslimer, der har et bevidst forhold til deres religion. Det er ikke helt klart, hvordan de forskellige

debattører definerer begrebet, men det indgår i reglen i en afstandtagen. Fundamentalister stilles desuden op over for moderate muslimer. Problemet bliver, at disse begreber ikke bygger på nogen klart definerede kriterier. 'Fundamentalisme' er et begreb, der stammer fra amerikanske protestantiske kredse i tiden omkring Første Verdenskrig. De stod for en konservativ reaktion mod liberalteologi og andre moderne retninger, og de gik klart ind for, at Bibelen bogstaveligt talt er Guds ord. I nutiden bliver begrebet næsten udelukkende brugt om muslimer, men det er her ikke særligt passende, eftersom det er et centralt dogme i islam, at Koranen er Guds direkte ord, dvs. at alle muslimer faktisk er fundamentalister. I samfundsdebatten og i debatliteratur bliver fundamentalisme imidlertid brugt i flæng om vidt forskellige forhold, såsom skriftsynet og samfundssynet, hvor fundamentalisme vedrører henholdsvis bogstavelig læsning af religiøse tekster og indførelsen af en islamisk stat. Ofte benyttes fundamentalisme også om fanatisme, ekstremisme, terrorisme eller sympati for det og for lignende negative begreber, og man kan sige, at termen fundamentalisme i praksis næsten er uden konkret indhold, ud over at det som regel er en negativ betegnelse.

Begrebet 'moderate muslimer' er heller ikke heldigt. Hvis nogle er moderate, må det være i forhold til nogle andre, som er ekstreme el.lign. Det er bare helt uklart, på hvilken måde moderate muslimer er moderate. I debatten bliver moderate muslimer ofte til muslimer, der ikke er religiøse, og hermed impliceres det, at religiøse muslimer ikke kan integreres i det danske samfund. Hvis man efterprøver disse betydningsindhold, vil man se, at de bygger på store generaliseringer og på inkonsistens i brugen af begreberne. Der er altså god grund til at søge efter andre betegnelser end 'fundamentalistiske' og 'moderate' muslimer. Islam rummer i dag som altid, i Danmark som over hele verden, mennesker med mange forskellige religiøse indstillinger og synspunkter.

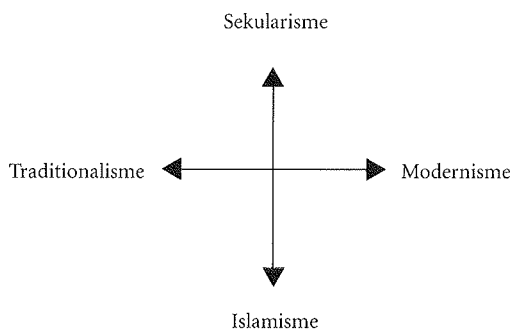
Den svenske religionshistoriker Jan Hjärpe har fremlagt en todimensionel model, der netop har den fordel, at den skelner mellem religionens funktion og indhold.²³ Modellen er beregnet til at indfange de forskellige positioner, der kan konstateres blandt muslimer i nutiden. Der findes naturligvis også andre og nyere klassifikationer af muslimer

23. Jan Hjärpe, *Politisk islam – studier i muslimsk fundamentalism*, Stockholm 1983, s. 42–43.

positioneringer. Andrew Rippin²⁴ skelner således mellem traditionalister, modernister og islamister, mens Charles Kurzman²⁵ benytter termerne 'customary', 'revivalist' og 'liberal' islam, og Olivier Roy²⁶ opererer med 'neofundamentalisme' og 'islamisk humanisme'. Endelig er der Bruce Lincoln,²⁷ der i højere grad end de øvrige beskæftiger sig med religionens funktion og skelner mellem 'minimalister' og 'maksimalister'. Jan Hjärpes model adskiller sig imidlertid fra de øvrige ved at medtage både religionens indhold og funktion samt ved at tydeliggøre disse kriterier.²⁸ En anden fordel er, at modellen for en stor del bygger på kriterier, der er internt islamiske, men det indebærer jo så også, at modellen ikke uden videre kan bruges til andre religioner end islam. Det skal samtidig påpeges, at sådanne modeller er idealtyper, dvs. analytiske konstruktioner, som ikke altid passer i alle detaljer på aktuelle cases, men kan bidrage til analyse og sammenligning.

Jan Hjärpes model for moderne islamformer

Tegning 1: Moderne islamformer

24. Andrew Rippin, *Muslims. Their Religious Beliefs and Practices*, London 2001, s. 181–188.

25. *Liberal Islam: A Sourcebook*, red. Charles Kurzman, Oxford 1998.

26. Olivier Roy, *Den globaliserede islam*, København 2004.

27. Bruce Lincoln, »Den 11. september fra en religionshistorikers synsvinkel«, *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, nr. 38, 2002, s. 7–24.

28. En model, der kommer tæt på Jan Hjärpes, er William Shepards (William Shepard, »Is-

I sin oprindelige udgave bruger Hjärpe faktisk betegnelsen 'fundamentalisme' for det, vi her kalder *islamisme*, men i begge tilfælde betegner det den opfattelse af islams funktion, at religionen skal være en vigtig del af samfundet og gerne af statsmagten. Dette er en moderne position, der kan ses som en reaktion imod, at de fleste samfund bliver mere og mere sekulariserede. Heroverfor står *sekularisme*, der her betegner den opfattelse, at religionen ikke skal spille en offentlig rolle, men ideelt set være en privatsag. De to begreber står på den lodrette akse, der betegner religionens *funktion* i samfundet. Den vandrette akse betegner religionens *indholdsside*, dvs., hvordan man tolker islams grundlæggende skrifter. *Traditionalister* er dem, der følger i de allerede banede spor; de vil efterligne og gentage de store fortolkere fra fortiden, nærmere bestemt de store retslærde, der fortolkede skrifterne og udviklede de anerkendte retsskoler gennem middelalderen. Heroverfor står *modernister*, som er dem, der vil tilbage til de oprindelige kilder som Koranen og *hadith* og nytolke dem uden at være forpligtet på de retslærdes tolkninger. Ofte vil modernisterne tolke islams skrifter ud fra den tid, vi befinder os i nu.

En stor fordel ved denne model er, at man kan kombinere på kryds og tværs. Modellen indfanger, hvordan man kan være fortaler for en islamisk styreform på mange måder, herunder både på en traditionalistisk og en modernistisk måde. Islamister kan således både være bogstavtro og nytolkende. Omvendt kan idéerne om en islamisk styreform være mangeartede og omfatte alt fra teokratiske diktaturer til velfærdsstater med demokrati. Ligesom andre modeller er der naturligvis tale om generaliseringer, og modellen har svært ved at indfange nuancerne mellem de forskellige retsskoler i den traditionalistiske position og de store forskelle i modernistiske nytolkninger, hvor modellen med fordel kunne suppleres med en skelnen mellem konservative og liberale positioner.²⁹ Jan Hjärpes model er desuden ikke så velegnet, når det drejer sig om muslimer i en minoritetssituation. Den er konstrueret med henblik på lande med mus-

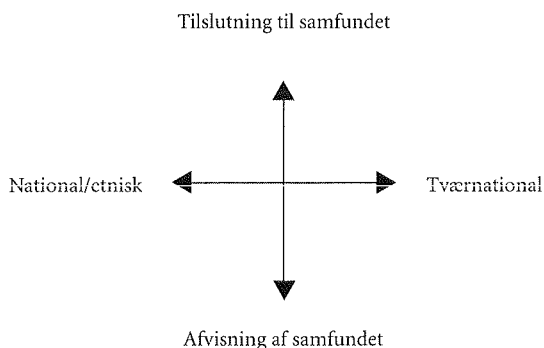
lam and Ideology – Towards a Typology», *International Journal of Middle East Studies*, v. 19, 1987, s. 307–336), der ligesom Hjärpe foreslår en todimensionel model, hvor den ene akse betegnes som islamisk totalisme (dvs. en form for maksimalisme/minimalisme), og den anden betegner graden af modernitet. Vi mener imidlertid, at det sidste er problematisk, da det i høj grad kan diskuteres, hvad der menes med modernitet. Vi foretrækker således Hjärpes dimension, der går på religionsindhold eller på måder at tolke islam på, der alle ses som moderne.

29. En skelnen, der er inspireret af Kurzmanns term 'liberal islam' (*Liberal Islam: A Source-book*).

limske flertalsbefolkninger, og den giver god mening i lande som Ægypten eller Iran. Muslimer, der lever som minoritet i vestlige lande, kan derimod ikke så godt være traditionalister; de vil alle – alene i kraft af deres daglige liv i et vestligt samfund – være modernister af forskellig karakter, i den forstand at de nødvendigvis må nytolke, idet de forholder sig til de ikke-muslimske omgivelser. Vi vil derfor foreslå en modificeret model, der særligt er tilpasset muslimer, der lever som minoritet i Vesten.

Model for islamformer i en minoritetssituation i Vesten

Tegning 2: Islamformer i en minoritetssituation i Vesten

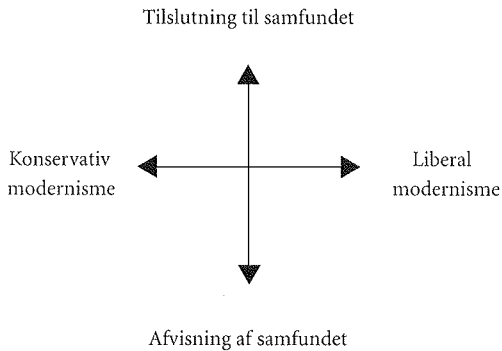
Her er religionens funktion mere direkte tilpasset vilkårene for minoriteter i ikke-muslimske samfund. Her er det ikke et tema, hvor meget staten skal være gennemtrængt af islam; temaet er snarere minoritetens eget forhold til staten og i bredere forstand til hele den opfattelse af demokrati, politik og samfundssystem, der præger vestlige samfund generelt. Vi opererer derfor med tilslutning til eller afvisning af majoritetens samfundsopfattelse. På den vandrette akse med religionens indhold giver det ikke mening at tale om regulær traditionalisme, når man lever i Vesten. Her er alle til en vis grad modernister. Et væsentligt skel bliver dog, om man identificerer sig med en bestemt etnisk eller national gruppe og tolker islam i forhold hertil, eller om man identificerer sig som muslim og

er fortalere for et aftraditionaliseringsprojekt, hvor man mener at kunne skrælle etniske og nationale traditioner væk og finde en 'renere' islam. En pointe er stadig, at man kan kombinere religionens funktion og indhold på forskellig vis, og inden for både de nationale og de tværnationale grupper kan man finde såvel tilslutning til som afvisning af samfundstrukturen.

Heller ikke denne model er helt dækkende, idet der ikke tages hensyn til de store indbyrdes forskelle mellem tolkninger, dvs. forståelser af religionens indhold blandt de tværnationale bevægelser, som især er karakteristiske for den muslimske andengeneration, og vi har derfor en tredje modificeret model, der særligt tager hensyn til denne gruppe.

Model for tværnationale islamformer

Tegning 3: Tværnationale islamformer

Den lodrette akse, som illustrerer religionens funktion, har vi her beholdt, idet tilslutning til eller afvisning af majoritetssamfundets grundlag lige så meget er et tema i de tværnationale bevægelser. Der er imidlertid store forskelle i opfattelsen af religionens indhold, nærmere bestemt hvordan aftraditionaliseringsprojektet skal foregå. Vi benytter her termerne *konservativ* og *liberal modernisme*. Den konservative side

har en tendens til at mene, at den rene islam kan praktiseres ens overalt, uanset konteksten, og at såkaldt vestlige værdier underminerer islam. Man mener at finde ind til essensen af islam ved at søge at imitere Profeten Muhammed så detaljeret så muligt. Den liberale position er derimod en kontekstualisering, hvor man søger den rene islam ved at finde de overordnede principper bag ved Profetens konkrete handlinger, som så skal forstås i forhold til det sted og den tid, man lever i. Såkaldte vestlige værdier som demokrati, ligestilling og frihedsrettigheder opfattes som i virkeligheden islamiske principper. Fælles for de to yderpositioner er, at man i høj grad selv tolker teksterne og i hvert fald ikke føler sig forpligtet på tidligere retslærdes synspunkter. En midtergruppe fastholder imidlertid en tilknytning til retsskolerne og den islamiske tolkningstradition og mener, at de øvrige positioner tolker profetens handlinger overfladisk, og at de går for langt i hver sin retning inden for henholdsvis konservatisme og liberalisme. Denne midtergruppe føler sig således forpligtet på tidligere tolkninger i et vist omfang, da de samtidig er pragmatiske og forholder sig til det at være en minoritet i et ikke-muslimsk samfund. Disse positioner giver sig bl.a. udslag i, hvordan man markerer islam udadtil som kultur, dvs. lægger vægt på islamisk klædedragt, fuldskæg og tørklæde. Ligeledes ses en tendens til at udvælge sit øvrige kulturforbrug efter 'islamiske' kriterier, f.eks. kan man være modstander af at lytte til musik, da det ses som uislamisk. Heroverfor står den liberale side, som vi tilsvarende forbinder med, at man ikke i påfaldende grad mener, at islam skal markeres udadtil. Man går f.eks. i vestlig klædedragt, lytter til musik osv. Disse ydre kulturmarkører skal anvendes som eksempel i den senere applicering af modellen i forhold til de forskellige tværnationale bevægelser. Det skal de, både fordi de unge muslimer faktisk er meget optaget af at diskutere disse markører indbyrdes, og samtidig er markører såsom tørklædet ofte fremtrædende i den offentlige debat om integration. For vores model gælder det samme som for Jan Hjärpes oprindelige, nemlig at man kan indplacere de givne positioner ligesom i et koordinatsystem. Modellen er desuden stadigvæk tro mod Jan Hjärpes grundprincip om at skelne mellem religionens funktion og indhold. Hvad angår funktionen, er denne dimension modificeret i forhold til holdningen til samfundet, når man befinder sig i en minoritetssituation. Hvad angår religionens indhold, er der tale om modernistiske positio-

ner, der har det tilfælles, at de reagerer imod den etniske og nationalt betonede islam fra forældregenerationens hjemlande. Vi har valgt ikke at lade tilknytningen til retsskoler stå som en modsætning til de modernistiske nytolkninger, sådan som det er tilfældet i Jan Hjärpes oprindelige model. Det skyldes, at de unges tilknytning til retsskolerne også indebærer nytolkninger i forhold til livet i en minoritetssituation, og at også denne position fungerer som en reaktion mod såkaldte kulturmuslimere. Den største forskel mellem bevægelsernes islamtolkning vedrører i stedet, hvorvidt de unges identitet, rettet mod en abstrakt *umma*, betyder en afstandtagen til såkaldte vestlige værdier (konservativ modernisme) eller en integrering og kontekstualisering (liberal modernisme). Modellen vedrører således unge religiøse muslimers værdier og holdninger til politiske og kulturelle forhold og kan derved antages at have implikationer for politisk og kulturel integration.

Præsentation af de tværnationale bevægelser

Efter nu at have præsenteret vore analysemodeller, vil vi se nærmere på de tværnationale bevægelser, der er aktive i Danmark. Vi må atter understrege, at de grupper, vi her beskæftiger os med, kun tæller et lille mindretal af den muslimske befolkning – og især den muslimske ungdom – i Danmark. Men antallet er ikke nødvendigvis afgørende for en bevægelses indflydelse, og man kan sige, at de unge, der er aktive i bevægelserne, tilhører en religiøs elite. Det er dem, der gør en indsats for at påvirke den etablerede islam i Danmark; de udfordrer de religiøse magthavere og skaber på den måde en plads til sig selv og deres generation. Desuden synes de beskrevne tendenser at række ud over de unge, der er aktive og organiserede.³⁰

Nogle af de nævnte organisationer er strukturerede; andre er mere løse fællesskaber, f.eks. omkring et website. Vi skal også gentage, at nogle af de tværnationale bevægelser i Danmark er afdelinger af *transnationale* bevægelser – dvs. bevægelser, der går på tværs af landegrænser og ikke

30. Bektovic har således fundet nogle af de samme tendenser blandt muslimske gymnasieelever generelt. Safet Bektovic, *Kultur møder og religion: Identitetsdannelse blandt kristne og muslimske unge*, København 2004.

er bundet til bestemte lande – mens andre er lokale danske fænomener.³¹

Der findes en række muslimske grupperinger i Danmark, som vi *ikke* har medtaget her. Det drejer sig særligt om disse typer:³²

- *Indvandrerforeninger.* Allerede de tidligste arbejdsindvandrere i slutningen af 60'erne organiserede sig i 'fremmedarbejderforeninger', der næsten alle var nationalt betingede, en blanding af kulturelle og indvandrerpolitiske foreninger. De er i dag stort set forsvundet, og det var desuden heller ikke foreninger specifikt for muslimer. Der har gennem årene været flere forsøg på at danne egentlige paraplyorganisationer for at samle indvandrere i Danmark organisatorisk, men ingen har haft en lang levetid.
- *Nationalt baserede muslimske foreninger.* Der findes et antal muslimske foreninger, der kun eller næsten kun henvender sig til en enkelt nationalitet. F.eks. for tyrkere *Milli Görüs*, der er aktiv i en række europæiske lande, for pakistanere *OPSA* – Organisationen af Pakistanske Studerende og Akademikere – og den delvist politiske bevægelse *Minhaj ul-Quran*. Endelig kan nævnes *Det Islamiske Trossamfund*, der med udgangspunkt i en moské i det københavnske nordvestkvarter samler mange aktiviteter for primært arabiske muslimer, skønt de også tiltrækker mange konvertitter.

Konservative modernister – afvisende holdning over for samfundssystemet

En gruppe organisationer har en mere eller mindre negativ indstilling til det danske samfundssystem, i forhold til aktiv deltagelse i det politiske

31. Endelig har vi koncentreret os om *sunni*-muslimer, hovedstrømmen i islam, der på verdensplan omfatter ca. 80% af alle muslimer, og som også i Danmark har en stor talmæssig overvægt.

32. Under den afsluttende redigering af denne artikel og i kølvandet på den internationale krise i februar 2006 over de Muhammed-karikaturer, der blev trykt i avisen *Jyllands-Posten*, er der desuden opstået nogle nye muslimske foreninger, der også er tværnationale. Det gælder *The Network*, en forening for muslimske akademikere, og *Demokratiske Muslimer*, der blev stiftet på initiativ af folketingsmedlemmet Naser Khader. Disse bevægelser er ikke medtaget, primært fordi de er så nye, at det er umuligt at sige præcist, hvad de står for, ligesom det er uklart, hvorvidt medlemmerne af *Demokratiske Muslimer* generelt overhovedet er religiøse, hvorfor det ikke giver mening at tale om dem som en del af en vækkelse.

liv m.m. Vi betegner dem her som konservative modernister – de er alle negativt indstillede over for politisk integration i Danmark, mens de har varierende opfattelser af kulturel integration. Det drejer sig om på den ene side mindre *salafi*-grupperinger, på den anden side om bevægelsen *Hizb ut-Tahrir* ('befrielsespartiet').

Salafi-grupperinger

Salafi har i en årrække været en udbredt betegnelse for en opfattelse, der ønsker at reformere religionen ved at vende tilbage til den oprindelige islam.³³ De mener, at den rette praksis for muslimer til alle tider er den, der sås hos Profeten og hans første efterfølgere, og alle skikke, der senere er opstået, er 'fornyelser' eller 'innovationer', der betragtes som skadelige og forbudte. Salafismen – som findes under forskellige betegnelser i alle islamiske samfund – er generelt modernistisk, i den forstand at den bryder med traditionelle tilhørsforhold til de ortodokse islamiske retsskoler og mener, at alle muslimer ved at studere Koranen i princippet er i stand til at forstå islam. Salafier er stærke modstandere af alt, hvad de anser for elementer, der er kommet ind i islam siden den første tid, særligt veneration af grave og helgener, sufisme, fejring af Profetens fødselsdag m.v. Det betragtes som folkelig overtro. Salafi kan bruges som generel betegnelse for muslimer, der står for reformistiske tilgange til islam, der går ud på at 'vende tilbage' til islams første tre generationer. I denne betydning omfatter termen en stor del af muslimerne i Danmark.

I en snævrere betydning bruges begrebet i nutiden om mere decideret puristiske grupper, der vil efterligne de første muslimer i alle detaljer og er modstandere af f.eks. at fejre fødselsdage (også børnefødselsdage), da de ikke finder belæg for det i de relevante islamiske tekster, dvs. Koranen og *hadith*. Heraf følger også, at de er stærke modstandere af moderne vestlig samfundsopfattelse og vestligt demokrati. Hvor de mere traditionelle salafier har ønsket at være aktive deltagere i de moderne samfund, lægger de nye puristiske salafi-grupper afstand til samfundssystemer, som

33. Ordet er en afledning af det arabiske *salaf*, 'forfader', der blev brugt om de første tre generationer af muslimer (Profeten Muhammed og hans fæller samt de to efterfølgende generationer). Den moderne salafisme føres normalt tilbage til den ægyptiske lærde og reformator Muhammad Abduh (1849–1905) og dennes elev Rashid Rida (1865–1935).

de mener, er styret af *kufir*, 'vantro', og ikke bygger på islam. Dette gælder for tiden samtlige stater i verden.

I Danmark findes mindre salafi-grupperinger af to lidt forskellige slags. En gruppe, der er kommet en del i offentlighedens søgelys, består af militante salafier, der er tiltrukket af en forståelse af det islamiske begreb *jihad* som krig mod 'islams fjender', f.eks. amerikanere og deres allierede i Irak. De bliver ofte i muslimske miljøer kaldt *jihadier*, altså personer, der går ind for (militant) *jihad*. De er gennemgående vanskelige at komme i kontakt med for udenforstående, men det drejer sig helt overvejende om unge mennesker, nogle af dem ned til 16–17 år. Blandt dem findes også et antal danskere, der er konverteret til islam. Kernen er nogle unge muslimer, der tidligere mødtes regelmæssigt til foredrag i en københavnsk moské hos en herboende prædikant, der fungerede som inspirator for gruppen.

På internettet blev disse synspunkter fremført på et website kaldet *www.tawhid.dk*, drevet af en løs gruppering af salafier. På websiden kunne man tidligere læse citater af Osama bin Laden og lovprisninger af *jihad* mod amerikanere og andre vesterlændinge i Mellemøsten. Der fandtes også et diskussionsforum, hvor et af de aktive medlemmer gjorde sig bemærket ved at hylde de terrorbomber, der i juli 2005 dræbte mindst 63 mennesker i den ægyptiske ferieby Sharm el-Sheikh. Ifølge den pågældende var stedet et legitimt bombemål, fordi det blev frekventeret af israelske og vestlige turister. Efter disse udtalelser kom der en del opmærksomhed om gruppen, og pludselig blev websitet i slutningen af juli 2005 fuldkommen ændret. Fra at være et aktivt site med store mængder tekstfiler og links og et diskussionsforum blev siden uden varsel forvandlet til et statisk site, der indeholder forskellige ukontroversielle islamiske belæringer, ligesom diskussionsforummet også forsvandt. Interessant var det, at et af de mest aktive medlemmer og ophavsmanden til de opsigtsvækkende udtalelser om terrorbomber var en ung dansker, der nogle år tidligere var konverteret til islam.

Selv om dette site helt har ændret form, er gruppens synspunkter utvivlsomt uændrede. Det kan endog meget vel tænkes, at de politiske begivenheder i verden, særligt krigen i Irak og den danske deltagelse heri, kan skubbe flere unge – heriblandt sandsynligvis også konvertitter – over i de ekstreme synspunkter, som *tawhid.dk* stod for.

Det er ikke alle salafier, der er militante og forkæmpere for jihad; en anden løst organiseret gruppe er mere typisk konservative og kunne kaldes *saudi-salafier*. Sådant en gruppe findes eksempelvis i København, hvor den har en foredrags- og læsekreds med en anden prædikant, men i samme moské som de netop nævnte jihadi-salafier. En anden gruppe befinder sig i Odense, hvor den driver websitet *www.al-islam.dk*, der hovedsageligt består af et antal oversatte artikler om forskellige emner, såsom islamiske trosprincipper, korrekt udførelse af ritualerne osv., samt en tilknyttet diskussionsgruppe.³⁴

I modsætning til de ovennævnte *jihadier* går disse ikke ind for væbnet kamp i Vesten, og de lægger sig snarere op ad den islamfortolkning, der er gældende i Saudi-Arabien, og som af *jihadierne* beskyldes for at være uislamisk, bl.a. fordi den støtter det saudiske kongedømme.

Hizb ut-Tahrir

Hizb ut-Tahrir (HT) er en gruppering, som uden tvivl kan kaldes en organisation – eller et 'parti', som de selv opfatter sig som. Hizb ut-Tahrir er en veritabel transnational bevægelse, en af de mest succesrige af slagsen inden for islam. Bevægelsen beskriver sig selv som et politisk parti:

Hizb ut-Tahrir er et politisk parti, hvis ideologi er Islam. Politik er partiets arbejde, og Islam er dets ideologi. Partiet arbejder iblandt og med den islamiske ummah (nation) med det formål at få ummah til at tage Islam til sig som sin sag, samt at lede denne til at reetablere Khilafah-staten (kalifatet) og styret med det Allah (swt) har åbenbaret, så de vender tilbage til eksistens.

Hizb ut-Tahrir er en politisk sammenslutning. Det er hverken en åndelig, akademisk, uddannelsesmæssig eller en velgørende sammenslutning. Den islamiske idé er sjælen for dens krop, dets frø og dens livshemmelighed.³⁵

Trods HTs selvforståelse som et parti opfylder de dog et antal kriterier for en religiøs organisation: De har en fælles religiøs dogmatik, de beskriver

34. I Sverige findes, ligesom i Danmark, ikke nogen effektiv organisering for salafi-grupperne. De formentlig små grupper i Stockholm er aktive på internet-sitet *www.salafi.se*.

35. HTs præsentation af sig selv på gruppens danske website, <http://hizb-ut-tahrir.dk/new/> Besøgt 8.1.2006.

deres mål og aktiviteter i religiøse termer, og de har i et vist omfang en fælles religiøs praksis. Deres vigtigste mål er genoprettelsen af det islamiske kalifat, der endegyldigt blev afskaffet i Tyrkiet i 1924.³⁶ Hizb ut-Tahrir blev grundlagt i Jerusalem i 1953 af Taqi al-Din an-Nabhani, men har i løbet af det halve århundrede, der er gået siden, bevæget sig langt ud over sin oprindelse som en palæstinensisk religiøs reformbevægelse. HT har i dag en global tilstedeværelse, særligt i Mellemøsten, Europa og Centralasien. Det internationale overhoved er bosat i Libanon, men bevægelsens hovedkvarter er på mange måder Storbritannien, hvor den har en stor tilhængerskare blandt yngre britiske muslimer med forskellig etnisk baggrund.

HT er kontroversielle, ikke kun for deres holdninger, men også for deres metoder. På grund af deres holdninger har de haft megen modvind i Danmark, især i store dele af det politiske liv, og flere fremtrædende politikere har ønsket at forbyde gruppen, da de anser den for farlig. Indtil nu er det dog lykkedes HT at fastholde, at de er en ikke-voldelig bevægelse. Gruppens metoder er også kontroversielle, idet de i mange tilfælde optræder med en aggressiv og insisterende retorik ved offentlige muslimske møder eller forsøger at udbrede deres synspunkter til muslimer på offentlige steder på en meget insisterende måde. Gruppen er en centralistisk og elitær bevægelse, der kræver, at interesserede nøje studerer bevægelsens 'adopterede skrifter', hovedsageligt forfattet af grundlæggeren, og man må erklære sig helt enige i synspunkterne, inden man kan blive fuldt medlem af bevægelsen. Det er en avantgardistisk tankegang, der har mange ligheder med den leninistiske opfattelse af et revolutionært parti som en særligt skolet avantgarde. Der menes at være ca. 50 medlemmer i Danmark og omkring 200 unge, der kommer til studiekredsene uden at have erklæret sig enige.³⁷ Deres kampagner retter sig særligt mod 'dårlige'

36. Der var ikke tale om et kalifat med reel politisk magt i Tyrkiet. Efter at det oprindelige arabiske kalifat var gået under ved mongolernes erobring af Bagdad i 1258, og titlen var blevet overtaget af fatimiderne i Ægypten, antog de osmanniske – tyrkiske – sultaner på et tidspunkt i 1500-tallet titlen kalif. Det var herefter en titel, der blev båret af den osmanniske sultan som en yderligere legitimering, indtil republikken blev indført efter 1. Verdenskrig, og først sultanatet, og i 1924 kalifat-institutionen, blev afskaffet af præsident Kemal Atatürk. HTs model for kalifatet går imidlertid entydigt tilbage til de første fire kaliffer efter Muhammed, 632–660, hvor det islamiske samfund stadig blev styret fra Medina.

37. Disse tal stammer fra Malene Grøndahl, Torben R. Rasmussen & Kirstine Sinclair, *Hizb ut-Tahrir i Danmark*, Århus 2003.

eller 'fracaldne' muslimer, der beskrives som næsten alle andre end dem selv. Bevægelsen har i en årrække haft en meget aktiv tilstedeværelse på internettet og har to danske websites: <http://hizb-ut-tahrir.dk> og <http://khilafah.dk>.³⁸

Konservative modernister og integration

De bevægelser, som vi her betegner som konservative modernister, har en negativ indstilling til politisk integration i Danmark og det demokratiske system generelt. Hertil hører deltagelse i folketings- og kommunalvalg, som de finder uforenelig med islam, både hvad angår opstilling til og deltagelse i valget. De mener, at demokrati er en form for afgudsdyrkelse, idet det indebærer, at man følger menneskeskabte love i stedet for Guds love. Både salafi-grupperinger og Hizb ut-Tahrir har således forud for de seneste danske valg ført kampagne blandt muslimer med henblik på at få dem til at undlade at deltage. Alle de nævnte grupper opfatter det som deres hovedformål at arbejde for et kalifat eller en islamisk stat, og de betragter muslimer, der deltager i den politiske proces, som afgudsdyrkere og fracaldne. Hermed er der tale om nytolkninger af, hvad fracald vil sige, og af *jahiliya* ('uvidenhedens tid') som et eksistentielt fænomen, der til stadighed skal bekæmpes, og ikke som en bestemt historisk periode. Der er tale om modernistiske opfattelser, der kan føres tilbage til bl.a. den ægyptiske forfatter Sayyid Qutb (1906–1966), der blev henrettet af den ægyptiske regering med den begrundelse, at han ville omstyrte staten. Hvor *jahiliya*, 'uvidenhed', traditionelt har været brugt om den før-islamiske kultur i Arabien, udvidede Qutb begrebet kraftigt, så det også omfattede nuværende muslimske samfund og deres ledere, der ikke fulgte den rette islam. Han nytolkede ligeledes begrebet *jihad* til at blive en personlig pligt for hver enkelt muslim til at kæmpe mod uretfærdighed og vantro.

For alle tre grupper gælder, at de har meget stærk vægt på kønsadskillelse, men det betyder ikke, at kvinderne holdes i hjemmet; de er derimod nogle af de mest aktive medlemmer i studiekredse, diskussioner på inter-

38. Hizb ut-Tahrir har en meget beskedent udbredelse i Sverige; der findes ingen svensk organisation, og de få eksisterende medlemmer er tilknyttet HT i København (personlig oplysning fra Kirstine Sinclair, 2. 12. 2005).

nettet og i afholdelse af store konferencer i sportshaller. Ligeledes har alle grupperne en vis tiltrækningskraft for unge danskere, der er konverteret eller ønsker at konvertere til islam, og de synes gennemgående at blive respekteret i grupperne.

De 'konservative' grupperinger lægger vægt på religiøse studier, hvor den enkelte muslim selv får kontakt med kilderne. Hvor salafi-grupperne er meget fokuseret på de traditionelle grundtekster, dvs. Koranen og *hadith*-samlingerne, har HT opbygget deres egen kanoniske litteratur, der, ud over Koran og *hadith*, overvejende består af skrifter af bevægelsens grundlægger an-Nabhani, som man skal erklære sig enig med, før man kan blive medlem. HT opfatter sig selv som åbenlyst i modsætning til etablerede autoriteter; således kritiserer de åbent den øverste sheikh for det islamiske lærdomssæde al-Azhar i Kairo og har meget lidt tilovers for Saudi-Arabien og andre muslimske lande med kongedømmer, som de anser for at være i modstrid med islam. *Saudi*-salafier har saudiske lærde som autoriteter, som f.eks. landets tidligere stormufti Abdul Aziz ibn Baz (1909–1999), og værdsætter således traditionel lærdom, men i en form, hvor man ikke er forpligtet på de traditionelle retsskoler. *Jihadi*-salafier har typisk ingeniører og andre autodidakte sheikher som autoriteter. De andre grupper, specielt *saudi*-salafierne, vil kraftigt fordømme *jihadi*-salafiernes positive syn på voldelige metoder samt deres støtte til selvmordsattentater og drab på civile. Dette ses som en ugyldig nytolkning, som uislamisk og som frafald.

De to salafi-grupper forholder sig dog ens til og i modsætningsforhold til HT, hvad angår ydre identitetsmarkører som klædedragt, kulturforbrug og forholdet til ikke-muslimer. Forskellene er umiddelbart synlige, idet salafier f.eks. typisk vil dyrke fuldskæg for mænd, etnisk arabisk tøj både for mænd og kvinder og i nogle tilfælde *niqab*, ansigtsslør, for kvinder,³⁹ mens Hizb ut-Tahrirs mænd i reglen vil gå i jakkesæt og være glatbarberede. Rygning anses desuden for tilladt af HT, mens det anses for forbudt af salafier, da de mener, at det ikke har noget belæg i de islamiske grundtekster. En anden forskel er, at HT-medlemmer gerne lytter til musik, mens salafierne anser al musik for uislamisk. Salafier vil således

39. På en konference arrangeret af unge kvindelige konvertitter i kredsen omkring en *jihadi*-prædikant i Nørrebrohallen i 2005 bar arrangørerne således *niqab*.

anklage HT for at efterligne de 'vantrø' og have en for vestlig livsstil. De vil desuden have en tendens til at mene, at man skal efterligne Profeten i alle detaljer, som f.eks. ved at have henna-rødt fuldskæg. Alt, hvad man er i tvivl om, og som Profeten ikke direkte har anbefalet, skal man som hovedregel afholde sig fra, da man risikerer, at det er en fornyelse, og der er en tendens til segregation også på det sociale plan, hvor man skal have så lidt som overhovedet muligt at gøre med ikke-muslimer. HT'ere kan således i højere grad end salafier indgå i sociale sammenhænge med ikke-muslimer.

De konservative modernister ser umiddelbart ud til at være vanskelige at integrere i samfundet, da de på flere områder ikke selv ønsker integration. De vender sig stærkt imod politisk integration, mens de har divergerende opfattelser af kulturel integration, hvilket de bevidst udtrykker med ydre identitetsmarkører, således som det er fremgået. Dette må primært ses som en måde, man kan positionere sig på indbyrdes i de tværnationale bevægelser, ligesom de forskellige holdninger illustrerer forskellige syn på islams indhold og dermed deres forskellige tolkningsmåder. Set fra aktørperspektivet lægger de konservativt modernistiske grupper altså betydelig afstand til den integrationsproces, der anses for den ønskelige i Danmark. Dette gør de, fordi de ikke accepterer de præmisser, samfundet bygger på. Interessant er det, at man i disse bevægelser finder et antal danske konvertitter. For dem er det ikke relevant at tale om integration, men snarere om en form for selvsegregation. De konservative bevægelser er transnationalt orienterede, og man kan sige, at der i stedet foregår en integration til sådanne transnationale grupperinger.

Liberale modernister – tilslutning til samfundssystemet som foreneligt med islam

Over for de 'konservative' grupper står en blandet flok af 'liberale modernister'. De opfatter ikke det danske majoritetssamfund som *jahiliya* eller som *dar al-harb* ('krigens område', eller 'det ikke-islamiske område'). De værdsætter derimod udviklingen i Europa mod en sekularisering af samfundslivet og med sikring af borgerrettigheder og religionsfrihed. Faktisk mener de, at langt flere af de principper, de forstår som islamiske, gør sig gældende i Europa end i muslimske lande. Det gælder retssik-

kerhed, velfærd og omfordeling af goder, sundhedssystemer og uddannelsessystemer samt ikke mindst retten til frit at praktisere sin tro. Der er derfor ikke nogen loyalitetskonflikt mellem identiteten som muslim og som borger, og de liberale ønsker gennemgående bevidst en politisk integration. De er ifølge *shari'a* forpligtet til at yde deres bedste for det fællesskab, de har valgt at indgå i. Dette begrundes med, at muslimerne i Europa, ved at komme hertil, implicit eller eksplicit har indgået en pagt med de samfund, de er bosat i. Situationen sammenlignes til tider med, at Profeten Muhammed i Mekka og Medina indgik pagter med både jødiske og polyteistiske grupper. Disse pagter var muslimerne forpligtede til at overholde, medmindre de blev brudt af modparten.

Muslimer i Dialog

En af de velkendte liberale grupperinger kaldes *Muslimer i Dialog* eller *MiD*. Denne bevægelse, som er en velorganiseret forening med bestyrelse og årlige generalforsamlinger, opstod i efteråret 2003 ud af resterne af ungdomsgrupperne fra det tidligere nævnte pakistanske Minhaj ul-Quran. Senere er aktive personer fra andre etniske grupper gået ind i foreningen, som dermed reelt har fået et tværetnisk præg. *Muslimer i Dialog* har nu bevæget sig helt ud over sit udgangspunkt i det pakistanske miljø og tæller medlemmer fra mange forskellige etniske baggrunde, herunder danske konvertitter:

Foreningen henvender sig til alle muslimer, uagtet hvilket etniske tilhørsforhold man har. Den søger at opnå sine formål ved at motivere muslimer til at tilegne sig islamisk viden samt viden om samfundsforholdene, med henblik på at udvikle egenskaber som medmenneskelighed og næstekærlighed – vigtige forudsætninger for en god samfundsborger.⁴⁰

Muslimer i Dialog er mere end en rent religiøs bevægelse; den kan snarere betegnes som en interesseorganisation med en fælles opfattelse af islam. Gruppen har i sin levetid organiseret en række offentlige foredrag og møder, en studietur til Istanbul i fastemånedens m.v., og den har flere gange gennemført 'islam-kursus' primært for muslimer, der gerne vil vide mere

40. Ovenstående er en del af beskrivelsen fra *MiD*'s hjemmeside: www.m-i-d.dk/site/frontgenvis.asp?id=2. Besøgt 7. 1. 2006.

om religionen. Den samler nu en række af de mest aktive personer fra det liberalt modernistiske muslimske miljø i Danmark. Tæt på bevægelsen ligger også personkredsen bag nogle af de mest fremtrædende internet-tilstedeværelser for muslimer i Danmark: websitet *www.islam.dk* og diskussionsforummet *Danmarks Forenede Cybermuslimer (DFC)*.

Tariqa Burhaniya

Sufismen er ikke stærkt repræsenteret i Danmark, men en enkelt velorganiseret gruppering findes i Københavnsområdet, nemlig den oprindeligt sudanesiske *Tariqa Burhaniya*.⁴¹ Denne sufi-orden opstod i 1930'erne og var indtil omkring 1980 begrænset til Sudan og Ægypten, men den er i løbet af de seneste 25 år ekspanderet i Europa og resten af verden og er nu en transnational og transetnisk sufi-bevægelse. Ordenen har i Tyskland og andre europæiske lande overvejende vundet tilhængere blandt konvertitter, med Danmark som en undtagelse. Burhaniya har eksisteret i Danmark siden ca. 1990 og tiltrækker her forskellige grupper af yngre muslimske indvandrere, særligt pakistanere, men også arabere og nogle få danske konvertitter.

I nogle år foregik ordenens praksis under private former; i 1996 lejede man lokaler i Hvidovre, og i 2003 kunne den danske afdeling købe en nedlagt erhvervsjendom i Rødovre. Den danske gren har i dag et par hundrede medlemmer og er organiseret som en forening med bestyrelse til de administrative opgaver. Den danske afdeling er autonom, hvad angår interne forhold, men alt vedrørende religiøs praksis er koordineret med bevægelsens ledelse, der befinder sig i Sudan og i Tyskland. I religiøs forstand kan den danske gren ikke være autonom, idet hele bevægelsen bygger på personlig initiation til det sudanesiske overhoved samt på fælles praksisformer og adfærdsregler, der er fastlagt af den oprindelige grundlægger.

41. Burhaniya er præsenteret i Søren Lassen, »Tariqa Burhaniya – en transnational sufi-bevægelse i Danmark«, *Religion. Tidsskrift for Religionslærerforeningen for Gymnasiet og HF*, nr. 3, 2004, s. 34–44. Der findes også mindre sufi-grupper i Danmark, der knytter sig til Naqshbandi-ordenen, men deres medlemskreds er næsten udelukkende muslimer med tyrkisk baggrund, med undtagelse af enkelte konvertitter, der har tyrkiske ægtefæller. I Sverige er der en noget større sufi-aktivitet, og flere forskellige sufi-ordener er repræsenteret i Sverige, overvejende bestående af muslimer med indvandrerbaggrund. Se Ingvar Svanberg »Alevismen och invandrade sufiordnar«, *Blågul islam? Muslimer i Sverige*, red. Ingvar Svanberg & David Westerlund, Nora 1999, s. 70–79.

Burhaniya er en religiøs organisation, men den fungerer også som social kontekst, idet bevægelsens arrangementer for det meste frekventeres af medlemmernes familier. Den religiøse praksis er det centrale bindeled i bevægelsen; den er krævende og falder i to typer: a) personlig praksis, der går ud på, at hvert medlem dagligt læser eller reciterer religiøse sentenser, som Guds navn el.lign., i flere timer, og b) kollektiv praksis, hvor man mødes i gruppens bygning en aften om ugen for at udføre sufi-ritualer. Bevægelsen har i Danmark ikke gjort noget videre for aktivt at udbrede kendskabet til sin praksis og søge medlemmer. Rekruttering er hidtil overvejende sket gennem personlige kontakter i muslimske miljøer, og Burhaniya har indtil nu næsten ikke haft nogen offentlig fremtræden.

Forum for Kritiske Muslimer

Foreningen *Forum for Kritiske Muslimer* blev stiftet i 2001 af primært to initiativtagere: en ung, akademisk uddannet muslimsk kvinde med blandedt dansk-arabisk baggrund og en dansk, ikke-muslimsk universitetslektor. Foreningen adskiller sig fra de hidtil nævnte, ved at den har både muslimer og ikke-muslimer som medlemmer.⁴² Trods dette arbejder foreningen målbevidst med nytolkning af islam og tilslutter sig eksplicit den såkaldte 'euro-islam' og dens mest kendte fortalere Tariq Ramadan. Foreningen har, især i sine første år, afholdt en række ambitiøse debatarrangementer, hvor man har bragt muslimer med forskellig baggrund, islamforskere og andre, sammen, herunder et offentligt møde med både sunni-muslimer og Ahmadiyya-muslimer.⁴³

Kritiske Muslimer er fortalere for en sekulariseret religiøsitet og lægger afstand til konservativt-modernistiske tanker om, at islam ikke kan forenes med vestlige demokratibegreber, som det ses af følgende uddrag af et 'manifest' på foreningens website, www.kritiskemuslimer.dk:

Det er muligt at være troende muslimer og hengivne demokrater på samme tid. Foreningen Kritiske Muslimer er et levende eksempel på dette. Vi er demokrater men ønsker ikke at fremstille demokratiet som en sand-

42. Desuden er det muligt for muslimer af alle konfessionelle retninger at blive medlemmer. Foreningen er således den eneste, hvor Ahmadiyya-muslimer og andre muslimer blandes.

43. Forholdet mellem sunni-muslimer og Ahmadiyya er generelt dårligt, idet sunni-muslimer opfatter Ahmadiyya som ikke-muslimer pga. visse elementer i deres dogmatik. Dette gælder også blandt muslimer i Danmark.

hedsideologi. Hvis demokratiet udvikler sig til en ny form for absolutisme er den jo netop blevet til det, som den oprindeligt reagerede imod. Vi tror på at demokratiet skal udvikles konstant hvis det skal kunne bruges aktivt i kampen for retfærdige samfund. Demokrati begrebet er universelt i den forstand at det ikke er knyttet til en bestemt nationalitet, religion eller geografisk område. [...] Vi tror på at Koranen er Guds åbenbarede ord og det er en vigtig forudsætning for vores liv. Men denne betragtning er irrelevant i en samfundsmæssig eller politisk kontekst. Her er det væsentlige hvilke konklusioner man drager af sin tro i praksis.⁴⁴

Liberale muslimer og integration

De liberale muslimer er kendetegnet ved, at de på de fleste områder, frem for alt det politiske, ønsker integration i det danske samfund. Også på det kulturelle område ønskes generelt en betydeligt større integration end hos de konservative grupper. Den såkaldte 'euro-islam' har i nogle år været meget omtalt, ofte forbundet med den i Schweiz bosatte Tariq Ramadan,⁴⁵ der er en kendt fortaler for nytolkninger af religionen blandt den muslimske minoritetsbefolkning i Vesteuropa.⁴⁶ I Danmark skelner muslimer ofte mellem *euro-islam* og *europæisk islam*. Skellet går på, om man principielt er sekularister eller ej. Den første holdning kendetegner Forum for Kritiske Muslimer, der arbejder for en universel adskillelse af religion og politik og som betegner sig selv som den danske udgave af euro-islam. Andre muslimer af den 'liberalt-modernistiske' retning, der har gjort sig gældende i den offentlige debat, foretrækker at kalde sig europæiske muslimer, angiveligt for at lægge afstand til euro-islam, som de forstår som noget, der skal defineres og påtvinges muslimer udefra. Muligvis er det samtidig for at lægge afstand til Forum for Kritiske Muslimer, som de mener, går for langt i deres nytolkninger. Den officielle holdning, når man spørger lederne i Muslimer i Dialog, er, at man bør følge en retsskole, da det hindrer ekstreme nytolkninger i begge retninger.

I praksis, ved f.eks. undervisningsforløb og debatarrangementer, tyde-

44. www.kritiskemuslimer.dk/formaal.htm. Besøgt 8.1.2006.

45. Blandt muslimer i Danmark er den mest læste af Tariq Ramadans bøger *At være europæisk muslim*, København 2002.

46. Tariq Ramadan benytter imidlertid ikke selv begrebet euro-islam, men taler om at være europæisk muslim.

liggøres dette forhold til retsskolerne ikke, men hver underviser taler ud fra sit eget synspunkt, og resultatet bliver en slags nytolkning, hvor man benytter forskellige retsskoler og principper for tolkning, alt efter personlige præferencer og emner. Sufi-ordenen Burhaniya har nogle traditionalistiske træk, bl.a. følger de alle *maliki*-retsskolen, men samtidig er deres deltagelse i bevægelsen i udpræget grad et personligt valg – et udtryk for en modernistisk opfattelse.

Hverken Burhaniya eller Muslimer i Dialog vil afvise det ønskværdige i en islamisk stat, men det er ikke noget, de prioriterer i deres arbejde, og de forstår bestemt ikke det samme ved en islamisk stat som HT og salafier. De vil snarere forstå den som et styre, hvor de religiøse principper f.eks. sikrer en mere retfærdig økonomisk fordeling af goderne, end det er tilfældet i et kapitalistisk system. I praksis er forskellen på Forum for Kritiske Muslimer og de europæiske muslimer næppe så stor, da de Kritiske Muslimer ganske vist understreger, at religion ikke må diktere politik, men omvendt, at man som religiøs person er personligt motiveret af sin tro, også hvis man er politiker.

Muslimer i Dialog og Forum for Kritiske Muslimer arbejder meget bevidst på at være offensive og politiske gennem partipolitik, offentlige debattmøder, pressemeddelelser etc., mens sufi-ordenen Burhaniya ikke søger at komme i offentlighedens søgelys, men snarere er koncentrerede om deres egen udvikling mod Gud og derved også, som de formulerer det, at blive mere hjælpsomme og tolerante medmennesker.

I forhold til de ydre markører finder man hos de liberalt-modernistiske grupper en blandet praksis, dvs. både markører som skæg, jakkesæt, tørklæde og langt hår, og der lægges alle steder vægt på, at klædedragten, og ikke mindst tørklædet, skal være et personligt valg. Hos Muslimer i Dialog er tendensen dog, at det ene valg er bedre end det andet. Dvs., at en kvinde er kommet længere i sin åndelige udvikling, når hun bærer tørklæde. Sådant opfattes det ikke i de andre grupper. I Forum for Kritiske Muslimer læses skrifterne således, at det ikke er hverken påbudt eller forbudt at bære tørklæde, og at begge dele er lige gode. Hos Burhaniya er holdningen mere uafklaret. Her kan man møde den holdning, at tørklæde er påbudt, men at man selv skal være klar til det først. Man kan dog også møde den holdning, at man i virkeligheden helst skal undlade at bære tørklæde for ikke at skille sig ud fra resten af befolkningen. Bur-

haniya har endvidere den holdning, at mænd ikke skal bære fuldskæg; de fleste medlemmer er glatbarberede, og nogle få har et lille overskæg. Begrundelsen er her både, at man ikke skal skille sig ud fra resten af det danske samfund, og at fuldskæg af mange danskere associeres med ekstremistiske muslimske holdninger, som Burhaniya ikke ønsker at være forbundet med.

Man kan, som det er fremgået, derfor ikke slutte, at praktiserende muslimske kvinder med tørklæde automatisk har en afvisende holdning til det danske samfund, sådan som det ofte fremstilles i den offentlige debat. Man kan sagtens være meget engageret i sin religion, bære tørklæde og andre religiøse markører og samtidig have en liberal islamopfattelse, hvor man engagerer sig i samfundet.

Sammenfatning – en flertydig integration

Vi har i denne artikel fokuseret på organiseringen af muslimer i Danmark i et generationsperspektiv og peget på en vækkelse blandt unge muslimer og en organisering i tværnationale bevægelser. Mens dele af den muslimske ungdom således betoner deres muslimskhed, er der en tendens i den offentlige mediedebat til at betragte religiøse muslimer generelt som fundamentalister og som et integrationsproblem. Problemet er, at det sjældent tydeliggøres, hvad der menes med såvel integration som fundamentalisme. Vi har her foreslået, at man kan opfatte den religiøse vækkelse blandt unge muslimer som et led i en integrationsproces, hvis man vel at mærke forstår integration i en multikulturel eller pluralistisk udgave, i den forstand at der er plads til forskellighed på det kulturelle område. Vækkelsen kan således opfattes som en proces fra en traditionel diaspora-identitet, hvor identiteten i høj grad er knyttet til et bestemt hjemland, og til en religiøs identitet rettet mod en abstrakt *umma*, hvilket muliggør en afstandtagen til forældregenerationens selvsegregation og organisering efter nationalt og etnisk tilhørsforhold. Organiseringen i nye grupperinger muliggør etableringen af nye netværk, og der foregår således en integration i form af et fællesskab om det at være muslim på tværs af forskellige etniske tilhørsforhold, herunder dansk etnicitet. Medlemmerne af organisationerne, der udgør en ofte veluddannet elite, optræder desuden gennem organisationerne som samtalepartnere for

politikere og journalister og har derved indflydelse på den offentlige debat og på dagsordenen for islam i Danmark. I vores forståelse har integration på det strukturelle plan først og fremmest at gøre med systemet og de rettigheder, der herfra gives minoriteten. Man kan dog sige, at organisationerne kan fungere som en strategi for reelt at opnå de formelle rettigheder, man har i samfundet, og at den dermed får implikationer for strukturel integration.

I nogle tilfælde betyder tilknytningen til *umma* en afvisning af samfundssystemet og i mere eller mindre grad også til det kulturelle og sociale fællesskab med majoritetsbefolkningen. Det er således muligt at være integreret i samfundet strukturelt, ved at man følger spillereglerne og overholder landets love, men ikke politisk og kulturelt. I andre tilfælde betyder tilknytningen til *umma* netop en vægt på aktiv deltagelse i samfundet, både på det politiske og kulturelle plan. Vi har således argumenteret for, at det er nødvendigt at skelne mellem forskellige slags religiøse muslimer, og for, at man ikke blot kan stille dem op som fundamentalister i et modsætningsforhold til såkaldte 'moderate muslimer' eller 'kulturmuslimer'. Aktørerne i de tværnationale bevægelser markerer deres identitet som religiøse og er i denne betydning alle fundamentalister. Vi har derfor foreslået, at man skelner mellem religionens indhold og funktion. Mht. til religionens indhold giver det ikke mening at inddele muslimer efter, hvorvidt de opfatter Koranen som Guds åbenbarede ord eller ej, da dette er et grundlæggende dogme. Skillelinjerne går snarere efter, hvordan man fortolker Koranen og andre grundlæggende skrifter. Her kan man pege på et skel mellem traditionalister og modernister. Vi har gjort opmærksom på, at der findes mindst lige så store skel mellem det, vi har kaldt for henholdsvis konservative og liberale modernister. Vi har desuden argumenteret for, at de unge i tværnationale bevægelser alle er modernister, som på forskellig vis forholder sig til det at være i en minoritetssituation. De unge vakte er modernister, ikke kun i modsætning til traditionalister, men i højere grad i forhold til forældregenerationens generelt mere etniske og nationale former for islam.

De modernistiske tolkninger giver i højere grad mulighed for at forholde sig til den minoritetssituation, man i Vesten befinder sig i. Man kan her enten have en afvisende holdning til social og kulturel integration, sådan som man ser det hos de konservative modernister, der generelt anser

omgivelserne for en fare og såkaldte vestlige værdier som uforenelige med islam. For de liberale modernister gælder, at de betoner deres muslimske identitet og dermed skiller sig kulturelt ud fra majoriteten, samtidig med at de finder mange af de vestlige værdier fuldt forenelige med islamiske værdier.

En anden skillelinje gælder religionens funktion, hvor man kan skelne mellem sekularister og islamister, hvad angår synet på, hvor meget islam skal fylde i samfundet. Her har vi argumenteret for, at det væsentlige skel i minoritetskontekster som i Danmark snarere er, hvordan man forholder sig til majoritetssamfundet, hvor man kan tale om enten afvisning eller tilslutning. Dette skel er stort set sammenfaldende med, om man er konservativ eller liberal modernist. Hvorvidt man afviser eller tilslutter sig majoritetens samfundsmode afhænger imidlertid ikke af, om man generelt er sekularist eller islamist. Blandt de liberale modernister findes således både aktører, der principielt er sekularister og mener, at islam ikke skal blandes med politik, og aktører, der mener at en islamisk styreform er ønskværdig, samtidig med at de i minoritetssituationen slutter op om samfundet, de bor i. Dette er ikke modstridende positioner, da en islamisk styreform netop betyder noget ganske andet for de liberale modernister end for de konservative. De liberale modernister opfatter således en islamisk stat som en styreform, der hviler på mange af de samme grundprincipper som vestlige samfund, såsom demokrati, retssikkerhed, menneskerettigheder, frihedsrettigheder etc.

Der opstår ofte misforståelser i den offentlige debat om muslimers loyalitet over for det danske samfund, og en tilbagevendende konflikt gælder spørgsmålet om *shari'a*. Det er en ofte fremført kritik mod muslimer i Danmark, at de 'i virkeligheden' vil indføre en islamisk stat, og at de ikke vil gå ind på, at Grundloven står over *shari'a*. Denne undersøgelse har vist, at tingene er mere sammensatte: Lidt firkantet udtrykt står på den ene side de konservative modernister. De har som ønskemål indførelsen af et islamisk styre, der ikke harmonerer med vestlige demokratibegreber, men samtidig anvender de til dels den demokratiske proces til at fremme deres sag. De står således på linje med radikalt oppositionelle og antiparlamentariske smågrupper, som i forvejen fandtes i det danske samfund. Man kunne endog fremføre, at samfundssystemet kan have gavn af at blive udfordret af stærkt kritiske bevægelser, som sætter dets grundvær-

dier til debat. I den anden ende af spektret og i midten finder vi de liberale modernister og i øvrigt den muslimske 'hovedstrøm'. De bliver undertiden mistænkeliggjort, fordi de ikke vil tage afstand fra *shari'a*, men som vi har vist, synes deres islamiske idealsamfund i høj grad at bygge på allerede eksisterende 'vestlige' værdier. Det faktum, at de deltager aktivt i den demokratiske proces, burde kunne afværge denne kritik.

Det er en velkendt antagelse i integrationsforskningen, at *politisk* integration af indvandrere er nødvendig og ønskelig.⁴⁷ Her står vi over for nogle grupper, der ikke ønsker politisk integration, selv om de har muligheden, herunder danske konvertitter, der segregerer sig politisk. Endvidere har vi set, at den *kulturelle* integration er den mest flertydige. Hvor mange mener at kunne aflæse graden af integration som en helhed af kulturelle markører, ser man, at disse i lige så høj grad tjener til at markere holdninger over for andre muslimske grupper. Når man i den offentlige debat taler om fundamentalister over én kam, overser man således, at man sagtens kan være religiøs og vise dette med ydre markører som tørklæde; man kan også argumentere med henvisning til religiøse skrifter og mene, at islam i princippet er altomfattende og således også vedrører samfundet, og samtidig tilslutte sig majoritetens samfundsopfattelse og såkaldte vestlige værdier. Lidt provokerende udtrykt har vi argumenteret for, at fundamentalister – i visse udgaver – faktisk kan og vil integreres.

Summary

Cross-national movements among Muslims in Denmark

The article aims to describe and analyse the rise of cross-national religious movements among young Muslims in Denmark, and relate them to the process of integration into Danish society. After observing that the number of cross-national movements seems to be increasing, the authors discuss this tendency as a form of integration. As they are a motion away from traditional, ethnic or nationally centred Islam, towards new de-traditionalized interpretations, the movements are an expression of young Muslims' break with their parents' countries of origin and a search for new Danish or Western Muslim identities. The authors then

47. Se f.eks. Lise Togeby, *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*, Århus 2003, s. 264.

discuss the various forms of integration in the literature and settle for a distinction between *structural*, *political* and *cultural* integration. The issue of terminology of Islamic positions or viewpoints is contested; the authors point out that the dichotomization between *fundamentalist* and *moderate* Muslims current in Denmark is insufficient, and in particular *fundamentalism* is an unclear term. Building on a graphic model borrowed from Jan Hjärpe, a couple of new models are developed, in order to be more suited to analyse the views of the interpretation of Islam and the role of religion in society found among young Muslims. A presentation of cross-national Islamic movements in Denmark follows, building on the authors own research. It is found that they can mainly be classified as *conservative* or *liberal modernists*. After the presentations, the authors discuss the attitudes to integration among the movements, where it is shown that visible cultural symbols, such as headscarves and Arabic dress, often serve more as elements of the internal discussion among Muslims than as a statement to outsiders. Finally, a conclusion summarizes the article and contends that outward signs of attachment to Islam cannot be taken as indicating the degree of integration into Danish society. It is found that certain groups refuse *political* integration in spite of having the option, whereas others combine their religious identity as Muslims with a stress on participation in society and a valuation of the democratic processes.

Referencer

- Bektovic, Safet, *Kultur møder og religion: Identitetsdannelse blandt kristne og muslimske unge*, Museum Tusulanum, København 2004
- Brix, Helle Merete & Hansen, Torben, *Islam i Vesten: På koranens vej?*, Tiderne Skrifter, København 2002
- Brix, Helle Merete, Hansen, Torben & Hedegaard, Lars, *I krigens hus – islams kolonisering af Vesten*, Hovedland, Beder 2003
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 1977
- Clifford, James, »Diaspora«, *Cultural Anthropology*, Vol. 9, n. 3, 1994
- Emerek, Ruth, »Integration – eller inklusion? Den danske diskussion om integra-

Tværnationale bevægelser blandt muslimer i Danmark

- tion«, *AMID Working Paper Series* 31, Aalborg 2003
- Grøndahl, Malene, Rasmussen, Torben R. & Sinclair, Kirstine, *Hizb ut-Tahrir i Danmark: farlig fundamentalisme eller uskyldigt ungdomsoprør?*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2003
- Hamburger, Charlotte, »Assimilation som et grundtræk i dansk indvandrerpolitik«, *Politica – tidsskrift for politisk videnskab*, nr. 3, 1990, s. 306–319
- Hamburger, Charlotte, »Etniske minoriteter og social integration«, *Social integration*, red. Lilli Zeuner, Socialforskningsinstituttet, København 1997, s. 135–168
- Hjärpe, Jan, *Politisk islam – Studier i muslimsk fundamentalism*, Skeab, Stockholm 1983
- Islam i Danmark – Tanker om en tredje vej*, red. Holm, Adam, Jarlner, Michael & Jespersen, Per Michael, Gyldendal, København 2002
- Jacobsen, Brian, »Muslimer i Danmark – en kritisk vurdering af antalsopgørelser«, *Tørre tal om troen. Religionsdemografi i det 21. Århundrede*, red. Margit Warburg & Brian Jacobsen, Institut for tværkulturelle og religiøse studier ved Københavns Universitet, København 2006
- Jensen, Tina & Østergaard, Kate, »Omvendelse til islam i Danmark – gætterier og realiteter«, *Tørre tal om troen. Religionsdemografi i det 21. Århundrede*, red. Margit Warburg & Brian Jacobsen, Institut for tværkulturelle og religiøse studier ved Københavns Universitet, København 2006
- Johansen, Karen-Lise, *Muslimske stemmer: religiøs forandring blandt unge muslimer i Danmark*, Akademisk Forlag, Viborg 2002
- Lassen, Søren, »Tariqa Burhaniya – en transnational sufibevejelse i Danmark«, *Religion. Tidsskrift for Religionslærerforeningen for Gymnasiet og HF*, nr. 3, 2004, s. 34–44
- Liberal Islam: A Sourcebook*, red. Charles Kurzman, Oxford University Press, Oxford 1998
- Lincoln, Bruce, »Den 11. september fra en religionshistorikers synsvinkel«, *Chaos, Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, nr. 38, 2002, s. 7–24
- Martikainen, Tuomas, »Religion, Immigrants and Integration«, *AMID Working Paper Series* 43, Aalborg 2005
- Mikkelsen, Flemming, »Indvandrere og civilsamfundet«, *AMID Working Paper Series* 19, Aalborg 2002
- Mikkelsen, Flemming, *IntegrationsStatus 1999–2003*, Catinét, København 2003
- Otterbeck, Jonas, *Islam på svenska – Tidskriften Salaam och islams globalisering* (Lund Studies in History of Religions, vol. 11), KFS, Lund 2000

- Pittelkow, Ralf, *Efter 11. september: Vesten og islam*, Lindhardt & Ringhof, København 2002
- Ramadan, Tariq, *At være europæisk muslim*, Hovedland, København 2002
- Rippin, Andrew, *Muslims. Their Religious Beliefs and Practices*, Routledge, Macmillan, London 2001
- Roald, Anne Sofie, »Muslim Women in Sweden«, *Tidsskrift for kirke, religion og samfund*, hft. 1, årg. 17, 2004, s. 65–77
- Roy, Olivier, *Den globaliserede islam*, Vandkunsten, København 2004
- Sander, Åke, »To What Extent is the Swedish Muslim Religious?«, *Islam in Europe – The Politics of Religion and Community*, red. Steven Vertovec & Ceri Peach, London 1997, s. 179–210
- Schmidt, Garbi, »Dialectics of Authenticity: Examples of Ethnification of Islam Among Young Muslims in Sweden and the United States«, *The Muslim World*, v. 92, 2002, s. 1–17
- Shepard, William, »Islam and Ideology – Towards a Typology«, *International Journal of Middle East Studies*, v. 19, 1987, s. 307–336
- Simonsen, Jørgen Bæk, *Det retfærdige samfund. Om islam, muslimer og etik*, Samleren, København 2001
- Svanberg, Ingvar, »Alevismen och invandrade sufiordnar«, *Blågul islam? Muslimer i Sverige*, red. Ingvar Svanberg & David Westerlund, Nya Doxa, Nora 1999, s. 65–83
- Togeb, Lise, *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2003
- Østergaard, Kate, »Konversion og nye tendenser i dansk islam«, *Svensk Religionshistorisk Årsskrift*, vol. 13, 2004, s. 144–166
- Østergaard, Kate, »Muslim women in the Islamic field in Denmark – Interaction between converts and other Muslim women«, *Tidsskrift for kirke, religion og samfund*, hft. 1, årg. 17, 2004, s. 29–46
- Østergaard, Kate, »Repræsentationer af islam og muslimer i ti islambøger efter 11. september 2001«, *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, nr. 44, 2005, s. 185–194

MELLEM SOCIALE RELATIONER OG ARBEJDSMARKEDET

OM VILJEN TIL INTEGRATION

Tina Kallehave

Indledning

I Danmark og i de øvrige skandinaviske lande udpeges immigranternes relativt lave beskæftigelsesfrekvens vedvarende blandt politikere som et afgørende udtryk for dårlig integration. De statsligt initierede integrationsindsatser har derfor ofte øget beskæftigelse som det mest centrale mål, og flere socialpolitiske indsatser handler netop om at sikre denne øgede beskæftigelse blandt immigranter. I Danmark har væsentlige midler i denne strategi været den alment gældende *Lov om aktiv socialpolitik*, nedsættelse af introduktionsydelsen til nyankomne flygtninge og senest integrationsaftalen »En ny chance til alle«. ¹ Det er, som indikeret, især arbejdet med og indsatser over for immigranten og dennes adfærd, der udpeges som relevante midler til at sikre øget beskæftigelse. Når en indsats over for arbejdsmarkedet eller velfærdssystemet nævnes, er det som sekundære midler, og de tilskrives dermed ikke samme afgørende betydning for at sikre en øget beskæftigelse. Den centrale placering af immigranten som et subjekt, ² der skal bearbejdes for at sikre beskæftigelse, gør det relevant at se på sammenhænge mellem opfattelsen af dette subjekt, immigranternes

1. Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, »En ny chance til alle«, Integrationsaftale mellem regeringen, Dansk Folkeparti og Socialdemokraterne, juni 2005. Aftalen danner grundlag for forslaget til *Lov om ændring af integrationsloven og udlændingeloven*, der blev lovbehandlet i efteråret 2005. Jf. også næste kapitel.

2. Mere præcist kan man sige, at immigranten som subjekt bestemmes som et objekt for bearbejdning. Til forskel fra tingen tilskrives dette objekt en vilje og anerkendes dermed samtidig som subjekt. Immigranten gøres som subjekt til objekt for bearbejdning. For en nærmere bestemmelse af subjektbegrebet, se Thomas Højrup, *Omkring livsformsanalysens udvikling*, København 1995.

praksis og vilkårene herfor. Artiklen synliggør og problematiserer modsætningsforholdet mellem på den ene side de statslige forventninger til den enkelte immigrant som et subjekt med en fri vilje til eller modstand imod integration, over for på den anden side immigranten som et subjekt, hvis vilje er bundet, og hvis handlemuligheder er begrænsede. Særligt fremhæves betydningen af de ofte oversete interne modsætningsforhold blandt immigranter som et centralt vilkår for udformningen af den enkelte immigrants hverdagsliv. Artiklen er baseret på kvalitative analyser med immigranter fra Somalia som omdrejningspunkt og omfatter bl.a. interviews med udvalgte immigranter og undersøgelser af kommunale sagsakter, love og faglitteratur.³

Velfærdsydelseernes forskellige former

De skandinaviske lande er som universalistiske velfærdsstater kendetegnet ved, at pligten til at yde omsorg for den, der ikke er i stand til at forsørge sig selv, påhviler staten. Borgere uden evne til eller mulighed for at forsørge sig selv bliver dermed en direkte økonomisk belastning for staten.⁴ I dette lys er det ikke overraskende, at der for statslige midler iværksættes mange initiativer, der skal give den enkelte mulighed for (igen) at forsørge sig selv. Det er i det hele taget den universalistiske velfærdsstats særkende, at omsorgen for den enkelte myndige borger i dén grad er et statsligt anliggende. Den velfærd, der i første halvdel af det 20. århundrede blev varetaget i familiernes partikulære former og lavenes særlige organisering, er nu i andre udformninger i vidt omfang tilrettelagt som et universelt træk ved velfærdsstaten.⁵ En udfordring for den universalistiske velfærdsstat blev med dette skifte at imødekomme borgernes særlige

3. Artiklen er udarbejdet på grundlag af forskningsprojektet »Arbejdsmarkedsrelationer og livsformernes kamp for anerkendelse« som et delprojekt under forskningsprogrammet *IMIO – Integration og Migration i Øresundsregionen*, Københavns Universitet og Lunds Universitet.

4. Grete Brochmann, »Statsborgerskab, medborgerskab og tilhørighed«, *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge.*, red. Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink & Jon Rogstad, Oslo 2002, s. 56–84. Desuden Grete Brochmann: »Velfærdsstatsdilemmaer i det flerkulturelle Skandinavien«, forelæsning ved Københavns Universitet, arrangeret af projekt *IMIO*, København 2005.

5. Thomas Højrup, *Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? Introduktion til et kulturteoretisk og kulturhistorisk bidrag*, København 2003.

og partikulære behov. En mangfoldighed af love blev midlerne, der skulle sikre borgerne denne adgang til velfærd.⁶

Denne udformning af den universalistiske velfærdsstat indebærer paradoksalt nok, at den enkelte borgers velfærd kun kan sikres gennem en bestemmelse af den enkeltes partikulære situation som en alment defineret kategori. At denne omskrivning ikke altid er lige uproblematisk viser sig, når den udmøntes i en konkret relation mellem velfærdssystemets forvaltere og den trængende borger. Det kommer f.eks. til udtryk, når københavnske hjemløseinstitutioner diskuterer, om immigranter fra Somalia, der opsøger og bor på herberger, nu også hører ind under herbergernes målgruppe og sociallovens § 94. Somalierne mangler ganske vist en bolig, men de er ikke nødvendigvis i den misbrugs- og livssituation, der præger herbergernes typiske brugere. De mange frustrationer, sagsbehandlere udtrykker, når immigranten fra Somalia endnu en gang ikke som aftalt møder op til samtalen, til sprogkurset eller til aktivering, er et andet eksempel. Sådanne uoverensstemmelser mellem de almene love og den enkeltes partikulære praksis håndteres nemlig ikke umiddelbart via en refleksion over og en revision af de kategorier og dermed af den forståelse af borgerne og deres problematik, der gør sig gældende i loven. Under statens love bliver den partikulære praksis, der kun delvist lader sig systematisere inden for rammerne af den almene kategori, som den dermed obstruerer, derimod bestemt som en lovbrudende praksis. Det sker f.eks., når immigranten som kontanthjælpsmodtager endnu en gang udebliver fra aktivering og som følge deraf endnu en gang får frataget sin kontanthjælp. Eller når immigranten som beboer på et herberg efter gentagne reprimander stadig ikke kan finde ud af at overholde husreglerne og derfor bliver bortvist fra herberget for hjemløse. Ræsonnementet synes at være, at den enkelte, ved at få frataget kontanthjælpen eller ved at blive bortvist fra herberget, må lære at forstå, at retten til velfærdsydelserne sker på forhånd fastlagte betingelser og, eftersom den enkelte kan straffes, at det er op til den enkelte at indfri disse betingelser; altså møde til aktivering, overholde regler for modtagelse af gæster på værelset m.v. De skal, med en parafrasering af Åkerstrøm Andersens analyse,⁷ overholde deres del af

6. Ole Bernild, *Seks forelæsninger om velfærdsstatens udvikling*, www.hum.ku.dk/lov/arbejdspapirer/arbejdspapirer.htm, København 2003.

7. Niels Åkerstrøm Andersen, *Borgerens kontraktliggørelse*, København 2003.

kontrakten, og hvis de ikke gør det, er det deres eget ansvar. Misforholdet mellem lovene og immigranternes praksis kan imidlertid også ses som udtryk for en lovgivning og en forvaltning, der ikke er i stand til at tage højde for den særlige situation, der kendetegner immigrantens liv. Det vender jeg tilbage til i det følgende.

Immigranten som subjekt med vilje til integration

Inden for de senere år er dette fokus på den enkeltes ansvar blevet skærpet. Ændringen fra den såkaldte passive forsørgelse og klientgørelse til en aktiv socialpolitik indebærer, at den enkelte i stigende grad stilles til ansvar for sin egen situation.⁸ Denne skærpelse af den enkeltes ansvar, der i øvrigt også ses i uddannelses- og erhvervslivet,⁹ afspejler en særlig forståelse af den enkeltes handlemuligheder og en samtidig reduktion af det samfundsmæssige ansvar for den enkeltes liv.

Integrationsaftalen »En ny chance til alle« er et tydeligt udtryk herfor:

[...] Alle udlændinge, der kommer til landet, skal udvise vilje til integration. Derfor skal udlændinge, som får opholdstilladelse i Danmark, skrive under på en kontrakt om, at de vil lære dansk, gøre en indsats for at komme i beskæftigelse og overholde samfundets grundværdier. Målet er, at få udlændinge bosat i Danmark på lige fod med øvrige danskere skal være selvforsørgende og ydende borgere. Ved at overholde kontrakten viser den enkelte person, at hun eller han har viljen til at blive integreret i det danske samfund...

3.2. Som et led i integrationskontrakten skriver alle udlændinge under på en kontrakterklæring om, at de vil respektere samfundets grundlæggende værdier. For eksempel at de vil overholde straffelovens regler. At de vil arbejde for deres børns integration – ikke mindst ved at sikre børnenes skolegang. Og at de vil respektere det enkelte menneskes frihed og personlige integritet samt ligestilling mellem kønnene [...] ¹⁰

8. Caspar Villadsen, *Det sociale arbejdes genealogi*, København 2004.

9. Kirsten Marie Bovbjerg, *Følsomhedens Etik. Tilpasning af personligheden i New Age og moderne Management*, Højbjerg 2001.

10. »En ny chance til alle«, 2005 [mine understregninger].

Det er ved at lære dansk, ved at gøre en indsats for at komme i beskæftigelse og ved at overholde samfundets grundværdier, at den enkelte immigrant overholder kontrakten og dermed »beviser« sin vilje til integration. Den, der ikke overholder kontrakten, bliver dermed omvendt en, der ikke vil lære dansk, ikke vil gøre en indsats for at komme i beskæftigelse og ikke vil overholde samfundsmæssige grundværdier. Den, der ikke overholder kontrakten, viser således ikke vilje til integration men vilje mod integration; modvilje. Den, der ikke overholder kontrakten, vil ikke integreres. Denne implicitte forståelse af den enkeltes *vilje* som afgørende for integration indebærer en anerkendelse af den enkelte immigrant som en *fri vilje*. Som en fri og uhindret vilje, der kan vælge til og vælge fra. Det er op til den enkelte at træffe de rette valg. Immigranten er anerkendt som en person med ret og rådighed over sig selv og sine beslutninger. Integration bliver dermed den enkelte immigrants personlige ansvar, hvilket samtidig gør det muligt at stille den enkelte til ansvar for mislykket integration.

Det er derfor relevant at spørge, om der overhovedet er tale om en reel valgsituation. Hvad er alternativet til at underskrive kontrakten? Der fremsættes ikke direkte noget alternativ, men alternativet antydes i integrationsaftalens sammenkobling af kontrakten og opholdstilladelsen: »Derfor skal udlændinge, som får opholdstilladelse i Danmark, skrive under på en kontrakt [...]«. Dette implicerer, at den, der ikke vil skrive under på kontrakten, fravælger en fremtidig opholdstilladelse. Om der er tale om en reel valgsituation må være betinget af, om et alternativt opholdssted reelt er tilgængeligt. Underskrivelsen af kontrakten handler imidlertid også om tilstedeværelsen af en anden valgsituation, og det er denne valgsituation, der har denne artikels interesse. *Er betingelserne for at indfri kravene om at stræbe efter at komme i beskæftigelse og overholde samfundets grundværdier et spørgsmål om den enkeltes vilje?* Kan den enkelte bare sådan beslutte sig for at ville og kunne handle i overensstemmelse med disse mere eller mindre klart foreskrevne værdier? Hvad er konsekvenserne, hvis immigranten reelt set ikke befinder sig i den valgsituation, som realiseringen af kontrakten forudsætter?

Jeg vil i det følgende udfordre idéen om immigranten som et frit subjekt, der uhindret kan vælge til og fra. Jeg vil gøre det ved at vise, hvordan de i Danmark bosiddende somaliere udgør en gruppe af borgere, der på mange måder adskiller sig fra hinanden, indgår i vidt forskellige relationer

og samtidig står i et indbyrdes anerkendelsesforhold til hinanden. Viljen og dens begrænsninger kan udforskes i disse mange forskellige relationer, men jeg vil her gøre det ved at tage udgangspunkt i forholdet mellem den enkeltes selvforståelse og den differentiering, der kendetegner de interne netværk, immigranter fra Somalia tager del i. Med dem som eksempel vil jeg med andre ord belyse træk af den komplekse kontekst, immigranter indgår i, samt denne konteksts betydning for udformningen af immigranternes liv og muligheder for at udøve deres frie vilje.

Somaliere med fælles baggrund, men alligevel forskellige

Selv om der siden 1970'erne har boet immigranter fra Somalia i Danmark, var det først i løbet af 1990'erne, at de for alvor begyndte at få offentlighedens opmærksomhed. Konflikterne i Somalia havde udviklet sig til borgerkrigs-lignende tilstande, og fra slutningen af 1980'erne begyndte store dele af befolkningen at flygte til såvel nært- som fjerntliggende lande. I Danmark (og de øvrige skandinaviske lande) blev de anerkendt som flygtninge fra Somalia; som *somaliske statsborgere*. Ud over de eventuelle, medbragte identitetspapirer, hvis rigtighed de danske myndigheder på grund af den politiske situation i Somalia rejste tvivl om, inddrog myndighederne desuden nationalitetstests og sprogtests i vurderingen af flygtningenes statsborgerskab. Frem til 1996 blev hovedparten af flygtningene fra Somalia anerkendt som *de facto flygtninge*. Dette afspejler, at befolkningen i Somalia *generelt* blev opfattet som værende i risiko for vilkårlige overgreb. På grundlag af de såkaldte *Fact-Finding Missions*-rapporter, som ofte var baseret på et nordisk samarbejde, begyndte Udlændingestyrelsen i Danmark imidlertid allerede fra 1996 at skelne mellem flygtninge fra såkaldt sikre og ikke-sikre områder. Denne skelnen tog udgangspunkt i den politiske udvikling efter 1991, hvor centralmagten i Somalia havde mistet grebet om landets politiske udvikling og efterfølgende var blevet afløst af lokale myndigheder i flere områder. En politisk udvikling, der blandt forskere og i Udlændingestyrelsen kædes sammen med de klanbaserede ældsteråds fornyede politiske indflydelse.¹¹ En del af disse områder blev

11. Udlændingestyrelsen, *Rapport fra fact-finding mission til Nordøst- og Nordvestsomalien*

på dette nye grundlag vurderet som sikre områder – og dermed som områder, der var i stand til at sikre den enkelte den fornødne beskyttelse mod vilkårlige overgreb;¹²

Det har igennem årene været en afgørende forudsætning for Udlændingestyrelsens behandling af asylansøgninger fra *somaliske statsborgere*, at ansøgerens *klantilhørsforhold* blev fastlagt. Styrelsen har således i alle sager lagt vægt på den enkelte ansøgers klantilhørsforhold. De ansøgere fra Nordøst- og Nordvestsomalien eller fra Hiran-regionen, som er meddelt afslag, har typisk tilhørt en af de traditionelt hjemmehørende klaner, det vil sige de såkaldt »resident« klaner i de pågældende områder. [Mine kursiveringer.]¹³

Dette regionale perspektiv, der i øvrigt også gjorde sig gældende i Sverige, Norge og Holland,¹⁴ indebærer, at retten til asyl ikke længere blev koblet til situationen i Somalia som helhed, men til situationen i det område, den enkelte blev kategoriseret som hørende til. Dette tilhør blev i afgørende omfang defineret på grundlag af klanforholdet. Asylansøgere kunne dermed afvises, hvis det område, hvor deres klanfamilie var dominerende, også var erklæret for sikkert område. At man ikke kunne betragte disse områder som sikre for medlemmer af andre klanfamilier skyldes forståelsen af konflikterne, bl.a. som modsætningsforhold mellem forskellige klanfamilier.

Udlændingestyrelsens skelnen mellem asylansøgere fra Somalia i forhold til lokalt og klanmæssigt tilhør markerer således en bevidsthed om, at anerkendelsen af Somalia og af befolkningen som *somaliske statsborgere* samtidig blev, ikke blot udfordret, men reelt overtrumpet af et andet princip for tilhør; nemlig *klanforholdet* og dets betydning for den enkeltes sikkerhed. Trods opmærksomheden på disse centrale modsatrettede principper blev flygtningene fra Somalia alligevel anerkendt via relationen til Somalia og ikke via relationen til klanfamilien, hvormed klankategorierne blev fortrængt. De blev anerkendt som somaliske flygtninge og dermed via en kategori om nationen – om et folk. Denne anerkendelse som

(Somaliland), 13. april–8. maj 1996, s. 8–9.

12. Udlændingestyrelsen, *Årsberetning 1997*, s. 96–96.

13. *Ibid.*, s. 97–98.

14. *Ibid.*, s. 97.

somaliere bliver også efterfølgende den primære kategori, immigranter fra Somalia opfattes, omtales og behandles under af såvel politikere som af det danske velfærdssystem.

Blikket for immigranternes interne forskelle fortaber sig

De markante interne forskelle blandt somaliere, som konflikten kan ses som et udtryk for – og som bragte mange somaliere på flugt, – forsvinder i betydelig grad med anerkendelsen af dem som *somaliske* flygtninge i Danmark. Her bliver det i stedet forskellene mellem somaliere og det danske system, som får opmærksomhed. Blikket for de interne forskelle fortrænges til fordel for de forskelle, der træder frem i forhold til det danske system, og som samtidig tilskrives hele gruppen af immigranter fra Somalia, somaliere.

De kommunale medarbejdere, der skulle varetage opgaverne med integration af flygtninge fra Somalia, erfarede gentagne gange, at de redskaber, de havde udviklet til integrationsarbejde, ikke var specielt virkningsfulde over for disse nye flygtninge. Kategorierne somaliere og somaliske flygtninge blev hurtigt behæftet med ord som analfabeter, dovne, svære at motivere og aktivere, arbejdsløse, meget fremmede i deres kultur, ulovligt familiesammenførte og fra store familier med alt for mange børn. Ganske vist var integrationsmedarbejderne opmærksomme på en række interne forskelle, f.eks. hvad angår mulighederne for at motivere somaliere til sprogkurser og aktiveringsforløb. Nogle viste sig faktisk at være utrolig motiverede. Alligevel blev det historierne om det »umulige integrationsarbejde«, der kom til at dominere. De interne forskelle blev underordnet en national stereotypisering, der med få undtagelser blev understøttet og bestyrket af politikere og medier.¹⁵

Tendensen til at overse de interne forskelle blandt immigranter fra Somalia forstærkes yderligere af det sociale arbejdes organisering som forvaltning af paragraffer. Denne struktur indebærer, at socialarbejdere

15. Ulla Holm Fadel, Peter Hervik & Gitte Vestergaard, »De 'besværlige' somaliere«, *Den generende forskellighed. Danske svar på den stigende multikulturalisme*, red. Peter Hervik, København 1999, s. 171–213.

primært konfronteres med målgrupper, hvis adfærd og sociale situation med større eller mindre held kan tolkes ind under de paragraffer, de forvalter. Når socialarbejderne primært møder immigranter fra Somalia på herbergerne for hjemløse eller i den kommunale sagsbehandling og aktiveringsenhed, så møder og erfarer de dem netop som hjemløse eller som kontanthjælpsmodtagere; som borgere med helt særlige behov, som man netop forestiller sig, kan afhjælpes gennem lovens forvaltning og den pågældende borgers egen indsats. Og møder de dem tilmed som somaliere, får de begrænset erfaring med denne etniske gruppe, og det bliver yderligere vanskeligt at fastholde bevidstheden om den interne differentiering somalierne imellem.

Problemerne med denne nationale stereotypisering er mange. Den medfører nemlig ikke blot en begrænset indsigt i immigranternes interne forskelle og dermed et forenklet og ikke tilstrækkeligt differentieret grundlag for arbejdet med denne gruppe. Det er naturligvis meget vigtigt. Men vigtigt er også, at denne blindhed indskrænker forståelsen for de *interne forskelle i immigrantgruppen, som har afgørende betydning for immigranternes hverdagsliv*. En tese i denne artikel er, at immigranternes praksis konstitueres i langt mere komplekse rum, end det rum, der etableres i relationen mellem f.eks. immigranten som kontanthjælpsmodtager og sagsbehandleren som lovenes forvalter. Immigrantens praksis og »vilje til integration« lader sig dermed ikke belyse alene ved et fokus på relationerne mellem immigrant og sagsbehandler samt dennes vurdering af immigrantens praksis. En udforskning af immigrantens praksis må med andre ord tage udgangspunkt i en udforskning af denne som immigrant og ikke kun som et subjekt med eller uden vilje til »integration«. De kampe, der ser ud til på den ene side at handle sig om sagsbehandleren og hendes forsøg på at få immigranten til at overholde loven og dermed realisere paragraffens hensigt, og på den anden side om immigranten, der udebliver fra aktivering, fra sprogskole, flytter adresse og dermed ikke realiserer den praksis, som paragraffen foreskriver, lader sig med andre ord ikke belyse alene ved at se på kampene *i sig selv*. De andre vilkår, der betinger såvel sagsbehandlerens som immigrantens praksis i relationen, må inddrages. I denne artikel handler det om immigrantens »vilje til integration«, og det er derfor betingelserne for immigrantens praksis og udøvelse af vilje, vi skal se nærmere på i de efterfølgende afsnit. Udgangspunktet vil være de

interne forskelle blandt somaliere og deres betydning som vilkår for den enkeltes handlinger og tilrettelæggelse af hverdagslivet.

Fraværet af et alment fælles grundlag blandt immigranterne

Det danske samfunds anerkendelse af immigranter fra Somalia som en befolkningsgruppe, der kan tales om under ét, modsvares ikke af det hverdagsliv og de indbyrdes forskelle og relationer, der kendetegner disse immigranter. Immigranterne fra Somalia lader sig ikke beskrive som én somalisk immigrantgruppe, men derimod som en gruppe af immigranter fra Somalia, der adskiller sig fra hinanden på flere forskellige måder.

At immigranterne fra Somalia ikke lader sig bestemme som én somalisk immigrantgruppe afspejles blandt andet i de fra somalisk side gentagne men ikke fuldt ud vellykkede bestræbelser på netop at etablere ét netværk af somaliere i Danmark. Hensigten med dette netværk var bl.a. at etablere et samarbejde mellem dem om de problemer, de somaliere oplevede med integration i Danmark. Arbejdet med etableringen af netværket mødte imidlertid modstand fra immigranterne selv. Men modstanden skyldtes tilsyneladende ikke manglende enighed om, at livet i Danmark byder på store og ofte svært håndterbare udfordringer. Den skyldtes i langt højere grad divergerende forståelser blandt immigranterne af, hvem de er, hvem de kan arbejde sammen med, og i forlængelse heraf, hvori problemerne mere præcist består, hvordan de kan løses, og af hvem.

På et møde, hvor en lang række immigranter fra Somalia var samlet for at diskutere netværkets muligheder, kom de indbyrdes modsætningsforhold blandt andet til udtryk i en diskussion af netværkets potentielle hjemmeside. Her blev det klart, at netop symbolet på den somaliske republik, det blå flag med den hvide, femtakkede stjerne, ikke kunne bruges til markere det somaliske netværk og dets grundlag. Anvendelsen af flaget som symbol ville tværtimod hæmme mulighederne for et samarbejde mellem immigranterne fra Somalia i Danmark. Det danske samfunds anerkendelse af flytningene fra Somalia som somaliere har nok betydning for deres selvforståelse som somaliere. Men eksemplet viser, at det ikke er en anerkendelse, der har styrke til at overvinde og fortrænge de interne modsætningsforhold, der også kendetegner immigranternes erfaringer

og selvbevidsthed. Heller ikke den dag i dag er det lykkedes at forene immigranterne fra Somalia i ét netværk.

Det manglende fælles grundlag og de modsætningsforhold, der blev udtrykt på netværksmødet, kommer også til udtryk i immigranternes grupperinger og indbyrdes kampe om, hvordan man lever og bør leve i Danmark. På et konkret og lokalt niveau udmønter forskellene sig i en lang række formelle og uformelle foreninger, klubber og netværk. I hovedtræk kan disse grupper siges at være baseret på tre grundlæggende forskellige idéer om samfundets rette organisering: den moderne europæiske samfundsmodel, klansystemet samt islam. De forskellige idéer angiver grundlaget for forholdet mellem den enkelte og gruppen, som henholdsvis en anerkendelse af den enkelte som person med ret og pligt til at træffe beslutninger for sig selv og stå til ansvar over for samfundet, som anerkendelse af den enkelte som del af en slægt med ret og pligt til at tage vare på slægten som en del af sig selv, og endelig som en anerkendelse af den enkelte som ansvarlig over for Gud og for at følge de af Gud angivne retningslinjer for det gode liv i familien og i samfundet.

Træk af den interne differentiering

Disse tre idéer tager imidlertid ikke form som en organisering af immigranterne i tre forskellige grupper. Hver idé eller princip realiseres gennem en mangfoldighed af forskellige formelle og uformelle sammenslutninger med mere eller mindre klare afgrænsninger. De grupper, der kan siges at realisere samme princip, rummer en række fællestræk, men de adskiller sig samtidig fra hinanden via den differentiering, det mere almene princip muliggør. Fælles for de klubber, der tager udgangspunkt i klantilhør, er således netop klan-identifikationen og de gensidige forpligtelser, der er forbundet med denne selvforståelse. Flerheden af klaner og klansystemets opdeling i sub-klaner muliggør samtidig en flerhed af klubber baseret på samme princip. De klubber, der i modsætning hertil har republikken eller mere præcist den moderne europæiske statsform med anerkendelsen af den enkelte som person som grundlag, forener immigranterne som personer på tværs af klaner. Det er i denne gruppe, den stærkeste vilje til et stort somalisk netværk findes. Disse klubber adskiller sig fra hinanden ved at være optaget af forskellige problemstillinger ved-

rørende integration i Danmark (særlige problemer angående f.eks. børn, familien, kvinder m.v.) eller af udviklingen i Somalia. Og netop i dette sidste engagement opstår der et modsætningsforhold mellem klubberne, fordi nogle arbejder for genopbygningen af Somalia, mens andre arbejder for international anerkendelse af f.eks. Somaliland og dermed for en opløsning af Somalia som ét land. I de religiøst baserede sammenslutninger er islam det fælles udgangspunkt, og her mødes man ikke blot på tværs af klientilhør, men ofte også på tværs af nationaliteter. Disse sammenslutninger adskiller sig fra hinanden gennem bl.a. deres tolkning af forholdet mellem islam og den europæiske samfundsmodel og dermed også i tolkningen af det rette hverdagsliv i Danmark.

Selv om de mange formelle og uformelle organisationer grundlæggende refererer til et af de tre principper, så udelukker det imidlertid ikke tilstedeværelsen af de andre principper, men betydningen af dem ser ud til at være underordnet et af de dominerende principper. Den enkelte sammenslutning rummer derfor ofte en større kompleksitet end en umiddelbar tolkning af dem, som udtryk for blot et af de tre principper, giver plads til.

Den enkeltes handlemuligheder

Anskuer man denne organisering af immigranter fra Somalia fra den enkelte immigrants perspektiv, åbner der sig umiddelbart en mangfoldighed af muligheder for deltagelse i netværk med andre immigranter fra Somalia. Den enkelte kan deltage i en lang række af disse grupperinger, befinde sig centralt i nogle og mere perifert i andre. Men den enkelte kan også være udelukket fra eller have fraskrevet sig selv deltagelse i nogle helt tredje grupperinger. Den etablerede mangfoldighed af grupper og netværk er med andre ord ikke lige tilgængelige eller lige relevante for alle. Men hvad betinger da, om den enkelte indgår i det ene eller i det andet netværk? Er der tale om et frit valg? Er alle netværk lige tilgængelige for alle? Hvorfor er nogle netværk mere relevante end andre? Jeg vil i det følgende se nærmere på betingelserne for deltagelse i de interne netværk. Og jeg vil på baggrund heraf i afslutningen af artiklen vende tilbage til indledningens problematisering af den politiske forståelse af integration som et spørgsmål om den enkeltes frie vilje.

Analysen er her afgrænset til at inddrage to eksempler, der har til formål at belyse, hvor forskelligt deltagelse i netværk former sig. Den enkeltes deltagelse i netværk analyseres som en kamp for anerkendelse af og en mulighed for at realisere den enkeltes selvforståelse og dermed forståelsen af, hvordan det er rigtigt at handle for sig selv, over for andre og i samfundet. Anerkendelseskampen analyseres ud fra et immigrantperspektiv som en dialektisk relation¹⁶ mellem immigranten som et allerede værende subjekt, en erfaringsbaseret forståelse af sig selv og omverdenen, hvis bestræbelse er realiseringen af sig selv gennem omgang med omverdenen. Subjektets centrisme indebærer, at de foreliggende muligheder anskues i forhold til deres relevans som eksistensbetingelser. Subjektiviteten udpeger med andre ord nogle relationer og vilkår som genkendelige og relevante, mens andre ikke fremstår som genkendelige eller relevante. I anerkendelseskampen realiseres, transformeres eller fremmedgøres immigrantens subjektivitet via den allerede-værende subjektivitets tilegnelse af de aktuelle eksistensbetingelser. Viljen indkredses gennem de bestræbelser, der er indeholdt i den enkeltes praksis. Det er, som de følgende analyser vil vise, ikke muligt at tale om subjekter, hvis viljer formes frit, men derimod om bundne og begrænsede viljer.

En gruppe af immigranter fra Somalia, der ofte ikke vies megen opmærksomhed, er den gruppe, hvis praksis i vidt omfang indebærer en samtidig realisering af den statslige idé om den enkeltes vilje til integration. Der er tale om somaliere, mænd såvel som kvinder, der i løbet af få år har lært dansk og, som gennem uddannelse eller arbejde har kvalificeret sig til deltagelse på det danske arbejdsmarked. Det er en gruppe, der internt lader sig analysere med vidt forskellige livsformsbegreber, og som således adskiller sig fra hinanden ved f.eks. at have forskellige idéer om

16. Den dialektiske forståelse af anerkendelseskampen er inspireret af det hegelske anerkendelsesbegreb og indgår i dag som centralt begreb i stats- og livsformsteorien. Se Højrup, *Omkring livsformanalysens udvikling*, Henriette Buus, *Sundhedsplejerskeinstitutionens dannelse. En kulturteoretisk og kulturhistorisk analyse af velfærdsstatens embedsværk*, København 2001; Tina Kallehave, *Somaliske livsformer i velfærdsstaten. Udforskning af begreber til analyse af brydninger og processer i immigrationsproblematikken*, Ph.d.-afhandling, København 2003 samt Tina Kallehave, »Hjem og hjemløshed blandt somaliske mænd – in- og eksklusionsprocesser«, *Nord Nytt*, nr. 97 december 2005 for udforskning og anvendelse af begrebet anerkendelse i forskellige problematikker.

den gode familie og det gode arbejde.¹⁷ Men det er samtidig en gruppe, der er fælles om at sætte egeninteressen og den enkeltes ret til selvbestemmelse højt.

Denne selvforståelse og realisering af sig selv som person kan imidlertid ikke tages for givet, idet den vedligeholdes og omformes i vedvarende anerkendelseskampe i relationer til såvel det danske samfund som til andre immigranter fra Somalia. Det er særligt relationerne til andre immigranter, der tydeliggør, at immigrantens selvforståelse som person ikke er en selvfølge, og dermed at der findes andre identifikationsformer. Ved at sætte fokus på immigranter, hvis praksis i betydeligt omfang lader sig analysere som personlige strategier, bliver det muligt at belyse, at viljen selv for dem er bundet og begrænset, og at de ikke frit kan vælge og realisere enhver tænkelig eller ønskværdig praksis. Selv de immigranter, der bedst lader sig analysere som personer, viser sig ikke at kunne betragtes som subjekter med frie viljer.

I det først følgende eksempel møder vi en mand, hvis hverdagsliv umiddelbart kan ses som billedet på en immigrant, der har udvist »vilje til integration«, mens det efterfølgende eksempel umiddelbart bedst kan ses som udtryk for det modsatte. Udgangspunktet er for begge eksempler personernes respektive relationer til andre immigranter fra Somalia.

Musse er en ung mand i slutningen af 30'erne, hans netværk består af såvel danskere, immigranter fra Somalia og andre med immigrantbaggrund. Hans netværk med immigranter fra Somalia består i betydeligt omfang af mænd, der på flere måder – i forhold til uddannelse, arbejde, synet på integration, immigranternes indbyrdes konflikter m.v. – har samme opfattelse af livet som han selv. Det er immigranter fra Somalia, hvis tankegang han genkender og identificerer sig med.

Mine somaliske netværk ... jeg prøver ... nu har jeg fundet de rigtige mennesker ... Der er meget stor forskel mellem folkene fra Somalia. Men nu har jeg fået mine rigtige venner. Hvad jeg mener, det er: Vi er meget modstandere af den der stamme- eller klantankegang. Og jeg tror, at det

17. Tina Kallehave, *Motivation og vilje til arbejde – et livsformsperspektiv på arbejdets betydning for somaliske mænd*. Under udarbejdelse. I denne artikel uddybes forskellige idéer om det gode arbejdsliv og vilkårene for deres realisering gennem relationerne til det svenske og danske arbejdsmarked.

er det eneste problem, som overskygger alle problemer, som vi har her. Og hvis vi ikke havde stammeproblemet, så lavede du ikke research i integration [dvs., at så var det overflødig]. Hvis jeg tænker, at det kun er mine børn, eller jeg kan kun finde somaliske venner fra min egen stamme her i Danmark, så er det kun en lille smule mennesker ... Men hvis jeg mener, at alle somaliere, de er ens for mig, og jeg skal vurdere folk ud fra, hvad han er, hvad han tænker, hans personlighed. Ikke hvor fanden, han kommer fra i 500 til 700 til 1000 år – hvilken stamme han kommer fra. Så den forståelse [dvs. klantankegang], den ødelægger fra begyndelsen al vores diskussion.

Det har taget tid for Musse at få opbygget sit nuværende netværk. Men det er nu lykkedes ham at møde andre immigranter fra Somalia, der lige-som ham selv anerkender andre på grundlag af den enkeltes personlighed; hvad han er, og hvad han tænker. Det er samtidig en anerkendelse, der finder sted i et opgør med klantankegangen; den enkelte skal ikke vurderes ud fra eller handles over for på grundlag af de slægtsrelationer, der rækker mange hundrede år bagud. Men klantilhøret er ikke kun et fænomen, der rækker tilbage i tiden. Det er også et fænomen eller en tankegang, Musse tilskriver en aktuel betydning, og som skaber indbyrdes forskelle og modsætninger i immigrantgruppen. Musse ser sig selv og alle andre immigranter fra Somalia som somaliere, og i lyset heraf bliver de forskelle, der tegner sig med klantankegangen den for Musse grundlæggende årsag til immigrantgruppens problemer.

Anerkendelsen som person er imidlertid ikke kun et forhold, der gør sig gældende i relationerne til andre somaliere. Anerkendelsens af personen gennemtrænger Musses hele praksis og dermed hans selvforståelse. I alle de år, han har været i Danmark, har han hele tiden haft det mål at afslutte den universitetsuddannelse, han var i gang med i Somalia, og derefter få det arbejde, han er fagligt kvalificeret til. Da jeg møder ham, er han ved at afslutte sin universitetsuddannelse. Det har været hårdt at klare de faglige udfordringer på dansk, at få det sociale liv på universitetet til at fungere, passe studenterarbejdet og samtidig få familien med kone og efterhånden fire børn til at fungere. Men Musse ved, hvad han vil, og det driver ham til at holde fast. Han har gjort sig mange overvejelser om, hvordan han bagefter skal få et fagrelevant arbejde. Problemet, som han

ser det, er både modstanden på det danske arbejdsmarked over for at ansætte somaliere, men også at der ofte kræves arbejdserfaring for at få et job. Mens det første er et vilkår, Musse er uden mulighed for at påvirke, så har han forholdt sig strategisk til det sidste ved i kortere og længere perioder at tage arbejde for danske virksomheder i udlandet. Det betyder, at han har været nødt til at efterlade hustru og fire børn tilbage i Danmark. Det har kunnet lade sig gøre, fordi hans egen mor og søster har trådt til og hjulpet hustruen i de perioder, hun var alene.

Det er det udfordrende og indholdsrige arbejde, der er målet for Musse. Uddannelsessystemet i Danmark har udgjort et genkendeligt og relevant vilkår for Musse. Det har givet ham mulighed for at uddanne sig og (hvis han får arbejde) arbejde med noget, der virkelig interesserer ham. Samtidig forventer han, at han vil kunne sikre sig selv, sin hustru og børn et solidt levestandard. Hustruen har hele tiden støttet Musse i hans bestræbelser. Hun har gjort det muligt for ham at være væk fra familien i længere perioder ved at lade hans mor og søster bo hos sig og hjælpe til. Hustruens praksis har dermed været et middel til, at Musse kunne realisere sit mål om uddannelse og samtidig fastholde familien.

Musses mål danner samtidig grundlag for fællesskabet med andre immigranter fra Somalia, der også stræber efter videregående uddannelser, mens hans kamp for anerkendelse som en god studerende og arbejdskraft er ikke sket uden omkostninger. Den tid, han har prioriteret på studierne, arbejdet og omsorgen for familien, har samtidig indebåret et fravalg af tid til, omsorg for og økonomisk støtte til andre slægtninge. Når slægtninge henvendte sig til ham og bad om hans tid og hjælp, prioriterede han studierne og familiens økonomi frem for slægtningenes behov. Det har ikke været et nemt valg, og han har ofte haft dårlig samvittighed, når han har afvist slægtninges anmodning om hjælp. Det er valg, der nu betyder, at disse slægtninge ikke længere regner med ham, ligesom han heller ikke længere kan regne med dem. Konsekvenserne er barske, men alligevel er Musse ikke i tvivl om, at han har gjort det rigtige. Han ser grundlæggende sig selv som ansvarlig for sit eget liv. Andre slægtninge er ikke ansvarlige for hans liv, og han fraskriver sig medansvaret for deres liv. Med denne praksis viser han, at han ikke anerkender de forventninger, klientankegangen implicerer.

Men hvad betinger, at Musse ser sig selv som person og dermed sam-

tidig afviser enhver anerkendelse af klansystemet. Hvad betinger, at han i den grad pålægger sig selv ansvaret for sit eget liv? Hvorfor lader han sig ekskludere af de somaliske netværk, der er baseret på klientlignende? Musse kender udmærket til spillereglerne i de slægtsbaserede netværk. Han kender dem så godt, at han også ved, hvornår han bryder med dem. Han kender dem, fordi de altid har været en del af hans liv. Men det afgørende ser ud til at være, at hans egne veje gennem livet ikke har været betinget af de døre, slægten kunne åbne for ham. Musses far gjorde det netop klart, at han ikke ville udnytte sin position og relationer til andre betydningsfulde slægtninge for at sikre Musse en nem vej til og gennem universitetet i Somalia. Det betød bl.a., at Musse var nødt til at tage den militærtjeneste, han selv følte, var spild af tid, at han ikke fik et stipendium til studier i Italien m.v. I de situationer, hvor slægten kunne have banet vejen for Musse, afskrev hans far muligheden og pålagde i stedet Musse selv at bane vejen. Mens mange andre universitetsstuderende og offentligt ansatte i Somalia kom frem ved hjælp af slægtninges indflydelse, så har slægten ikke været et nødvendigt middel på Musses vej gennem livet. Hans erfaringer peger ikke på nødvendige relationer til slægten, men derimod hele tiden på, at han selv måtte slide i det for at nå de mål, han satte for sig selv. At være opvokset tæt på det politiske og økonomiske system, der voksede frem med republikken Somalia og med forældre og søskende, der alle er veluddannede, har endvidere gjort det til en selvfølge for Musse at arbejde og at arbejde med jobs, der er fagligt udfordrende. Dette, kombineret med det ansvar for sit eget liv, han fik pålagt af sin far, og det ansvar han dermed blev nødt til at udøve, er blandt forudsætningerne for den selvstændige og målrettede person, han nu fremtræder som.

Valget af videregående uddannelse i Danmark kommer nemt til at ligne et frit valg, men det er et valg, der er bundet og muliggjort af disse erfaringer. Samtidig er det et valg, der forudsætter, at mulighederne for at realisere hans personlige interesse er til stede. Det veludbyggede uddannelsessystem i Danmark udgør en optimal mulighed for Musse og forudsætter primært, at han yder det optimale i forhold til at lære dansk, tilegne sig de nødvendige faglige kompetencer, etablere et fagmiljø for andre ensomme på uddannelsesinstitutionen, arbejde ved siden af studierne, når SU ikke slår til osv. Her spiller slægten ingen nødvendig rolle. Det hverdagsliv, Musse lever, og som i vidt omfang kan ses som en realisering af

de krav, der fra politisk side er forbundet med integration, er med andre ord hverken resultatet af en tvungen situation eller af et frit valg, men af en *bundet og begrænset valgsituation*; en valgsituation, der er konstitueret i relationen mellem det allerede-værende subjekt og de muligheder, den enkelte stilles overfor.

Denne binding og begrænsning i valgsituationen bliver endnu tydeligere med det efterfølgende eksempel. Udgangspunktet for anerkendelseskampen er grundlæggende det samme, i og med at den unge mand, som eksemplet handler om, også ser sig selv og handler som en person med ret og pligt til at tage vare på sig selv.

I de interne anerkendelsesrelationer, der er betydningsfulde for ham, mødes han imidlertid af kriterier for anerkendelse, der hviler på en opfattelse af slægten og islam som det primære. I stedet for at rumme en genkendelse og gensidig anerkendelse fører anerkendelseskampene til en mere og mere markant gensidig eksklusion.

Da jeg møder Raage, bor han på et herberg for hjemløse, og hans primære netværk består af kontakten til de andre somaliere på herberget. Han omtaler ikke dette netværk som et netværk, han har valgt eller ønsket at deltage i:

Vi snakker sådan set ikke. Vi ser fjernsyn. Vi snakker sådan set ikke ret meget somalisk – vi snakker ikke om noget fra Somalia. Nogle tygger kat [blade med euforiserende virkning]. Andre, de sidder og drikker. Og andre laver ikke noget. Så det er forskelligt, hvad den enkelte gør ... Det er ikke fordi, jeg kan sige, at det der, det er et godt netværk. Men du kan ikke være alene hele tiden, bare isolere dig inde på dit værelse. Nogle gange har du brug for at snakke med dine landsvenner. Se dem. Det er dem, jeg omgås. Fordi de bor herude.

Raage genkender sig i de andres måder at være sammen på; han er selv somalier, ser fjernsyn, drikker øl og bor på herberget. Det er umiddelbart disse sider af deres liv, der skaber fællesskabet. Men da Raage både ønsker at komme væk fra herberget og holde op med at drikke, er der ikke tale om en positiv identifikation. Deltagelsen i netværket på herberget ser, som jeg kommer ind på i det følgende, i højere grad ud til at være en følge af en mere eller mindre gensidig eksklusion fra andre somaliske netværk. De netværk, som Raage udpeger, er på den ene side en række somaliske

klubber og på den anden side fællesskabet med sin mor, far og morens mere religiøse slægtninge. At han ikke kommer i de somaliske klubber begrundes han således:

Ja, mange ser på én. Får én til at nedværdige sig. De siger: Hvorfor vil du ikke hjælpe dine forældre? Hvorfor vil du ikke rejse derned [til Somalia] og passe forretningen? Hvorfor vil du ikke komme og besøge os? Hvorfor vil du ikke dit og dat? Og jeg gider sgu ikke sådan noget brok. Det er også derfor, jeg ikke har lyst til at omgås med somaliere. Det er derfor, jeg passer mig selv. Fordi jeg gider ikke somaliske klaner og klubber ... Man skal bo hjemme hos sine forældre. Man skal hjælpe. Man skal gøre dit. Man skal vaske op. Jeg gider sgu da ikke bo i al evighed hjemme hos mine forældre ... De vil ikke acceptere, at du flytter hjemmefra. Det eneste tidspunkt, man skal gøre det, er, når man skal giftes ... Altså, jeg vil sige, jeg vil stå på mine egne ben ... Jeg skulle også kunne have min egen frihed.

Raage undlader at komme i de somaliske klubber. Han vil ikke konfronteres med andres forventninger om, at han bør forholde sig til forældrene på en anden måde, end han gør nu, nemlig ved at hjælpe dem og gøre, som de gerne vil have. Han ønsker ikke, at andre skal møde ham med en masse spørgsmål om, hvorfor han ikke vil leve op til disse forventninger. Raage har en klar forventning om, hvad deltagelsen i klubberne indebærer, og han markerer tydeligt, at han ikke identificerer sig med disse krav og forventninger. Citatet antyder, at klubberne er åbne overfor ham, men det er samtidig en inklusion, der er nært forbundet med de anførte forventninger om især at hjælpe forældrene. Inklusionen sker derfor ikke uden betingelser, og Raage ved, at han hverken kan eller vil anerkendes på de forventede betingelser.

Det ved han, fordi den meget begrænsede og indirekte kontakt, han i dag har til sin mor og hendes slægtninge, netop er resultatet af en i langvarig og modsætningsfyldt anerkendelseskamp. Anerkendelseskampen rækker langt tilbage og begyndte allerede, da Raages mor og slægtninge kom til Danmark. Raage var vokset op med sin mor og hendes slægtninge i Somalia, men kom til Danmark som teenager og boede her sammen med sin far og bror. Faren havde et godt job, som indebar, at han ofte var bortrejst, så Raage og hans bror måtte klare store dele af hverdagen selv. Da moren og en del af hendes slægtninge nogle år senere kom til Dan-

mark ligesom mange andre flygtninge fra Somalia, forandrede villkårene for Raages hverdag sig. Moren og hendes slægtninge kunne ikke anerkende det ungdomsliv, Raage levede, og de opfordrede ham på mange måder til at tage ansvar for slægten og krævede, at han deltog i de aktiviteter, de selv var med til at arrangere omkring moskéen. Raage fortsatte imidlertid sit ungdomsliv, men forsøgte gentagne gange at nærme sig kravene fra moren og hendes slægtninge for derigennem at blive anerkendt som den gode søn og slægtning, han tidligere hos moren i Somalia og hos faren i Danmark havde været anerkendt som. Kampen om Raages livsførelse udviklede sig gradvist og førte til flere og mere åbne konflikter mellem Raage, moren og hendes slægtninge. Den foreløbige kulmination på anerkendelseskampen fandt sted på et tidspunkt, hvor Raage havde besluttet, at han nu *ville* have anerkendelse som en god søn og slægtninge af moren og hendes netværk. Han havde derfor indvilliget i at gifte sig med en somalisk pige, som en af morens slægtninge havde fundet til ham. Men før ægteskabet kunne indgås, skulle han vise sin vilje til at leve det liv, moren og slægtningene så som det rigtige. Det indebar, at han skulle deltage i aktiviteterne omkring moskéen på lige fod med dem selv.

Men deltagelsen var i hele perioden præget af Raages tvivl. Han genkender ikke sig selv i den muslimske praksis, som hans mor og hendes slægtninge praktiserer og argumenterer for. Det er for Raage en praksis, der rummer langt flere restriktioner end den muslimske praksis, han husker fra sin opvækst i Somalia. Raage ved, at denne muslimske praksis er forudsætningen for at blive anerkendt af moren som den gode søn, han altid har set sig selv som, men den manglende identifikation efterlader ham splittet. En dag under Ramadanen bliver han af nogle slægtninge bedt om at tage i byen for at købe mælk, men da han står og skal til at betale, beslutter han sig for ikke at vende tilbage. Siden da har han ikke talt med sin mors slægtninge, og han har forsøgt at holde afstand til, men hele tiden være orienteret om, hvordan det går med moren, hans søskende og faren. Han beskriver beslutningen således:

Det er fordi, jeg synes det var urealistisk, at de skulle bestemme over mig. Hvem jeg skulle giftes med. Og de skulle forlange af mig, at jeg kom hver dag [i moskéen]. Og hun skulle se, at jeg var den rette mand for hende. Så tænkte jeg, nej nu er det sgu for meget. Så lige pludselig, jeg snakkede

med mig selv, mens jeg var i Aldi: Skal du gå tilbage? ... Nej. Så tænkte jeg, du skal ikke gå tilbage. Færdigt arbejde. Så tog jeg en taxi, og lige siden har jeg ikke været der. Jeg har heller ikke snakket med noget af min mors familie lige siden.

Det er i kampen om anerkendelse som en god søn og slægtning, at modsætningsforholdene mellem henholdsvis Raages og morens og hendes slægtnings selvforståelse og gensidige forventninger kommer tydeligst frem. I modsætning til Raage anerkender moren og hendes slægtninge gensidigt hinanden gennem deres praksis som gode muslimer og slægtninge. De identificerer sig med denne praksis og har samtidig mulighed for at realisere disse sider af deres selvforståelse gennem deltagelsen og fællesskabet. Raage identificerer sig ikke med de krav, som moren og hendes slægtninge forbinder med dét at være slægtning, søn og muslim. Raage bestræber sig på og kæmper for at leve op til de krav, inklusionen i deres netværk forudsætter, men det lykkes ikke for ham.

I modsætning til den forpligtelse over for troen og slægten, som anerkendelsen forudsætter, identificerer Raage sig med en ret til at gøre det, han selv har lyst til; det, han finder rigtigt for sig selv. Han identificer sig med andre ord som en person med ret til at følge egne interesser. Og selv om han forsøger ihærdigt, lykkes det ikke at tilsidesætte denne egeninteresse til fordel for hensynet til slægten og til en islamisk praksis. For Raage betyder tabet af den gensidige anerkendelseskamp en eksklusion fra det netværk, som han ganske vist ikke identificerer sig med, men hvor de mennesker, der kunne sikre hans anerkendelse som god søn, har deres færden. Det mål, som Raage har, forbliver urealiseret med den tabte kamp. Raage vil gerne anerkendes som en god søn, med modsætningen mellem hans selvforståelse og de krav, der stilles som betingelse for anerkendelsen, lader sig ikke forene i en gensidig anerkendelse og realisering af hans vilje.

Den selvforståelse som person, der kommer til udtryk i Raages kamp for anerkendelse i relation til moren og hendes slægt, viser sig også i andre sider af Raages selvforståelse og praksis. Efter et par kortvarige løse jobs er han i knap syv år, parallelt med anerkendelseskampene med moren og hendes slægt, ansat inden for den samme servicebranche. På et tidspunkt, da branchen og jobmulighederne indsnævres, kan han kun få et job på

nedsat tid, og han synes ikke længere, at det kan *betale sig* at arbejde. Med forventning om snart at finde et andet job, siger han op og går på dagpenge. Senere kommer han ind på en kortvarig uddannelse inden for restaurationsbranchen, men dropper det efter nogen tid, da han ikke kan få SU'en til at slå til. Efter nogle år på dagpenge kommer han på kontanthjælp. Siden da har han kun været tilknyttet arbejdsmarkedet gennem forskellige aktiveringsprojekter.

Raages skolegang og arbejdsliv har ikke som Musses været præget af en målrettet indsats for at kvalificere sig til jobs med store faglige udfordringer. For Raage har det handlet om at have et arbejde, så han har økonomisk frihed til at gøre, hvad han har lyst til. Lønnen har været motivet til at arbejde og midlet til at få en god fritid. Den tabte anerkendelseskamp med moren og hendes slægtninge indebærer imidlertid, at Raages selvforståelse som en god søn i familien ikke kan realiseres. Dermed mister han også muligheden for at realisere en del af den gode fritid, han skulle tjene penge til. Gradvist gennem anerkendelseskampene begynder han endvidere at drikke, og efterhånden som konflikterne eskaleres, forøges hastigheden i hans mange boligskift mellem forældrenes hjem, venner og herberg for hjemløse. I denne proces reduceres også hans motiv for at fastholde arbejdet.

Til forskel fra eksemplet med Musse, lykkes det ikke Raage at finde identifikation i en gruppe af somaliere, der netop, som ham selv, identificerer sig som personer med ret og pligt til at træffe beslutninger for og være ansvarig for sig selv. Musses positionering som person anerkendes både af hans nærmeste familie og venner, der også ser sig selv som personer. Raages kamp for anerkendelse finder også sted i relation til den nærmeste familie, men her i form af modstridende forventninger. Mens såvel Musse som Raage positionerer sig som personer, bliver det klart, at mulighederne for at realisere dette almene træk af deres selvforståelse er underlagt helt forskellige vilkår. Disse vilkår er på den ene side selvforståelsens særlige udformning i opfattelsen af forholdet mellem arbejde og fritid/familie og på den anden side betingelserne for at realisere målene i denne særlige selvforståelse. Musse kan netop realisere sit mål med uddannelsen, da uddannelsesmuligheden for det første foreligger, og da hans stræben efter dette mål for det andet tilmed anerkendes af familie og venner. Raages stræben efter en god fritid med ungdomsliv og familie an-

erkendes og realiseres ikke, og formålet med det arbejde, der skulle sikre ham midlerne til at leve det gode fritidsliv, går tabt..

De viljer, Musse og Raage udøver, er i dette perspektiv bundet af deres egen selvforståelse. Deres bestræbelser er ikke rettet mod alt muligt, men mod det særlige, der fremstår som meningsfuldt for dem. Det er den handling, der forekommer meningsfuld, som sikrer viljen. Viljen er i den forstand *bunden*. Men viljen er også *begrænset*, fordi de vilkår, der skal til for at realisere deres bestræbelser, ikke nødvendigvis er til stede eller tilgængelige. For Musse er uddannelsen som et afgørende vilkår tilgængelig, men for Raage er anerkendelsen som god søn ikke tilgængelig. I en sådan relation efterlades den enkelte uden mulig for at realisere bestemte træk af sin selvforståelse, og fremmedgørelsen¹⁸ træder ind.

Vilje til integration?

De to eksempler er på ingen måde udtømmende for den differentiering, der gør sig gældende i gruppen af immigranter fra Somalia. Jeg har således medtaget eksempler, der har den personlige vilje, men hverken islam eller slægten, som udgangspunkt for selvforståelsen. Disse andre identifikationsformer er skitseret i eksemplet med Raages mor og hendes slægtninge samt i Musses klare afvisning af klientankegangen og dermed præsenteret som træk af de komplekse modsætningsforhold, der gør sig gældende i de indbyrdes anerkendelseskampe mellem immigranter fra Somalia. Jeg har her valgt eksempler, der med personen som fælles grundlag netop gør det muligt at vise, hvordan selv den personlige vilje ikke er en fri vilje, men en vilje underlagt bindinger og begrænsninger.

Eksemplerne afspejler sider af de komplekse relationer, immigranter fra Somalia indgår i, og som er med til at forme deres hverdagsliv i Danmark. Der er naturligvis kun tale om eksempler, men de giver et indtryk af den spændvidde og mangfoldighed af in- og eksklusionsprocesser, der finder sted blandt immigranter fra Somalia. In- og eksklusionsprocesserne kan være forbundet med gensidig anerkendelse, identifikation og dermed med realisering af en praksis, den enkelte genkender sig i. Men de kan også være forbundet med tvetydige relationer og eksklusionsproces-

18. Se Kallehave: *Somaliske livsformer i velfærdsstaten* for en diskussion af begreberne neokulturation, transformation og fremmedgørelse.

ser, der ikke nødvendigvis modsvares af identifikation med og inklusion i andre netværk. At agere og indgå i netværkene er dermed forbundet med en lang række restriktioner, som den enkelte ikke er herre over. To pointer er væsentlige at fremhæve i denne sammenhæng. Den ene er, at konsekvenserne af de in- og eksklusionsprocesser, den enkelte indgår i, er betinget af, hvordan de netværk, der inkluderes i og ekskluderes fra indgår som mål eller middel i den enkeltes liv. Den anden er, at in- og eksklusion ikke kan ses som et frit valg, forstået således, at Raage f.eks. kunne have valgt at blive en del af morens miljø. Eksemplet viser netop, at han faktisk forsøger og dermed udviser vilje til at leve sådan, men at han ikke kan identificere sig med dette liv og dermed i sidste ende ikke kan realisere det trods sin gode vilje.

Det er i lyset heraf muligt at vende tilbage til artiklens indledende problematisering af den forståelse af immigranten, der præger dansk integrationspolitik og forvaltningspraksis. Eksemplerne viser på den ene side, at organiseringen af det danske samfund – uddannelsessystemet og arbejdsmarkedet – rummer en række vilkår, der er genkendelige og relevante eksistensbetingelser for i det mindste nogle af immigranterne fra Somalia. Men eksemplerne gør det samtidig klart, at der er en nær sammenhæng mellem immigrantens selvforståelse og de samfundsmæssige vilkår, der udgør de relevante eksistensbetingelser. Ligeledes bliver det klart, at mulighederne for at drage nytte af de relevante samfundsmæssige vilkår yderligere er betinget af immigranternes relationer til såvel familien som til de forskellige netværk, de somaliske immigranter i øvrigt er splittet i. Det bliver dermed klart, at selv når de krav, der er forbundet med at vise vilje til integration, indgår som mål eller middel i den enkeltes liv, så kan konsekvenserne af de interne in- og eksklusionsprocesser, der også er en del af livet som immigrant, være så omsiggribende, at de overskygger immigrantens muligheder for at realisere disse andre sider af deres selvforståelse. Immigranten kan befinde sig i en situation, hvor kampen for at etablere meningsfulde relationer til immigrantmiljøet overskygger kampen for eller ophæver betydningen af at etablere meningsfulde relationer til det danske samfund.

Immigranten har dermed ikke en selvforståelse og indgår heller ikke nødvendigvis i et system af relationer, der gør det muligt at udvise vilje og realisere en praksis, der samtidig indebærer en realisering af de krav,

der forbindes med viljen til integration. Immigranten kan dermed ikke nødvendigvis betragtes som eller stilles til ansvar som det subjekt, den politiske bestemmelse af integration forudsætter.

Summary

Between social relations and labour market:

On the will to integrate

In Denmark and the other Scandinavian countries, politicians single out the relatively low employment frequency of immigrants as a crucial reflection of poor integration. State-initiated integration measures therefore often have increased employment as a crucial goal. Actions concerning the immigrant and his or her behaviour are especially pointed out as relevant means to ensure increased employment. This focus on the immigrant as a subject that has to be worked on to ensure increased employment makes it relevant to look at the connections between the perception of this subject, the immigrant's practice, and the conditions for it.

The article seeks to pin down the dilemma of the universalist welfare state between, on the one hand, securing the welfare of the individual through detailed legislation, and on the other hand, the necessity to interpret all individual situations and needs within the framework of the law. The simultaneous process of making the individual increasingly responsible for his or her own situation means that this dilemma results in requirements on the immigrant to *show a willingness to integrate*.

The article problematizes this understanding through analyses of the conditions for "the will to integrate" among immigrants from Somalia now living in Denmark. This is done by illuminating features of the internal antagonisms among immigrants from Somalia. The significance of these differences is made concrete through analyses of two selected cases. With a focus on internal processes of inclusion and exclusion within the immigrant environment, in relation to family, relatives, believers, clan members, and friends, the article reveals features of the complex set of relations in which the immigrants' relationship to the Danish labour market is shaped. It argues that the relationship to Danish society cannot

be studied as an isolated relationship, but must be illuminated through the more complex set of relations to which the immigrants belong. Two points are emphasized. One is that the consequences for individuals of the processes of inclusion and exclusion are conditioned by the way the networks they are included in or excluded from are a means or an end in the individual's life. The other is that inclusion and exclusion cannot be viewed as results of a free choice, but as conditioned and restricted choices. These conditions mean that the immigrant cannot necessarily establish a practice which can be interpreted, from the point of view of integration policy, as showing a "will to integrate".

Referencer

- Andersen, Niels Åkerstrøm, *Borgerens kontraktliggørelse*, Hans Reitzels Forlag, København 2003
- Bernild, Ole, *Seks forelæsninger om velfærdsstatens udvikling*, www.hum.ku.dk/lov/arbejdspapirer/arbejdspapirer.htm, Københavns Universitet, København 2002
- Bovbjerg, Kirsten Marie, *Følsomhedens Etik. Tilpasning af personligheden i New Age og moderne Management*, Hovedland, Højbjerg 2001
- Brochmann, Grete, »Statsborgerskab, medborgerskab og tilhørighet«, *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*, red. Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink & Jon Rogstad, Gyldendal Akademisk, Oslo 2002, s. 56–84
- Brochmann, Grete, »Velfærdsstatsdilemmaer i det flerkulturelle Skandinavia«, forelæsningsnoter ved Københavns Universitet, arrangeret af projekt *IMIO*, København 2005
- Buus, Henriette, *Sundhedsplejerskeinstitutionens dannelse. En kulturteoretisk og kulturhistorisk analyse af velfærdsstatens embedsværk* (Stats- og livsformer 2, Etnologiske studier), Museum Tusulanum, København 2001
- Fadel, Ulla Holm, Hervik, Peter & Vestergaard, Gitte, »De 'besværlige' somaliere«, *Den generende forskellighed. Danske svar på den stigende multikulturalisme*, red. Peter Hervik, Hans Reitzels Forlag, København 1999, s. 171–213
- Højrup, Thomas, *Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? Introduktion til et kulturteoretisk og kulturhistorisk bidrag* (Stats- og livsformer 5, Etnologiske Studier), Museum Tusulanum, København 2003

- Højrup, Thomas, *Omkring livsformsanalysens udvikling* (Stats- og livsformer 1, Etnologiske Studier), Museum Tusulanum, København 1995
- Kallehave, Tina, »Hjem og hjemløshed blandt somaliske mænd – in- og eksklusionsprocesser«, *Nord Nytt*, nr. 97 december 2005
- Kallehave, Tina, *Motivation og vilje til arbejde – et livsformsperspektiv på arbejdets betydning for somaliske mænd* (under udarbejdelse)
- Kallehave, Tina, *Somaliske livsformer i velfærdsstaten. Udforskning af begreber til analyse af brydninger og processer i immigrationsproblematikken*, Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, København 2003
- Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, Integrationsaftalen »*En ny chance til alle*«, 2005
- Udlændingestyrelsen, *Rapport fra fact-finding mission til Nordøst- og Nordvestsomalialand (Somaliland)*, 13. april–8. maj 1996
- Udlændingestyrelsen, *Årsberetning 1997*
- Villadsen, Caspar, *Det sociale arbejdes genealogi*, Hans Reitzels Forlag, København 2004

DANSK REALISME OG SVENSK NAIVITET? EN ANALYSE AF DEN DANSKE OG SVENSK INTEGRATIONSPOLITIK

Martin Bak Jørgensen

Indledning

Immigration til de vesteuropæiske lande er ikke noget nyt fænomen, og Danmark og Sverige er ikke undtagelser. Begge lande har måttet inkorporere en stor gruppe af fremmede i nation og velfærdssystem. Gennem de seneste år er Sverige og Danmark på hver deres måde kommet til at stå som model for en bestemt type integrationsregime. Generelt rejser den tiltagende mobilitet inden for arbejdskraft og trafik over nationale grænser nogle vigtige spørgsmål omkring indvandring, integration og nationalstatens rummelighed. Problematikken og udfordringen er generel for alle lande, men de forskellige måder at håndtere inklusion og eksklusion på og de forskellige strategier, der anvendes, afhænger af det enkelte lands politik, institutioner og historiske traditioner. Både Sverige og Danmark er eksponenter for en universel velfærdsmodel, der kort kan beskrives som en inkluderende model, som baserer sig på en aktiv arbejdsmarkedspolitik med en målsætning om fuld beskæftigelse.¹ Det er selvsagt en økonomisk bekostelig model og kræver en effektiv inkorporering af flygtninge, indvandrere og deres efterkommere.² Mens Sverige er blevet idealiseret som model for en strategi, der bygger på mangfoldighed, pluralisme og lighed, er Danmark i de seneste år blevet kendt for sine mange stramninger på udlændinge- og integrationsområdet og har

1. Jørgen Goul Andersen, *Et ganske levende demokrati*, Århus 2004.

2. I artiklen anvendes begrebet 'indvandrer' som gældende både for indvandrere og flygtninge. 'Efterkommer' anvendes på lignende vis. Begrebet dækker her, ligesom i integrationsdokumenterne, over personer fra ikke-vestlige lande.

været med til at inspirere andre europæiske lande til lignende politiske tiltag. De to forskellige strategier har skabt en række stereotyper omkring dansk og svensk lovgivning, navnlig den politiske diskurs omkring 'de fremmede'. Den danske indvandringsdebat har chokeret svenske politikere, der har karakteriseret debatten som fremmedfjendsk og nærmest selvdestruktiv. Omvendt opfattes den svenske kritik og indvandringspolitik fra dansk side som fejlslagen og kritiseres for at undertrykke en reel debat, hvilket resulterer i øgede problemer. I denne artikel foretages en analyse af den danske og svenske integrationslovgivning og politiske debat med specielt fokus på ændringer og stramninger fra sen-90'erne og frem. Artiklen indleder med at diskutere det teoretiske udgangspunkt, der ligger til grund for analysen.

Et teoretisk udgangspunkt

I artiklen argumenteres der for, at integration (som proces, ideal og målsætning) i de seneste år blevet den dominerende diskurs i en mere generel samfundsmæssig debat – både realpolitisk, normativt og visionært.³ Integrationsdiskursen er dermed også et definerende element i arbejdsmarkeds- eller velfærdsdiskursen. Når regeringen og de politiske partier italesætter disse politiske områder er det med reference til integrationspolitikken. En måde at artikulere diskursiv dominans og udfordre hegemoniet på, er gennem definitioner. Definitioner er et effektivt redskab til at udtrykke berettigelse og retfærdiggørelse. Definitioner forsøger at komme 'hvorfor'-spørgsmål i forkøbet ved at opstille præmisser for, »hvorfor tingene er, som de«. ⁴ At definere er derfor altid forbundet med en diskursiv strategi og indeholder et (latent) ideologisk sigte. Integra-

3. I analysen anvendes den kritiske diskursanalyse, som den fremstår hos Norman Fairclough i Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge 1992; Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis – the Critical Study of Language*, London 1995. Fairclough forstår diskurs som sproget i brug, både i skrift og tale og som social praksis. Diskurs er både socialt konstituerende og socialt konstitueret. Ved at anskue diskurs som en form for social praksis bliver sproget derfor set som konstituerende for sociale identiteter og sociale relationer. En diskurs indgår altid i netværk af andre diskurser, som Fairclough betegner 'diskursorden' (*orders of discourse*) og som defineres som »[a] domain of potential cultural hegemony, with dominant groups struggling to assert and maintain particular structuring within and between them« (Fairclough, *Critical Discourse Analysis*, s. 56).

4. Theo van Leeuwen & Ruth Wodak, »Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis«, *Discourse Studies*, vol. 1 (1), 1999, s. 83–118.

tions- og immigrationspolitik er *netop* kendetegnet ved at være afhængig af kategorier og definitioner. *Hvem* skal integreres, og ind i *hvad*; *hvem* er integrerede, og *hvem bestemmer*, hvem der skal integreres; *hvorfor* skal folk integreres, og *hvordan* skal det ske?

Dikotomien mellem 'os' og 'dem' er ikke overraskende en dominerende tendens i integrationsdiskursen. Det er en ideologisk opdeling mellem en 'in'- og en 'out'-gruppe, der også bliver det bærende princip for normer og rutiner i institutioner og andre samfundsstrukturer. Derved får diskursen også materielle konsekvenser for de personer, der er underlagt strukturerne. Det kritiske aspekt i Norman Faircloughs form for diskursanalyse, som her bringes i spil, er netop at identificere en social gruppes dominans over andre inden for de givne magtrelationer. Denne dominans bliver reproduceret i sproget og legitimeret gennem dette, og et mål for analysen bliver at vise *hvordan*.⁵ At undersøge diskursers magt indebærer derfor både en problematisering af de givne strukturer og en undersøgelse af diskursernes forskellige udsigelsespositioner.⁶ I socio-kognitivismen og diskursanalytikeren Teun A. van Dijks udlægning er det eliten, der sætter diskursen og dermed står til ansvar for den institutionelle og strukturelle diskrimination, som findes i samfundet.⁷ Han beskriver elitens diskursive virke som organiserede diskursive praksisser; det vil sige parlamentsdebatter, nyhedsrapportering i pressen, bureaukratiske tekster og budskaber fra den offentlige forvaltning og regeringen eller fra lærebøger i skoler og ved universiteter.⁸ Van Dijk argumenterer for, at de folkevalgte politikere på den ene side indskriver indvandrere (og efterkommere) som samfundsmæssige problemer i en overordnet diskurs, der fokuserer på illegal indvandring, problemer med integration, kriminalitet, vold, terrorisme, trusler mod eller sågar undergravning af velfærdsstaten og andre negative faktorer. På den anden side tillægges denne diskurs befolkningen og er dermed medvirkende til at legitimere hverdagsdiskriminering inden for arbejdsmarked, politik, kulturliv, uddannelsessystem m.m. Dette legitimerer de politiske stramninger og den

5. Fairclough, *Critical Discourse Analysis*, s. 56.

6. Bülent Diken, *Strangers, Ambivalence and Social Theory*, Aldershot 1998.

7. Teun van Dijk, *Discourse and Elite Racism*, London 1993.

8. Teun van Dijk, »Elitdiskurser och institutionell rasism«, *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005:41, s. 114.

generelt hårdere kurs, da regering og ministerier ifølge denne tankegang blot reagerer på 'folkets stemme' og kan affeje kritik af den førte politik med ansvarsbefriende dementier («jeg er ikke racist, men vi er nødt til at gøre noget ved problemet»). Van Dijk ridser måske situationen en kende skarpt op. Den politiske tone *har* ændret sig de seneste år, men spørgsmålet er måske snarere, hvad der har afstedkommet dette?

Artiklen følger van Dijks analyse i den forstand, at der fokuseres på elitediskursen og den formelle diskursproduktion i form af lovgivningstekster, officielle redegørelser, strategipapirer, pressemeddelelser, regeringsprogrammer m.m., samt tekster fra diverse nyhedsmedier.

Materiale

Artiklen bygger på materiale fra 1983 og frem til i dag. Genremæssigt ind drages primært politiske beslutningstekster, det være forlig, lovttekster, evaluerende rapporter, propositioner, udredninger og arbejdsprogrammer m.m. udarbejdet eller bestilt af de på det tidspunkt siddende regeringer i de to lande. Sidstnævnte kvalificering er en vigtig tilføjelse, da fokus dermed lægges på magthaverne og ikke på indlæg fra oppositionen eller teoretisk baserede indlæg fra eksempelvis universitetsmiljøerne. Det inddragede materiale indbefatter politiserede tekster, der har været genstand for såvel politisk debat som mediedebat. Et eksempel er diskussionen om den svenske integrationspolitiske magtudredning, hvor daværende integrationsminister Mona Sahlin valgte at afsætte den først udpegede udreder, Anders Westholm, og i stedet indsætte en af hans kritikere, Masoud Kamali. Beslutningen affødte en voldsom kritik i og uden for Sverige og vil blive diskuteret senere. Denne artikel foregiver ikke at medtage alt materiale, der vedrører dansk og svensk integrationspolitik, men forsøger at inddrage de mest centrale tekster samt tekster, der afspejler den pågældende regerings ideologiske grundlag. Derved trækker teksterne også på bestemte teoretiske forhåndsantagelser. De forskellige tekster er karakteriseret ved at have været genstand for et politisk forlig, som f.eks. det danske integrationsforlig *En ny chance til alle*. Dette forlig blev indgået sammen med det nationalt orienterede og indvandrerkritiske Dansk Folkeparti og er dermed indrammet af en bestemt politisk ideologi. Det er netop et sigte for artiklen, at foretage en analyse af forandringer i denne

diskurs over tid og diskutere, hvilken rolle et givent regeringsgrundlag kan have i den pågældende integrationsforståelse og politik. Ud over de officielle tekster inddrages materiale fra andre integrationspolitiske aktører, der har været med til at føre en bestemt integrationsdiskurs, samt medieindlæg fra politikere og intellektuelle der har ført en offentlig diskussion om den førte politik.

Dansk indvandrings- og integrationspolitik op til 2001

Danmarks indvandringspolitik afspejler som i mange andre lande en immigrationshistorie, der groft sagt kan deles op i to grupper, nemlig flygtninge og indvandrere. I 1960'erne ankom de første grupper af, hvad der blev betegnet som fremmed- eller gæstearbejdere, til landet. Det var ikke tiltænkt, hverken fra deres eller samfundets side, at de skulle blive i Danmark, så der blev ikke gjort nogen tiltag for at integrere dem i det danske samfund som sådan. De involverede aktører var primært Arbejdsministeriet og de lokale arbejdsmarkedsmyndigheder. I start-70'erne oplevede samfundet som bekendt en generel økonomisk afmatning, som kulminerede med oliekrisen i 1973. Dette medførte et egentligt indvandringsstop i november 1973. Antallet af indvandrere fortsatte dog med at stige, eftersom fremmedarbejderne fik deres familie til landet, og senere har deres efterkommere fået ægtefæller hertil fra hjemlandet. Reglerne for familiesammenføring er siden blevet strammet og vil blive diskuteret senere: her vil jeg blot konstatere, at der trods indvandringsstop er sket en fortsat migration til Danmark, fra midt-80'erne kendetegnet ved et stigende antal flygtninge til landet. Reglerne omkring familiesammenføring er alle undtagelser fra indvandringsstoppet og kan på sin vis ansues som den første egentlige integrationspolitik, eftersom de blev vedtaget ud fra overvejelser af humanitær karakter.

Den på mange måder utilsigtede situation, at gæstearbejderne ikke alene blev i landet, men også hentede deres børn op, som så også stiftede familie i landet, samt at flygtninge ikke blev repatrieret, skabte behovet for en mere aktiv indvandringspolitik og inkorporeringsstrategi. Allerede fra 1980 kom integrationsbegrebet med den socialdemokratiske regering på dagsordenen i dansk politik. Dette fulgtes op af den efterfølgende bor-

gerlige regering i dennes indvandrerpolitiske redegørelse fra 1983, hvor det fremsattes, at »indvandrerne integration i det danske samfund er indvandrerpolitikens hovedmål«. ⁹

I 1980'erne begynder man at kunne spore en diskursiv indramning af indvandrerne som et samfundsmæssigt problem i form af øgede udgifter og dermed som trussel mod velfærdsstaten. Først og fremmest optræder de dog som et forstyrrende element i et ellers homogent samfund, og spørgsmålet er derfor først og fremmest udtrykt i kulturelle problematikker: at der eksisterer en kulturel forskel mellem danskere og indvandrere, og at den virker undergravende for det danske samfund.

Diskursivt kan man spore den første opdeling i 'dem' og 'os'-dikotomien til Danmarks Statistiks introduktion af begreberne 'indvandrere' og 'efterkommere' i 1991 (efter norsk forbillede). Distinktionen har naturligvis relevans for at kunne opgøre antallet af indvandrere i Danmark, men samtidig kan man hævde, at den er med til at essentialisere diskursen om 'andethed'. Den nutidige debat om anden- og sågar tredjegerationsindvandrere illustrerer, at det er utrolig svært at undslippe kategorierne 'fremmed', 'indvandrer' og 'efterkommer'.

Indtil 1.1 1999 var den danske indvandringslovgivning decentralt organiseret med Dansk Flygtningehjælp som en af de vigtigste aktører, der stod for bosætning og introduktion til det danske samfund, efter at flygtninge havde fået opholdstilladelse. Lovgivningen fokuserede altså først og fremmest på nyankomne og ikke på familiesammenførte og efterkommere. Integrationsbegrebet er dog kommet i centrum i den generelle indvandrerdiskurs, hvad enten det er i problematiseringer eller i politiske målsætninger. Eksempler er *Integrationsbetænkningen* fra 1997, *Integrationsloven* af 1998 og oprettelsen af et specielt ministerium for integrationssspørgsmål i 2001.

Integrationsloven er det første forsøg på at skabe en samlet koordineret indsats for nyankomne flygtninge. Loven opstiller allerede i de indledende paragrafer et medborgerskabsperspektiv der som hovedformål skal sikre ligestilling. Integration er dermed for det første et spørgsmål om at sikre lige rettigheder for alle borgere i samfundet. For det andet lægges der vægt på, at indvandrere skal være selvforsørgende, hvilket er

9. Redegørelse af 12.4.1983 om indvandrerpolitikken (nr. R 12).

udtryk for en *workfare*-tankegang, som der har været bred opbakning til fra stort set hele det politiske spektrum, og som må siges at være den dominerende diskurs i integrationsdebatten i dag. For det tredje lægges der op til en form for assimilationstankegang, hvis omdrejningspunkt er begreber som tolerance, respekt og som nævnt 'grundlæggende værdier'. Den samlede diskurs er blevet central for integrationspolitikken for den siddende regering.

Formålene afspejles også i den af Indenrigsministeriet nedsatte *Tænketank*, der i sin rapport fra 2001, *Udlændinges integration i det danske samfund*, opstiller syv kriterier for integration. Ifølge Tænketanken er grundlaget for en vellykket integration uddannelse, beskæftigelse og selvforsørgelse. Bag denne tankegang ligger et princip om '*human capital*', der, kort defineret, er det sæt af ressourcer, mennesker har i kraft af uddannelse, erfaring og viden. Sammenholdt med integrationsprocessen udmønter det sig i variabler som uddannelse, beskæftigelse og selvforsørgelse, der tilsammen udgør kriterierne for vellykket integration. Denne økonomiske tilgang er blevet den dominerende diskursive ramme omkring integration i de senere år.¹⁰ Imidlertid vil jeg argumentere for, at det øgede fokus på udgifter og omkostninger også skyldes, at der i de senere år er kommet meget kraftigt fokus på efterkommere (og familiesammenførte) og deres angivelige problemer med integration. Spektret er så at sige blevet udvidet markant. Sammenfattet udvikler den danske indvandrings- og integrationspolitik sig fra midten af 1980'erne og frem fra at være en arbejdsmarkeds-regulerende politik bestemt af økonomiske konturer til at have fokus på integration.

Dansk integrationspolitik i det nye årtusinde – »Noget for noget« og »En ny chance til alle«

Regeringens (Venstre og Konservative med Dansk Folkeparti som støt-teparti) nuværende integrationspolitik fortsætter, hvor den socialdemokratiske og radikale regering slap i 2001. Det hævdes gang på gang, at velfærdssamfundet ikke kan bære de tunge udgifter til udlændinge på

10. Se f.eks. Diken; Ruth Emerek, »Integration – inklusion? Den danske diskussion om integration«, *AMID Working Paper Series* 31, Aalborg 2003.

overførselsindkomst, da de ganske rigtigt har en højere arbejdsløshedsfrekvens end 'danske' medborgere, for nogle grupper endda markant højere. Men hvor stort er omfanget reelt? Et estimeret udgiftsniveau på 15–23 milliarder ud af et finansårligt budget på 500 milliarder er formodentligt ikke det, der vælter læsset. Samlet stammer 5,9 % af befolkningen fra ikke-vestlige lande, men 2,1 % af det samlede befolkningsantal er efterkommere, hvilket altså omfatter mennesker, der er født og opvokset i Danmark.¹¹

Tallene viser, at mens antallet af indvandrere udgør en forholdsvis lille andel, så er problematikken rammet ind i en diskurs, der *opfatter* indvandring og integration som et problem og derfor udelukkende fokuserer på omkostninger og ikke evt. gevinster eller potentielle ressourcer. Det er udtryk for en diskursiv magt, der fastlåser hierarkiet mellem de angiveligt velfungerende danskere og de uintegrerede fremmede. Denne opfattelse er basis for den nuværende politik: »Der kom for mange, og det er for dyrt, så derfor har vi lukket grænserne og kan nu gøre noget ved problemet.« Det er et postulat, der fremkommer i en bred vifte af de integrationsrelaterede politikker.

Integration, selvforsørgelse og »noget for noget«

Integrationsdiskursen er tæt forbundet med en mere generel velfærdsdiskurs, der de seneste år er blevet udfordret af globalisering og immigration. Det altafgørende fokus har været at få folk i arbejde for fortsat at kunne sikre det høje niveau af velfærdsydelse til alle. Diskursen er bygget op omkring en række centrale temaer:

- I. Integrering af dem, der er i landet, før nye kan tages ind
- II. Selvforsørgelse (dvs. arbejde) som vejen til og definition på integration
- III. »Noget for noget«: En ekstra indsats skal belønnes, og manglende indsats straffes
- IV. Der skal være konsensus om samfundets fundamentale værdier

11. *Årbog om udlændinge i Danmark 2005*, s. 26, København 2005.

Udgangspunktet er det samme som i loven fra 1998 – at sikre alle fuldt og lige medborgerskab:

Det er regeringens klare mål, at integrationen skal forbedres. Der skal være almindelig tilslutning til samfundets grundværdier som demokrati og ligestilling mellem kønnene. Flere indvandrere skal i arbejde, de unge indvandrere og efterkommere skal have en uddannelse i samme omfang som danske unge, og der skal gøres op med ghettoiseringen.¹²

Ad I. Vi må integrere dem, der er i landet først: »Regeringen har sikret, at der ikke længere kommer så mange indvandrere til landet for at søge asyl eller blive familiesammenført. Nu skal vi derfor bruge tid og kræfter på at hjælpe de mange indvandrere, der er kommet til landet tidligere.«¹³ Denne 'sikring' er tilvejebragt gennem en lang række stramninger (navnlig på familiesammenføring og over for asylansøgere). Ifølge regeringen har en »fast og fair udlændingepolitik [...] skabt en solid basis for en vellykket integrationsindsats.«¹⁴

Ad II. Integration udlægges som det at være aktiv på arbejdsmarkedet og yde sit til velfærdsstaten. Den økonomiske ramme bliver klart udtrykt, når der videre står: »Regeringen vil arbejde målrettet for, at udlændinge bliver en aktiv ressource i det danske samfund.«¹⁵ Indvandrere ses altså ikke som en ressource i sig selv, men først fra det øjeblik, de er indtrådt på arbejdsmarkedet. Nøglen til dette ligger i uddannelse og bedre danskundskaber. Problemet ligger dermed hos indvandrerne selv, og det er derfor også dem, der må tage skridtet mod integration:

Integration er ikke en opgave, der alene kan klares ved lovgivning eller en indsats fra det offentlige. En vellykket integration forudsætter, at alle tager et medansvar. Regeringen vil derfor holde fast i, at den enkelte indvandrer selvfølgelig mødes med samme krav og forventninger som andre borgere i Danmark.¹⁶

Det understreges nemlig gang på gang, at den tidligere integrationspoli-

12. Regeringen, *En ny chance til alle – regeringens integrationsplan*, 2005, s. 5.

13. *Ibid.*, s. 21.

14. *Ibid.*, s. 5.

15. *Ibid.*, s. 5.

16. *Ibid.*, s. 9.

tik har skabt en form for passiv 'forsørgerkultur', som f.eks. i *Regeringens vision og strategi for bedre integration*: »Dertil kommer de velfærdsskabte problemer, der opstår, når velfærdsydelser og behandlere træder i stedet for den vilje til selvforsørgelse, som de fleste udlændinge ankommer med«. ¹⁷ Argumentet går på, at incitamentet til at arbejde er forsvundet qua de høje velfærdsydelser, hvilket skal ændres – det skal med andre ord kunne betale sig at arbejde. Det er et argument, der også findes i akademiske kredse, hvor det begrundes med, at immigranterne bestemt ikke er kommet til Europa for at blive forsørget af det offentlige, men efter, at de oprindeligt ankomne personer mistede deres jobs (pga. transformation af arbejdsmarkedet) og røg ind i bistandssystemet, har det svært for dem at komme ud igen. En af grundene kan være manglende motivation, men mulige grunde er barrierer på arbejdsmarkedet, såsom diskrimination. I den danske integrationspolitik har man lagt vægten på første type forklaring, hvilket i 1998 resulterede i den meget omtalte *introduktionsydelse* ¹⁸, der ganske vist forsvandt efter megen kritik, men dukkede op igen i juli 2002 i form af *starthjælpen*. Starthjælpen er kun rettet mod nyankomne. I den nyeste integrationsaftale er det et centralt punkt, at det for ægtepar, hvor begge er på kontanthjælp, gælder, at såfremt en ægtefælle ikke de seneste to år har haft sammenlagt 300 timers ordinært arbejde, bliver personen betragtet som hjemmegående og mister derved sin kontanthjælp. ¹⁹ Andre tiltag er, at familier med børn i skolealderen kan miste deres børnepenge, såfremt barnet fremmøde i skoleregi er uregelmæssig. Den dominerende tendens går mod en betoning af pligter frem for rettigheder, hvilket (igen) peger frem mod en mere liberalistisk diskurs. ²⁰ Ansvaret ligger i denne tankegang først og fremmest hos indvandrerer selv, og instrumenterne, der skal skabe incitament er, lavere ydelser og sanktioner, såfremt at det ikke går i den rigtige retning.

17. Ministergruppen om bedre integration, *Regeringens vision og strategi for bedre integration*, Regeringen, 2003, s. 9.

18. Morten Ejrnæs, »Integrationsloven – en case, der illustrerer etniske minoriteters usikre medborgerskab«, *AMID Working Paper Series 1*, Aalborg 2001.

19. Regeringen, *Aftale om »En ny chance til alle«*, 2005, s. 7.

20. 'Liberalistisk' skal her forstås i relation til betoningen af individets eget ansvar. Alle har på papiret de samme muligheder, men det kræver en indsats fra den enkelte. Men det er samtidig et paradoksalt træk i dansk politik, at det liberalistiske regeringsparti på samme tid har stået for en meget stærk centralistisk politik.

Ad III. De to foregående temaer hænger i høj grad sammen med det tredje tema, »noget for noget« – ekstra indsats skal belønnes, og manglende indsats straffes. Som nævnt ovenfor har der været et skifte fra en betoning af rettigheder til en betoning af pligter, i en sådan grad, at det at stå uden for arbejdsmarkedet (hvilket er definitionen på vellykket integration) kan opfattes som en bevidst negativ adfærd og derfor gøres til genstand for sanktioner og stramninger.

I regeringens integrationsstrategi kommer det til udtryk i udsagn som »vilje til integration – kontrakt og konsekvens«, at »[...] gøre op med klientgørelsen og vise respekt ved at stille krav« og »integrationskontrakter«. Denne tankegang går tilbage til regeringens dokument, *Noget for noget* fra 2004. Det er et princip om at den ekstra indsats skal belønnes, men også at en manglende indsats skal straffes:

»Noget for noget« handler om at gøre op med konsekvensløsheden uden at dræbe ildsjælene og uden at sætte egoisme i system. Vi ønsker ikke et kynisk samfund, hvor man kun giver, hvis man får noget igen. Men vi lever i dag i et samfund, hvor det i mange situationer er ligegyldigt, om man bare lige skraber sig igennem, eller om man virkelig sætter sig op og skaber noget stort og banebrydende. Derfor skal vi påskønne og belønne dem, der gør en forskel. »Noget for noget« kan også være en sanktion over for dem, der blæser på de fælles regler.²¹

Det er klassisk liberalistisk retorik men her indrammet i en velfærdsdiskurs. Målet er ikke, at skabe et system hvor den enkelte må klare sig selv, staten har stadig forpligtelser, men i stigende grad skubbes fokus over på hvordan individet kan opfylde sin 'del af aftalen':

Med ret følger pligt

Beskæftigelsespolitikken er et eksempel på et område, hvor princippet om 'noget for noget' allerede er delvist implementeret i form af rettigheder og pligter, men hvor der stadig er brug for nye incitamenter, hvis vi skal skabe en situation, hvor det kan betale sig at forsøge sig selv. Det gælder også på integrationsområdet. De alt for mange indvandrere, der ikke får en uddannelse, skal have flere tilbud, og barrierer skal fjernes. Men til

21. Regeringen, *Noget for noget*, februar 2004, s. 3.

gengæld skal pengestrømmen i form af kontanthjælp standse i samme sekund, tilbuddene vrages eller forsømmes.²²

Sidstnævnte har dog i høj grad været de mest brugte instrumenter. 'Noget for noget'-princippet kan genfindes i store dele af integrationspolitikken. Eksempelvis kan man få hurtigere permanent opholdstilladelse ved god opførsel og 'vellykket integration', men tendensen går imod at det netop bliver 'den ekstra indsats' der skal til for at opnå samme rettigheder og anerkendelse som majoriteten. Eksempelvis kan vi tage de seneste stramninger på krav for opnåelse af statsborgerskab. Her er der netop blevet indgået en aftaletekst mellem regeringen og Dansk Folkeparti om, at ansøgere nu skal have været selvforsørgende i fire ud af fem år.²³ Tidligere samme år udtalte integrationsminister Rikke Hvilshøj om de da potentielle stramninger til *Ugebrevet A4* at:

Det eneste, statsborgerskabet har betydning for, er farven på éns pas og på, om man kan stemme til folketingsvalget. På alle andre områder kan man være en aktiv del af det danske samfund, modtage offentlige ydelser og stemme til kommunalvalget. Jeg synes kun, det er rimeligt, at der stilles krav til dem, der ønsker dansk statsborgerskab.²⁴

Hvilshøjs udtalelse skal ses i lyset af den nuværende naturaliseringsstrategi, hvor statsborgerskab ses som et mål ikke et middel for integration og dermed kun kan opnås af dem, der har ydet den krævede indsats. Der er derimod ikke noget nævneværdigt fokus på den strukturelle diskrimination. Hvis integration defineres som adgang til arbejdsmarkedet, er det vigtigt at se på, om der er bestemte barrierer eller diskriminerende praksisser, der virker hindrende for, at nogle personer udelukkes fra arbejdsmarkedet. Er sidstnævnte tilfældet, kortsletter hele integrationsprocessen, og 'noget for noget'-princippet ender med at blive en negativ spiral, hvor intet arbejde vil blive tolket som manglende vilje til integration, hvilket vil medføre en reduktion i offentlige ydelser og i sidste instans lede til øget marginalisering.

22. Ibid., s. 6; sammenlign f.eks. med Regeringen, *En ny chance til alle*, s. 17.

23. Indfødsretskontoret, Aftaletekst 08.12.2005, *Cirkulæreskrivelse om naturalisation*.

24. Michael Bræmer, »Integration går den forkerte vej«, *Ugebrevet A4*; 26/09-05 – NR. 31.

Ad IV. Det sidste tema: at der skal være konsensus om samfundets fundamentale værdier, indrammes gennem en kulturalistisk diskurs.²⁵ Det er et tema, der forholder sig til, at samfundet har forandret sig i en mere pluralistisk retning, som ikke anskues som positivt *per se*. Grunden til, at det ikke er problemfrit, skyldes en underlæggende antagelse om, at kulturer grundlæggende ikke er ens, og at bestemte kulturelle traditioner har nogle iboende egenskaber, der kan være problematiske i en ny kultur. Kultur bliver i denne udlægning brugt som et lettere og til tider decideret nedladende begreb, der konnoterer noget traditionelt og udynamisk. Det sættes oftest overfor begrebet 'værdier', som optræder utallige gange i de forskellige dokumenter. Værdierne bliver udfoldet i diskursive troper som 'mangfoldighed', 'personlig frihed', 'konsekvens' og 'medansvar', men oftest som de ikke nærmere definerede 'grundlæggende værdier'.

I *Regeringens vision og strategi for bedre integration* (2003) udfoldes værdierne til en vis grad:

I det følgende vil der mange steder blive skrevet om vore »værdier«. Der tænkes på det grundlæggende frisind, der udspringer af respekt for mennesker og det enkelte menneskes særpræg. Og der tænkes på vort demokratibegreb, som vel at mærke indeholder andet og mere end flertalsstyre [...] Disse værdier skal nyankomne udlændinge lære at kende, og der skal stilles krav om, at værdierne bliver respekteret.²⁶

I *En ny chance til alle* uddybes værdierne med retten til ligestilling mellem kønnene og tanken om det enkelte menneskes frihed. Mangfoldigheden skal imidlertid ikke antage karakter af et multikulturalistisk system, hvor alle kulturelle traditioner og normer er ligeværdige. Den rammes i stedet ind i en hierarkisk opbygget diskurs, hvor minoriteten må tilpasse sig til og have respekt for majoritetens kultur:

Det grundlæggende synspunkt er, at udlændinge, der kommer hertil for at bo her, skal lære os og vore – ofte forskellige – synspunkter at kende.

25. Med *kulturalistisk* diskurs mener jeg en diskurs, der anskuer kulturelle forskelle som definerende for alle forskelle; det vil sige, at alle problematikker kan forklares ved henvisning til kultur. Endvidere bliver kulturelle forskelle determinerende for eksklusionsmekanismerne i den politiske retorik.

26. Regeringen, *Regeringens vision og strategi for bedre integration*, s. 4.

Og de skal respektere det samfund, som de skal blive en del af. Det er simpelthen en betingelse for, at integrationen kan lykkes. Men vi, der tilhører flertallet, skal naturligvis anstrenge os for at forstå andre kulturer og andre måder at anskue tilværelsen på [...]. Tolerance og frisind er ikke ligegyldighed, men vilje til at møde andre kulturer og andre synsmåder med åbenhed.²⁷

Der er en markant forskel på at kræve, at udlændinge skal lære majoritetens synspunkter at kende, hvilket er en normativ betragtning, og omvendt at nævne, at majoriteten må prøve at forstå udlændinges kulturelle baggrund. Som den vedvarende debat om ytringsfrihed viser, handler det kulturelle spørgsmål imidlertid mere om at trække grænser for, hvor meget kultur vi kan tillade. Denne grænsedragning er også en central del af integrationsforståelsen, hvor det fremhæves, at: »[v]i skal gøre op med konsekvensløsheden i alle dens former«, »[v]i skal ikke undskylde undertrykkende familiemønstre med »kultur«, »[d]e grundværdier, som det danske samfund bygger på, skal respekteres. Den enkeltes muligheder for selvudfoldelse må ikke ske på bekostning af disse værdier. Sker der alligevel brud på grundværdierne, skal samfundet reagere øjeblikkeligt og med konsekvens«. ²⁸ Betonningen af konsekvens er direkte forbundet med 'noget for noget'-diskursen, hvor den usagte præmis er, at »man skal opføre sig ordentligt« for at kunne opnå respekt og accept. Den dominerende tankegang er, »at de jo bare kan lade være«.

Problemet er, at den kulturelle bagage bliver opfattet som et sæt af medfødte værdier (eller mangel på samme), som automatisk benyttes til at beskrive og forstå udlændinge fra navnlig den arabiske verden. Det fremstår som et faktum i regeringsdokumenter og i stigende grad i medierne og befolkningen. Udsagn som »[En] stadig stigende andel af befolkningen er opvokset med kulturelle traditioner og normer, som adskiller sig fra dem, der i øvrigt er fremherskende i det danske samfund«, ²⁹ bruges til at karakterisere såvel indvandrere som efterkommere, på trods af at sidstnævnte er født og opvokset i Danmark.

27. Ibid., s. 4.

28. Ibid., s. 6.

29. Ibid., s. 6.

Svensk indvandrings- og integrationspolitik frem til i dag

Sverige har i dag knap ni millioner indbyggere. Heraf er ca. en million født i udlandet af forældre, hvor den ene eller begge har udenlandsk baggrund. Hertil kommer ca. 800.000 efterkommere.³⁰ Mange af udlændingene har dog skandinavisk og europæisk baggrund, og samlet udgør indvandrere og efterkommere stadig omkring 20 % af den svenske befolkning. Omkostningerne for staten er vurderet til at ligge mellem 30 og 40 milliarder svenske kroner.³¹ Sverige har fra 1970'erne og frem til i dag været et foregangsland i Norden, når det gælder integrationspolitikken, hvor satsningen på indvandrerfeltet har været langt mere omfattende end i de øvrige lande.³² Til trods for dette er der dog meget lidt, der tyder på, at Sverige reelt har haft mere succes med sin integrationspolitik end de andre nordiske lande, hvis man sammenligner minoriteten og majoritetens levevilkår landene imellem. Eksempelvis kom *Integrationsverket* i 2001 med den meget pessimistiske *Rapport Integration 2001*, hvis hovedkonklusioner er, at tiltagene indtil da ikke har haft den tilstrækkelige gennemslagskraft til at udligne forskellene i levevilkår. En del af forklaringen skal formodentligt findes i nedgangen i svensk økonomi, idet arbejdsløsheden over en ganske kort periode steg fra 2 til 8 %, hvilket ramte nytilkomne på arbejdsmarkedet særdeles hårdt.

Ser vi tilbage på integrationspolitikens udvikling, så havde Sverige ligesom Danmark indtil 1975 ikke noget behov for at have en decideret indvandrerpolitik, eftersom man ikke regnede med, at arbejdsmigranterne ville blive i landet. Hvis der var en strategi, gik den lidt paradoksalt (i betragtning af, at der ikke var udarbejdet nogen integrationsinstrumenter) på, at indvandrere måtte blive som os – altså assimilere sig.³³ Indvandringspolitikken indstiftedes i 1975, efter at *Innvandrarutredningen*, der var blevet nedsat i 1968, præsenterede sin slutbetænkning. Betænkningen satte

30. Regeringsskrivelse 2001/02:129, *Integrationspolitik för 2000-talet*, s. 9.

31. Jan Ekberg, »Immigration to the Welfare State. Is it a Burden or a Contribution? The Case of Sweden«, *AMID Working Paper Series* 48, Aalborg 2006.

32. Grete Brochmann & Anniken Hagelund, *Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser*, København 2005, s. 72.

33. Maritta Soininen, »The 'Swedish model' as an institutional framework for immigrant membership rights«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 25 (4), 1999, s. 685–702.

retningslinjerne for en ny politik, der baserede sig på 'lighed', 'valgfrihed' og 'samarbejde'. Målsætningen var baseret på en multikulturel diskurs, der sigtede mod, at indvandrerne skulle have de samme rettigheder som den øvrige befolkning, at de skulle kunne vælge, i hvilken udstrækning de ønskede at bevare deres eget sprog og deres egen kultur m.m., og at der skulle være et [gensidigt] etableret samarbejde mellem de forskellige indvandrergrupper og samfundet.³⁴ Selv om det ligner en multikulturel ideologi, har der måske været en mere pragmatisk hensigt bag, eftersom retningslinjerne var baseret på en ide om, at indvandrergrupperne måske ville tage tilbage og i så fald skulle have de bedste betingelser for at kunne vende hjem. Som flere forskere og også den svenske rigsrevision har påpeget, er denne politik baseret på et skarpt skel mellem svenskere og indvandrere, og den primære diskursive strategi begrundes med en kulturalistisk diskurs, hvor alle forskelle mellem de to grupper forklares ud fra indvandrernes etniske og kulturelle baggrund, og hvor man ikke tager andre strukturelle faktorer med i betragtning.³⁵ Når det er sagt, bør det også nævnes, at de forskellige betænkninger og redegørelser ved at anerkende immigranternes grupperettigheder var på forkant med udviklingen af en multikulturel ideologi, som den f.eks. kendes fra Charles Taylor og Will Kymlicka. Sådanne grupperettigheder gled dog allerede i 1980'erne gradvist i baggrunden, da Sverige gik fra udelukkende at betragte immigration som et anliggende for den nationale velfærdspolitik til at se den som en del af en international politisk udvikling (– første skridt fra korporatisme til individualisme). Det store skift i svensk indvandringspolitik kommer i 1990'erne, hvor man går fra indvandrings- til integrationspolitik. Skiftet kommer som en erkendelse af, at 'indvandrere' er en alt for omfattende kategori, hvorfor indvandrerrelaterede problemer i stedet skal indarbejdes som en generel del af velfærdspolitikken. Distinktionen mellem 'dem' og 'os' bliver opfattet som forfejlet. I stedet lægges der vægt på lighed og sammenhold. Mens integrationsbegrebet i dansk politik indføres i 1980, introduceres det i svensk politik i 1997 med propositionen *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrations-*

34. *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*, Betänkande av Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet, SOU 2005:56, s. 110.

35. *Ibid.*

politik. I propositionen præsenteres selvforsørgelse (som i Danmark) som et afgørende mål, ligesom skiftet fra gruppebaserede rettigheder og tiltag til individuelle løsninger betones yderligere. Mens selvforsørgelsesdiskursen har mere eller mindre hegemonisk status i Danmark, har den imidlertid ikke opnået samme gennemslagskraft i den svenske politik. Koblingen mellem indvandring og (øgede) omkostninger for velfærdsstaten artikuleres ikke i samme grad som i Danmark. Med overgangen fra indvandrer til individ er sådanne diskurser blevet betragtet som fejlagtige og illegitime, og man har i stedet sat fokus på velfærdsstatens strukturelle og institutionelle diskrimination.³⁶ Denne tilgang har mødt kritik fra forskelligt hold både i og uden for Sverige, som f.eks. i OECDs rapport, *The Integration of Immigrants into the Labour Market: The Case of Sweden* fra 2004, der angiver en række årsager til problemerne med integration i Sverige, hvoraf den væsentligste forklaring skulle ligge i den manglende integration på arbejdsmarkedet. Ligesom i den officielle danske politik, men også fra *Tænk tanken* og *Rockwool-fondens Forskningsenhed* er der opstået en økonomisk orienteret moddiskurs i Sverige, som f.eks. gruppen af forskere tilknyttet *Studieförbundet Näringsliv och Samhälle* (SNS), der i 2002 udgav publikationen *Arbete? Var god dröj! Invandrare i välfärds-samhället*, som på linje med den danske forskning og OECD lægger vægt på arbejdsmarkedstillknytning og incitamentsstrukturer.

Det grundlæggende sigte for regeringens nye politik efter 1997 er dog et medborgerskabsperspektiv med lige rettigheder, pligter og muligheder for alle i samfundet uanset herkomst.

Målen för integrationspolitiken skall vara lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund, en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund och en samhällsutveckling som kännetecknas av ömsesidig respekt och tolerans och som alla oavsett bakgrund skall vara delaktiga i och medansvariga för.³⁷

Integration er ikke et mindre tvetydigt begreb i den svenske politik og diskurs. Udgangspunktet i propositionen er en mere teoretisk drevet diskussion:

36. Brochmann & Hagelund, s. 74.

37. Regeringens proposition 1997/1998:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik*, s. 1.

Integration kan syfta på något som skall uppnås, dvs. ett mål, eller på en process eller en kombination av mål och process. Man kan tala om integrationsprocesser på den individuella nivån och på samhällsnivå. Integrationsprocesserna kan också knytas till t.ex. kulturella, sociala och ekonomiska aspekter.³⁸

Integration fremstår altså som (a) proces og mål, (b) flerdimensional, og (c) indsat i forskellige sociale felter – men er reelt tømt for indhold. Den indholdsbestemmes først, når den kobles til den bagvedliggende diskursive præmis: diskursen om det mangfoldige samfund. Her udtrykkes der en lidt anden forståelse end i den danske integrationspolitik hvor mangfoldighed i bund og grund er et spørgsmål om at minoriteten må tilpasse sig majoritetens normer mens majoriteten omvendt skal prøve at forstå minoriteten, hvilket er udtryk for ulige magtforhold. I den svenske udlægning beskrives forholdet mellem mangfoldighed og integration på følgende vis:

För den som är i minoritet kan strategin lätt bli att skydda den egna kulturen eller livsstilen mot majoriteten. Integration måste därför handla om möjligheterna att ingå i en större helhet utan att behöva göra våld på sin kulturella och etniska identitet. En viss anpassning måste emellertid alltid ske i mötet mellan människor. Integrationsprocesserna är ömsesidiga i den bemärkelsen att alla är delaktiga och medansvariga i dem och alla måste bidra. Integration är inte endast en fråga om och för invandrare.³⁹

Samhällets etniska och kulturella mångfald bör tas som utgångspunkt för den generella politikens utformning och genomförande på alla samhällsområden och nivåer.⁴⁰

Integration skal lettes ved at acceptere etnisk kulturel mangfoldighed eller pluralisme. Interne regerings- og universitetsstudier har imidlertid hævdet, mest negativt, at kursskiftet ikke har indebåret mere end et navneskift, at skiftet fra indvandrings- til integrationspolitik stadig betone gruppenes 'anderledeshed', eller mere positivt, at ændringerne endnu

38. Ibid., s. 23.

39. Ibid., s. 22–23.

40. Ibid., s. 19.

ikke er slået igennem.⁴¹ I stedet for at affeje et sådan udgangspunkt som 'ren retorik' vil jeg med Fairclough argumentere for, at diskurser også indrammes af en social praksis og dermed har materielle konsekvenser. Hvad vi siger, og hvordan vi kategoriserer og definerer folk, er ikke uden konsekvens. At det også forholder sig sådan kan understøttes ved at kigge på forskellene mellem den danske og svenske integrationsdiskurs, som nærværende analyse er et forsøg på, og endvidere ved at inddrage den sociale praksis. Inden vil jeg dog først kommentere på udviklingen i det seneste integrationsudspil, *Integrationspolitik för 2000-talet* fra 2002, der indeholder regeringens egne kommentarer til sin tidligere politik samt visioner for fremtiden.⁴²

Også i denne skrivelse er udgangspunktet, at Sverige er et pluralistisk land; »[...] [d]et är ett faktum att Sverige nu är ett land med etnisk och kulturell mångfald.⁴³ Denne grundantagelse står som præmis for integrationspolitikens medborgerskabsperspektiv, hvor det understreges, at: »Det krävs också en ständig och öppen dialog i hela samhället om att alla som bor i Sverige skall ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter och vad en ömsesidig integration innebär. Alla har ett ansvar.«⁴⁴

Skrivelsen kommer også ind på svenskhed og svenske værdier, hvor det er interessant at bemærke, at ud over at fremhæve værdier som lighed, tolerance og menneskerettigheder understreges også udenlandske påvirkninger; »[...] [d]et kulturarv vi kallar svenskt har alltid formats både av impulser och import från andra länder« og antidiskriminering som en selvstændig, grundlæggende værdi: »[...] social jämlikhet, jämställdhet mellan kvinnor och män, respekt och tolerans och där etnisk, kulturell, språklig och religiös mångfald tillvaratas som en positiv kraft samt att bidra till minskad diskriminering, främlingsfientlighet och rasism.«⁴⁵

Mens selvforsørgelsesspørgsmålet (og kravet) stadig står centralt, er det også her interessant at bemærke en markant forskel fra den danske forståelse af integration (der mere eller mindre ligestiller selvforsør-

41. Riksrevisionen, *Från invandrarpolitik till invandrarpolitik*, RiR 2005:5; Regeringsskrivelse 2001/02:129, *Integrationspolitik för 2000-talet, Det blågula glashuset*, SOU 2005:56, s. 112.

42. Regeringsskrivelse 2001/02:129.

43. *Ibid.*, s. 118.

44. *Ibid.*, s. 127.

45. *Ibid.*, s. 79.

gelse med integration), idet den svenske forståelse fremlægges således:

Integrationsprocessen är ständigt pågående och handlar om den gemensamma uppslutningen kring samhällets grundläggande värderingar och att uppnå en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund. Delaktighet i en samhällsgemenskap uppstår inte med automatik av att man kan försörja sig själv. Många som invandrat till Sverige har arbete och försörjer sig själva men känner sig inte delaktiga i samhället.⁴⁶

Mens den danske udlægning først og fremmest (men ikke udelukkende!) retter sig mod systemintegration, tager den svenske udlægning altså udgangspunkt i system- og socialintegration som mål.⁴⁷ Målene lever ikke nødvendigvis op til virkeligheden – flere forskere har påpeget en tendens i den politiske debat til at fokusere på, hvad udlændingene koster samfundet, hvilket kobles til krav om nedskæringer og stramninger som incitament til at få folk i arbejde.⁴⁸ Den svenske immigrations- og integrationspolitik kan dog ikke siges at være karakteriseret ved den samme grad af stramninger som den danske.

De senere års debat – strukturel diskrimination som udgangspunkt

Den svenske indvandrings- og integrationsdebat har de sidste år vendt blikket imod tilstedeværelsen af strukturel racisme og institutionel diskrimination. Det har været en turbulent debat, der resulterede i den indtil videre største faglige konflikt i 2003. I september 2000 nedsatte den daværende integrationsminister Ulrica Messing den såkaldte *Integrationspolitiske magtudredningen* under ledelse af den nu udnævnte professor Anders Westholm. I tilknytning hertil blev der igangsat en række forskningsprojekter, omfattende omkring firs forskere. Efter planen skulle slutbetænkningerne afleveres ved årsskiftet 2005, men mod slutningen af 2003 besluttede Mona Sahlin at lukke den udredning ned, som beskæf-

46. Ibid., s. 126.

47. Charlotte Hamburger, »Etniske minoriteter og social integration«, *Social integration*, red. Lilli Zeuner, København 1997, s. 135–168.

48. Se *Det blågula glashuset*, SOU 2005:56, s. 196.

tigede sig med spørgsmål omkring magt, integration og velfærdsstaten.⁴⁹ Beslutningen blev truffet på baggrund af kritik fra to af forskerne, Masoud Kamali og Paulina de los Reyes, der beskyldte Anders Westholm for at negligere perspektivet på strukturel diskrimination og racisme og for selv at være diskriminerende og indvandrerfjendtlig.⁵⁰ Westholm tog naturligvis til genmæle,⁵¹ men Sahlin valgte side og nedlagde som nævnt den oprindelige magtudredning og oprettede en ny med Kamali i ledelsen. Den nye udredning skulle i stedet undersøge sammenhænge mellem integration og strukturel diskriminering.⁵² Beslutningen om at gribe ind var ikke alene kontroversiel; den affødte også betydelig kritik i og uden for Sverige. Sahlin forklarer i et interview til *Dagens Nyheter*, at: »Kritikken mot mig var riktig. Vi har inriktat oss för mycket på invandrarna, men problemet är den diskriminering som majoritetssamhället utsätter minoriteterna för«, og hun siger endvidere, at hun nu hellere vil tale om antidiskrimineringspolitik end integrationspolitik.⁵³ Sidstnævnte kommentar peger på et centralt omdrejningspunkt for diskussionen, nemlig hvorvidt strukturel diskrimination skal tages som et indiskutabelt udgangspunkt for den førte politik, eller hvorvidt tilstedeværelsen heraf skal undersøges empirisk på lige fod med andre fænomener. Westholm taler for sidstnævnte og betragter de kommende forskningsresultater som forudbestemte, mens Sahlin og Kamali taler for førstnævnte.⁵⁴ For Kamali er racismen en iboende egenskab ved moderniteten og dermed ikke nødvendigvis noget, der sker med forlæg, men snarere modernitetens følgesvend, og Kamali mener, at basis for denne tænkning ligger i opdelingen af mennesker i ulige grupper, i dette tilfælde opdelingen mellem indvandrere og indfødte.⁵⁵ Diskussionen om strukturel diskrimination bunder altså i en strid om teoretisk forskellige udgangspunkter

49. For en mere udførlig gennemgang af de enkelte skridt i beslutningsprocessen, se Shirin Ahlbäck Öberg, »Fri forskning i kollision med regeringens ideologiproduktion«, *Axess*, nr. 4, 2004, www.axess.se.

50. Masoud Kamali & Paulina de los Reyes, »Vi hoppar av Sahlins utredning«, *Dagens Nyheter*, 6. april 2003; Frede Vestergaard, »Svenske tilstande«, *Weekendavisen*, 24–30. juni 2005.

51. Anders Westholm, »Tystnad hjälper inte mot diskriminering«, *Dagens Nyheter*, 15. april 2003.

52. *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005:41, var det første bidrag fra den nye udredning.

53. Ewa Stenberg, »Sahlin har ny syn på integrationen«, *Dagens Nyheter*, 31. maj 2004.

54. Öberg.

55. Interview med Kamali i Vestergaard; Öberg, s. 3.

samt i de videnskabs syn, der ligger til grund herfor, men diskussionen har også en vigtig politisk dimension. Sahlins indgreb og stillingtagen blev udsat for massiv kritik fra forskningsmiljøer og svensk presse. I en artikel med overskriften »Mona Sahlin politiserer forskningen« protesterede en række skandinaviske forskere (heriblandt Roger Andersson, Grete Brochmann og Lise Tøgeby) mod Sahlins indgreb og konsekvenserne for den frie forskning.⁵⁶ Senere fulgte store dele af den svenske statskundskabselite trop med en fælles kritik, der på lignende vis gik på, at regeringen med beslutningen bestiller de forskningsresultater, som man af politiske grunde gerne vil have.⁵⁷ Kritikere har peget på, at udgangspunktet, hvad angår strukturel diskrimination og racisme, er belejligt for regeringen, fordi det på sin vis fritager den for ansvar. Hvis racismen findes overalt, det være i sindet hos den enkelte og i samfundsstrukturere, kan politikerne ikke holdes ansvarlige på samme måde, som hvis forklaringerne på problemerne omkring integration blev placeret i velfærds- eller arbejdsmarkedspolitikken.⁵⁸ I komité-direktivet bag den nye udredning skrev Justitsministeriet da, at:

Integrationspolitiska maktutredningens uppdrag [omfatter] bl.a. uppgiften att särskilt belysa vilka strukturella hinder som motverkar invandrares makt och inflytande. Sådana hinder kan utgöra eller medföra strukturell diskriminering. De forskningsresultat och slutsatser som den utredningen kommer fram till är därför av stor vikt som en kunskapskälla om strukturell diskriminering.⁵⁹

Den åbenhed omkring tilstedeværelsen af strukturel diskrimination, som først slås an, ser altså ud til at være blevet erstattet af et synspunkt, der anser diskriminationen for at være selve udgangspunktet for de videre undersøgelser og ikke én blandt flere forklaringer på, hvorfor integrationsprocessen har artet sig, som den har.⁶⁰

56. Roger Andersson m.fl., »Mona Sahlin politiserer forskningen«, *Dagens Nyheter*, 20. januar 2004; se også Grete Brochmann & Jan Paul Brekke, »Rasisme på svensk«, *Dagbladet*, 16. juli 2005; Bo Rothstein, »Politiskt korrekt forskning ökar inte vårt vetande«, *Dagens Nyheter*, 22. april 2004.

57. Öberg, s. 8.

58. Brochmann & Brekke, s. 3.

59. Kommittédirektiv, Dir. 2003:118, *Strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet*.

60. Når den kritik er blevet rejst, er det vigtigt at påpege, at arbejdet i den anden 'lejr' også

En realistisk vs. en naiv politik?

Mens det overordnede billede peger på en dansk integrationslovgivning præget af et fokus på individets selvforsørgelse, stramninger i lovgivning og en næsten hermetisk lukket adgang til landet, og på en svensk lovgivning som modsat synes at være præget af et mere liberalt fokus, der til staidighed finder plads til nye indvandrere, er spørgsmålet, dels om forskellene reelt er så store, og dels om situationen er den samme i de to lande. I Danmark vil de fleste regeringspolitikere formodentlig tage den svenske kritik med ro og pege på svenske problemer med f.eks. segregering og sikkeret også hævde, at den danske politik er udtryk for en holdbar løsning på reelt eksisterende problemer, som Sverige har forsøgt at ignorere. En række forskere har peget på en stigende grad af konvergens i udviklingen af de europæiske landes immigrations- og integrationspolitik, og der er bestemt også mange ligheder mellem Danmark og Sverige.

Begge er gået fra et skift fra gruppe- til individbaserede politikker. Begge sætter afgørende fokus på evnen til selvforsørgelse, men instrumenterne for at nå hertil er ganske forskellige. Danmark er kendetegnet ved en 'hård' individualisme, hvor termer som konsekvens, ansvar, handling og krav om at bidrage er hyppigt forekommende, mod en 'blødere' svensk udgave. På basis af ovenstående analyse kan det ikke afvises, at den svenske politiske debat ikke også omhandler potentielle stramninger og sanktioner, men en sådan tendens afspejles ikke i de analyserede dokumenter, der indbefatter de væsentligste integrationsplaner fra de seneste år. Det gør stramninger og sanktioner derimod i de danske integrationsdokumenter, hvor de har udgjort en central del af ændringerne fra 1998 og frem. Både i Sverige og Danmark fremhæves medborgerskabsperspektivet, og i begge lande har der været kritik af praksis for at opfylde dette perspektiv. I Danmark understreges det, at de nye tiltag gælder for alle (jf. titlen på seneste integrationsplan – *En ny chance til alle*), men i praksis ender det alligevel med, at indvandrere, flygtninge og efterkommere er de reelle mål for politikken. Eksempelvis bekræfter uddannelses- og kirkeminister Bertel Haarder og socialminister Eva Kjer Hansen

fortsætter; således udkom sidste år *Makten och mångfalden – Eliter och etnicitet i Sverige* under ledelse af netop Anders Westholm (Ds 2005:12). Rapporten beskæftiger sig med forholdet mellem ideal og praksis, når det gælder mulighederne for at opnå en position i magteliten for folk med en anden etnisk baggrund end svensk.

overfor *Weekendavisen*, at det ikke er nogen hemmelighed, at den nye sanktion, der giver mulighed for at trække i børnepengene i familier, hvor børnene ikke passer deres skole, primært er møntet på de dårligst integrerede indvandrerfamilier.⁶¹ Danmark har været udsat for massiv kritik fra interesseorganisationer for at balancere på kanten af menneskerettighedskonventionerne,⁶² mens en tilsvarende kritik ikke kendes fra Sverige, der omvendt har tilført flere ressourcer til at bekæmpe diskrimination og sikre lige rettigheder til alle.⁶³

På nogle områder virker Danmark dog til at være længere fremme i udviklingen af reelt medborgerskab end Sverige, f.eks. hvis man fokuserer på de politiske rettigheder og den tilknyttede adfærd og praksis. Begge lande tildelte meget tidligt udlændinge stemmeret til kommunal- og amtsvalg (Sverige i 1975, Danmark i 1981), men i Danmark er der en markant større repræsentation af folk med indvandrerbaggrund på såvel kommunalt som nationalt plan end i Sverige. Ikke alene har indvandrere og efterkommere en langt højere valgdeltagelse i Danmark end i Sverige, men der bliver også valgt markant flere ind.⁶⁴ Den danske politolog Lise Tøgeby forklarer det blandt andet med, at de politiske mulighedsstrukturer i den henseende fungerer bedre for den politiske repræsentation i Danmark, f.eks. ved sidestillede valglistes, samt at de etniske minoriteter har været bedre til at mobilisere stemmer i Danmark, hvilket måske igen peger tilbage på bedre mulighedsbetingelser.

Andre diskursive forskelle er en langt større fokusering på efterkommere i den danske integrationspolitik end i Sverige, hvor der omvendt er større fokus på nyankomne. Dette kan til dels forklares med den danske strategi, der meget konsekvent lukker for nye indvandrere, hvorfor perspektivet flyttes til de tilbageværende. Men en anden og mere væsentlig forklaring er, at kategorien normalt ikke anvendes i svensk integrationspolitik eller statistik. Den konsekvente danske brug af begrebet efterkommer kan derfor ses som medvirkende til at fremstille indvandringen som

61. Henrik Dørge, »Nu ringer det ind«, *Weekendavisen* 1–7. april 2005.

62. Se f.eks. den nyeste rapport fra EUMC, *Racism and Xenophobia in the EU Member States – trends, developments and good practice*, Annual Report 2005 – Part 2, 2005.

63. Regeringsskrivelse 2001/02:129, s. 16.

64. Soininen, *Det blågula glashuset*, SOU 2005:56, kapitel 4; Lise Tøgeby, *Fra fremmedarbejder til etniske minoriteter*, kapitel 6 og 8.

et kontinuerligt problem – hvornår går personer fra at være efterkommere til at blive danskere? De danske stramninger i indfødsret forstærker denne problematik yderligere.

Stramninger som den meget omtalte ‘24-årsregel’ (som f.eks. indebærer skrappe forsørgelses-, alders- og tilknytningskrav) i forbindelse med at få en ægtefælle til landet kendes ikke fra Sverige og har rent faktisk haft den effekt, at en større gruppe af danskere nu er bosat i Sverige med deres udenlandske partner på grund af de mere liberale regler. De markante forskelle mellem Danmark og Sverige i kravene til opnåelse af statsborgerskab er et andet oplagt eksempel, som kunne danne udgangspunkt for en selvstændig analyse. Sluttelig vil jeg kommentere på et område, hvor den danske og svenske integrationspolitik ser ud til at være præget af en stadig stigende divergens, nemlig de to landes fokus på strukturel diskrimination, nærmere bestemt den sociale praksis, der er etableret i relation hertil.

Indsats og strategier mod diskrimination – den sociale praksis

Der findes flere former for diskrimination. Der er dels den diskrimination, minoriteter kan møde, når de bliver råbt efter på gaden, og i andre lignende episoder, der går på deres synlige fremmedhed, men der er også en anden type, som er indlejret i samfundsstrukturerne og derfor virker usynlig og på sin vis langt mere repressiv. Med strukturel diskrimination forstås diskriminering på baggrund af etnisk, kulturelt eller religiøst tilhørsforhold, sådan som den kommer til udtryk i regler, normer og rutiner i institutioner og samfundsstrukturer, og som modvirker lige rettigheder og muligheder for alle.

Mens den første type af diskrimination ser ud til at være aftagende, er der en lang række institutionaliserede praksisser, der viser tilstedeværelsen af den anden type.⁶⁵

Fra dansk side er flere af de nævnte stramninger rettet primært mod personer med indvandrerbaggrund, hvilket i sig selv er et udtryk for strukturel diskrimination.

65. En aktuel dansk rapport afdækker den oplevede diskrimination: *IntegrationsStatus 1999–2003 – 5 år i et integrationsperspektiv*, København 2005.

I både Danmark og Sverige har flere studier vist, hvordan eksempelvis arbejdsformidlingerne medvirker til at holde indvandrerne uden for arbejdsmarkedet. På trods af, at begge lande har en klar lovgivning mod diskrimination, har flere studier og journalistiske indslag vist, at diskrimination på baggrund af etnicitet i høj grad er en forekommende praksis.⁶⁶ I Danmark har journalister i 1993, 1999, 2000, 2001 og igen i 2004 ringet til forskellige arbejdsformidlinger og udgivet sig for at være arbejdsgivere, der skulle bruge arbejdskraft, men som kun ville have 'dansk' arbejdskraft. Senest i 2004 var 14 ud af 23 adspurgte parate til at sortere efter hudfarve.⁶⁷ Arbejdsminister Jytte Andersen lovede i 1993 at se på problemet, Ove Hygum i 2000 og senest beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen i 2004, men problemet ser ud til at fortsætte. Lignende erfaringer er gjort i Sverige.⁶⁸

Et andet eksempel findes i ordensmagten og retssystemet. Her har både danske og svenske studier vist, at folk med indvandrerbaggrund har langt større risiko for at blive anholdt ubegrundet og oftere bliver tilbageholdt uden senere at blive dømt og desuden langt oftere bliver frifundet efter at have været anklaget.⁶⁹ Angiveligt bliver indvandrere, til forskel fra majoriteten, automatisk tillagt kriminelle tilbøjeligheder af ordensmagten.

Andre eksempler er f.eks. den danske 'positivliste' eller jobkort-ordning, der ikke alene giver bestemte beskæftigelsesgrupper lettere adgang til landet og arbejds- og opholdstilladelse, men også tilbyder dem familiesammenføringsmuligheder, der omgår 24-årsreglen.⁷⁰

Problemerne er altså ret ens, men forskellene mellem Danmark og Sverige træder for alvor frem, når de to landes strategier til bekæmpel-

66. Christina Bonde Pedersen, »Institutionelle barrierer og skjult diskrimination i AF – et casestudie af indsatsen over for etniske minoriteter«, *Tidsskrift for Arbejdsliv*, vol. 3 (3), 2001, s. 29–42.

67. Se f.eks. Søren Juhler i *Ekstra Bladet*, »Det nye Danmark: En dansker tak«, 8. december 1999 og Søren Juhler, »Jeg er fly forbandet«, 9. december 1999; TV2/Danmark, Dags Dato, 21. maj 2000; Beskæftigelsesministeriets pressemeddelelse fra 2004 (www.bm.dk/pressemeddelelser/arkiv/040906.asp).

68. *Det blågula glashuset*, SOU 2005:56, kapitel 6.

69. Lars Holmberg & Britta Kyvsgaard, »Are Immigrants and Their Descendants Discriminated against in the Danish Criminal Justice System?«, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 4, 2003, s. 125–142; *Det blågula glashuset*, SOU 2005:56, kapitel 9.

70. www.udlst.dk/Arbejdeogstudie/Arbejde/jobkort_positivlisten.htm.

se af diskrimination sammenlignes. Det er her interessant at bemærke de danske regeringspartiers kommentarer til problematikken omkring strukturel diskrimination og barrierer på forskellige niveauer i samfundet. Problematikken anerkendes som en teoretisk mulighed, som f.eks. her i *Regeringens vision og strategi for bedre integration*:

Årsagerne til forskelsbehandling kan være mange. Nogle gange foregår den måske ubevidst – f.eks. som et resultat af vanetænkning i virksomhederne, når de søger nye medarbejdere. Andre gange er der tale om åben og direkte modvilje. En modvilje, hvis årsager måske blandt andet skal søges i mange års forfælt indvandrings- og integrationspolitik, men som ikke desto mindre er uacceptabel.⁷¹

Der kommer ikke nogle positive tilkendegivelser frem, men i stedet et ansvarsbefriende dementi. Bekæmpelse af diskrimination nævnes i alle de omtalte integrationsdokumenter, men der er kun udkommet én rapport, som belyser problemet selvstændigt, nemlig *Handlingsplan til fremme af ligebehandling og mangfoldighed og til bekæmpelse af racisme* fra 2003. Den 26 sider lange handlingsplan fokuserer dog primært på den synlige diskrimination og ikke på den strukturelle.⁷² Samtidig klager eksempelvis Klagekomitéen for Etnisk Ligebehandling over manglende beføjelser til at kunne udrette ret meget. Sverige har valgt en grundlæggende anderledes strategi, og bare i 2005 er der udkommet tre udredninger, der på over 1600 sider afdækker strukturel diskrimination teoretisk og i praksis.⁷³ Sverige stiftede allerede i 1986 institutionen *Ombudsmannen mot etnisk diskriminering* (DO), og institutionens ressourcer er jævnlige blevet forøget. Endvidere kan man hævde, at mangfoldighedsbegrebet er kommet til at udtrykke en aktiv forebyggelse og modstand mod diskriminering i Sverige. Denne tankegang ligger i direkte forlængelse af Sahlins argument om at gå fra integrations- til antidiskrimineringspolitik som nævnt ovenfor.

Ovenstående betyder selvfølgelig ikke, at der ikke længere forekom-

71. Ministergruppen om bedre integration, *Regeringens vision...*, s. 16.

72. Problemet er ikke ukendt for den danske forskning; således fremhæves det som et manglende fokusområde af flere forfattere i publikationen, Akademiet for Migrationsstudier i Danmark, *Integrationsforskningen i Danmark 1980–2002*, København 2002, der var bestilt af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Ministeriet har dog ikke fulgt op på disse anbefalinger.

73. *Bortom vi och dom*, SOU 2005:41; *Det blågula glashuset*, SOU 2005:56.

mer diskrimination i Sverige, som de tre redegørelser og de nævnte eksempler også illustrerer, men de forskellige nationale reaktioner herpå er udtryk for to markant forskellige holdninger til problemet. I Sverige har man valgt at reagere på udfordringen i en sådan grad, at udgangspunktet for den videre integrationspolitik er en forestilling om, at samfundet som sådan er kendetegnet ved strukturel diskrimination, mens man fra dansk hold indtil videre har valgt at nedtone eller måske sågar ignorere problemet.

Konklusion

Hensigten med denne artikel har ikke været at pege på den faktisk forekommende diskrimination eller svare på spørgsmålet om, hvem af de danske og svenske kritikere, der mon har ret. Hensigten har derimod været at foretage en analyse af de eksisterende dokumenter, der udtrykker henholdsvis den danske og den svenske integrationsforståelse, og i relation til denne analyse pege på mulige konsekvenser. Det teoretiske udgangspunkt i denne artikel har været, at begreber og ord gør en forskel, idet de sætter rammen for den sociale praksis. Lige såvel som Tøgeby i sin analyse af vælgeradfærd kunne konstatere, at »institutions matter« (2003), kan man ud fra et diskursanalytisk perspektiv hævde, at diskurser gør en forskel. De nævnte forskelle i henholdsvis den danske og svenske integrationspolitik udmønter sig jo netop i en konkret praksis, der har konsekvens for de personer, den vedrører. Det er svært at benægte, at det politiske klima i Danmark ikke er radikaliseret i forhold til det svenske. De seneste stramninger viser tydeligt, at tonen efterfølges af praksis, der har konsekvenser for de personer, som tiltagene er rettet mod. I lyset af denne forståelse vil jeg hævde, at den betydelige konvergens, der er mellem dansk og svensk integrationspolitik, i de seneste år er blevet udfordret af en stadig større divergens i opfattelserne af integration, problemernes årsag og ikke mindst løsningsmodeller hertil. To af de centrale begreber i denne analyse har været integration og mangfoldighed. Mens integration i en dansk kontekst er blevet gjort lig med at være aktiv på arbejdsmarkedet og dermed kunne forsørge sig selv, og mens ansvaret herfor i tiltagende grad er blevet placeret på den enkelte, udvides begrebet i den svenske forståelse, der i hvert fald postulerer en målsætning om reelt medborger-

skab. Hermed nærmer vi os et andet divergerende punkt, nemlig opfattelsen af mangfoldighed. Som nævnt i indledningen hænger integration uløseligt sammen med samfundsopfattelsen, idet man altid integrerer sig ind i noget. Integration indeholder dermed også et mål for, hvordan samfundet bør være. I en dansk kontekst ligger der en underliggende assimilationsdiskurs bag ved både integrationsforståelsen og samfundsopfattelsen. Forskellene skal så vidt muligt udviskes, og mangfoldighed bygger i bund og grund på, at indvanderne må tilpasse sig danske normer. I Sverige er målsætningen om mangfoldighed lagt ind i såvel integrationsopfattelsen som i de politiske instrumenter. Et eksempel, som ikke er behandlet indgående i analysen, er diskussionen om statsborgerskab, der kan fungere som eksempel på denne diskursive forskel. Den danske politik er på dette område karakteriseret ved at ville begrænse antallet af naturaliseringer. Integration ses som målet for vellykket integration og ikke et middel hertil. I Sverige vedtog Riksdagen i 2001 en lov, der tillader dobbelt statsborgerskab, hvilket ikke tillades i Danmark. Loven blev trods modstand vedtaget, og tilhængerne, deriblandt Sveriges daværende integrationsminister Messing, argumenterede for, at dobbelt statsborgerskab og multiple identiteter var en naturlig konsekvens af Sveriges officielle politik om at acceptere etnisk og kulturel mangfoldighed for at fremme integrationsprocessen.⁷⁴ Messings efterfølger Sahlin udtalte i samme ånd, at dobbelte tilhørsforhold ikke alene skulle respekteres og accepteres; de skulle også fremmes og påskønnes.⁷⁵ Modsat den danske diskurs opfattes statsborgerskab som et middel til integration.

Summary

Danish realism and Swedish naivety?

An analysis of Danish and Swedish integration policy

From one point of view, Danish and Swedish immigration has a relatively similar history; although Sweden is the Nordic country with most inhabitants of immigrant background, the similarities between

74. Soininen.

75. Gustafson, Per, »International Migration and International Belonging in the Swedish debate on Dual Citizenship«, *Acta Sociologica*, vol. 48 (1), 2005, s. 5–19.

the two countries are nevertheless greater than the differences. From another point of view, however, there seem to be great differences both in the understanding of immigration and not least in the way of handling immigration problems. Although the tendency is towards more convergence in legislation on immigration and integration at a European level, there are still striking differences between Denmark and Sweden in their incorporation systems and in the strategies and legislation concerning integration. In the Danish media Sweden is often portrayed as being too soft and is accused of championing a “naive” multiculturalism with serious integration problems as a consequence. From the Swedish side, the Danish legislation and the popular and political debate are regarded as unusually coarse and on the verge of what is permissible. One may ask whether there really are such big difference between Danish and Swedish legislation, and if so what these differences consist in, and finally at what levels in society they are expressed. The article analyses the Danish integration legislation and the political debate with the focus on changes and restrictions since the late 1990s, based on discourse analysis. The theoretical point of departure for this understanding is that specific discursive structures make a difference. The integration discourse is connected with a social practice that has consequences for the people the discourse concerns. The emphasis here is on concepts such as integration, self-support, citizenship, and discrimination. The analysis of Danish integration policy is the starting point for the article, but it is then compared with the Swedish integration model. The dominant discourses and political strategies in the two countries are illuminated and the possible consequences for the integration process are discussed.

Referencer

- Brochmann, Grete & Hagelund, Anniken, *Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser*, TemaNord, København 2005:506, 2005
- Diken, Bülent, *Strangers, Ambivalence and Social Theory*, Ashgate, Aldershot 1998
- Ejrnæs, Morten, »Integrationsloven – en case, der illustrerer etniske minoriteters usikre medborgerskab«, *AMID Working Paper Series 1*, Aalborg 2001

- Ekberg, Jan, »Immigration to the Welfare State. Is it a Burden or a Contribution? The Case of Sweden«, *AMID Working Paper Series* 48, Aalborg 2006
- Emerek, Ruth, »Integration – inklusion? Den danske diskussion om integration«, *AMID Working Paper Series* 31, Aalborg 2003
- Fairclough, Norman, *Critical Discourse Analysis – the Critical Study of Language*, Longman Group Limited, London 1995
- Fairclough, Norman, *Discourse and Social Change*, Polity Press, Cambridge 1992
- Goul Andersen, Jørgen, *Et ganske levende demokrati*, Magtudredning & Aarhus Universitetsforlag, Århus 2004
- Gustafson, Per, »International Migration and International Belonging in the Swedish debate on Dual Citizenship«, *Acta Sociologica*, vol. 48 (1), 2005, s. 5–19
- Hamburger, Charlotte, »Etniske minoriteter og social integration«, *Social integration*, red. Lilli Zeuner, Socialforskningsinstituttet 97:9, København 1997, s. 135–168
- Holmberg, Lars & Kyvsgaard, Britta, »Are Immigrants and Their Descendants Discriminated against in the Danish Criminal Justice System?«, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 4, 2003, s. 125–142
- Pedersen, Christina Bonde, »Institutionelle barrierer og skjult diskrimination i AF – et casestudie af indsatsen over for etniske minoriteter«, *Tidsskrift for Arbejdsliv*, vol. 3 (3), 2001, s. 29–42
- Soininen, Maritta, »The 'Swedish model' as an institutional framework for immigrant membership rights«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 25 (4), 1999, s. 685–702
- Togeby, Lise, *Fra fremmedarbejder til etniske minoriteter*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2003
- van Dijk, Teun, *Discourse and Elite Racism*, Routledge, London 1993
- van Dijk, Teun, »Elitdiskurser och institutionell rasism«, *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005:41, s. 113–138
- van Leeuwen, Theo & Wodak, Ruth, »Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis«, *Discourse Studies*, vol. 1 (1), 1999, s. 83–118
- Öberg, Shirin Ahlbäck, »Fri forskning i kollision med regeringens ideologiproduktion«, *Axess*, nr. 4, 2004, www.axess.se

Øvrigt

Akademiet for Migrationsstudier i Danmark, *Integrationsforskningen i Danmark*

1980–2002, København 2002

Andersson, Roger m.fl., »Mona Sahlin politiserar forskningen«, *Dagens Nyheter*, 20. januar 2004

Beskæftigelsesministeriets pressemeddelelser fra 2004, www.bm.dk/pressemeddelelse/arkiv/040906.asp

Brochmann, Grete & Brekke, Jan Paul, »Rasisme på svensk«, *Dagbladet*, 16. juli 2005

Bræmer, Michael, »Integration går den forkerte vej«, *Ugebladet A4*: 26/09-05 – NR. 31 Ds 2005:12, *Makten och mångfalden – Eliter och etnicitet i Sverige*

Dørge, Henrik, »Nu ringer det ind«, *Weekendavisen*, 1–7. april 2005

Indfødsretskontoret, Aftaletekst 08. 12. 2005, *Cirkulæreskrivelse om naturalisation IntegrationsStatus 1999–2003 – 5 år i et integrationsperspektiv*, Catinét, København 2005

Juhler, Søren, »Det nye Danmark: En dansker tak«, *Ekstra Bladet*, 8. december 1999

Juhler, Søren, »Jeg er fly forbandet«, *Ekstra Bladet*, 9. december 1999

Kamali, Masoud & de los Reyes, Paulina, »Vi hoppar av Sahlins utredning«, *Dagens Nyheter*, 6. 12. 2003

Kommittédirektiv, Dir. 2003:118, *Strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet*

Ministergruppen om bedre integration, *Regeringens vision og strategi for bedre integration*, Regeringen, 2003

Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, *Årbog om udlændinge i Danmark 2005*, København 2005

Racism and Xenophobia in the EU Member States – trends, developments and good practice, Annual Report 2005 – Part 2, 2005, EUMC 2005

Redegørelse af 12.4.1983 om indvandrerpoltikken (nr. R 12)

Regeringen, *Aftale om »En ny chance til alle«*, 2005

Regeringen, *En ny chance til alle – regeringens integrationsplan*, 2005

Regeringen, *Noget for noget*, februar 2004

Regeringsproposition 1997/1998:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik*

Regeringsskrivelse 2001/02:129, *Integrationspolitik för 2000-talet*

Riksrevisionen, *Från invandrarpolitik till invandrarpolitik*, RiR 2005:5

Rothstein, Bo, »Politiskt korrekt forskning ökar inte vårt vetande«, *Dagens Nyheter*, 22. 4. 2004

SOU 2005:41, *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*

SOU 2005:56, *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*, Betänkande av Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet

Stenberg, Ewa, »Sahlin har ny syn på integrationen«, *Dagens Nyheter*, 31. 5. 2004

Vestergaard, Frede, »Svenske tilstande«, *Weekendavisen*, 24–30. juni 2005

Westholm, Anders, »Tystnad hjälper inte mot diskriminering«, *Dagens Nyheter*, 15. 4. 2003

MIGRATION, NATIONALT TILHØRS- FORHOLD OG STATSBOGERSKAB

FORSKELLIGT SYN PÅ DOBBELT STATSBOGERSKAB
I DANMARK OG SVERIGE

Lærke Klitgaard Holm

Indledning

I mere end halvtreds år har de nordiske lande haft en ensartet statsborgerrets-lovgivning, der byggede på afstammingsprincippet¹ og på princippet om, at indvandrere skulle give afkald på deres hidtidige statsborgerskab, hvis de ønskede statsborgerskab i et af de nordiske lande. I 2002 brød Sverige, og året efter Finland og Island, med denne ensartethed ved at acceptere dobbelt statsborgerskab og bevægede sig dermed væk fra den hidtidige dominerende nationalstatsopfattelse i Norden, at der kun er ét retsligt bånd og ét loyalitetsforhold mellem stat og borger. Denne lovgivningsmæssige ændring affødte en heftig diskussion i det danske Folketing og i mindre grad i den svenske Riksdag.² Fælles for den danske og svenske politiske debat omkring lovændringen var, at de begge kredsede om forskellige svar på følgende grundlæggende spørgsmål omkring forholdet mellem migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab: Skal statsborgerskab fortsat fungere som et identitetsmæssigt såvel som et retsligt bånd mellem stat og borger? Hvordan bevares den sociale og politiske sammenhængskraft i et samfund, når borgere i stigende grad

1. Princippet om, at man i Danmark automatisk tildeles statsborgerskab ved fødslen, hvis enten faderen eller moderen har dansk statsborgerskab. Alternativet hertil er det såkaldte 'territorialprincippet' (*jus soli*) eller 'domicilprincippet' (*jus domicile*), der fungerer på den måde, at statsborgerskab automatisk tildeles, når personen henholdsvis er født eller har boet i landet i en længere årrække.

2. Sveriges accept af dobbelt statsborgerskab i 2002 nødvendiggjorde, at den danske regering fremsatte et lovforslag om at bevare princippet om afgivelse af tidligere statsborgerskab på grund af de særlige regler for nordiske statsborgere i dansk lovgivning.

bevæger sig over landegrænser og bliver væk fra »fødeegnen« i længere perioder af gangen? Og fremmer dobbelt statsborgerskab integration eller det modsatte? Som debatterne viser, og som ovennævnte spørgsmål afspejler, rækker konfliktlinjerne langt ud over statsborgerskabsbegrebet, som i den klassiske tradition af liberal moderne tænkning er defineret som værende de rettigheder og pligter, der følger med et fuldt medlemskab af et samfund.³ De handler i høj grad om, hvilken identitetsmæssig funktion, statsborgerskabsbegrebet skal have, og om vore forestillinger om, hvilken effekt ændrede statsborgerskabsregler har på begreber som »danskere« og »svenskere«.

Forskellen på de to debatter handler overordnet set om, at parlamenterne har forskellige samfundssyn og politiske reaktioner på nyere fænomener, såsom ændrede mønstre i indvandring og udvandring, transnationale netværk og hurtige rejse- og kommunikationsformer. Selv om spørgsmålet om dobbelt statsborgerskab både drejer sig om dem, der vandrer ind (flygtninge og familiesammenførte) og om dem, der vandrer ud (svenske statsborgere), ligger det altoverskyggende politisk fokus på den første gruppe. Sverige begrundede dog også beslutningen om dobbelt statsborgerskab ud fra hensynet til de svenske (midlertidige) udvandrere.

Hensigten med denne artikel er at sammenligne den svenske og danske parlamentsdebat for at kortlægge de argumenter og nationale forestillinger, der trækkes på i den politiske positionering for eller imod dobbelt statsborgerskab. Artiklen er afgrænset til en undersøgelse af, *hvordan* debatterne adskiller sig fra hinanden, og er ikke en forklaring på, *hvorfor* den svenske politiske diskurs omkring statsborgerskab afviger fra den danske på skelsættende punkter. Det er oplagt også at undersøge årsagerne, når der immervæk er så stor forskel i udfaldene af debatterne, og når de to lande i store træk oplever de samme demografiske, politiske, økonomiske og sociale udfordringer såvel indefra som udefra. Men af pladsmæssige grunde er det ikke muligt at komme ind på dette aspekt i denne artikel.

Artiklen er struktureret på følgende måde: Efter en kort teoretisk diskussion af, hvordan man kan anskue forholdet mellem migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab, præsenteres analysen af den svenske debat om dobbelt statsborgerskab efterfulgt af den danske. I disse

3. Gerard Delanty, *Citizenship in a Global Age*, Philadelphia 2000, s. 9.

analyseafsnit undersøges argumenterne for og imod dobbelt statsborgerskab med udgangspunkt i forskellige medborgerskabsopfattelser (den liberale, den republikanske, den kommunitære, den socialdemokratiske og den radikal-demokratiske). Afslutningsvis sammenlignes de to debatter for at identificere forskelle og ligheder, både generelt, men også mellem de socialdemokratiske partier, der indtager forskellige standpunkter.

Relationen mellem migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab

Flere forskere i migration taler om en ny migrationsæra,⁴ hvor den øgede internationale mobilitet samt nye rejsemåder og interpersonelle relationer på tværs af grænser er med til at skabe accept af dobbelt statsborgerskab i flere og flere lande.⁵ Inden for denne opfattelse bliver der ikke længere en modsætning mellem mobilitet og tilhørsforhold, fordi den vedvarende kontakt og udveksling med både afsender- og modtagerlande kan fungere som helhedsskabende for det enkelte menneske og er gavnlig for begge lande.⁶ Denne opfattelse har dog imidlertid været underrepræsenteret i især de vesteuropæiske lande, hvor den dominerende holdning hos politikere og i befolkningen i stedet har været, at indvandrere bør integrere sig i modtagerlandene, samtidig med at de slipper tilknytningen til oprindelseslandet. Her betragtes ind- og udvandring som en undtagelsesvis afbrydelse fra den ellers centrale og stabile sammenhæng mellem nationalt tilhørsforhold og integration. Modtagerlandet forventer altså, at migranter bosætter sig permanent i modtagerlandet og overfører deres nationalstatsfølelse og loyalitet fra oprindelseslandet til det nye land.⁷ Hvor uenigheden mellem disse to forskellige tilgange går på, hvorvidt

4. Stephen Castles & Mark J. Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, New York 1998, s. 260; Alexander Aleinikoff & Douglas Klusmeyer, *Citizenship Policies for an Age of Migration*, Washington 2002, s. 22.

5. Der er omtrent 60 lande i verden, som accepterer dobbelt statsborgerskab. Følgende EU-lande accepterer dobbelt statsborgerskab: Cypern (1987), Frankrig (1975), Italien (1992), Grækenland (1986), Irland (1973), Letland (1994), Polen (1962), Portugal (1981), Slovakiet (1993), Slovenien (1991), Storbritannien (1982), Ungarn (1993), Finland (2003), Sverige (2002), jf. bilag til indfødsretsudvalget udarbejdet af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, 26.04.2005.

6. Per Gustafson, »International Migration and National Belonging in the Swedish Debate on Dual Citizenship«, *Acta Sociologica*, marts, vol. 48 (1), 2005, s. 5–19. Her s. 8.

7. *Ibid.*, s. 9.

man kan og bør have loyalitet og national identitetsfølelse til mere end én stat, deler de også en fælles præmis: Statsborgerskab skal ikke kun opfattes som adgangsgivende til samtlige rettigheder og pligter, men også være udtryk for en bestemt kollektiv, national identitetsfølelse for at sikre en social og politisk sammenhængskraft i samfundet. Inden for nationalismeforskning har blandt andre Yaesmin Soysal udfordret denne sammenvævning af rettigheder og identitet som forudsætning for fuldt medlemskab af nationalstaten.⁸ Soysal betragter verden indrettet efter menneskerettighedsprincipper, og hvor national identitet er adskilt fra rettigheder og pligter. Hun argumenterer for nødvendigheden af et postnationalt statsborgerskab, hvor det forventes, at alle borgere bruger deres ret og pligt til at deltage aktivt i det politiske liv uagtet deres eventuelle historiske og kulturelle forbindelser til samfundet.⁹ Det skal dog bemærkes, at Soysal ikke hermed underkender behovet for kollektive identiteter. Hun lægger heller ikke op til, at nationalstaten som identitetsskabende er ved at forsvinde. Hendes argument er, at postnationalt statsborgerskab ikke er et tegn på en lineær bevægelse fra det nationale til transnationale, men at det nationale eksisterer side om side med det transnationale, og at disse to enheder gensidigt påvirker hinanden. Med andre ord ser Soysal, at »[...] identities remain constructed at local levels and get more and more attached to local spaces«,¹⁰ og at universalistiske begreber og diskurser om rettigheder i stigende grad etableres i takt med, at der sker en øget sammenkobling af det offentlige rum på tværs af nationale grænser.¹¹

Man kan i forlængelse heraf spørge, om denne diskussion om det nationale, transnationale og postnationale kan spores i de konkrete debatter om accept af dobbelt statsborgerskab i Danmark og Sverige, som er genstand for denne artikel. Det kan den ikke i den forstand, at de nationale parlamentarikere fortsat betragter borgerskabsrettigheder og -pligter som noget, der er knyttet til det nationale med princippet om, at statsborgerskab automatisk tildeles efter slægtskab, og at naturalisation¹² sker

8. Yaesmin Soysal, *Limits to Citizenship*, Chicago 1994; Yaesmin Soysal, »Postnational Citizenship: Reconfiguring the Familiar Terrain«, *The Blackwell Companion to Political Sociology*, red. Kate Nash & Alan Scott, Oxford 2001, s. 333–341.

9. Soysal, *Limits to Citizenship*, s. 3.

10. Soysal, »Postnational...«, s. 339.

11. Soysal, »Postnational...«, s. 338–339.

12. Begrebet 'naturalisation' betyder opnåelse af statsborgerskab direkte ved lov efter indgi-

på baggrund af en ansøgning, hvor ansøgeren skal opfylde specifikke objektive kriterier. Derudover er det ikke uvæsentligt, at den dominerende forestilling fortsat er, at statsborgerskab betragtes som udtryk for en kollektiv, national identitet. Det er kun få ordførere og politiske partier, der taler om at nedtone identitetssiden af statsborgerskabsbegrebet. Derfor bruger jeg også medborgerskabsoptikken på debatterne snarere end distinktionen mellem det nationale, transnationale og postnationale, fordi det bedre afspejler konfliktlinjerne i debatterne.

I det følgende ridses de forskellige medborgerskabstraditioner kort op, vel vidende at jeg på ingen måde, på den begrænsede plads, der er til rådighed, fyldestgørende kan redegøre for og diskutere de begreber og idéer, der ligger inden for hver af disse traditioner. Jeg afgrænser beskrivelsen til kun at handle om traditionernes fællesskabs- og pluralismeopfattelse; to opfattelser, som er nødvendige for at forstå statsborgerskabsbegrebet. Man kan sige, at statsborgerskab blot er et element i medborgerskabsbegrebet, som handler om de fælles rammer for diskussion af demokratiske principper og praksisser.¹³ Den følgende beskrivelse bliver således summarisk, men alligevel tilstrækkelig til at identificere forskellene på statsborgerskabsopfattelser i de respektive parlamenter.

Forestillinger om fællesskab og pluralisme inden for medborgerskabstraditioner

I den samfundsvidenskabelige litteratur om medborgerskab sondres der mellem tre klassiske medborgerskabsstrømninger: den liberale, den socialistiske/socialdemokratiske og den republikanske.¹⁴ To nyere medborgerskabsopfattelser er siden hen kommet til, den kommunitære og den radikal-demokratiske, som begge trækker på de klassiske strømninger, men på afgørende forskellige måder. I det følgende gennemgås disse med vægt på traditionernes syn på fællesskab og pluralisme.

Den liberale tradition er i nyere politisk filosofi repræsenteret af John Rawls' forfatterskab. Bogen *A Theory of Justice* fra 1972 er fortsat det værk,

ven ansøgning (se Lone B. Christensen, *Udlændingeret*, København 2000, s. 553).

13. Johannes Andersen m.fl., *Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse*, Herning 1993, s. 10.

14. *Ibid.*, s. 10; Delanty, s. 9–11.

der mere eller mindre eksplicit refereres til, når traditionen 'politisk liberalisme' kommenteres og kritiseres. I store træk drejer traditionen sig om beskyttelse af det enkelte individ og ideen om individets rettigheder til at bestemme selv og tage ansvar for sine handlinger. Fra et venstre-liberalt synspunkt, som bl.a. Rawls¹⁵ indtager, skal denne stræben efter egne interesser ikke stå i vejen for at skabe et tilnærmelsesvis retfærdigt og velfungerende samfund for både privilegerede og ikke-privilegerede. Rawls' argument er, at individer i deres stræben efter at fastlægge fælles regler for samfundet 1) vil tildele lige, basale rettigheder og pligter til alle, og 2) at de vil »hold that social and economic inequalities, for example inequalities of wealth and authority, are just only if they result in compensating benefits for everyone, and in particular for the least advantaged members of society«. ¹⁶ Det centrale i den liberale opfattelse er således begrebet frihed; det enkelte individs frihed og ret til selvbestemmelse. Der ligger som følge heraf en naturlig betænkelighed i forestillinger om 'fælles interesser' eller 'samfundsinteresser', hvis de er udtryk for mere end summen af de individuelle interesser. ¹⁷ Den liberale opfattelse sonderer også skarpt mellem en privat og en offentlig sfære. I den private er der plads til en pluralitet af forskellige livsanskuelser. ¹⁸ I den offentlige hersker en overordnet rationalitetslogik, som skal sikre, at frihed er en universel rettighed, og dernæst sikre en retfærdig fordeling af samfundets goder. Ifølge Rawls er det netop på grund af pluraliteten i samfundet, at han afviser, at man moralsk kan forsvare et samfund, der bygger på »[...] a shared comprehensive conception of the good«, som f.eks. kommunitaristerne går ind for. ¹⁹ Individer har fælles interesse i at forfølge rettigheds- og retfærdighedsprincipper, som er afgrænset til at indrette basale politiske, sociale og økonomiske institutioner i den offentlige sfære. Den liberale tradition har, ud over det nationale niveau, f.eks. haft stor indflydelse på udvikling af menneskerettighedsregimet, hvor det centrale er at sikre ukrænkelige

15. Jørgen Poulsen sonderer mellem venstre- og højre-liberalister, som er enige om principet om lige frihed, men har forskellige opfattelser, når det gælder definitionen af det moralske subjekt, som bærer retten til denne frihed. Jørgen Poulsen, »Retfærdighed og/eller fællesskab – et grundrids af politisk filosofi«, *Politica*, årg. 28, nr. 2 1996, s. 132–148. Her s. 134.

16. John Rawls, *A Theory of Justice*, New York 1972, s. 14–15.

17. Andersen, s. 10–11.

18. Jules Townshend, »Laclau and Mouffe's hegemonic project: the story so far«, *Political Studies*, vol. 52, 2004, s. 269–288. Her s. 280–281.

19. Stephen Mulhall & Adam Swift, *Liberals & Communitarians*, Oxford 1992, s. 198–199.

og lige rettigheder, som garanterer individer en vis autonomi.

På samme vis som den liberale er *den socialdemokratiske tradition* også rettighedsorienteret, men fokuserer ikke kun på civile og politiske rettigheder som den liberale, men udvider det til også at omfatte sociale og økonomiske rettigheder. Denne tradition bygger på T.S. Marshalls analyse af medborgerskabsrettigheder.²⁰ Marshall ser udviklingen i det moderne medborgerskab som en gradvis udvikling hen imod et fuldt medborgerskab, hvor medborgeren er i besiddelse af et sæt rettigheder, herunder både civile, sociale og politiske.²¹ Lighed er centralt – både formelt og reelt – i denne statsborgerskabsopfattelse. Opfattelsen er, at den reelle ulighed, som markedet skaber i samfundet, skal suppleres med reelt lige muligheder. Der er forbundet en forpligtelse, også kollektivt, til social solidaritet.²² Denne forpligtelse til solidaritet bør efter den socialdemokratiske opfattelse opfyldes af staten, og i den særlige velfærdsstatslige variant af denne opfattelse er der indbygget et universelt princip om, at staten skal skabe velfærdsgoder til alle, der vel at mærke er defineret som subjekter inden for fællesskabet.

Den kommunitære tradition udspringer af den socialistiske tradition ligesom den socialdemokratiske. Det centrale for det kommunitære medborgerskab er fællesskabet²³ og ikke lighed som i det socialdemokratiske. Omdrejningspunktet er et socialt og kulturelt fællesskab, som er identitetsskabende for individet. Identitetsmarkørerne er historie, tradition, kultur og sprog, og målet om at skabe ét kulturelt fællesskab er ikke foreneligt med et samfund bestående af individer, der har forskellige kulturelle loyaliteter. Derfor spiller integration af de kulturelle medlemskaber en stor rolle, fordi integration er nødvendig for dannelsen og opretholdelsen af fællesskabet og for opretholdelsen af social orden.²⁴ Der skelnes mellem en hård og blød variant af den kommunitære opfattelse, der afviger fra hinanden med hensyn til, hvor tæt et fællesskab skal være for at kunne udgøre et meningsfuldt kulturelt fællesskab. Den hårde variant, repræsenteret af Michael Sandel, lægger op til et tæt og substantielt fæl-

20. Thomas H. Marshall, *Citizenship and Social Class*, Concord 1992.

21. Delanty, s. 14–16.

22. Andersen, s. 11–12.

23. Delanty, s. 24.

24. Charles Taylor, *Multiculturalism and »the Politics of Recognition«*, Princeton, NJ 1992, s. 59–61; Poulsen.

lesskab,²⁵ hvor indvandring opfattes som en eksistentiel trussel mod den fælles meningshorisont i samfundet. Den bløde variant, repræsenteret af teoretikeren Charles Taylor, giver derimod mere plads til, at et medborgerskab ikke fordrer et fuldstændigt værdisammenfald, men at der er et vist spillerum for forskellige kulturelle baggrunde og meninger. Det er dog tydeligt, at både den hårde og bløde variant opererer med klare skillelinjer mellem 'os' og 'dem'. Venne- og fjendebilledet er en nødvendig og integreret del af afgrænsningen af fællesskabet.

Den republikanske tradition er i sin moderne udgave et forsøg på at opstille en form for kompromis mellem den liberale og den kommunitære tradition. Det politiske fællesskab er centralt i den republikanske tradition, som blandt andre Skinner²⁶ er fortaler for. Formålet med det politiske fællesskab er at skabe 'det fælles bedste', hvilket kræver, at borgerne viser samfundssind og deltager aktivt i det politiske liv. Deltagelse er ikke et mål i sig selv, men netop et middel til hele tiden at reproducere det politiske fællesskab, som set med republikanske øjne sikrer borgernes personlige frihed. Der findes i grove træk to forskellige syn på pluralisme inden for denne tradition. En retning accepterer forskellige kulturelle og religiøse grupper, og er positivt indstillet over for det multikulturelle samfund. En anden retning er ligeledes positiv over for pluralisme, fordi det handler om det enkelte individs ret til autonomi, men kun så længe den udfolder sig i den private sfære. Uenigheden mellem retningerne går altså ud på, hvorvidt individet må vise dets kulturelle og religiøse tilhørsforhold i det offentlige rum (debatten om hovedbeklædning i franske skoler er et godt eksempel herpå). Det fælles grundlag for disse to retninger kan siges at være en accept af pluralisme, men den skal kunne rummes inden for det politiske fællesskabs veldefinerede grænser.

Den sidste tilgang er *den radikal-demokratiske tradition*. Denne nyere tradition repræsenteres af Chantal Mouffes diskursteoretiske tilgang til demokrati og magt. Hun forsøger at sammentænke de tre ovennævnte klassiske traditioner: den liberale, den kommunitære og den republikanske, som i udgangspunktet synes uforenelige.²⁷ Centralt i denne tradition er demokratisering. Mouffes projekt er at udvikle en demokratisk med-

25. Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, London 1993, s. 64–65.

26. Quentin Skinner, *Liberty Before Liberalism*, Cambridge 1998.

27. Mouffe, s. 60–62.

borgerskabsidentitet, en politisk identitet, der kan være med til at udvikle demokratiet i retning af et radikalt pluralt demokrati.²⁸ Frihed og lighed realiseres inden for en fællesskabsforståelse, der giver plads til individuel frihed og til pluralisme.²⁹ Mouffe forsøger at kombinere individets ret til selvudfoldelse med ideen om gruppe- eller fællesskabsbaseret identitet, hvor det sidstnævnte adskiller sig f.eks. fra den tilsvarende i den kommunitære ved til stadighed at være under forandring og fornyelse. Til forskel fra den kommunitære tradition baserer denne tradition sig ikke på, at det politiske fællesskab skal konstrueres ud fra bestemte nationale eller kulturelle fællesskaber, fordi »et medborgerskab baseret på en 'fælles kulturel arv' er problematisk, idet det kan bruges til at udelukke individer fra et politisk fællesskab med den begrundelse, at de ikke opfylder kriteriet for at 'høre til her'«. ³⁰

Forskellen mellem disse fem medborgerskabstraditioner kommer til udtryk i et begreb, som i hver tradition tildeles central betydning. Man kan derfor sige, at sammenhængskraften i samfundet får forskellig betydning, afhængigt af om det er begrebet individ, lighed, det politiske fællesskab, det kulturelle fællesskab eller demokratisering, som står for det, der binder samfundets individer sammen. Indvandring eller eksistensen af et multikulturelt samfund spiller forskellige roller i de respektive traditioner. Eksempler på samfund, hvor indvandring italesættes som et voldsomt samfundsproblem, findes oftest i lande, hvor medborgerskabsforståelsen handler om at fastholde et kulturelt homogent fællesskab, fordi truslen mod sammenhængskraften ses som de personer, der er kulturelt anderledes. På nær den radikal-demokratiske tradition, der forudsætter, at omdrejningspunktet i samfundet er pluralisme i form af konstant forhandling om modsatrettede interesser og værdier i samfundet, så udfordrer indvandring også samfund, der bygger på de andre medborgerskabstraditioner, men dog i langt mindre grad end i den kommunitære tradition. Kort sagt: Det er ikke nationens kultur, der opleves som »det truede« i de andre traditioner, men snarere individets ret til fri udfoldelse (den liberale og den republikanske tradition) og viderefø-

28. Ibid., s. 60.

29. Ibid., s. 72.

30. Andersen m. fl., s. 15.

relse af den universelle velfærdsstat (den socialdemokratiske tradition).

Som afrunding på denne teoretiske del af artiklen kan man spørge, hvordan disse traditioner relaterer sig til det nationale, transnationale og postnationale perspektiv, der, som tidligere nævnt, også bruges til at beskrive og forstå forskellige statsborgerskabs-forestillinger.³¹ I store træk kan man sige, at den liberale tradition og nogle deltraditioner inden for den republikanske³² tradition er forenelige med en postnational forståelse af statsborgerskab, modsat de andre traditioner. Det, der forener dem, er, at fokus hviler på, at (stats)borgere først og fremmest er politisk aktive i det samfund, de er en del af, og at rettigheder går forud for de forskellige individuelle opfattelser af samfundets goder.³³ I de andre perspektiver og traditioner er der derimod en opfattelse af, at fælles goder er af afgørende betydning for at få samfundet til at hænge sammen.

Med Mouffes formulering er der behov for »[...] an idea of commonality, of an ethico-political bond that creates a linkage among participants in the association, allowing us to speak of a political 'community' even if it is not in the strong sense«. ³⁴ Det vil sige, at de fleste traditioner og perspektiver deler forestillingen om, at rettigheder og fællesskabsfølelse skal fungere samtidig, men det, der adskiller dem, er netop, hvad dette »bond« nærmere skal bestå af, og det handler ikke mindst om, hvorvidt samfundet kan acceptere, at individer har flere nationale identiteter og loyaliteter.

Ovenstående er en summarisk gennemgang af ellers mangesidige traditioner, og sigtet er at danne et billede af, hvor konfliktlinjerne ligger i forholdet mellem migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab. I det følgende analyseres den svenske og danske debat med udgangspunkt i de to landes traditioner.

Den svenske debat om dobbelt statsborgerskab

I den svenske riksdagsdebat, som fandt sted i 2000 og 2001, stemte et flertal (77%) for accept af dobbelt statsborgerskab. De politiske partier byggede

31. Castles & Miller; Gustafson; Soysal, »Postnational...«, Saskia Sassen, *The Repositioning of Citizenship: Towards New Types of Subjects and Spaces of Politics*, New York 2004, s. 1–15.

32. Rawls, s. 229–30.

33. Ibid., s. 446–52; Mouffe, s. 26.

34. Mouffe, s. 66.

væsentlige dele af deres argumentation og beslutning på det arbejde, der var gjort i en parlamentarisk komité, som var blevet nedsat af regeringen i 1997. Komiteen havde i første omgang fået til opgave at vurdere behovet for en generel revision af statsborgerskabslovgivningen (Lag om svenskt medborgarskap), der i store træk havde været uændret siden 1951. Overvejelser omkring dobbelt statsborgerskab blev først føjet til kommissoriet året efter, sandsynligvis foranlediget af Europarådets ændrede holdning til spørgsmålet og det forhold, at flere lande i løbet af 1990'erne havde accepteret dobbelt statsborgerskab.³⁵ Hvor Europarådskonventionen fra 1963 havde anbefalet begrænsning af dobbelt statsborgerskab, valgte Europarådet i 1997 at forholde sig neutralt til spørgsmålet.³⁶

På nær det konservative parti, Moderata Samlingspartiet, delte resten af Riksdagen samme holdning til både fordele og ulemper ved at acceptere dobbelt statsborgerskab.³⁷ Fordelene knyttede sig til den stigende migration og integrationsvanskelighederne, hvor flertallet i Riksdagen var af den opfattelse, at dobbelt statsborgerskab ville fremme den lokale politiske deltagelse, samtidig med at naturalisation kunne være med til at fremme integrationsprocessen. Alle partier var enige om, at der var væsentlige ulemper, set ud fra en nationalstatslig betragtning. Hvordan kunne man f.eks. lovgivningsmæssigt og administrativt forhindre, at indehavere af dobbelt statsborgerskab stemte eller gjorde sig valgbare i flere lande? Hvordan sikrede man sig borgerservice fra Udenrigstjenesten i tilfældet af, at en dobbelt statsborger fik behov for hjælp i et fremmed land? Hvordan undgik man, at en dobbelt statsborger aftjente sin værnepligt to gange? Og endelig, hvordan sikrede forsvaret, at en dobbelt statsborger var loyal i forsvarstjenesten og ikke udgjorde en sikkerhedsrisiko? Flertallet delte den opfattelse, at fordelene trods disse ulemper vejede tungest. Partierne støttede sig til de informationer, komitéen havde indhentet fra andre vesteuropæiske lande, hvor dobbelt statsborgerskab havde fungeret i flere år. Erfaringer fra disse lande viste blandt andet, at meget få benyttede sig af deres stemmeret i mere end ét land. Hvad angår forsvaret, synes

35. Se fodnote 5. Følgende lande i verden har accepteret dobbelt statsborgerskab inden for de seneste 5 år: Australien (2002), Bulgarien (2002), Finland (2003), Liechtenstein (2002), Sverige (2002) og Vietnam (2000).

36. Birgit Kleis & Niels Beckman, *Indfødsretsloven*, København 2004.

37. *Lag om svenskt medborgarskap*, Föredrogs socialförsäkringsutskottets betänkande 2000/2001:SfU8.

den almindelige sikkerhedsvurdering af alle nyansatte at være god nok til at kunne afsløre eventuelle ansøgere, der måtte være i loyalitetskonflikt med den svenske stat. Flere politiske partier henviste i øvrigt gentagne gange til Sveriges egne erfaringer, hvor omtrent 300.000 indvandrere i forvejen havde dobbelt statsborgerskab, fordi de ikke kunne løses fra deres hidtidige statsborgerskab. Flertallet i Riksdagen var derfor overordnet set begejstret for den nye lov; den fulgte med tiden og tilpassede sig de nye bevægelsesmønstre i en verden med stigende internationalisering og globalisering. Som Socialdemokraterna udtrykker det:

Vi har i den här kammaren haft många debatter just om internationaliseringen ute i världen, om hur vi ska förhålla oss som samhälle till människor som flyttar från sina länder frivilligt på grund av arbete, av anknytning eller som flyttar ofrivilligt på grund av krig eller förföljelse. Vi kan konstatera att världens gränser mer och mer suddas ut. Med teknikens hjälp kan vi röra oss mycket snabbare och information från hela världen kommer sekundsnabbt in i våra hems TV-apparater [...] Vid översynen av vilken betydelse medborgarskapet har i dag för den enskilde och för det land som man lever i konstateras att utlänningar i svensk internationell privat- och processrättslig lagstiftning i stor utsträckning jämföras med svenska medborgare genom att hemvistprincipen, dvs. landet där man bor, är avgörande i de flesta fall och inte nationalitets-principen.³⁸

Dette citat afspejler meget godt de argumenter, som flertallet brugte for at legitimere »modernisering« af statsborgerskabslovgivningen. De nye teknologier, såsom satellit-tv, lave transportomkostninger og hurtigere informationsstrømme, blev brugt til at legitimere valget om at anvende et bopælsprincip (min oversættelse af »hemvistprincipen«) frem for nationalitetsprincippet. Socialdemokraterna erkendte dog senere i debatten, at partiet ikke var parat til at gå linen fuld ud og helt erstatte det andet centrale princip i statsborgerskabslovgivningen, nemlig afstammingsprincippet, med et bopælsprincip, hvorved indvandrere efter et bestemt åremål automatisk ville få tildelt statsborgerskab. Med andre ord: Bopælsprincippet bruges fortsat som undtagelse i forhold til hovedreglen, hvor statsborgerskab baserer sig på slægtskabsprincippet (*jus sanguinis*

38. Anita Jönsson, Socialdemokraterna, *ibid.*

eller 'afstammingsprincippet'). Som det fremgår i andre dele af debatten, anerkendte Socialdemokraterne de identitetsmæssige følger af at have tilknytning til mere end ét land. Ifølge Socialdemokraterne handlede dette dels om at sikre reel ligestilling med »gamle« svenskere efter en kort år-række, hvor indvandrere skulle kunne blive fuldgyltige medlemmer uden at opgive tilknytningen til oprindelseslandet, dels om at forhindre svenskere i at miste deres svenske statsborgerskab, når de f.eks. blev udtaget til at spille på ishockeylandsholdet for et andet land. Som det liberale parti Centerpartiet udtrykte relationen mellem statsborgerskab og identitet:

Medborgarskapet har betydelse för identifikationen med det land man lever i. Dubbelt medborgarskap underlättar integrationsprocessen och motverkar den oro, den skuld och det främlingskap som många människor upplever i sin vardag. Den situation som rått fram till nu, att många människor som lever i Sverige inte har haft möjlighet att förvärva medborgarskap, har inte varit acceptabel.³⁹

Dette statsborgerskabssyn synes at udspringe af en forestilling om, at statsborgerskab kan fungere som et middel i integrationsprocessen; noget, som har kendetegnet den svenske statsborgerskabspolitik i mange år, men som ifølge det borgerlige Centerpartiet ikke længere er tilstrækkeligt til at sikre en vellykket socio-økonomisk integration. Lovgivningsmæssigt var det derfor nødvendigt at gå et skridt videre og netop acceptere, at indvandrere beholdt deres identitetsmæssige tilknytning til hjemlandet ved ikke at skulle give afkald på deres hidtidige statsborgerskab, hvilket ifølge Centerpartiet netop gav mange indvandrere følelsesmæssige kvaler. Centerpartiet, såvel som resten af Riksdagen, syntes dog at antyde, at tilknytning mest af alt skulle være symbolsk, eller i det mindste være en løs tilknytning til hjemlandet snarere end en mulighed for også at påvirke oprindelseslandet direkte på den politiske front (det symbolske kan dog sagtens være vigtigt, i den forstand at det kan føre til, at flere indvandrere søger naturalisation). Partierne i Riksdagen udtrykte nemlig samstemmende, at det ville være stærkt problematisk, hvis svenskere med dobbelt statsborgerskab benyttede sig af deres politiske rettigheder både i oprindelseslandet og i det nye land. Dette udelukkede selvfølgelig ikke indi-

39. Birgitta Carlsson, Centerpartiet, *ibid.*

rette politisk deltagelse i form af støtte af politiske partier og foreninger i hjemlandet, men det var alt i alt ikke helt klart, hvad der præcist mentes med at påvirke og øve indflydelse på oprindelseslandet.

Det interessante ved den svenske debat er, at fortalernes for dobbelt statsborgerskab talte om statsborgerskab som en status, der har en identitetsmæssig såvel som rettigheds- og pligtmæssig dimension, på linje med den opfattelse, der ligger i den socialdemokratiske og kommunitære tradition. Men ikke nok med dét; Riksdagen accepterede også, at en statsborger kan have en dyb identitetsmæssig tilknytning til mere end ét land; en accept af loyalitet og følelsesmæssig tilknytning til flere lande, som ikke umiddelbart ligger inden for hverken den socialdemokratiske eller kommunitære tradition. Som Miljöpartiet De Gröna udtrykte det, så integreres de mennesker bedst, som har et godt og dybt kendskab til deres gamle land. Denne opfattelse kan tolkes som noget, der mest af alt ligner den radikal-demokratiske statsborgerskabsopfattelse. Det centrale inden for denne opfattelse er, at det, der binder folk sammen i et samfund, er demokratisering i form af aktiv deltagelse og dialog mellem individer og grupper i en forhandling om at definere »et fælles bedste«. Dette »fælles bedste« er ikke en entydig størrelse og kan falde forskelligt ud. Netop denne fokus på demokratisering som integrerende aspekt indgår som et gennemgående element hos fortalernes for accept af dobbelt statsborgerskab:

Målet för integrationspolitiken är att ge alla lika möjligheter och rättigheter oavsett etnisk och kulturell bakgrund, att skapa en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund och att verka för en samhällsutveckling av ömsesidig respekt och tolerans som alla oavsett bakgrund ska vara delaktiga i och medansvariga för. Att få svenskt medborgarskap är ett viktigt led i integrationsprocessen, inte minst för att det ger en full politisk delaktighet i Sverige.⁴⁰

Ønsket om, at indvandrere deltager i og tager et medansvar for samfundsudviklingen, fungerer altså som et væsentligt led i bestræbelserne på at integrere dem. Kristdemokraterna mente i forlængelse heraf, at det Riksdagen ikke skulle bekymre sig så meget om dem, der i teorien kunne

40. Sven-Erik Sjöstrand, Vänsterpartiet, *ibid.*

stemme dobbelt. Fokus skulle hellere være på dem, der havde stemmeret, men som valgte aldrig at bruge den.⁴¹ Det er netop i denne diskussion om forbindelsen mellem statsborgerskab og integration, at den centrale politiske uenighed viste sig. Moderata Samlingspartiet, der som det eneste parti stemte imod forslaget, anfægtede det synspunkt, at statsborgerskabet skulle tildeles som et led i integrationsprocessen, fordi ansøgernes manglende »svenskunkskaper och kännedom om svenska värderingar«⁴² i sidste ende vil devaluere det svenske statsborgerskabsbegreb. Partiet mente faktisk, at Riksdagen var ude af trit med den svenske befolkning på dette område, når meningsmålinger viste at hele 46 % var imod accept af statsborgerskab tildelt som led i integration.⁴³ Interessant nok var fortællerne ikke uenige i, at sprogkunderskaber er vigtige for integration, men de gik imod ideen om, at lovgivningen omkring statsborgerskab skulle være et redskab til at få indvandrere til at lære sproget. Argumentet gik på, at ansvaret herfor i stedet lå hos undervisningssektoren. Desuden skulle beherskelse af det svenske sprog sikres længe før det tidspunkt, hvor ansøgeren kunne søge svensk statsborgerskab, og ansvaret herfor lå lige så meget hos det enkelte individ som hos staten, udtalte Kristdemokraterna.⁴⁴

Endelig byggede Riksdagens accept af dobbelt statsborgerskab på de praktiske fordele ved at ændre loven, som gjorde det nemmere at rejse frem og tilbage mellem opholds- og oprindelseslandet. Moderata Samlingspartiet var for så vidt meget enige med de andre partier om, at det var vigtigt, at der skete en øget bevægelse over landegrænser, idet man generelt var ved at få større mulighed for at bosætte sig og arbejde i andre lande.⁴⁵ Dobbelt statsborgerskab var dog ikke løsningen på de aktuelle problemer, fordi det svækkede snarere end styrkede statsborgerskab som status. Partiet mente faktisk, at ulemperne var langt større end fordele-

41. Jonny Gylling, Kristdemokraterna, *ibid.*

42. Gustaf von Essen, Moderata Samlingspartiet, *ibid.*

43. Man kan muligvis indvende, at Gustaf von Essen ikke er en central person i Moderaterna, og at hans synspunkter f.eks. ligger et stykke fra partiets linje i statsborgerskabsspørgsmålet. Jeg vil dog alligevel mene, at det er partiets holdning, han giver udtryk for fra parlamentets talerstol, hvorfor man ikke skal underbetone en sådan politikers ytringer. Desuden er valget af en repræsentant og af, hvordan der skal stemmes i forhold til et givent lovforslag, et bevidst partipolitisk valg, hvorfor det giver mening at betone de forskelle, der optræder under debatterne, uagtet politikernes position i partierne.

44. Magda Ayoub, Kristdemokraterna, *ibid.* Statsborgerskab kan søges efter fem års permanent, uafbrudt ophold i Sverige (jf. www.migrationsverket.se).

45. Gustaf von Essen, Moderata Samlingspartiet, *ibid.*

ne. Man hævdede, at det principielt var forkert, at man ville kunne blive »både kommunfullmäktig i ett land och riksdagsman i ett annat land«. Hvordan skulle man i øvrigt forholde sig til, at indvandrere kunne ansættes i sensitive (känsliga) stillinger i det svenske forsvar? Partiet anfægtede derudover den dominerende forestilling i Riksdagen om, at dobbelt statsborgerskab var integrationsfremmende. Partiet mente tværtimod, at det gældende princip med at give afkald på tidligere statsborgerskab netop var integrationsfremmende, fordi indvandrere måtte vælge og satse på det nye land:

Jag tror personligen, och många med mig, att det blir en positiv integrationsfaktor om man har ett litet tryck på sig att lära sig svenska inför ett medborgarskap och att det just framhäver medborgarskapets betydelse. Först då uppstår ju ett fullt deltagande i samhällslivet, enligt vårt sätt att se det.⁴⁶

Partiet foreslog faktisk i samme ombæring at styrke statsborgerskabsbegrebet ved at indføre test af svenskkundskaber og kendskab til svenske værdier som krav for tildeling af statsborgerskab, selv om partiet fuldt ud var klar over, at et sådant forslag næppe ville vinde gehør blandt de andre politiske partier. Ifølge Mona Sahlin (Socialdemokraterna) blev kravet om sprogkundskaber afskaffet i 1981, og flertallet i Riksdagen stod fast på denne beslutning. Interessant nok var flertallet enige med Moderata Samlingspartiet i, at beherskelse af det svenske sprog var vigtigt for integrationsprocessen, men forslaget blev afvist af to grunde. Den ene var, at et sådant krav ville føre til, at nogle så skulle vente meget længe for at opnå svensk statsborgerskab, fordi indvandreres forudsætninger for at lære svensk er meget forskellige. En anden grund var, at sprogindlæring blev betragtet som en opgave for undervisningssystemet, fordi det er noget, der stimulerer og fremmer den generelle deltagelse i samfundslivet og derfor ikke kun relaterer til det at søge om statsborgerskab. I diskussionen om forholdet mellem integration og statsborgerskab syntes den centrale konfliktlinje at ligge i forskellige syn på, hvad der skaber sammenhængskraft i samfundet (samhällsgemenskap). Moderaterna syntes at trække på en socialdemokratisk statsborgerskabsopfattelse, hvor reel ligestilling

46. Gustaf von Essen, *ibid.*

mellem indvandrere og svenskere (beherskelse af det svenske sprog og kendskab til svenske værdier) er forudsætning for fortsat sammenhæng i samfundet, mens resten af Riksdagen helt tydeligt trak på en radikal-demokratisk opfattelse, hvor demokratisering (deltagelse og medansvar i samfundsudvikling) i stedet er i højsædet.

Den danske folketingsdebat om dobbelt statsborgerskab

Som tidligere omtalt kom den politiske debat i Danmark om dobbelt statsborgerskab i 2002, efter at Sverige besluttede at acceptere dette året før. Det var i den forbindelse nødvendigt at ændre den danske indfødsretslov,⁴⁷ fordi de særlige regler for nordiske statsborgere måtte neutraliseres, således at de fortsat skulle godtgøre, at de mistede deres hidtidige statsborgerskab, når de ansøgte om et dansk.⁴⁸ Debatten var derfor påført udefra og ikke initieret i Folketinget, hvilket den også bar præg af. De færreste politiske partier var forberedte på at argumentere for og forsvare, hvorfor Danmark ikke skulle følge Sveriges eksempel og acceptere dobbelt statsborgerskab. Alle partier i Folketinget så det som en formsag at fastholde den gældende lovgivning, med undtagelse af det socialistiske parti Enhedslisten (EL). Det var det eneste parti, der ved tredje behandling stemte imod at bevare lovgivningen, som den var, og som opfordrede de andre partier til at diskutere dobbelt statsborgerskab. Spørgsmålet gik på, hvorfor Danmark ikke skulle følge den nyere udvikling i Europa og andre steder i verden og acceptere dobbelt statsborgerskab. EL gik så vidt som til at argumentere for et verdensborgerskab, hvor indførelse af dobbelt statsborgerskab var første skridt.⁴⁹ På linje med flertallet i den svenske Riksdag mente EL, at den øgede internationalisering, hvor folk i stigende grad rejser og bosætter sig i andre lande end hjemlandet, nød-

47. Indfødsret bruges synonymt for statsborgerskab i dag, men havde tidligere, før ændringer af indfødsretslovgivningen i 1898, en anden betydning. Nærmere herom i min afhandling *Folketinget og Udlændingepolitikken – diskurser om naturaliserede, indvandrere og flygtninge 1973–2002*, Aalborg 2006, s. 66–71.

48. *Resumé af Lov nr. 366 af 6. juni 2002*, www.folketingt.dk.

49. Søren Søndergaard, Enhedslisten, *Forslag til lov om ændring af indfødsretsloven. Ændring af reglerne om nordiske statsborgeres erhvervelse af dansk indfødsret ved erklæring og begrænsning af retsvirkningerne*, 1. beh., 21/3 2002.

vendiggjorde dobbelt statsborgerskab for at fastholde den demokratiske ret til at øve politisk indflydelse i det land, man nu engang bor i. Som partiet formulerede det:

Det, som denne her diskussion vel bare afspejler, er en udvikling, hvor folk i stadig større omfang rejser på tværs af grænserne, bor en periode i et land, bor en periode i et andet land, og hvor statsborgerskabet er en praktisk anledning til – så længe vi ikke har fået et verdensborgerskab – at give folk mulighed for i de f.eks. 10 år, de bor i et land, også at have demokratisk indflydelse i det land, for det er jo knyttet sammen.⁵⁰

Ifølge EL er de nationale grænser altså en forhindring for det enkelte individs frihed til at udøve sine politiske rettigheder, hvorfor ELs idégrundlag lægger sig meget tæt op ad den moderne republikanske tradition, hvor sammenhængskraft i samfundet etableres og fastholdes gennem borgerens stærke politiske engagement og deltagelse i det politiske fællesskab. EL lægger dog også vægt på, at borgere ikke er bundet til en bestemt national ramme, hvilket også ligger i den republikanske tradition. EL kan derfor siges at trække på en postnational forståelse af statsborgerskab, hvor de territorielle grænser og den stærke forbindelse mellem borgeren og én bestemt stat ophæves. EL fokuserer udelukkende på rettigheder og pligter i statsborgerskabsbegrebet og ser bort fra den identitetsmæssige side af statsborgerskab.

Enhedslisten stod som sagt politisk ganske isoleret med sin uforbeholdent positive indstilling til dobbelt statsborgerskab. Socialdemokratiet, det socialliberale parti Det Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti var heller ikke afvisende over for det, men som Socialdemokratiet udtrykte det, så kan statsborgerskab ikke sammenlignes med medlemskab af en tilfældig forening. Partiet syntes derfor ikke at dele ELs forestilling om, at det politiske engagement ville være tilstrækkeligt til at fastholde sammenhængskraften i samfundet:

Hr. Søren Søndergaard var inde på det spørgsmål her, og Socialdemokratiets svar på det er, at vi vil følge de her diskussioner med interesse. Men statsborgerskab er jo ikke et medlemskab af en tilfældig forening, hvorfor

50. Søren Søndergaard, Enhedslisten, *ibid.*

vi for nuværende ikke ser nogen grund til at ændre Danmarks hidtidige holdning til dette spørgsmål.⁵¹

Denne forestilling om, at statsborgerskab er langt mere betydningsfuldt, end det er at være medlem af en tilfældig forening, gik igen hos de partier, der klart var imod dobbelt statsborgerskab. Disse partier var Det Konservative Folkeparti (KF), Venstre (V) og Dansk Folkeparti (DF). Lidt udsædvanligt for udlændingedebatten generelt blev modstanden mod dobbelt statsborgerskab diskuteret i metaforer. Generelt udtrykte disse metaforer, at der skulle være en begrænsning, med hensyn til hvem, der har ret til at vælge bestyrelsen i en forening, og hvem, der har ret til at sidde i bestyrelsen. KF valgte at bruge en skjorte-metafor til at illustrere det meningsforvirrende og ulogiske i at tale om mere end ét statsborgerskab per borger:

At en person kan have flere, måske endda mange statsborgerskaber, som man kan bruge efter behov, er imod Det Konservative Folkepartis opfattelse af begrebet statsborgerskab og alt, hvad der ligger i det. Man skifter ikke statsborgerskab, som man skifter skjorte, og man går normalt kun med én skjorte, i hvert fald sådan i al almindelighed.⁵²

Der synes at ligge to forskellige budskaber i brugen af skjorte-metaforen. Det ene budskab er, at hvis man accepterede dobbelt statsborgerskab, ville man devaluere statsborgerskabsbegrebet og sidestille det med det at skifte skjorte; en tilfældig, praktisk og mindre vigtig handling. Det andet budskab handlede om statsborgerskab som noget unikt, svarende til det, at man kun bærer én og ikke flere skjorter/nationaliteter.

Det indvandrerkritiske parti Dansk Folkeparti gik måske ikke overraskende imod ELs betragtning om politisk deltagelse som en tilstrækkelig begrundelse for at acceptere dobbelt statsborgerskab. DF mente, at det i sig selv var selvmodsigende at tale om dobbelt statsborgerskab, fordi indfødsret er et eksistensvilkår, som betyder, at statsborgerskab er med til at forme mennesket gennem traditioner, religion og nationale værdier. For DF ækvivalerer dansk indfødsret én nationalitet; noget organisk, som ikke er til diskussion eller kan forandres:

51. Bjarne Laustsen, Socialdemokratiet, *ibid.*

52. Else Theill Sørensen, Det Konservative Folkeparti, *ibid.*

Det er jo det, vi behandler i dag, hvor vi netop i Danmark bevidst skiller os fra Sverige, for Sverige har indført dobbelt statsborgerskab i 2001, og det siger vi nej til. Det gør vi, vil jeg sige til hr. Søren Søndergaard, af den helt elementære grund, at man kun har én nationalitet, og derfor kan man naturligvis og skal man naturligvis også kun have ét statsborgerskab. Det er så indlysende. Det er det, der ligger i selve begrebet statsborgerskab eller indfødsret. Man kan ikke udparcellere sig selv på flere personer. Man er én, og derfor kan og skal man kun have ét statsborgerskab.⁵³

Spørgsmålet om det danske og tyske mindretal blev også draget ind i debatten. EL spurgte til, hvordan DF kunne acceptere nationale mindretal såsom det tyske mindretal i Sønderjylland og det danske mindretal i Sydslesvig. DF svarede: »Det er en ulykke, når der skal være flere nationaliteter i samme stat. Det betyder ikke noget i forhold til de tyske i Sønderjylland og de danske i Sydslesvig, fordi de er så få og også så, om man så må sige, integrerede.«⁵⁴ Inklusionskriterier inden for DFs organiske forståelse af statsborgerskab var altså bundet op på akkulturation som forudsætning for fredelig sameksistens mellem flere nationaliteter, forstået som det, at nye statsborgere overtager 'værtslandets' sædvaner, værdier og holdninger og identificerer sig med dem. Her blev de nyere indvandrerbølger (folk fra Mellemøsten, Sydøstasien og Afrika fra midten af 1980'erne og frem) problematiske, fordi disse nye grupper syntes uassimilerbare, bl.a. i kraft af deres muslimske baggrund. Dansk Folkeparti kan derfor siges at trække på en hård kommunitær opfattelse, der ser forudsætningen for sammenhængskraften i samfundet som et kulturelt fællesskab, hvor identitetsmarkører som historie, tradition, kultur og sprog binder folket sammen:

Ministeriet hedder Integrationsministeriet, og integrere betyder »smelte sammen med« (af latin *integer*; hel). Og det er klart, at skal der overhovedet være realitet i talen om integration, må forskellene ikke være for store. Det burde ikke være vanskeligt at forstå, at arabere og afrikanere er så fremmede for dansk kultur og tradition og sprog, at det vil være meget, meget vanskeligere for dem end for andre at kunne integreres i Danmark

53. Søren Krarup, Dansk Folkeparti, *ibid.*

54. *Ibid.*

[...] Det er da klart, at når vi skal give indfødsret, spiller det en stor rolle, om det er kristne asiater, f.eks. Jeg synes, en kristen asiat har langt større mulighed for at blive integreret i Danmark end en muslimsk asiat, selvfølgelig. Jeg vil da også sige, at en nazistisk tysker er så væsensfremmed for dansk kultur, der bygger på kristendommen, at det naturligvis er noget, som man i et indfødsretsudvalg må tage i betragtning, når man skal vurdere ansøgningen. Det er klart.⁵⁵

Som citatet ellers godt kunne lægge op til, fulgte Dansk Folkeparti ikke op på det med et politisk krav om eksklusion af muslimer, selv om disse personer, ifølge partiet, er langt sværere at integrere end folk med en kristen overbevisning, som ifølge Søren Krarup (DF) var en af identitetsmarkørerne for det danske samfund. Det var dog ikke kun DF, der betragtede velintegreretethed som altafgørende for at få tildelt dansk statsborgerskab. Debatten var klart domineret af forestillingen om, at statsborgerskab fungerede som belønning for vellykket integration, modsat den svenske, hvor statsborgerskab blev anset som et middel i integrationsprocessen.⁵⁶ Denne idé om statsborgerskab som belønning eller blåstempling af velintegreretethed er tydeligt blev forstærket inden for de sidste ti år, som det også kan ses af de mange ændringer og skærper af kravene for tildeling af statsborgerskab, der er sket inden for dette tidsrum; eksempler som stigende krav til dansk sprogkundskaber, test af kendskab til danske samfundsforhold, krav om økonomisk selvforsørgelse og, inden for de seneste år, fald i antal dispensationer til personer, der af fysiske eller psykiske grunde ikke kan leve op til disse krav.⁵⁷

Forskelle og ligheder

Som de forudgående analyser har vist, er der sammenfaldende temaer og statsborgerskabsopfattelser i den svenske og danske parlamentariske debat om dobbelt statsborgerskab. I begge parlamenter taler fortalere om, at den nationale lovgivning skal ændres og tilpasses de ændrede

55. Søren Krarup, Dansk Folkeparti: *Forslag til lov om ændring af indfødsretsloven og udlændingeloven. (Frakendelse af dansk indfødsret erhvervet ved svig)*, 1. beh. 11. januar 2002.

56. Holm, s. 352.

57. Aftale om indfødsret, cirkulæreskrivelse fra Integrationsministeriet af 8. 12. 2005 fundet på www.inm.dk/Index/dokumenter.asp?o=30&n=0&d=3169&s=4 den 10. marts 2006.

migrationsmønstre, som følger af den øgede globalisering og det styrkede transnationale netværk. I forhold til den dominerende opfattelse af statsborgerskab som et retsligt forhold mellem staten og borgeren, er det interessant, at fortalere ikke ser noget konfliktfyldt i, at migranter både retsligt og identitetsmæssigt har et dobbelt nationalt tilhørsforhold til flere nationalstater. Tværtimod mener de svenske fortalere, at et godt og dybt kendskab med det gamle land gør, at indvandrere bliver bedre integreret. Der, hvor fortalere synes at afvige fra hinanden, er i det nationale perspektiv. Enhedslisten i Danmark taler om et verdensborgerskab og synes at trække på en postnational (stats)borgerskabsopfattelse, hvor det centrale er, at national identitet adskilles fra rettigheder og pligter. I modsætning til Enhedslisten lægger de svenske fortalere fortsat vægt på den nationale referenceramme, men med øje for, at bopæl bør tillægges større betydning end nationalitet for at få indvandrere til at deltage aktivt i og tage et medansvar for den fortsatte demokratisering af samfundet.

Omvendt taler modstanderne i begge parlamenter om, at nationalstatens reaktion på disse nye bevægelses- og identitetsmønstre bør være den stik modsatte, nemlig at bevare princippet om, at indvandrere skal give afkald på deres hidtidige statsborgerskab, og at styrke integrationskravene til sprog- og samfundskendskab. Uden disse principper og tiltag vil det sociale og kulturelle fællesskab i samfundet ikke kunne fastholdes, er modstandernes argumentation. Kobling mellem statsborgerskab og integration er altså et fremtrædende tema i begge debatter, men kun et mindretal i det svenske Riksdag mener, at naturalisation skal være det endelige mål for den kulturelle tilpasning – herunder tilegnelse af sprogkunderskaber og andre sociale færdigheder, hvilket ellers er den fremherskende holdning i det danske Folketing. Flertallet i Riksdagen mener omvendt, at naturalisation skal være et middel til at opnå integration og tilbyde let adgang til naturalisation.

Andre interessante forskelle i debatterne er den danske debats manglende diskussion af den situation, at udlandsdanskere er nødt til at opgive deres danske statsborgerskab, når de søger om statsborgerskab i et andet land. Dette tema fylder ganske meget i den svenske debat, og det ligger alle partier, selv Moderata Samlingspartiet, på sinde at skabe så meget fleksibilitet som muligt for at fremme bevægelser over landegrænserne. Endelig er det interessant at se, at de socialdemokratiske søsterpartier har

meget forskellige opfattelser af statsborgerskab. Det svenske socialdemokrati lægger vægt på at styrke det transnationale og mener, at integrationsprocessen fremmes, når nye svenskere kan opretholde deres formelle og identitetsmæssige tilknytning til deres oprindelsesland. Desuden ser partiet statsborgerskab som et middel i integrationsprocessen. På begge punkter er det danske søsterparti uenig.

Man kunne påpege det urimelige i at sammenligne de to debatter, eftersom der forud for den svenske debat havde været en grundig diskussion af revision af statsborgerskabslovgivning både blandt politikere, i arbejdet i medborgarskapskomitéen og i offentligheden. Hverken de danske politikere eller den danske offentlighed havde været igennem et tilnærmelsesvist lignende forløb. Faktisk havde de fleste politikere blot et kort udvalgsnotat om konkrete fordele og ulemper ved dobbelt statsborgerskab at tage udgangspunkt i. Jeg mener dog ikke, at denne omstændighed havde nogen indflydelse på analyserne, eftersom politikere i begge parlamenter har klare positioner og meninger om forholdet mellem migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab, og det er disse positioner, der har været genstand for min analyse.

Konklusion

Den svenske Riksdags beslutning i 2001 om at acceptere dobbelt statsborgerskab afspejlede et brud med den mere end halvtreds år gamle fælles aftale i de nordiske lande om at begrænse dobbelt statsborgerskab. Det danske Folketing måtte også behandle spørgsmålet som følge af Sveriges beslutning på grund af de særlige regler for nordiske statsborgere. Til trods for denne fælles aftale har de nordiske lande stillet forskellige krav til indvandrere, for at de kan opnå naturalisation. Sverige har som hovedregel kun et krav om fem års permanent opholdstilladelse og vandel, hvor Danmark har yderligere krav om dansk kundskaber, samfundskendskab, selvforsørgelse og gældfrihed. Som analyserne viser, har begge landes debatter handlet om forholdet mellem migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab.

Analyserne viste tre interessante tematiske betragtninger, som der i det følgende konkluderes på, og som egentlig er svar på de spørgsmål, der blev stillet i artiklens indledning. Det *første tema* drejede sig om par-

tiernes opfattelse af nationalt tilhørsforhold. Der var stor enighed blandt flertallet i både den danske og svenske debat om, at nationalt tilhørsforhold stadig er meget centralt og vigtigt at værne om, til trods for den megen tale om globalisering og den dalende tilknytning til det nationale, som blandt andet ofte beskrives i den samfundsvidenskabelige litteratur og i massemedierne. Politikerne lagde vægt på både den retsmæssige og den identitetsmæssige side af det nationale tilhørsforhold, men på dette punkt var der også afgørende forskelle i den danske og svenske forståelse. Flertallet i Riksdagen mente, at det var befordrende for folks identitet for integrationsprocessen og sågar for statsborgerskabsbegrebet, at nye svenske statsborgere fik »[...] en virkelig og dyb tilknytning til to lande«. ⁵⁸ Man kan tolke dette i retning af, at flertallet har en transnational forståelse af migration som en proces, hvor migranter bosætter og integrerer sig langt fra deres oprindelsesland, men fortsat fastholder stærke familiemæssige såvel som politiske og økonomiske bånd til oprindelseslandet. Flertallet i det danske Folketing delte på ingen måde denne opfattelse, fordi dansk statsborgerskab ikke drejer sig om medlemskab af »en tilfældig forening« eller om »at skifte skjorte«, som det metaforisk blev formuleret. Indfødsret blev i den danske debat på forskellig vis artikuleret som enestående og udelelig. Dette var overvejende Det Konservative Folkeparti, Venstre, Dansk Folkeparti og til dels Socialdemokratiets holdning, selv om sidstnævnte ikke var totalt afvisende over for at forhandle om dobbelt statsborgerskab engang i fremtiden.

Det andet centrale tema handlede om, hvordan man bevarede sammenhængskraften i samfundet. Flertallet i Riksdagen trak overvejende på en radikal-demokratisk statsborgerskabsopfattelse, hvor demokratisering af borgere i samfundet, uagtet deres nationalitet, blev set som altafgørende for at kunne fastholde den sociale og politiske sammenhængskraft. Dette gjaldt både for udlandssvenskere og for indvandrere. Man kunne i øvrigt også spore en socialdemokratisk statsborgerskabsopfattelse, hvor det forudsattes, at en vis statslig indblanding var nødvendig for at sikre fortsat solidaritet mellem borgere. Man kan tolke Moderata Samlingspartiets modstand mod dobbelt statsborgerskab som begrundet i denne

58. Birgitta Carlsson, Centerpartiet, *Lag om svenskt medborgarskap*, Föredrogs socialförsäkringsutskottets betänkande 2000/2001:SfU8.

tradition, fordi de ønskede, at ansøgerne levede op til visse sprogkrav og havde en vis indsigt i svenske samfundsforhold. Erklærede modstandere af dobbelt statsborgerskab i den danske debat – Det Konservative Folkeparti, Venstre og Dansk Folkeparti – trak på både en socialdemokratisk og kommunitær statsborgerskabsopfattelse. Naturalisation handlede efter deres opfattelse om at vælge ét statsborgerskab af retslige og identitetsmæssige grunde og for at bibeholde et socialt og kulturelt fællesskab. Som Dansk Folkeparti formulerede det, så er det »[...] en ulykke, når der skal være flere nationaliteter i samme stat«. ⁵⁹ En ulykke, fordi forskellige nationaliteter ikke har en naturlig solidaritet med hinanden eller sammenfaldende historie, tradition, kultur og sprog.

Det sidste centrale tema var spørgsmålet om, hvorvidt dobbelt statsborgerskab fremmer integration eller har den modsatte virkning. Dette var ikke genstand for direkte diskussion i den danske debat, men det mest sandsynlige er nok, at de fleste danske partier – set i lyset af, hvordan integration i andre indfødsretsdebatter diskuteres – her ville være på linje med holdningen hos mindretallet i Riksdagen og med modstanderen, Moderata Samlingspartiet. Moderaterna mente, at det er integrationsfremmende at vælge sit hjemland fra og satse på det nye land, man bor i, og at dobbelt statsborgerskab derfor blot ville devaluere statsborgerskabsbegrebet. Fortalerne for dobbelt statsborgerskab i den svenske debat talte ud fra den radikal-demokratiske statsborgerskabsopfattelse, hvor dobbelt statsborgerskab er et udtryk for gensidig respekt og tolerance for forskellige identiteter, som den enkelte bringer med ind i samfundsfællesskabet. Fortalerne mente, at fuld politisk deltagelse og medansvar for fællesskabet bedst sikres ved dobbelt statsborgerskab som middel til integration.

Til sidst kan man konkludere, at disse debatter og de senere ændringer i statsborgerskabsreglerne viser, at Danmark og Sverige bevæger sig i hver sin retning. Sveriges regler er mere inkluderende – en større andel af indvandrere kan blive svenske statsborgere. De strammere regler i Danmark bevirker omvendt, at en større andel udelukkes, fordi indvandrere enten opgiver at søge om dansk statsborgerskab på grund af de høje krav,

59. Søren Krarup, Dansk Folkeparti, *Forslag til lov om ændring af indfødsretsloven. Ændring af reglerne om nordiske statsborgeres erhvervelse af dansk indfødsret ved erklæring og begrænsning af retsvirkningerne*, 1. beh., 21/3 2002.

bliver afvist, eller fordi de allerede i udgangspositionen ikke kan leve op til kravene (f.eks. som følge af, at der ikke gives dispensation fra kravene for ansøgere med post-traumatisk stress eller pga. alder).

Denne artikels sammenligning af de to parlaments forståelse af sammenhængen mellem migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab rejser nye spørgsmål og problematikker, som bør undersøges. Medvirker accept af dobbelt statsborgerskab f.eks. til, at indvandrere bliver bedre sprogligt, identitetsmæssigt og politisk integreret i det svenske samfund, som flere svenske parlamentarikere hævder? Er svenske indvandrere med den nye statsborgerskabslovgivning mere villige til at naturalisere sig end danske indvandrere, og i givet fald, af hvilke grunde? I den danske model kan man sige, at man med de nye statsborgerskabskriterier fra 2005 har sikret,⁶⁰ at de nye statsborgere både sprogligt, økonomisk og arbejdsmæssigt kan klare sig i samfundet, men betyder dette ikke samtidig, at man i Danmark udelukker, marginaliserer og fremmedgør den voksende gruppe af »denizens«⁶¹, som Thomas Hammar benævnte dem?⁶² Den måde, politikerne diskuterer statsborgerskabsregler på, burde helt klart suppleres med en undersøgelse af indvandreres syn og reaktion på de seneste fem års markante ændringer af reglerne både i Danmark og Sverige for at skabe en bedre forståelse for, hvad der virker på integrationsprocessen og på indvandrernes syn på statsborgerskabsbegrebet.

Summary

Migration, national belonging, and citizenship:

Differing views on dual citizenship in Denmark and Sweden

This article compares the views of the Swedish and Danish parliaments on dual citizenship, based on classical and more modern traditions of citizenship. The stimulus for this comes from the fact that Sweden,

60. Dansk Folkeparti fremhæver dog gentagne gange, at den måde, sprogtestene er blevet gennemført på, på ingen måde sikrer, at nye statsborgere kan tale og skrive dansk på det niveau, Folketinget har fastsat. Jf. Søren Krarup, Dansk Folkeparti, *Forslag til lov om ændring af indfødsretsloven. Ændring af reglerne om nordiske statsborgeres erhvervelse af dansk indfødsret ved erklæring og begrænsning af retsvirkningerne*, 1. beh., 21/3 2002.

61. Fremmede statsborgere, der ikke er regulære fremmede, fordi de har opholdt sig i modtagerlandet i mange år, men som dog heller ikke har samme rettigheder som naturaliserede statsborgere.

62. Thomas Hammar, *Democracy and the Nation State*, Aldershot 1990, s. 13.

Finland, and Iceland at the start of 2000 broke with the legal principle of citizenship which had been shared by the Nordic countries for more than 50 years, that immigrants have to give up their former citizenship when they are naturalized. The majority in the Danish parliament chose not to follow suit, maintaining the principle that there can be only one legal bond between citizen and state. As the Danish and Swedish debate testifies, the political position for or against dual citizenship is not only about citizenship as an expression of the rights and obligations that accompany full membership of a society, as Delanty puts it. It is also an expression of different outlooks on society and political reactions to phenomena such as changed patterns in both immigration and emigration, transnational networks, rapid means of travel and communication, integration and national belonging. The advocates of dual citizenship argued that there was a need for new thinking about the relationship between national belonging and citizenship in the recognition of the fact that immigrants' maintained contact and exchange with both sending and receiving countries gives the individual a sense of wholeness and benefits both countries. In addition, it was essential to ensure the democratic participation of all citizens in society, so the principle of residence was a short cut to this and should count for more than a citizen's nationality. The opponents argued that dual citizenship would devalue the concept of citizenship, with serious consequences for the cohesion of society. According to the opponents, the legal concept of citizenship is unique and indivisible and cannot be equated with membership of a club. The comparison shows greater differences than similarities between the countries, especially between the social democratic sister parties, drawing on different traditions of citizenship, one social democratic, the other radical democratic.

Referencer

- Aleinkoff, Alexander & Klusmeyer, Douglas, *Citizenship Policies for an Age of Migration*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington 2002
- Andersen, Johannes m.fl., *Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse*, Systime, Herning 1993, kapitel 1
- Castles, Stephen & Miller, Mark J., *The Age of Migration: International Population*

- Movements in the Modern World*, Guilford Press, New York 1998
- Christensen, Lone B., *Udlændingeret*, Jurist- og økonomforbundets forlag, København 2000
- Delanty, Gerard, *Citizenship in a Global Age*, Open University Press, Philadelphia 2000
- Forslag til lov om ændring af indfødsretsloven og udlændingeloven. (Frakendelse af dansk indfødsret erhvervet ved svig), 1. beh. 11. januar 2002, L33, www.folketinget.dk
- Forslag til lov om ændring af indfødsretsloven. Ændring af reglerne om nordiske statsborgeres erhvervelse af dansk indfødsret ved erklæring og begrænsning af retsvirkningerne, 1. beh., 21/3 2002, Lovnr. 366 af 6. juni 2002, www.folketinget.dk
- Gustafson, Per, »International Migration and National Belonging in the Swedish Debate on Dual Citizenship«, *Acta Sociologica*, March, vol. 48(1), 2005, s. 5–19
- Hammar, Thomas, *Democracy and the Nation State*, Avebury, Aldershot 1990
- Holm, Lærke, *Folketinget og Udlændingepolitikken – diskurser om naturaliserede, indvandrere og flygtninge 1973–2002*, Aalborg Universitet, Ålborg 2006
- Kleis, Birgit & Niels Beckman, *Indfødsretsloven*, Jurist- og Økonomforbundet, København 2004
- Lag om svenskt medborgarskap, Föredrogs socialförsäkringsutskottets betänkande 2000/2001:SfU8, www.riksdagen.se
- Marshall, Thomas H., *Citizenship and Social Class*, Pluto Press, Concord 1992
- Mouffe, Chantal, *The Return of the Political*, Verso, London 1993
- Mulhall, Stephen & Swift, Adam, *Liberals & Communitarians*, Blackwell, Oxford 1992
- Poulsen, Jørgen, »Retfærdighed og/eller fællesskab – et grundrids af politisk filosofi«, *Politica*, årg. 28, nr. 2, 1996, s. 132–148
- Rawls, John, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, New York 1973
- Resumé af Lov nr. 366 af 6. juni 2002, www.folketinget.dk
- Sassen, Saskia, *The Repositioning of Citizenship: Towards New Types of Subjects and Spaces of Politics*, Campbell Public Affairs Institute, New York 2004
- Skinner, Quentin, *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1998
- Soysal, Yaesmin, *Limits to Citizenship*, Chicago University Press, Chicago, IL 1994
- Soysal, Yaesmin, »Postnational citizenship: Reconfiguring the Familiar Terrain«, *The Blackwell Companion to Political Sociology*, red. Kate Nash & Alan Scott, Blackwell Publishing, Oxford 2001, s. 333–341
- Taylor, Charles, *Multiculturalism and »the Politics of Recognition«*, Princeton Univer-

Migration, nationalt tilhørsforhold og statsborgerskab

city Press, Princeton, NJ 1992

Townshend, Jules, »Laclau and Mouffe's hegemonic project: the story so far«, *Political Studies*, Vol. 52, 2004, s. 269–288

BORTA BRA MEN HEMMA BÄST?

OM FRIVILLIG ÅTERVANDRING FRÅN SVERIGE OCH DANMARK

Christina Johansson

Despite a well-established international principle that refugee repatriation should take place on a »wholly voluntary basis« and in »conditions of safety and dignity«, it is quite clear that a large proportion of the world's recent returnees have repatriated under some form of duress.¹

Vi lever i en värld där migrationen blivit global. Antalet migranter i omlopp ökar och allt fler länder berörs av migrationens effekter. Vissa forskare går så långt att de hävdar att vår tid är att betrakta som en migrationens tidsålder.² Samtidigt är det viktigt att notera att de enskilda nationalstaterna och olika sammanslutningar av stater som till exempel EU inte har gett upp hoppet om att kunna kontrollera och filtrera invandringen. Det ligger, som exempelvis Rogers Brubaker belyst, i statens natur att exkludera andra staters medborgare.³ Det faktum att staterna reglerar migrationen och medborgarskapslagarna leder till att känslor av nationell identitet och fenomen som nationalism knappast har förlorat i betydelse, trots en snabbt föränderlig värld.⁴ Staten är således en administrativ enhet som är nära sammanlänkad med ett slags kulturell överbyggnad, det vill säga olika slags diskursiva konstruktioner av nationen.

1. UNHCR, *The State of the World's Refugees*, 1997.

2. Stephen Castles & Mark J. Miller, *The Age of Migration*, Basingstoke 2003.

3. Rogers Brubaker, »Commentary: Are Immigration Control Efforts Really Failing?«, *Controlling Immigration: A Global Perspective*, red. Wayne A. Cornelius, Philip L. Martin & James E. Hollifield, Stanford 1994, s. 227–231.

4. Michael Billig, *Banal Nationalism*, London 1995.

En rad forskare – Christian Joppke, Andrew Geddes, Liisa Malkki och Michael Billig för att nämna några – har från lite olika infallsvinklar visat att begrepp och företeelser som nationell identitet, nationalism och nationella självbilder är av stor vikt för studiet av migrationspolitik.⁵ Malkki föreslår exempelvis att vår tid präglas av en föreställning om »a national order of things« som binder människor till ett visst territorium. Såväl i sociala praktiker som diskursivt återskapas, enligt Malkki, föreställningar om att folk har *rötter* och *hör hemma* på vissa specifika platser och inom vissa kulturer.⁶ Det finns mycket som talar för att en analys av samtidens flyktingpolitiska utveckling har åtskilligt att vinna på att nationalistiska diskurser beaktas – inte minst för att på detta sätt synliggöra hur etnicitet aktualiseras i migrationspolitiska sammanhang.

Under 1990-talet växte det internationellt fram ett tänkesätt om att återvandring är den bästa och mest varaktiga lösningen på världens »flyktingproblem«.⁷ Detta synsätt ackompanjerades av andra tankar i samma riktning, som att det exempelvis är bättre att hjälpa flyktingarna i deras så kallade närområden än att erbjuda dem en fristad i västvärlden, att internationellt flyktingarbete bör fokusera på att undanröja så kallade grundläggande orsaker till konflikt och att flyktingar som återvänder är en resurs för återuppbyggnaden av sina respektive hemländer. Dessa tankar är i och för sig inte helt och hållet specifika för 1990-talet, utan liknande föreställningar återfinns under föregående decennier.⁸ Det som är nytt under 1990-talet är att detta slags tankar hamnade i förgrunden i de migrationspolitiska diskurserna. Denna internationella diskurs fick också en konkret manifestation i en framväxt eller expansion av återvandringsverksamheter i olika länder. Det var också under denna tid som många stater aktivt började laborera med att endast er-

5. Christian Joppke, *Immigration and the Nation-State: the United States, Germany, and Great Britain*, New York 1999; Andrew Geddes, *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, London 2003; Liisa Malkki, »National Geographic: The Rooting of People and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees«, *Cultural Anthropology*, nr 7, 1992, s. 24–44; Billig.

6. Malkki.

7. *The End of the Refugee Cycle? Refugee Repatriation and Reconstruction*, red. Richard Black & Khalid Koser, New York 1999, s. 3.

8. Christina Johansson, *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspolitiska diskurser under 1900-talets andra hälft*, Malmö 2005.

bjuda temporära skydd för flyktingar som flytt från ett krigsområde.⁹

I det följande är ambitionen att teckna en bild av hur frågan om frivillig återvandring har hanterats i Sverige respektive i Danmark. Fokus ligger på det svenska exemplet som det såg ut under 1990-talets andra hälft. Danmarks sätt att hantera frågan används för att ställa det svenska i relief och på så vis synliggöra såväl likheter som skillnader.

Både i Sverige och i Danmark utförs ett aktivt arbete som syftar till att underlätta för flyktingar att frivilligt återvända till sina ursprungsländer. I Danmark kom detta arbete igång i slutet av 1970-talet och i Sverige under 1980-talet. I Danmark var det Dansk Flygtningehjælp som organiserade denna verksamhet, och även i Sverige var det en frivilligorganisation, Sociala Missionen, som arbetade med frågan. I både Danmark och Sverige var det till en början främst de latinamerikanska flyktingarna som stod i fokus för återmigration.¹⁰ Det var emellertid först under 1990-talet i samband med konflikten på Balkan som återvandringsverksamheten expanderade i respektive länder. Under denna tid övergick det övergripande ansvaret till en statlig instans i Sverige i och med att Migrationsverket kom att arbeta med dessa frågor. I Danmark kom frågorna att sortera under Inrikesministeriet som i sin tur delegerade det konkreta arbetet till just Dansk Flygtningehjælp.

Migrationsfrågor ventileras i olika mellanstatliga samarbeten. Frågor om frivillig återvandring diskuteras såväl i EU som i nordiska fora. Det är därför troligt att det på ett övergripande plan finns likheter mellan nordiska länders sätt att hantera och tala om återmigration. Varje land är dock unikt, och på en detaljerad nivå är det därför troligt att olika länder, även nordiska välfärdsstater, uppvisar skillnader. Danmark, som i migrationspolitiska sammanhang uppvisar såväl likheter som skillnader jämfört med Sverige, erbjuder ett intressant jämförelsefall.

Ett dubbelt fokus – återvandring och integration

Det finns många likheter mellan länderna i fråga när det gäller deras målsättning med återvandringsverksamheten. En markant likhet är att

9. Maria Appelqvist & Aina Tollefsen Altamirano, *Svensk flyktingpolitisk utveckling under 1990-talet*, Köpenhamn 1998.

10. Johansson.

återvändningsverksamheten presenteras som en del av det övergripande integrationspolitiska arbetet i både Danmark och Sverige. Att så är fallet framgår av såväl olika dokument som intervjuer som gjorts på Migrationsverket, Utrikesdepartementet och Dansk Flygtningehjælp.¹¹ Ambitionen är att flyktingar som getts ett permanent uppehållstillstånd antingen skall satsa på att integreras eller på att återmigrera. Verksamheten i respektive land riktar sig således varken till flyktingar med temporära uppehållstillstånd eller till personer med medborgarskap, utan just till flyktingar med permanent uppehållstillstånd.¹²

Den svenska återvändningsverksamheten anses ha stora integrativa vinster, och syftar till att flyktingar som getts ett permanent uppehållstillstånd i Sverige skall fatta ett *beslut* om huruvida de skall återmigrera eller satsa på integration i Sverige.¹³ För Migrationsverket och Utrikesdepartementet, som är viktiga statliga aktörer för återvändningsverksamheten, är det till synes av central betydelse att flyktingar beslutar sig för var de skall bo och leva, vilket framgår av en rad intervjuer. Det framställs som olyckligt om flyktingen inte fattar detta beslut, eftersom han/hon då riskerar att hamna i »limbo« eller »någonstans mittemellan«.¹⁴ Vissa flyktinggrupper, t.ex. chilienarna, ansågs ha haft problem med integrationen i Sverige, eftersom de hade en dröm om att återvända till Chile. En vinst med återvändningsverksamheten ansågs därför vara att man »tvingar fram« ett avgörande hos individen själv om var denne skall bo. En vinst med återvändningsstödet bedömdes vara att det erbjöd flyktingar en chans att satsa på ett återvändande eller att stanna och »satsa helhjärtat på integration«.¹⁵

I Danmark är perspektivet mycket snarlikt, vilket t.ex. visar sig i att

11. Under 2001 gjorde jag ett tiotal intervjuer med personer som var eller hade varit involverade i Migrationsverkets återvändningsverksamhet. Dessutom gjordes fyra korta intervjuer på Dansk Flygtningehjælp. Intervjuerna gjordes i samband med ett utvärderingsuppdrag, vilket var en överenskommelse mellan Migrationsverket och Linköpings universitet om utvärdering av Migrationsverkets insatser för frivillig återvandring. Min roll i denna utvärdering var att kartlägga hur Migrationsverket både centralt och regionalt arbetade med återvändningsfrågor.

12. Dansk Flygtningehjælp arbetar endast med de flyktingar som har permanent uppehållstillstånd och med de flyktingar som har tillfälligt uppehållstillstånd »med henblik på« permanent uppehållstillstånd, men inte med de flyktingar som erhållit medborgarskap i Danmark.

13. Intervjuer under 2001.

14. Ibid.

15. Intervju med högre tjänsteman på Utrikesdepartementet 2001-10-25.

återvandring och integration framställs som två sidor av samma mynt. Dansk Flygtningehjælp säger vidare att målet med repatrieringsverksamheten är att skapa bästa möjliga underlag för flyktingar att fatta ett beslut och att bidra till att de som återvänder är rustade och i så stor utsträckning som möjligt förberedda för en återmigration.¹⁶ I Danmark har detta tänkesätt satt sin prägel på återvandringsfrågornas institutionella hemhörighet, då de utgör en del av integrationspolitiken och sorterar under Inrikesministeriet, som i sin tur gett Dansk Flygtningehjælp uppdraget att utföra det praktiska arbetet.¹⁷ Trots att återvandringsfrågorna anses vara viktiga för integreringsarbetet i Sverige är det inte Integrationsverket som har hand om dem. I Sverige är det istället Migrationsverket som ansvarar för återvandringsarbetet, och återvandringsfrågorna styrs från Utrikesdepartementet.

Det är lätt att konstatera att i både det svenska och danska fallet ligger fokus i återvandringsverksamheten på att flyktingen skall fatta ett beslut om var man skall leva och bo. Speciellt i det svenska fallet är det tydligt att verksamheten i mångt och mycket kretsar kring att förmå flyktingen att ta steget att en gång för alla besluta sig för att satsa på att leva och verka i ett land – antingen Sverige eller det så kallade hemlandet. Genom att fokus i återvandringsverksamheten förskjuts till att handla om de enskilda flyktingarnas beslut, finns det en benägenhet att bortse från att återmigration ofta är en komplicerad process för dem som återmigrerar. Tidigare forskning har belyst att återmigration inte är en enskild händelse, utan istället en invecklad process som innefattar flera aspekter som går långt utöver flyktingens enskilda beslut.¹⁸ Laura Hammond, som undersökt repatrieringsdiskurser, menar att det finns en naiv tendens bland olika aktörer som arbetar med återvandring – regeringar, frivilligorganisationer och FN-personal – att anta att när väl återvändaren kommer tillbaka till ursprungslandet så kommer dennes rötter att återetableras. Denna uppfattning hänger, enligt Hammond, samman med att om man

16. Intervju med tjänsteman på Dansk Flygtningehjælp 2001-05-15.

17. I Danmark är det Inrikesministeriet som ansvarar för individuell rådgivning till dem som önskar återvända till sitt ursprungsland. I överensstämmelse med dansk lagstiftning har detta ansvar överlåtits till frivilligorganisationen Dansk Flygtningehjælp, som är en paraplyorganisation för olika frivilligorganisationer i Danmark.

18. Se t.ex. Erik Olsson, *Händelse eller process? Om återmigration som frivillig återvandring*, Norrköping 2001.

skulle erkänna de problem som återvändare ofta träffar på efter en återvandring, så skulle man behöva ifrågasätta om återvandring verkligen är den bästa och mest varaktiga lösningen på flyktingproblematiken.¹⁹

De utvalda flyktinggrupperna

Återvandringsstödet anses i både Sverige och Danmark vara ett generellt välfärdsstöd till alla som önskar återvända till sina hemländer. Trots detta var det från 1990-talets mitt i första hand två flyktinggrupper som prioriterades i verksamheten, nämligen bosnier och somalier. Vid en intervju på Dansk Flygtningehjælp framkom också att Danmark under en period fick EU-pengar för repatriering av just bosnier och somalier.²⁰

Krig och förföljelse i samband med Jugoslaviens sönderfall ledde till att hundratusentals personer, främst från Bosnien-Hercegovina, sökte skydd i andra europeiska länder. I Sverige fick 50 000 bosniska flyktingar permanent uppehållstillstånd. Detta var ett steg i generös riktning och det är också detta generösa drag som lyfts fram i de offentliga debatterna. Mindre känt är att regeringen samtidigt med dessa beslut, i och med att Bosnien belades med visumtvång, tog ett steg i motsatt riktning.²¹ Visumtvång är ett effektivt sätt för stater att försvåra ansökan om asyl i annan stat. Dessa steg i olika riktningar tyder på att den svenska regeringens linje gentemot de bosniska flyktingarna i ett tidigt skede var präglad av ambivalens. Å ena sidan fick många av dem som kommit före beslutet om införande av visum stanna i Sverige, å andra sidan stängdes i samma stund dörren för en fortsatt flyktinginvandring från Bosnien. Denna ambivalens kan kanske bidra till en förståelse av att just bosnierna blev föremål för särskilda insatser i återvandringsssammanhang. Av dessa motstridiga signaler att döma fick bosnierna stanna, men det var samtidigt önskvärt att de återmigrerade.

Ett motiv från svenskt håll för att prioritera återvandring av bosnierna

19. Laura Hammond, »Examining the Discourse of Repatriation: Towards a More Proactive Theory of Return Migration«, *The End of the Refugee Cycle?*, red. Richard Black & Khalid Koser, New York 1999, s. 227–244, citat s. 233.

20. Intervju med tjänsteman på Dansk Flygtningehjælp 2001-05-15.

21. Zoran Slavnic, »Spektrumet av icke-tillhörande. Temporärt skydd, kortsiktig pragmatism och problem med sammansatta 'etniska' identiteter«, *Mot ett normalt liv: Bosniska flyktingar i Norden*, red. Aleksandra Ålund, Köpenhamn 1998, s. 43–83, citat s. 44.

var att det ansågs finnas ett intresse från alla aktörer i Bosnien för att flyktingar skulle återvända.²² På Utrikesdepartementet menade man också att de flesta länder som tog emot bosniska flyktingar endast hade utfärdat temporära uppehållstillstånd. Den svenska praxisen att ge permanenta uppehållstillstånd var ett undantag. Om människor fördrivs, som i fallet Bosnien, skulle det kunna framstå som stötande om man spelade fördri- varna i händerna genom att tillhandahålla permanent bosättning i andra länder. Därför ansågs det lämpligt att kombinera det permanenta uppehållstillståndet med en aktiv återvandringspolitik.²³ Det påtalades också att bosnierna var en given grupp för återvandring, eftersom de var »en stor grupp« som kom under »en kort tid«. Vad menas då med detta? Varför prioriteras stora grupper som invandrar under en kortare tidsrymd? I riksdagstryck från denna tid går att utläsa att stora flyktinggrupper anses vara svåra att integrera i det svenska samhället. Det är därför sannolikt att det är liknande integrationspolitiska överväganden som ligger till grund för att det ses som naturligt att prioritera denna kategori för återvandring.²⁴

I båda länderna fanns det under en period tankar på att isolera vissa flyktinggrupper som förväntades återvända. I Danmark var detta en uttalad strategi som också kom att tillämpas i praktiken för flyktingar från Bosnien. Denna strategi hängde samman med att de bosniska flyktingarna till en början endast fick tillfälliga uppehållstillstånd i Danmark, eftersom de förväntades återmigrera till Bosnien när detta var möjligt. Dansk Flygtningehjælp var involverat i de bosniska flyktingarnas återmigration, genom att denna organisation anordnade så kallade aktivitetsprogram för de bosniska flyktingarna i Danmark. Ett centralt element i det danska aktivitetsprogrammet var just att flyktingarna *inte* skulle integreras i det danska samhället, utan vistas på särskilda förläggningar. Grundtankarna i det danska programmet beskrivs i en utvärdering:

Dermed byggede særlovgivningen for de bosniske flygtninge på en »Udelukkelses-tænkning«, der handlede om at holde flygtninge væk fra det danske samfunds almindelige tilbud ud fra en forestilling om, at man

22. Intervju med högre tjänsteman på Utrikesdepartementet 2001-10-25.

23. Ibid.

24. Regeringens proposition 1996/97:25, s. 41.

derved fremmede deres senere tilbagevenden til hjemlandet. Tanken var at yde en primær beskyttelse i en kortere periode og etablere et aktivitets-tilbud, der kunne skabe et meningsfuldt ophold og styrke mulighederne for tilbagevenden.²⁵

Strategin att isolera de bosniska flyktingarna togs så småningom bort, och sedan 1990-talets mitt utgår det danska återvandringsarbetet från att integration och återvandring är två sidor av samma mynt.²⁶ Intentionen är alltså inte längre att de presumtiva återvändarna skall isoleras från samhället, utan tvärtom att integration är önskvärd oavsett om valet blir att återvända eller att stanna i Danmark.

Tankarna på att vissa flyktinggrupper skulle isoleras från samhället i övrigt och placeras på speciella förläggningar för insatser för återmigration återfinns också i Sverige. I Sverige var det emellertid inte flyktingar från Bosnien, utan flyktingar från Somalia, som skulle isoleras.

I en skrivelse från generaldirektören på Statens invandrarverk till regeringen (Kulturdepartementet) 1994-02-25 meddelade Statens invandrarverk att de ansåg att »den allmänna situationen i Somalia för närvarande hindrar verkställigheter».²⁷ Med verkställigheter menas i detta sammanhang avvisning av asylsökande. I skrivelsen framkom emellertid att det fanns visst hopp vad gällde situationen i Somalia. Enligt FN:s planering skulle demokratiska val äga rum under mars månad 1995. Detta skulle enligt generaldirektören innebära att FN slutfört sitt uppdrag att återupprätta en somalisk stat. I skrivelsen konstateras vidare att om FN lyckas med detta bör det från den här tidpunkten råda »stabila förhållanden i landet».²⁸ En del formuleringar i detta, som att verkställigheter inte kan genomföras *för närvarande* och förhoppningar om *stabila förhållanden*, tyder på att Statens invandrarverk vid skrivelsens tillkomst sätter tilltro till att FN kommer att skapa fred och demokrati inom en snar framtid. Det är denna tilltro som ligger till grund för de åtgärder som generaldirektören rekommenderar regeringen.

De förslag som listas i skrivelsen går i stort ut på att somalier skall

25. Særlovsprogrammerne for bosniske krigsflygtninge, Dansk Flygtningehjælp, 1996.

26. Intervju med tjänsteman på Dansk Flygtningehjælp 2001-05-15.

27. SIV, Brev från SIV:s generaldirektör till regeringen 1994-02-25.

28. Ibid.

få tidsbegränsade uppehållstillstånd under sex månader, att ett program med inriktning på återvandring upprättas under 1995, och att »gruppen i fråga placeras på särskilda förläggningar lämpliga för återvandringsprogrammets genomförande«. ²⁹ Detta förslag vittnar inte bara om att flyktingar från Somalia blev utvalda på ett tidigt stadium, utan även om att den dåvarande generaldirektören aldrig hade för avsikt att låta flyktingar från Somalia stanna i Sverige. Förutom att denna flyktinggrupp skulle involveras i ett återvandringsprogram var intentionen även att ge dessa flyktingar endast temporära uppehållstillstånd. Denna möjlighet att arbeta med tillfälliga lösningar var vid den här tiden såväl ny som ovanlig. Vid Enheten för migration och asylpolitik på Utrikesdepartementet menar man att myndigheternas motivering till att flyktingar från Somalia fick sådana uppehållstillstånd vid den här tiden, hade att göra med att dessa »efterslätrare« hade såväl trovärdighetsproblem som identitetsproblem. ³⁰ Särbehandlingen när det gäller somaliska flyktingar handlade således inte endast om återvandringsinsatser, utan även om temporära uppehållstillstånd.

När det gäller sådana planer på särskilda förläggningar innehåller följande dokument viktig information. I början av mars 1994 erhöll Statens invandrarverks generaldirektör ett brev från en förläggningsschef. Av brevet framgår att generaldirektören Berit Rollén har besökt förläggningen och att hon visat intresse för »gruppen somalier«. ³¹ I brevet visar förläggningsschefen i sin tur intresse för att upprätta ett återvandringsprogram för somalier. Förläggningsschefen bifogar en skiss för ett återvandringsprogram som hon tidigare skickat till Statens invandrarverks regionaldirektör i Öst. Två mål som anges med detta återvandringsprogram är »att ge tillräckliga färdigheter för att kunna återvända till hemlandet« och »att ge tillräckliga kunskaper för att kunna bo i Sverige om processen fördröjs«. ³² Denna formulering visar att alternativet förberedelse för en permanent vistelse i Sverige inte finns med, utan det handlar om förberedelse för snabb eller fördröjd återvandring. För att genomföra programmet tänker man sig att ta del av det program för bosnier som finns

29. Ibid.

30. Intervju med högre tjänsteman på Utrikesdepartementet 2001-10-25.

31. SIV, Brev från förläggningsschef till SIV:s generaldirektör 1994-03-04.

32. Ibid.

i Danmark.³³ Ett centralt element i det danska programmet var, som redan påtalats, att flyktingarna inte skulle integreras i det danska samhället, utan vistas på särskilda förläggningar.³⁴

I det brev som skickades till generaldirektören står också att avsikten var att »göra en noggrann inventering av de asylsökande samt därefter lägga upp kraftfulla åtgärder».³⁵ Här är det intressant att ställa frågor om vad det är för kraftfulla åtgärder som skall sättas in och varför de anses vara nödvändiga. Vid en fortsatt läsning av brevet får vi också svar på dessa frågor. Förläggningsschefen säger att: »Den erfarenhet som finns i Rinkeby är att många somalier har bristande skolunderbyggnad samt en diffus världsuppfattning och många oklarheter var de hör hemma.»³⁶ I brevet framkom även att det ansågs finnas stora svårigheter med nutrition, hälsokunskap, födelsekontroll, smittspridning m.m. och att den somaliska gruppen ansågs vara i behov av övning i organisering av verksamheter.³⁷ Den diskurs som här tonar fram är att somalierna är ett problem för det svenska samhället. De framställs som obildade och oorganiserade och sägs utgöra en risk såväl vad det gäller okontrollerat barnafödande som smittspridning. Formuleringen att de har »en diffus världsuppfattning» och att de inte vet »var de hör hemma» är intressant ur ett nationalstatligt perspektiv. Förläggningsschefen utgår från att alla »hör hemma» någonstans och implicit i formuleringen ligger det att somalierna inte hör hemma i Sverige. Över huvud taget bidrar här förläggningsschefen till att skapa föreställningar om såväl somalier som Sverige och svenskarna. För samtidigt som somalierna pekas ut som i avsaknad av exempelvis organisationsförmåga, skapas en föreställning om att »vi» i motsats till somalierna har denna egenskap. Förläggningsschefens skrivelse och sätt att uttrycka sig om de somaliska flyktingarna är inte representativt för materialet som helhet. Det finns dock liknande antydanden i vissa intervjuer, inte minst om att somalierna skulle ha organisationsproblem. Trots att de beskrivningar som görs inte är att betrakta som representativa är de ändå intressanta, dels för att de görs av en person i chefsposition som har

33. Ibid.

34. Særlovsprogrammerne for bosniske krigsflygtninge, Dansk Flygtningehjælp 1996.

35. SIV, Brev från förläggningsschef till SIV:s generaldirektör 1994-03-04.

36. Ibid.

37. Ibid.

möjlighet att förmedla sina intentioner och åsikter högre upp i hierarkin på Statens invandrarverk, dels för att de trots allt är möjliga beskrivningar inom diskursens ramar.

I Danmark kom tankarna om isolation att konkretiseras under en kortare tid. I Sverige fanns det explicita planer på att placera de somaliska flyktingarna på särskilda förläggningar och på att hämta inspiration från Danmarks arbete med de bosniska flyktingarna. Det material jag har haft tillgång till tyder dock inte på att de svenska planerna kom att realiseras.

Det svenska arbetet med att stimulera frivillig återvandring till Somalia måste betraktas som kontroversiellt och på många sätt problematiskt. Somalia var på samma sätt som Bosnien drabbat av inbördeskrig vid den tidpunkt då fokus hamnade på somalierna. Vid denna tid saknades, och det saknas fortfarande, en reell statsbildning i Somalia och det pågick intensiva strider i huvudstaden Mogadishu. På Utrikesdepartementet ansåg man visserligen att somalierna är en svårare grupp (än bosnierna) beroende på att den inte har lika mycket att återvända till, men trots det anser den intervjuade att somalier skulle kunna prova samma koncept som bosnierna.³⁸ Andra motiv som lyftes fram på Utrikesdepartementet eller Migrationsverket var att somalierna var en »stor flyktinggrupp«, att man ville »samla gruppen«, att »grupper som är intressanta av olika skäl blir kanske prioriterade«. De ansågs också kunna utgöra ett viktigt »humankapital« för återuppbyggnadsprocessen av sitt hemland.³⁹ Men den viktigaste anledningen är antagligen att somalierna ses som svårintegrerade i det svenska samhället. Just att somalierna anses vara dåligt integrerade framförs som ett skäl till att återvandring för den här gruppen prioriteras. Ett illustrerande exempel bland andra är t.ex. när en tjänsteman på Migrationsverket svarade så här på frågan varför det just är somalier som skall återvända:

Helt enkelt. Det beror ju på att somalierna har väldigt svårt att integrera sig i det svenska samhället. Det är ju en anledning självfallet. Det tror jag många politiker sa i dom här sammanhangen att man då många gånger har det bättre i Somalia om man har möjlighet att återvända. Det tror jag. Där har vi en anledning och den är väl relevant.⁴⁰

38. Intervju med högre tjänsteman på Utrikesdepartementet 2001-10-25.

39. Intervjuer 2001.

40. Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-04-20.

På Utrikesdepartementet framkom åsikten att somalierna är en grupp som har haft svårt att komma in på den svenska arbetsmarknaden. Och att det därför är en grupp som borde vara »tacksam« för olika typer av återvandringsinsatser. En annan tjänsteman på enheten nyanserade detta uttalande genom tillägget att intentionen med återvandringsverksamhet inte har med arbetslöshetssiffror att göra. Han menade emellertid att det *finns* integrativa vinster med återvandringsverksamheten.⁴¹

Projekt- kontra individrelaterat stöd

Trots många likheter mellan länderna i fråga som att återvandringsverksamheten ses som en del av ett större integrationspolitiskt arbete och att det är samma flyktinggrupper som blivit utvalda för speciella insatser, finns det också skillnader som är värda att notera. En viktig skillnad som kan iakttas mellan länderna är att Danmark har en lagstiftning som styr repatrieringsverksamheten, vilket saknas i Sverige. I Sverige styrs verksamheten istället av de riktlinjer som finns i regeringsdokument, regleringsbrev och Migrationsverkets praxis. En annan viktig skillnad är att myndigheterna i Sverige främst satsar på att stödja den enskilda återvändaren genom olika projektverksamheter. I Danmark satsas stödet istället främst på bidrag som går direkt till den enskilde återvändaren.

Det svenska återvandringsstödet består av olika komponenter: bidrag till individer som återvänder, bidrag till olika projektverksamheter som arbetar med återvandringsfrågor samt informationsinsatser. Projektverksamheter är en mycket viktig komponent i verksamheten och bygger på att aktörer som frivilligorganisationer och föreningar kommer in med projektansökningar. En del av Migrationsverkets återvandringsverksamhet drivs således inte av Migrationsverket självt, utan verket fungerar i det här fallet som (del)finansier och i bästa fall som koordinator för de olika projekten. De olika föreningarna erhåller återvandringsstöd på ettårsbasis. Detta och andra delar i praktiken, som till exempel engångsbelopp, innebär att föreningarna i fråga blir mer eller mindre tvingade att lägga upp projekt som kan genomföras på kort sikt.

Projekten bedöms efter olika kriterier, som t.ex. syfte, målgrupp och

41. Intervju med högre tjänsteman på Utrikesdepartementet 2001-10-25.

andra medfinansierare. Migrationsverket betonar i sin utlysning att konkreta projekt prioriteras framför allmänna och i informationen anges att: »Erfarenhet visat att det är bättre att satsa på ett begränsat antal deltagare än på ett allmänt informationsprojekt.«⁴²

Projektstödet är en prioriterad verksamhet med en årlig budget på ca 6 miljoner. Det ekonomiska bidrag som delas ut av svenska staten till den enskilde är däremot relativt lågt. På Enheten för migration och asylpolitik på Utrikesdepartementet menar man att det svenska kontantstödet till den enskilde är »mer av fickpengar och mindre av långsiktigt stöd.«⁴³ Vid intervjutillfället framgick att Sverige valt att hjälpa den enskilde återvändaren på andra sätt än genom kontantstöd. Som enskild kan hjälp fås antingen genom att själv engagera sig i någon av de projektverksamheter som Migrationsverket stöder, eller genom att delta i besöksresor finansierade av den svenska staten.

En orsak som högre tjänstemän på såväl Enheten för migration och asylpolitik som Migrationsverket angav till att det svenska kontaktstödet är så pass lågt, är att ett högt bidrag skulle kunna leda till att flyktingen återvänder på fel grunder och att flyktingarna skulle komma att utnyttja det svenska bidragssystemet. En av informanterna sa att ett för högt ekonomiskt bidrag kunde bli en »pull-faktor« för migration till Sverige. Ett högt bidrag skulle, enligt honom, kunna leda till att det blev attraktivt för flyktingar att komma till Sverige och hämta bidraget. Det var enligt honom angeläget att undvika missbruk av detta system och han menade vidare att »ju mer pengar, desto större lockelse.«⁴⁴

Denna föreställning om att det finns en påtaglig risk att systemet utnyttjas av flyktingar förekom även på Migrationsverket. Ett illustrativt exempel på hur risken framställs återfinns i ett internt dokument: »Det förekommer också att utlänningar som beviljats bidrag efter kort tid i bosättningslandet återvänder till Sverige. Det kan inte uteslutas att möjligheten att erhålla bidrag i enstaka fall har utnyttjats enbart för att besöka hemlandet.«⁴⁵ För att stävja risken för missbruk föreslår man att det

42. Migrationsverket, Informationsfolder om frivillig återvandring, 2000.

43. Intervju med högre tjänsteman på Utrikesdepartementet 2001-10-25.

44. Ibid.

45. SIV, Förslag till ny förordning om bidrag till flyktingars resor från Sverige för bosättning i annat land, samt hemställan om förordningsmotiv 1998-11-20.

införs ett återbetalningskrav för de »utlänningar« som beviljats bidrag och sedan önskar återvända inom en ettårsperiod.

Allmänt kan sägas att Danmark har en tradition av att i större utsträckning än Sverige lagstifta om olika frågor. En lagstiftning kan leda till att tydligheten i verksamheten blir större. Detta gäller t.ex. vilket stöd den enskilde återvändaren har rätt till. Här framträder den kanske viktigaste skillnaden mellan länderna. Om man i Sverige i första hand satsar resurser på återvandringsprojekt så satsar man i Danmark i första hand resurser på den enskilde återvändaren. I Danmark är det bidrag som betalas ut vid återvändandet betydligt större än i Sverige. Förutom bidrag till resa och transport av bohag har återvändaren rätt till bidrag för att starta en rörelse. Därutöver kan äldre återvändare få ett ekonomiskt bidrag varje månad under en femårsperiod.⁴⁶ Dansk Flygtningehjælp arbetar i och för sig med olika återvandringsprojekt, men de utgör ingen stor del av återvandringsverksamheten. Det är oftast flyktingarna själva som tar initiativ till de projekt som bedrivs.⁴⁷

En annan viktig skillnad är att återvändare automatiskt får behålla sitt uppehållstillstånd i Danmark under det första året efter återvändandet. På begäran kan uppehållstillståndet förlängas ytterligare något år.⁴⁸ I Sverige förlorar återvändaren sitt uppehållstillstånd direkt vid återvandringen, även om man i praxis får ett nytt om ansökan görs inom en viss tid.

Länge arbetade Migrationsverket med en folder med beteckningen *Frågor och svar – Frivillig återvandring*. I denna folder finns information om diverse olika saker som kan vara relevanta vid en återvandring, t.ex. vilka krav som ställs för att man skall vara berättigad till bidrag, hur stort bidraget är, hur man ansöker om bidraget, tullregler och information om återkallandet av uppehållstillstånd i Sverige.

Det som saknades i informationsbladet var en specifik information om flyktingarnas möjligheter att komma tillbaka till Sverige om det skulle visa sig svårt eller omöjligt att fullfölja en plan om att återmigrera. Det förefaller finnas en ovilja från Migrationsverkets sida att informera om denna fråga. En tjänsteman på Migrationsverket, som fått i uppdrag att utarbeta en ny folder innehållande mer information, var negativt inställd

46. Repatrieringslov nr. 353 af 2 juni 1999.

47. Intervju med tjänsteman på Dansk Flygtningehjælp 2001-05-15.

48. Repatrieringslov nr. 353 af 2 juni 1999.

till en utförligare och mer specifik information om flyktingarnas möjlighet att komma tillbaka till Sverige. Motiveringen var att det inte på förhand går att utlova rätten att få ett nytt permanent uppehållstillstånd.⁴⁹

Rätten att återfå ett permanent uppehållstillstånd i Sverige efter ett återvändningsförsök är inte lagstadgad, men som tidigare nämnts är praxis väl utvecklad. Migrationsverkets ovilja att informera om möjligheten att återkomma till Sverige tycks således ha andra orsaker än svårigheter att avge säkra löften. Förklaringen skulle kunna ligga i att Migrationsverket inte *ville* att flyktingarna skall ha information om att det faktiskt är möjligt att komma tillbaka till Sverige. Denna misstanke stöds av ett uttalande av en tjänsteman på Migrationsverket. Denne uppgav att det fanns en tid när Migrationsverket inte gick ut med information om att de som återvandrat skulle ha rätt att komma tillbaka till Sverige. Detta skulle bero på att Migrationsverket har förutsatt att om man väl fattat ett beslut att åka tillbaka så skall man göra det. Tjänstemannens personliga uppfattning var emellertid att det »kanske inte alltid är så enkelt».⁵⁰ Under intervjun med de två tjänstemännen på Utrikesdepartementet diskuterades just frågorna om indragningen av det permanenta uppehållstillståndet vid en återvandring och om Migrationsverket eventuellt brister i information om möjligheten att återvända till Sverige. De två intervjuade tjänstemännens uppfattning gick i den här frågan isär. Chefen menade att beslutet att återvända skall vara: »Ett beslut som inte skall handla så mycket om att ja, ja, jag provar lite grand, utan det skall vara ett mer underbyggt beslut.» Han menade även att han hade förståelse för att Migrationsverket inte skriftligen gick ut med denna form av information. Den andra tjänstemannen menade att det faktum att den som återvandrar förlorar uppehållstillståndet i Sverige kunde påverka individens beslut att våga ta steget i negativ riktning.⁵¹ Regeringen har också i en proposition uppmärksammat att det tycks finnas brister i Migrationsverkets information om möjligheten för den återvändande att återkomma till Sverige.⁵²

Det tycks även som om det danska repatrieringsarbetet i större utsträckning än det svenska har ett dubbelt fokus, det vill säga att man i

49. Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-05-09.

50. Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-06-07.

51. Intervju med högre tjänstemän på Utrikesdepartementet 2001-10-25.

52. Regeringens proposition 1996/97:25 s 280.

Danmark arbetar med såväl förberedelser i Danmark som förberedelser i flyktingarnas ursprungsländer. Att man i Danmark satsar mer på insatser i flyktingarnas ursprungsländer visar sig även genom att Dansk Flygtningehjælp har en anställd som samlar information och följer upp repatrieringsarbetet i Bosnien samt att organisationen har ett kontor i Somalia. Vidare arbetar organisationen med projekt som delvis utförs i Danmark och delvis i Bosnien.⁵³

Avslutning

Rogers Brubaker har, som inledningsvis påpekats, lyft fram att stater till sin natur är exkluderande och endast marginellt öppna för andra staters medborgare.⁵⁴ I det återvändningsarbete som tog form i Danmark och Sverige under 1990-talet visar sig nationalstatens exkluderande tendenser tydligt inte minst genom att somliga flyktingar från krigsdrabbade områden endast fick temporära uppehållstillstånd. I Danmark gällde detta flyktingar från Bosnien. Den exkluderande tendensen visade sig också genom att bosnierna under en tid kom att isoleras från övriga samhället i väntan på återvandring. Tankar på att isolera flyktingar med temporära uppehållstillstånd återfinns också i Sverige, men här var det somalier förslaget gällde. Även om det efterföljande arbetet med frivillig återvandring innebar att tanken om att isolera flyktingarna från övriga samhället ersattes av tanken om att frivillig återvandring både skall syfta till återvandring och integration, är det mycket som talar för att också denna variant bör ses som ett led i en restriktivare hållning gentemot flyktingar.

Den restriktiva trenden går att iaktta redan under 1980-talet i både Danmark och Sverige, men det är under 1990-talet som dessa tongångar blir dominerande, genom att de tränger ut de mer generöst utformade målsättningarna. Det är exempelvis under 1990-talet som föreställningar om att det är bättre och mer kostnadseffektivt att hjälpa flyktingar i så kallade närområden än i västvärlden slår igenom. Det blir också vanligt att tala i termer av att undanröja så kallade grundläggande orsaker till konflikt och att återvandring är den bästa och mest varaktiga lösningen

53. Intervju med tjänsteman på Dansk Flygtningehjælp 2001-05-15.

54. Brubaker.

på »flyktingproblematiken«. Det är vid denna tid också möjligt att se att det blir svårare att erhålla asyl och i Norden växer det under 1990-talet fram en praxis som gör det möjligt att ge vissa flyktingar endast temporära uppehållstillstånd.

Den blick som här har riktats mot dansk och svensk återvändningsverksamhet visar att såväl migrationspolitikens utformning som de diskurser som relaterar till densamma är tätt sammanvävda med nationalistiska diskurser. Sättet att tala och tänka om frivillig återvandring bär exempelvis många spår av det som Liisa Malkki benämner »a national order of things«. ⁵⁵ Detta tänkesätt visar sig i återvändningsverksamheten till exempel genom att det nationalstatliga paradigmet tas för givet och det ses som det bästa för alla parter – flyktingarna, hemländerna och mottagarlandet – om flyktingarna återvänder till sina respektive hemländer. Alternativet som erbjuds är att återvandrarerna till fullo skall satsa på att integrera sig i det nya landet. Den nationalstatliga logiken visar sig t.ex. genom att det framställs som djupt problematiskt om flyktingen hamnar i ett slags ingenmansland mellan två olika länder.

De nationalstatliga diskurserna aktualiserar ett tänkesätt om ett »vi« och »dom andra«. Den diskursiva konstruktionen sker ganska enkelt och har därför ett oskyldigt skimmer, men i diskurserna aktualiseras föreställningar om etnicitet. Etnicitetsdimensionen i återvändningspraktiken visar sig exempelvis genom att vissa flyktingkategorier, nämligen flyktingar från Bosnien och Somalia, prioriterades som grupper lämpliga för återvandring. En framträdande motivering till att dessa grupper blev utvalda för speciella insatser i Sverige var att de var stora flyktinggrupper. Somalierna beskrevs också explicit som svårintegrerade i det svenska samhället. Intressant i sammanhanget är att de båda grupper som prioriterats för frivillig återvandring i såväl Danmark och Sverige officiellt är muslimska grupper. Den forskning om svensk återvändningspolitik som hittills gjorts har fokuserat på tänkbara ekonomiska motiv till införandet av en svensk återvändningspolitik. ⁵⁶ Dessa motiv är givetvis närvarande, men långt ifrån representativa. När de ekonomiska motiven omnämns relateras de till integrationspolitiska överväganden. Att vissa flyktinggrupper

55. Malkki.

56. Lena Södergran, *Svensk invandrar- och integrationspolitik: en fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter*, Umeå 2000.

prioriteras som lämpliga kategorier i arbetet med frivillig återvandring tolkas här som ett led i en nationalstatlig process, där vissa flyktinggrupper pekats ut som hemmahörande någon annanstans och som avvikande från något som anses vara svenskt eller danskt.

Trots att återvandringsverksamheten i Danmark och Sverige har många gemensamma drag, finns det också intressanta skillnader som är värda att notera. På det hela taget kan man säga att den svenska staten i större utsträckning än den danska håller en vakande hand över återvandringsstödet. I Danmark har staten fört över mycket av ansvaret till frivilligorganisationer i och med att Dansk Flygtningehjælp har en central roll i återvandringsverksamheten. Den danska statens inflytande är också mindre än den svenska i och med att mycket av resurserna går direkt till den enskilde individen och inte genom projektverksamheter som koordineras av någon statlig aktör. Intressant i detta sammanhang är att Danmark, som ofta i de offentliga samtalen beskrivs som betydligt mer anfäktat av rasism och nationalism än Sverige, tycks ha en vidare och mer flexibel syn på återvandringsverksamhetens räckvidd. I Sverige arbetar Migrationsverket i huvudsak på nationell basis, medan Dansk Flygtningehjælp även arbetar i återvandringsländerna. Att dansk återvandringsverksamhet visar upp en större flexibilitet och generositet kan givetvis hänga samman med att önskemålet att flyktingar återvänder är stort. Oberoende av vilket skäl som ligger bakom är dock dansk återvandringsverksamhet mer förmånlig för de enskilda flyktingar som önskar återvända än vad som är fallet i Sverige.

Summary

East, west, home is best?

On voluntary remigration from Sweden and Denmark

In the 1990s an idea which spread internationally was that remigration is the best and most lasting solution to the world's "refugee problem". This idea is not entirely specific to the 1990s; similar thoughts were aired in previous decades. What was new in the 1990s was that this kind of idea found itself in the foreground of the discourse on migration policies. The discourses of the period also found a concrete manifestation in the emergence or

expansion of remigration activities in different countries. The focus in the article is on the form taken by remigration activities in Sweden in the mid-1990s and on how central actors discursively created meaning and rationality concerning remigration activities. Swedish development is contrasted with what happened in Denmark. One striking similarity between the countries is that remigration was presented as part of the overall integration work in both countries. The aim of the remigration activities was that refugees should finally return to their “home countries”, or should fully concentrate on becoming integrated in the new country. In both countries it was primarily refugees from Bosnia and Somalia who were the priority groups for voluntary remigration. These groups were also singled out, for different reasons, as being difficult to integrate in society. An important difference between the countries is that Denmark has legislation to steer the remigration activities, whereas Sweden does not. In Sweden the work is instead governed by the guidelines found in government documents, regulations, and the practice of the Migration Board. Another difference is that Sweden primarily invests resources in remigration projects, whereas Denmark chiefly directs the resources towards the individual remigrant.

Referenser

Litteratur

- Appelqvist, Maria & Altamirano Tollefsen, Aina, *Svensk flyktingpolitisk utveckling under 1990-talet*, Nordiska ministerrådet, Köpenhamn 1998
- Billig, Michael, *Banal Nationalism*, Sage, London 1995
- Brubaker, Rogers, »Commentary: Are Immigration Control Efforts Really Failing?«, *Controlling Immigration: A Global Perspective*, red. Wayne A. Cornelius, Philip L. Martin & James F. Hollifield, Stanford University Press, Stanford 1994, s. 227–231
- Castles, Stephen & Miller, Mark J., *The Age of Migration*, Palgrave, Basingstoke 2003
- Geddes, Andrew, *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, Sage, London 2003
- Hammond, Laura, »Examining the Discourse of Repatriation: Towards a More Proactive Theory of Return Migration«, *The End of the Refugee Cycle?*, red.

- Richard Black & Khalid Koser, Berghahn, New York 1999, s. 227–244
- Johansson, Christina, *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspolitiska diskurser under 1900-talets andra hälft*, Bokbox, Malmö 2005
- Joppke, Christian, *Immigration and the Nation-State: the United States, Germany, and Great Britain*, Oxford University Press, New York 1999
- Malkki, Liisa, »National Geographic: The Rooting of People and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees«, *Cultural Anthropology*, nr 7, 1992, s. 24–44
- Olsson, Erik, *Händelse eller process? Om återmigration som frivillig återvandring*, MERGE, Linköping 2001
- Slavnic, Zoran, »Spektrumet av icke-tillhörande. Temporärt skydd, kortsiktig pragmatism och problem med sammansatta 'etniska' identiteter«, *Mot ett normalt liv: Bosniska flyktingar i Norden*, red. Aleksandra Ålund, Nordiska ministerrådet, Köpenhamn 1998, s. 43–83
- Södergran, Lena, *Svensk invandrar- och integrationspolitik: en fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter*, Umeå universitet, Umeå 2000
- The End of the Refugee Cycle: Refugee Repatriation and Reconstruction*, red. Richard Black & Khalid Koser, Berghahn, New York 1999
- UNHCR, *The State of the World's Refugees*, 1997

Källor

- Migrationsverket, Informationsfolder om frivillig återvandring år 2000
- Regeringens proposition 1996/97:25, Svensk migrationspolitik i ett globalt perspektiv
- Repatrieringslov, Lov nr. 353 af 2 juni 1999.
- SIV, Brev från SIV:s generaldirektör till regeringen 1994-02-25
- SIV, Brev från förläggningsschef 1994-03-04
- SIV, Förslag till ny förordning om bidrag till flyktingars resor från Sverige för bosättning i annat land, samt hemställan om förordningsmotiv, 1998-11-20
- Sælrovsprogrammerne for bosniske krigsflygtninge, Dansk Flygtningehjælp, 1996

Intervjuer

- Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-04-20
- Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-04-27
- Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-05-09
- Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-05-14
- Intervju med tjänsteman på Migrationsverket 2001-05-17

- Intervju med tjänsteman på Migrationsverket (praxisenheten) 2001-06-07
Intervju med högre tjänsteman på Migrationsverket (praxisenheten) 2001-08-15
Intervju med tjänsteman på Dansk Flygtningehjælp 2001- 05-15
Intervju med två högre tjänstemän på Utrikesdepartementet 2001-10-25
Telefonintervju med representant i Bosniska samordningsgruppen 2002-10-30
Telefonintervju med representant i Somaliska samordningsgruppen 2002-10-30

GEOGRAFISK SPREDNING AF FLYGTNINGE: VEJEN TIL ASSIMILERING?

Anna Piil Damm

Indledning

I adskillige nordeuropæiske lande anviser myndighederne bolig til nye flygtninge for at undgå en bolig­mæssig koncentration af dem i storbyerne, hvor indvandrere i forvejen er kraftigt overrepræsenterede i lokalbefolkningen. De skandinaviske lande, Storbritannien, Holland og Tyskland har i de senere år anvendt en sådan sprednings-, fordelings- eller bosættelsespolitik for flygtninge.

Spredningspolitik­kens udformning varierer imellem landene og over tid. Sverige og Danmark har begge haft sprednings­politikker. Den første spredningspolitik blev implementeret i Sverige i 1985 (*Hela Sverige-strategin*) og i Danmark i 1986 i forbindelse med en stor stigning i antallet af opholdstilladelser til flygtninge. For flygtninge indebar disse sprednings­politikker blandt andet, at de på asyltidspunktet blev tilbudt hjælp af myndighederne til at finde en bolig under betingelse af, at de var villige til at bo i en bestemt del af landet. Indtil asyltidspunktet var asylansøgere typisk indkvarteret i asylcentre, som lå spredt i landet. Boligplacering var ikke en betingelse for modtagelse af offentlig understøttelse. *Hela Sverige-strategin* havde især betydning for flygtninges bosættelses­mønster i perioden 1987–89, hvor ca. 90 % af alle nye flygtninge blev boligplaceret af myndighederne.¹ På lignende vis lod ca. 90 % af alle nye flygtninge i Danmark sig boligplacere af myndighederne i perioden 1986–98.²

1. Per-Anders Edin, Peter Fredriksson & Oluf Åslund, »Settlement policies and the economic success of immigrants«, *Journal of Population Economics* nr. 17, 2004, s. 133–155.

2. Anna Piil Damm, »The Danish dispersal policy on refugee immigrants 1986–1998: A na-

I 1994 blev *Hela Sverige-strategin* afskaffet for at give nye flygtninge fra Bosnien mulighed for at bosætte sig i nærheden af familiemedlemmer, som allerede var bosat i Sverige.³ I Danmark er udviklingen gået i den modsatte retning. I 1998 vedtog Folketinget en ny og strammere spredningspolitik. Under den nye spredningspolitik er bopæl i boligplaceringskommunen generelt en betingelse for modtagelse af offentlig understøttelse i de første tre år efter asyltidspunktet. Som følge heraf må det forventes, at reformen har betydet, at andelen af nye flygtninge, som boligplaceres, er steget til stort set 100 %.

Spredningspolitik for flygtninge er generelt blevet implementeret af minimum tre årsager: For det første som følge af boligmangel i storbyerne, for det andet for at fordele den potentielle sociale og økonomiske byrde forbundet med modtagelse af flygtninge imellem de lokale myndigheder, og for det tredje for at fremme integrationen af flygtninge ved øget interaktion med majoritetsbefolkningen. Sidstnævnte motiv rejser spørgsmålet om, hvorvidt spredningspolitik for flygtninge i virkeligheden fremmer integrationen af dem. Men hvad forstås der ved integration?

I den teoretiske litteratur om integration er der en klassisk skelnen mellem tre rene integrationsstrategier: assimilering, pluralistisk integration og segregering.⁴ Begrebet assimilering stammer fra latin og betyder 'at gøre lig med'. Denne integrationsstrategi indebærer, at minoritetsbefolkningen bliver ligesom majoritetsbefolkningen. Begrebet pluralistisk integration er ligeledes af latinsk oprindelse. Det betyder 'sammensmeltning af flere dele' og 'forbindelse af en mangfoldighed til en helhed'. Denne integrationsstrategi betyder, at minoritets- og majoritetsbefolkningen gensidigt tilpasser sig hinanden. Begrebet segregering betyder på latin 'adskillelse' og indebærer som integrationsstrategi, at minoritets- og majoritetsbefolkningen lever relativt adskilt. En anden vigtig skelnen er mellem kulturelle aspekter ved integration, herunder religion, moral, kønsroller, fysisk fremtræden og strukturelle aspekter ved integration, som omfatter deltagelse på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet og

tural experiment?», *Handelshøjskolen i Århus, Department of Economics WP 05-3*, Århus 2005a.

3. Lars-Erik Borgegård, Johan Håkansson & Dieter K. Müller, »Concentration and dispersion of immigrants in Sweden, 1973–1992«, *The Canadian Geographer*, nr. 42 (1), 1998, s. 28–39.

4. Charlotte Hamburger, *Assimilation eller integration? Dansk indvandrerpolitik og tyrkiske kvinder*, Århus 1989.

i det politiske system.⁵ Disse to aspekter kan opfattes som to forskellige dimensioner af integration.

Økonomisk integrationsforskning beskæftiger sig med de strukturelle aspekter af integration og anvender typisk assimilering som målestok for, hvor godt integrerede indvandrere og efterkommere er i værtslandets samfund. Den økonomiske tilgang til besvarelse af spørgsmålet om, hvorvidt spredningspolitik for flygtninge fremmer integration af flygtninge i værtslandet, indebærer derfor en besvarelse af følgende to spørgsmål: 1. Fremmer spredningspolitik flygtninges rumlige assimilering, således at de med tiden opnår samme bosættelsesmønster i værtslandet som indfødte? 2. Fremmer spredningspolitik flygtninges økonomiske assimilering, således at de med tiden opnår samme selvforsørgelsesgrad som indfødte?

Denne artikel præsenterer resultaterne af to nye kvantitative undersøgelser, som søger at besvare disse to spørgsmål i forbindelse med den første danske spredningspolitik: Anna Piil Damm, »Determinants of recent immigrants' location choices: Quasi-experimental evidence«, Københavns Universitet 2005, *CAM WP 2005-17* og Anna Piil Damm & Michael Rosholm, »Employment effects of spatial dispersal of refugees«, Københavns Universitet 2005, *CAM WP 2005-03*.

Den danske spredningspolitik 1986–98

Formålet med den danske spredningspolitik, som blev implementeret i 1986, var (over en 3-årig periode) at opnå en ligelig fordeling af nye flygtninge i amter i forhold til amtets indbyggertal. Inden for amtet var målsætningen at opnå en ligelig fordeling af nye flygtninge i forhold til indbyggertal i kommuner med passende forhold for flygtningemodtagelse. Sådanne forhold omfatter tilstedeværelsen af beskæftigelses- og uddannelsesmuligheder, ledige boliger og landsmænd i kommunen. Dansk Flygtningehjælp stod for implementeringen af politikken.

I praksis indebar disse spredningskriterier, at nye flygtninge overvejende blev boligplaceret i nærheden af landsmænd⁶ samt i større og min-

5. Carl-Ulrik Schierup, *På kulturens slagmark*, Esbjerg 1993.

6. Damm, »The Danish...«.

dre byer og i ringe omfang i landdistrikter.⁷ Spredningspolitikken førte hurtigt til en omfattende geografisk spredning af nye flygtninge. Allerede i 1987 havde 243 ud af 275 kommuner modtaget nye flygtninge.⁸

Boligplacerede flygtninge kunne på ethvert tidspunkt fraflytte boligplaceringskommunen uden at miste retten til at modtage offentlig understøttelse, på samme vilkår som den øvrige befolkning. Imidlertid opfordrede Dansk Flygtningehjælp boligplacerede flygtninge til at forblive bosat, så længe de deltog i et introduktionsprogram til det danske samfund. Programmet varede atten måneder og indeholdt dansk sprogundervisning og kurser i dansk samfundsforståelse.

I »The Danish...«. undersøger jeg i detaljer, hvorledes den første danske spredningspolitik blev implementeret.⁹ Datagrundlaget for undersøgelsen er et interview med to tidligere boligplaceringsmedarbejdere hos Dansk Flygtningehjælp, Dansk Flygtningehjælps interne administrative statistikker vedrørende boligplacering samt årsberetninger og administrative registerdata for indvandrere fra flygtningelande. Undersøgelsen dokumenterer, at Dansk Flygtningehjælp via spredningspolitikken opnåede, at flygtninge, som fik asyl i perioden 1986–98, udgjorde stort set samme andel af befolkningen i alle amter. Undersøgelsen angiver desuden seks typer personkarakteristika, som kan have påvirket, hvor i landet en boligplaceret flygtning blev placeret: familiestørrelse, behov for særlig sygdomsbehandling, særlige uddannelsesbehov, evt. nære familiemedlemmers bopæl, nationalitet og indvandringstidspunkt. Flygtninge med familie, behov for særlig sygdomsbehandling og særlige uddannelsesbehov samt flygtninge, som insisterede på at bo i nærheden af evt. nære familiemedlemmer i landet, og som ankom i de første år efter implementeringen af politikken, har formodentlig haft større chance for at blive boligplaceret i en større by, hvilket de fleste flygtninge nok har foretrukket frem for en mindre by eller et landdistrikt, jf. afsnittet om spredningspolitikens bosættelsesmæssige virkning.

Jeg argumenterer for, at administrative registerdata for flygtninge, som var omfattet af den danske spredningspolitik i perioden 1986–98,

7. Indenrigsministeriet, *Udlændinge '96. En talmæssig belysning af udlændinge i Danmark*, København 1996, kapitel 6.

8. Dansk Flygtningehjælp: *Årsberetning 1987*, København 1987.

9. Damm, »The Danish...«.

udgør et fremragende og temmelig unikt datagrundlag til besvarelse af to vigtige spørgsmål i migrationslitteraturen:

1. Hvilke lokale forhold har betydning for, hvor indvandrere bosætter sig, hvis de frit kan vælge?
2. Hvilke lokale forhold fremmer indvandreres økonomiske assimilering?¹⁰

Skyldes indvandreres koncentrerede bosætning i storbyerne f.eks., at bopæl i et indvandretæt boligområde fremmer indvandreres økonomiske assimilering i værtslandet? Besvarelse af disse to spørgsmål kræver empirisk bestemmelse af to typer af årsagssammenhænge og mere specifikt en bestemmelse af, hvordan et givet karakteristikum ved lokalområdet *alt andet lige* påvirker henholdsvis indvandreres bopælsvalg og økonomiske formåen. Ved besvarelse af det første spørgsmål indebærer 'alt andet lige'-betragtningen, at man beregner, hvorvidt der er en statistisk signifikant forskel i andelen af indvandrere, som vælger at bosætte sig i en bestemt type lokalområde for to grupper af indvandrere, f.eks. højt- og lavtuddannede indvandrere, som i øvrigt har de samme individkarakteristika (af potentiel betydning for individets bopælsvalg) og de samme øvrige forhold i lokalområdet (af potentiel betydning for individets bopælsvalg). Ved besvarelse af det andet spørgsmål indebærer 'alt andet lige' betragtningen, at man beregner, hvorvidt der er en statistisk signifikant forskel i den gennemsnitlige økonomiske formåen for to grupper af indvandrere, f. eks. indvandrere, som er bosat i et lokalområde, hvor indvandrere udgør henholdsvis en høj og en lav andel af lokalbefolkningen, hvor indvandrere i de to grupper har samme individkarakteristika (af potentiel betydning for individets økonomiske formåen) og samme øvrige bopælskarakteristika (af potentiel betydning for individets økonomiske formåen).

Der mangler kvantitativ viden til besvarelse af disse to spørgsmål for Danmark, Sverige og internationalt. Årsagen er, at forskere typisk ikke har mulighed for at observere alle de individkarakteristika, som påvirker, hvor i landet en indvandrer bosætter sig. I så fald er det ikke muligt at beregne et statistisk estimat på, hvorledes et givet karakteristikum ved lokalområdet *alt andet lige* påvirker indvandreres bopælsvalg og økonomiske

10. Ibid.

formåen, fordi man som forsker ikke er i stand til at afgrænse to sammenlignelige grupper af indvandrere, dvs. to grupper af indvandrere, som kun adskiller sig fra hinanden mht. det særlige karakteristikum ved deres lokalområde. Som følge heraf kan en statistisk signifikant forskel i f.eks. den gennemsnitlige økonomiske formåen for to grupper af indvandrere, som adskiller sig mht. et bestemt karakteristikum ved deres lokalområde, ikke fortolkes som en årsagssammenhæng, da korrelationen mellem dette karakteristikum ved deres lokalområde og deres økonomiske formåen i stedet kan skyldes, at indvandrere af en særlig (uobserveret) type er overrepræsenterede i lokalområder med dette særlige karakteristikum. En negativ korrelation mellem andelen af kommunens indbyggere, som har indvandrerbaggrund, og indvandreres økonomiske formåen kan f.eks. skyldes, at indvandrere med få ambitioner om at forbedre deres økonomiske situation er tilbøjelige til at bosætte sig i kommuner med relativt mange indvandrere, mens indvandrere med stærke ambitioner om at forbedre deres økonomiske situation foretrækker at bo blandt indfødte. Den negative korrelation mellem andelen af kommunens indbyggere, som har indvandrerbaggrund, og indvandreres økonomiske formåen skyldes i så fald ikke, at bopælen i en kommune med en høj andel af indvandrere i det lokale indbyggertal skader indvandreres økonomiske formåen, men derimod at hårdtarbejdende, ambitiøse indvandrere er overrepræsenterede blandt indvandrere, som bor blandt indfødte.

Denne usikkerhed omkring fortolkningen af en korrelation mellem et bestemt karakteristikum ved lokalområdet og f.eks. individets økonomiske formåen kan undgås, hvis man beregner den på grundlag af data for flygtninge, som på asyltidspunktet blev boligplaceret af myndighederne uden hensyntagen til de persontræk ved flygtningene, som ikke er observeret i data (såsom ambitionsniveau). I en sådan kontekst er korrelationen udtryk for en årsagssammenhæng. På lignende vis er korrelationen mellem et bestemt karakteristikum ved lokalområdet og individets fraflytningssandsynlighed udtryk for en årsagssammenhæng, hvis den beregnes for flygtninge, som på asyltidspunktet blev boligplaceret af myndighederne uden hensyntagen til uobserverbare persontræk ved flygtningene. Damm argumenterer for, at alle (bortset fra ét) persontræk, som kan have påvirket, hvor i landet en flygtning blev boligplaceret som led i den danske spredningspolitik i kraft i perioden 1986–98, forefindes

i danske administrative registerdata, hvorfor korrelationsberegninger af førnævnte type, på grundlag af danske administrative registerdata for flygtninge, som var omfattet af den danske spredningspolitik i 1986–98, giver ny viden om vigtige årsagssammenhænge.¹¹

Viden om, hvilke lokale forhold, der har betydning for, hvor boligplacerede flygtninge forbliver bosat, giver som minimum en viden om nye flygtninges bopælsønsker i værtslandet. Viden om, hvilke lokale forhold, der fremmer boligplacerede flygtninges økonomiske assimilering, giver som minimum en viden om, hvilke lokale forhold, der fremmer nye flygtninges økonomiske assimilering. Denne viden kan danne grundlag for udformningen af en spredningspolitik for flygtninge, som i videst muligt omfang fremmer flygtninges rumlige og økonomiske assimilering. Samme viden kan desuden bidrage til udformningen af politikker, som fremmer rumlig og økonomisk assimilering af de øvrige indvandrere, i det omfang, flygtninge og øvrige indvandrere har samme bopælsønsker, og i det omfang, flygtninges og øvrige indvandreres økonomiske assimilering fremmes af de samme regionale og kommunale forhold.

Datagrundlag

Datagrundlaget for analyserne af spredningspolitikens bosættelses- og beskæftigelsesmæssige virkning stammer først og fremmest fra individdata for flygtninge, som er udtrukket fra Indvandrerforløbsregistret ved Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut (AKF). Indvandrerforløbsregistret består af samkørte administrative registre fra Danmarks Statistik for alle indvandrere i Danmark i perioden 1984–2000. Det ideelle datagrundlag for analyserne er et datasæt med registerinformation for alle flygtninge, som blev boligplaceret af Dansk Flygtningehjælp i årene 1986–98, hvor den første danske spredningspolitik trådte i kraft. Det er imidlertid ikke muligt at udtrække disse flygtninges data direkte fra Indvandrerforløbsregistret. Årsagen er, at registret ikke indeholder information om indvandreres opholdsgrundlag. I stedet udtrækkes data for indvandrere fra de sytten lande, som hovedparten af flygtningene, som pga. deres asyltidspunkt var omfattet af den første danske spredningspolitik,

11. Ibid.

ifølge officiel statistik stammede fra. Flygtninge, som pga. deres asyltidspunkt var omfattet af spredningspolitikken, kan defineres som dem, der indvandrede til Danmark første gang i perioden fra oktober 1985 til december 1997. Årsagen til denne definition er, at boligplacerede flygtninge typisk boede minimum tre måneder og maksimum et år i en midlertidig bolig i amtet før boligplacering, inden de fik tildelt en permanent bolig i amtet. Da familiesammenførte til flygtninge kun blev boligplaceret, hvis de indvandrede relativt kort tid efter ægtefællen, er familiesammenførte til flygtninge søgt udeladt af flygtninge-datasættet ved at udelade ægtefæller til indvandrere fra et flygtningeland, hvis de indvandrede til Danmark mere end et år efter ægtefællen. Endelig anvendes et alderskriterium til udtræk af indvandreres data: 18–66-årige indvandrere fra flygtningelande indgår i analysen af spredningspolitikens bolig-mæssige virkning, mens 18–59-årige indvandrere fra flygtningelande indgår i analysen af spredningspolitikens beskæftigelsesmæssige virkning. Disse udvælgelseskriterier resulterer i en stikprøvestørrelse på 36.718 individer i bosætningsanalysen i »Determinants...«,¹² og 28.056 individer i beskæftigelsesanalysen i »Employment...«.¹³

De to flygtninge-datasæt indeholder information om et individs demografiske og socioøkonomiske karakteristika, herunder bopælskommune og beskæftigelsesstatus. Den anden del af datagrundlaget for analyserne er regionale og kommunale karakteristika for bopælskommunen, som stammer fra Statistikbanken hos Danmarks Statistik.

Spredningspolitikens bosætningsmæssige virkninger

I Damm 2005b analyserer jeg virkningerne af den første danske spredningspolitik på flygtninges geografiske bosættelsesmønster på grundlag af Indvandrerforløbsregistret og det derfra udtrukne flygtninge-datasæt.¹⁴ Analysen viser, at flygtninge (i alderen 18–66 år) som fik asyl 2–3 år før implementeringen af den første danske spredningspolitik, dvs. i 1983 og 1984, initialt var betydeligt overrepræsenterede i Storkøbenhavn¹⁵ og

12. Damm, »Determinants...«

13. Damm & Rosholm.

14. Damm, »Determinants...«.

15. Storkøbenhavn omfatter det geografiske område, som udgøres af København, Frederiksberg og Københavns Amt.

i Århus og Fyns amt, hvor Danmarks næststørste og tredjestørste byer, henholdsvis Århus og Odense, ligger. Andelen af flygtninge, som fik asyl i 1983 eller 1984, som initialt var bosat i Storkøbenhavn, Århus Amt og Fyns Amt var henholdsvis 37 % i Storkøbenhavn, 24,5 % i Århus Amt og 13,3 % i Fyns Amt. Til sammenligning boede kun 22,9 % af hele befolkningen i Storkøbenhavn, 11,4 % i Århus Amt og 8,9 % i Fyns Amt. Flygtninge, som fik asyl i den periode, hvor den første danske spredningspolitik var gældende, havde derimod stort set samme geografiske fordeling i landets amter som befolkningen som helhed. Dette viser, at den kortsigtede effekt af spredningspolitikken på flygtninges bosættelsesmønster var som ønsket: Målsætningen om, at flygtninge skulle udgøre samme befolkningsandel i alle amter, blev opfyldt. Spredningspolitikken førte dog ikke til en ligelig fordeling af flygtninge mellem kommuner: Flygtninge, som var omfattet af spredningspolitikken, var en smule overrepræsenteret i store og mellemstore kommuner.¹⁶ Dette var en følge af, at Dansk Flygtningehjælp tilstræbte udelukkende at boligplacere flygtninge i kommuner med passende forhold for flygtningemodtagelse.

I år 2000 var 29 % af flygtninge i flygtninge-datasættet fraflyttet det amt, som de oprindeligt boede i. Flyttemønsteret for boligplacerede flygtninge betød, at andelen af flygtninge bosat i yderområder, herunder Bornholms og Nordjyllands amter, faldt, mens andelen af flygtninge bosat i Storkøbenhavn og Århus Amt steg.

En estimation af en statistisk model for boligplacerede flygtninges fraflytningssandsynlighed som funktion af individ-karakteristika og karakteristika ved boligplaceringskommunen gør det muligt at forklare dette flyttemønster. Fraflytningsanalysen giver nemlig viden om push-faktorer, dvs. om, hvilke forhold i bopælskommunen, som gør flygtninge tilbøjelige til at flytte væk. De to vigtigste push-faktorer (vurderet ud fra statistisk signifikans) er henholdsvis andelen af danske landsmænd og indvandrere, som er bosat i kommunen. Fraflytningssandsynligheden aftager alt andet lige med andelen af landsmænd, som er bosat i kommunen, og stiger med andelen af indvandrere. I »Determinants...« fortolkes disse resultater som empirisk belæg for, at flygtninge i begyndelsen af deres ophold i

16. Store kommuner defineres som kommuner med mere end 100.000 indbyggere, dvs. Københavns Kommune samt Århus, Odense og Ålborg kommuner. Mellemstore kommuner har mellem 10.000 og 100.000 indbyggere.

værtslandet foretrækker bopæl i etniske enklaver, muligvis fordi en sådan bopæl giver adgang til etniske netværk, som kan bruges til at lette tilpasningen til det nye samfund og til etniske varer og tjenesteydelser, som indgår i deres forbrug.¹⁷ Derimod ønsker flygtninge ikke at bo i multietniske enklaver. Yderligere push-faktorer er bopælskommunens andel af job i amtet, antallet af uddannelsesinstitutioner for kompetencegivende uddannelse i bopælskommunen og antallet af almennyttige boliger og lejeboliger i procent af kommunens boligmasse. Fraflytningssandsynligheden aftager alt andet lige med kommunens andel af job i amtet, antallet af uddannelsesinstitutioner og andelen af almennyttige boliger og lejeboliger. Disse fire push-faktorer forklarer, hvorfor flygtninge foretrækker at bo i storbyer, nemlig på grund af adgangen til job, uddannelsesinstitutioner og boliger. Endvidere viser flytteeanalysen, at boligplacerede flygtninge reagerer på regionale forskelle i udsigten til at få et job, i og med at fraflytningssandsynligheden stiger med den regionale ledighedsprocent. En sidste push-faktor er andelen af stemmer på højreorienterede partier ved det seneste kommunalvalg. Fraflytningssandsynligheden stiger med andelen af stemmer på højreorienterede partier. Dette kan være et empirisk belæg for, at flygtninge reagerer på regionale forskelle i aktiv arbejdsmarkedspolitik, eller rettere sagt, at flygtninge er tilbøjelige til at fraflytte kommuner, som i høj grad anvender aktiv arbejdsmarkedspolitik over for arbejdsløse flygtninge. Fraflytningsanalysen viser dermed, at hovedforklaringen på boligplacerede flygtnings flyttemønster er, at flygtninge i begyndelsen af deres ophold i værtslandet foretrækker at bo i større byer og i de kommuner, hvor hovedparten af deres landsmænd bor.

Tilbage står spørgsmålet om, hvorvidt den første danske spredningspolitik fremmede flygtnings rumlige assimilering på længere sigt. I »Determinants...« besvares dette spørgsmål ved at sammenligne initialt boligplacerede flygtnings fordeling i amter i 2000 med fordelingen af indvandrere og efterkommere i amter og med fordelingen i amter af flygtninge, som fik asyl i 1–3 år, før spredningspolitikken trådte i kraft.¹⁸ I år 2000 var flygtninge, som initialt blev boligplaceret, overrepræsenterede i det indre København (Københavns og Frederiksberg kommuner) og i Århus og Fyns amter. Men i forhold til såvel indvandrere som efter-

17. Damm, »Determinants...«.

18. Ibid.

kommere og før-reform-flygtninge var flygtninge, som oprindeligt blev boligplaceret, betydeligt mere ligeligt fordelt over landets amter. Konklusionen er derfor, at den første danske spredningspolitik fremmede rumlig assimilering af flygtninge, ikke kun på kort sigt, men også i det lange løb.

Spredningspolitikens beskæftigelsesmæssige virkninger

I »Employment...« analyseres effekten af den første danske spredningspolitik på flygtninges beskæftigelse på grundlag af det udtrukne flygtninge-datasæt beskrevet i afsnittet om datagrundlag.¹⁹ Et af analysens vigtigste resultater er, at flygtninge, som er blevet boligplaceret i en kommune med få indvandrere hurtigere kommer i ordinær beskæftigelse end flygtninge, som er blevet boligplaceret i en kommune med mange indvandrere. Der kan være mange årsager til dette. En mulig forklaring er, at bopæl i en multietnisk enklave mindsker sandsynligheden for, at ens sociale netværk kan hjælpe en med at få et job, eftersom ens netværk i højere grad udgøres af personer, der ligesom en selv har lav eller ingen arbejdsmarkedstilknytning, i forhold til hvis man boede blandt danskere. En anden forklaring kunne være, at bopæl i en multietnisk enklave hæmmer tilegnelsen af det danske sprog og de danske normer, som er vigtige kvalifikationer i mange job.

Et andet vigtigt aspekt af analysen er, at flygtninge, som er blevet boligplaceret i en lille eller mellemstor kommune, alt andet lige kommer hurtigere i ordinær beskæftigelse end flygtninge, som er blevet boligplaceret i en stor kommune. En mulig fortolkning af dette resultat er, at bopæl i en lille eller mellemstor kommune øger ens kontakt med kommunens øvrige indbyggere, da det her er sværere at forblive anonym end i en stor kommune. Den øgede kontakt til kommunens øvrige indbyggere kan være beskæftigelsesfremmende ved at øge flygtninges sprog- og kulturtilegnelse og give dem uformel information om ledige job. På lignende vis kommer flygtninge, som er blevet boligplaceret uden for Storkøbenhavn, også hurtigere i ordinær beskæftigelse end flygtninge, som er blevet boligplaceret i Storkøbenhavn. Dette resultat kan skyldes, at en bopæl i Storkøbenhavn er forbundet med større anonymitet og dermed mindre

19. Damm & Rosholm.

kontakt til andre indbyggere i kommunen, hvilket kan hæmme flygtninges tilegnelse af det danske sprog og af danske normer samt adgang til uformel information om ledige job.

Ikke overraskende har den regionale ledighedsprocent stor betydning for, hvor hurtigt boligplacerede flygtninge kommer i beskæftigelse. Jo lavere regional ledighedsprocent, desto hurtigere kommer flygtninge i beskæftigelse. Forklaringen er enkel: Lavere regional ledighed er forbundet med flere jobtilbud til den enkelte. Mere overraskende spiller andelen af højreorienterede stemmer ved det seneste kommunalvalg en rolle for flygtninges assimilering på arbejdsmarkedet. Jo højere andel af højreorienterede stemmer i kommunen, desto hurtigere begynder flygtninge i deres første ordinære job. Dette resultat kan skyldes, at kommuner med en relativt høj andel af højreorienterede stemmer i højere grad anvender aktiv arbejdsmarkedspolitik (aktivering o. lign.) frem for passiv forsørgelse af ledige end kommuner med en relativt lav andel af højreorienterede stemmer.

Et yderligere aspekt er, at jo flere landsmænd, der bor i kommunen, desto hurtigere kommer flygtninge i beskæftigelse. Dette resultat giver empirisk belæg for, at bopæl i en etnisk enklave (dvs. i nærheden af landsmænd) fremmer beskæftigelsen af flygtninge, formodentlig pga. etniske netværks effekter, f.eks. ved at flygtninge, som har boet nogle år i landet, formidler information om jobmuligheder til nyankomne landsmænd. Resultatet er i tråd med en svensk empirisk undersøgelse af, hvilken betydning bopæl i en etnisk enklave har for integration af indvandrere på arbejdsmarkedet. Edin, Fredriksson og Åslund finder, at jo større den etniske enklave er, desto højere arbejdsmarkedsindkomst har lavtuddannede flygtninge i Sverige otte år efter indvandring.²⁰ Et sidste resultat fra beskæftigelsesanalysen i »Employment...«, som skal nævnes, er, at jo højere en andel af job i amtet, som findes i kommunen, jo hurtigere kommer flygtninge i beskæftigelse.²¹ Denne observation hænger sammen med, at jo større pendlingsafstand, der er, jo større løn skal man minimum have for at acceptere et jobtilbud, og desto større er dermed ens reservations-

20. Per-Anders Edin, Peter Fredriksson & Oluf Åslund, »Ethnic enclaves and the economic success of immigrants – Evidence from a natural experiment«, *Quarterly Journal of Economics*, nr. 118, 2003, s. 329–357.

21. Damm & Rosholm.

løn. En relativt høj andel af job i amtet, som er beliggende i bopælskommunen, er dermed ensbetydende med fastsættelse af en relativt lav reservationsløn for en relativt høj andel af job i amtet. Sidst, men ikke mindst, er antallet af uddannelsesinstitutioner for kompetencegivende uddannelser i kommunen beskæftigelsesfremmende. Jo flere af sådanne uddannelsesinstitutioner, der er i bopælskommunen, desto hurtigere kommer flygtninge alt andet lige i beskæftigelse.

I forbindelse med en evaluering af spredningspolitikens betydning for arbejdsmarkedsintegration af flygtninge, er de vigtigste resultater i undersøgelsen i »Employment...«, at boligplacering af flygtninge uden for storbyerne og uden for kommuner med mange indvandrere er beskæftigelsesfremmende.²² Denne observation giver empirisk belæg for, at spredningspolitikken for flygtninge i 1986–98 var beskæftigelsesfremmende. Yderligere empirisk analyse af beskæftigelseseffekten af spredt bosættelse viser imidlertid, at beskæftigelseseffekten er lille.²³

En mulig forklaring på den beskedne beskæftigelseseffekt af spredt boligplacering af flygtninge via spredningspolitik er, at boligplaceringen i regioner, hvor de ikke kan forestille sig at bo på sigt, er beskæftigelseshæmmende. Observationen er i overensstemmelse med implikationerne af den teoretiske model for boligplacerede flygtninges samtidige søgen efter et job og en bedre bopæl, som opstilles i artiklen af Damm og Rosholm.²⁴ Modelantagelserne er, som følger: Individets øjeblikkelige nytte er summen af dets indkomst og (et passende skaleret mål for) bopælstilfredshed. På asyltidspunktet er individet arbejdsløst og bor i det lokalområde, hvori han har fået anvist bolig af myndighederne som led i spredningspolitikken. Individets øjeblikkelige nytte på asyltidspunktet er summen af indkomsten som arbejdsløs, arbejdsløshedsunderstøttelsen, og individets tilfredshed med at bo i det lokalområde, hvor han har fået anvist bolig. Individets tilfredshed med sit lokalområde kan f.eks. være påvirket af, hvor stor en andel af landsmænd, der er bosat i dette lokalområde. Individet søger samtidig i to dimensioner: efter job og efter en bedre bopæl.

22. Ibid.

23. Resultatet er behæftet med en vis usikkerhed, eftersom det er udledt på grundlag af en antagelse om, hvordan fordelingen af flygtninge i landets kommuner ville have været, hvis de ikke var blevet boligplaceret i henhold til spredningspolitikken.

24. Damm & Rosholm.

Fra individets perspektiv er arbejdsmarkedet opdelt i to: et lokalt arbejdsmarked, bestående af job, som ligger i pendlerafstand fra den nuværende bopæl, og et nationalt arbejdsmarked, bestående af de resterende job i landet. Indtil individet kommer i beskæftigelse, sker en af de fire følgende hændelser på ethvert tidspunkt: Individet modtager et tilbud om job i lokalområdet (i pendlerafstand fra bopælen), individet modtager et tilbud om job uden for lokalområdet (uden for pendlerafstand), individet modtager et tilbud om bolig uden for lokalområdet eller modtager ingen tilbud. Hvor attraktivt et lokalt jobtilbud virker afhænger af, hvor høj en løn, individet vil få i jobbet. Hvor attraktivt et nationalt jobtilbud virker afhænger både af størrelsen af den løn, jobbet indebærer, og størrelsen af den bopælsfredshedsniveau, som individet vil opleve i det lokale område, som ligger i pendlerafstand fra arbejdspladsen. Hvis individet på et tidspunkt accepterer et jobtilbud, vil indkomsten fremover svare til den løn, som jobtilbuddet lød på. Attraktiviteten ved et boligtilbud afhænger af graden af bopælsfredshedsniveau, individet vil opleve i det lokale område, hvor den tilbudte bolig ligger. Der er faste omkostninger ved at flytte bopæl. Individet afslutter sin søgeproces, første gang han accepterer et jobtilbud. Beslutningsproblemet består i, hvorvidt han skal acceptere eller afslå tilbud om job og/eller bolig. Individet foretager disse valg således, at nutidsværdien af den forventede livstidsnytte maksimeres.

Modellens vigtigste implikationer og den optimale beslutningsadfærd er som følger: Individet bør acceptere et jobtilbud, hvis nutidsværdien af tilbuddet overstiger eller svarer til nutidsværdien af den forventede livstidsnytte ved at forblive arbejdsløs. Dette lønniveau kaldes for individets reservationslønsniveau. På tilsvarende vis bør individet acceptere et boligtilbud, hvis nutidsværdien af tilbuddet overstiger eller svarer til nutidsværdien af at forblive bosat i det oprindeligt anviste lokale område. Dette niveau kaldes reservationsniveauet for bopælsfredshedsniveau. Reservationslønnen afhænger af, om der er tale om et lokalt eller nationalt jobtilbud. Reservationsløsniveauerne og reservationsniveauet for bopælsfredshedsniveau afhænger alle af den nuværende bopælsfredshedsniveau. Jo større nuværende bopælsfredshedsniveau, jo lavere er reservationslønnen for lokale og nationale jobtilbud, men desto højere er reservationsniveauet for bopælsfredshedsniveau. Sandsynligheden for at acceptere et tilbud på et givet tidspunkt, når man stadig ikke har accepteret et job, er givet ved sandsynligheden for at mod-

tage et tilbud på et givet tidspunkt gange sandsynligheden for at modtage et tilbud, som overstiger individets reservationsstærskelværdi. Førnævnte sammenhæng mellem den nuværende bopælstilfredshed og reservationsstærskelværdierne bevirker derfor, at jo større den nuværende bopælstilfredshed er, jo større er sandsynligheden for, at flygtningen accepterer et lokalt jobtilbud, mens sandsynligheden for, at han accepterer et nationalt jobtilbud eller et boligtilbud er desto lavere. Hvordan påvirker den nuværende bopælstilfredshed individets sandsynlighed for at acceptere et hvilket som helst job, lokalt eller nationalt? Ved en realistisk antagelse af, at sandsynligheden for at modtage et lokalt jobtilbud på et givet tidspunkt er en del højere end sandsynligheden for at modtage et nationalt jobtilbud, kan man påvise, at jo højere den nuværende bopælstilfredshed er, desto højere sandsynlighed har individet for at acceptere et job, dvs. jo hurtigere kommer han i job.

Modellens implikationer giver derfor anledning til følgende reservationsløshypotese: Lav bopælstilfredshed, f.eks. fordi individets etniske netværk er bosat et andet sted i landet, bevirker alt andet lige en lav beskæftigelsessandsynlighed, fordi en lav bopælstilfredshed får individet til at fastsætte en høj reservationsløn for job på det lokale arbejdsmarked, hvilket fører til en lav sandsynlighed for at acceptere lokale jobtilbud. Denne beskæftigelseshæmmende effekt dominerer i forhold til den beskæftigelsesfremmende effekt af, at en lav bopælstilfredshed får én til at fastsætte en lav reservationsløn for job uden for lokalområdet. Samme resultat, dvs. jo højere bopælstilfredshed, jo højere sandsynlighed for at komme i beskæftigelse, fås, hvis personer med højere bopælstilfredshed mere aktivt søger efter et job i lokalområdet end personer med lav bopælstilfredshed, hvis jobsøgning især er rettet mod job uden for lokalområdet.

Tre empiriske resultater i Damm og Rosholms undersøgelse underbygger reservationsløshypotesen.²⁵ For det første: Jo højere antallet af landsmænd er i bopælskommunen, desto hurtigere kommer flygtninge i beskæftigelse. Denne effekt kan i hvert fald til dels skyldes, at flygtninge, som er boligplaceret i nærheden af landsmænd, er mere tilfredse med deres bopæl, hvorfor de er mere villige til at acceptere lokale jobtilbud

25. Ibid.

end de flygtninge er, som ikke er boligplaceret i nærheden af landsmænd. For det andet er der dobbelt så høj sandsynlighed for at flytte væk fra bopælskommunen, hvis man er boligplaceret i den, som hvis man selv havde valgt at bosætte sig i den, hvilket indikerer, at dét at blive boligplaceret, dvs. frataget et frit bopælsvalg, gennemsnitligt set fører til lavere tilfredshed med bopælen. For det tredje fremmer fraflytning fra boligplaceringskommunen beskæftigelsen for fraflyttere, til trods for at fraflyttere flytter til kommuner med mindre gunstige observerbare beskæftigelsesbetingelser – flygtninge, som fraflytter boligplaceringskommunen, finder alt andet lige hurtigere et job, end de ville have gjort, hvis de var forblevet bosat i boligplaceringskommunen. Dette kan skyldes, at flygtninge, som fraflytter boligplaceringskommunen, sænker reservationslønnen for lokale job, når de er flyttet til en kommune, hvor de synes om at bo.

Politiske anbefalinger

Reservationslønhypotesen, som er fremsat i »Employment...«,²⁶ har implikationer for udformningen af spredningspolitikker. Hypotesen er et argument for, at hvis myndighederne ønsker at anvende spredningspolitik for flygtninge, bør den udformes som et tilbud til dem, og myndighederne bør afholde sig fra at forhindre, at boligplacerede flygtninge efterfølgende fraflytter boligplaceringskommunen ved f.eks. at fratage fraflyttere retten til at modtage offentlig overførselsindkomst. En sådan udformning af spredningspolitikken minimerer dens eventuelle beskæftigeshæmmende virkninger ved for det første at minimere antallet af flygtninge, som bliver boligplaceret i en region, hvor de absolut ikke ønsker at bo, og for det andet at muliggøre, at boligplacerede flygtninge modvirker den beskæftigeshæmmende virkning af eventuel boligplacering i en region med ugunstige beskæftigelsesbetingelser, såsom relativt høj regional arbejdsløshed. På grundlag af reservationslønhypotesen, de empiriske resultater i undersøgelsen »Determinants...«, vedrørende hvilke regionale forhold, der fremmer sandsynligheden for, at boligplacerede flygtninge forbliver bosat,²⁷ og de empiriske resultater i »Employment...« vedrøren-

26. Ibid.

27. Damm, »Determinants...«.

de beskæftigelsesfremmende regionale forhold²⁸ anbefaler Damm og Rosholm,²⁹ at spredningspolitik for flygtninge udformes som en frivillig spredning i mellemstore byer med lav regional ledighed, en høj andel af job i amtet, mange uddannelsesinstitutioner, en høj andel af almennyttige boliger og lejeboliger, mange landsmænd (og evt. spredning i grupper af landsmænd) og få indvandrere af anden etnisk baggrund. Desuden bør boligplacerede flygtninge ikke pålægges ekstra flytteomkostninger af myndighederne, såsom fratagelse af retten til modtagelse af offentlige overførsler i tilfælde af fraflytning fra boligplaceringskommunen.

Konklusion

Den danske spredningspolitik for flygtninge, som fungerede i perioden 1986–98, påvirkede bosættelsesmønstret for flygtninge i retning af en mere ligelig fordeling af dem i amter i Danmark på mellemlangt sigt. På lignede vis viser evalueringer af de bosættelsesmæssige virkninger af *Hela Sverige-strategin* generelt, at den fremmede flygtninges rumlige assimilering i Sverige på mellemlangt sigt.³⁰

Hvad angår de økonomiske virkninger af spredningspolitikker, var boligplacering af flygtninge uden for storbyerne og uden for kommuner med mange indvandrere alt andet lige beskæftigelsesfremmende under den danske spredningspolitik for flygtninge i 1986–98. Denne observation giver empirisk belæg for, at den danske spredningspolitik for flygtninge i årene 1986–98 var beskæftigelsesfremmende. Yderligere empirisk analyse af beskæftigelseseffekten af spredt bosættelse viser imidlertid, at beskæftigelseseffekten er lille. En mulig forklaring på den beskedne be-

28. Damm & Rosholm.

29. Ibid.

30. Roger Andersson, »Immigration policy, and the geography of ethnic integration in Sweden«, *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift*, nr. 16, 1993, s. 14–29; Roger Andersson, »The geographical and social mobility of immigrants: escalator regions in Sweden from an ethnic perspective«, *Geografiske Annaler*, nr. 78B (1), 1996, s. 3–25; Roger Andersson, »Socio-spatial dynamics: ethnic divisions of mobility and housing in post-Palme Sweden«, *Urban Studies*, nr. 35 (3), 1998, s. 397–428; Borgegård m.fl.; Invandrarpolitiska Kommittén, *Sverige, framtiden och mångfalden. Slutbetänkande från Invandrarpolitiska Kommittén*, SOU 1996:55; Statens Invandrarverk, *Individuell mångfald: Invandrarverkets utvärdering och analys av det samordnade flyktingmottagandet 1991–1996*, Linköping 1997; Statens Invandrarverk, *Flyktingar i hela Sverige – Om flyktingars flytning och kvarboende*, Norrköping 1997.

skæftigelseseffekt er, at boligplacering af flygtninge i regioner, hvor de ikke kan forestille sig at bo på sigt, er beskæftigelseshæmmende.

Der er ikke lavet en tilsvarende empirisk analyse for *Hela Sverige-strategin*, dvs. at vi ikke ved, om flygtninge, som blev boligplaceret uden for storbyer og kommuner med mange indvandrere, hurtigere fik deres første job eller havde større beskæftigelses-sandsynlighed, f.eks. otte år efter indvandring, end flygtninge, som blev boligplaceret i en storby og/eller i en kommune med mange indvandrere. Til gengæld findes der for Sverige empirisk belæg for, at flygtninge, som var omfattet af *Hela Sverige-strategin*, gennemsnitligt set havde haft betydeligt lavere sandsynlighed for at være i beskæftigelse eller under uddannelse end flygtninge, som fik asyl før implementeringen af den svenske spredningspolitik, såfremt de var forblevet bosat i boligplaceringsregionen.³¹ Økonomerne Edin, Fredriksson og Åslund får dette resultat ved at sammenligne den økonomiske formåen otte år efter indvandring for flygtninge, som fik asyl i Sverige i 1981–1983, dvs. inden implementeringen af *Hela Sverige-strategin*, med den økonomiske formåen otte år efter indvandring for flygtninge, som fik asyl i perioden 1987–1989, hvor ca. 90 % af nye flygtninge blev boligplaceret af de svenske myndigheder med henblik på en spredt bosættelse. Edin, Fredriksson og Åslund forklarer resultatet med, at en del flygtninge blev boligplaceret i regioner med høj arbejdsløshed. Effekten af spredningen af flygtninge i Sverige er imidlertid lille, fordi flygtninge, som var boligplaceret i regioner med høj arbejdsløshed, var tilbøjelige til at flytte væk, hvilket modvirkede boligplaceringens beskæftigelseshæmmende virkning. Hvis boligplacerede flygtninge var forblevet bosat i boligplaceringskommunen, ville de have 19 procentpoint højere sandsynlighed for at være uden for beskæftigelse eller uddannelse otte år efter indvandring end flygtninge, som fik asyl før implementeringen af *Hela Sverige-strategin*. Endelig bør det nævnes, at Edin, Fredriksson og Åslund³² ligesom Damm og Rosholm³³ finder empirisk belæg for, at fraflyttere ikke flytter til kommuner med bedre beskæftigelsesudsigter. At de ikke desto mindre flytter kan forklares ud fra Damm og Rosholms reservationsløshypoteser og ud fra tilstedeværelsen af uobserverbare beskæftigelsesfremmende

31. Edin m.fl. »Settlement policies...«.

32. Ibid.

33. Damm & Rosholm.

forhold i tilflytningskommunen, såsom at individet har et etnisk netværk i tilflytningskommunen.

Forskellen i de økonomiske virkninger af den danske og svenske spredningspolitik kan til dels forklares med, at de danske storbyer i perioden havde relativt høj arbejdsløshed i forhold til provinsen, hvilket ikke var tilfældet i Sverige. Desuden kan forskellen skyldes, at de danske boligplaceringsmyndigheder, Dansk Flygtningehjælp, i højere grad boligplacerede flygtninge i kommuner med passende forhold for flygtningemodtagelse end de svenske boligplaceringsmyndigheder.

Forskellen i de økonomiske virkninger af spredningspolitikkerne i Danmark og Sverige indikerer, at de økonomiske virkninger af spredningspolitik afhænger af spredningspolitikens udformning. Evalueringerne af de økonomiske virkninger af den danske og svenske spredningspolitik peger samstemmende på, at flygtninge – af hensyn til deres beskæftigelseschancer – ikke bør boligplaceres i regioner med høj regional ledighed. Derudover er der empirisk belæg i både Danmark og Sverige for, at boligplacerede flygtnings assimilering på arbejdsmarkedet fremmes ved, at flygtninge boligplaceres blandt grupper af landsmænd frem for at blive spredt over hele landet. Endelig advarer evalueringerne af den danske og svenske spredningspolitik samstemmende imod at tvinge flygtninge til at blive og forblive boligplaceret. Det er vigtigt for flygtnings assimilering på arbejdsmarkedet, at de kan modvirke eventuel uhensigtsmæssig boligplacering.

Summary

Spatial dispersal of refugees: The road to assimilation?

The policy of dispersing new refugees is applied in several countries in Northern Europe. The policy means that the authorities provide housing to new refugees outside the larger cities and in areas with few immigrants, to avoid concentrations of refugees in the cities.

Sweden implemented a spacial dispersal policy on refugees in 1985, “the Whole of Sweden strategy”. The policy was abandoned in 1994. Denmark implemented a spacial dispersal policy on refugees in 1986. In 1999 the policy was replaced by a stricter dispersal policy on refugees.

The article presents the results of two recent quantitative studies, evaluating two aspects of the first Danish spacial dispersal policy on refugees: 1. Does the dispersal policy promote the refugees' spatial assimilation in the long term? 2. Does the dispersal policy promote the economic assimilation of refugees?

The results show, first, that the first Danish dispersal policy encouraged an equal dispersion of refugees over counties in Denmark in the long term. Evaluations of "the Whole of Sweden strategy" generally reach the same conclusion.

Secondly, the results show that the housing of refugees outside the larger cities and outside municipalities with many immigrants was far from being as successful in promoting employment, probably because some refugees were placed in regions where they could not envisage living in the long term and therefore would not contemplate looking for jobs in the area. An evaluation of the economic effects of "the Whole of Sweden strategy" found that the Swedish dispersal policy impeded the economic assimilation of the refugees, although the refugees' subsequent move away from the region where they were placed partly counteracted this.

The difference in the economic effects of the distribution policies in Denmark and Sweden indicates that the economic effects of the dispersal policy depend on the design of the policy. The article contains recommendations for the design of dispersal policy.

Referencer

- Andersson, Roger, »The geographical and social mobility of immigrants: escalator regions in Sweden from an ethnic perspective«, *Geografiske Annaler*, nr. 78B (1), 1996, s. 3–25
- Andersson, Roger, »Immigration policy, and the geography of ethnic integration in Sweden«, *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift*, nr. 16, 1993, s. 14–29
- Andersson, Roger, »Socio-spatial dynamics: ethnic divisions of mobility and housing in post-Palme Sweden«, *Urban Studies*, nr. 35 (3), 1998, s. 397–428
- Borgegård, Lars-Erik, Håkansson, Johan & Müller, Dieter K., »Concentration and dispersion of immigrants in Sweden, 1973–1992«, *The Canadian Geographer*, nr. 42 (1), 1998, s. 28–39

- Damm, Anna Piil, »The Danish dispersal policy on refugee immigrants 1986–1998: A natural experiment?«, Handelshøjskolen i Århus, *Department of Economics WP 05–3*, Århus 2005a
- Damm, Anna Piil, »Determinants of recent immigrants' location choices: Quasi-experimental evidence«, Københavns Universitet, *CAM WP 2005–17*, København 2005b
- Damm, Anna Piil & Michael Rosholm, »Employment effects of spatial dispersal of refugees«, Københavns Universitet, *CAM WP 2005–03*, København 2005
- Dansk Flygtningehjælp, *Årsberetning 1987*, København 1987
- Edin, Per-Anders, Fredriksson, Peter & Åslund, Oluf, »Ethnic enclaves and the economic success of immigrants – evidence from a natural experiment«, *Quarterly Journal of Economics*, nr. 118, 2003, s. 329–357
- Edin, Per-Anders, Fredriksson, Peter & Åslund, Oluf, »Settlement policies and the economic success of immigrants«, *Journal of Population Economics*, nr. 17, 2004, s. 133–155
- Hamburger, Charlotte, *Assimilation eller integration? Dansk invandrerpolitik og tyrkiske kvinder*, Politica, Århus 1989
- Indenrigsministeriet, *Udlændinge '96. En talmæssig belysning af udlændinge i Danmark*, kap. 6., København 1996
- Invandrarpolitiska Kommittén, *Sverige, framtiden och mångfalden. Slutbetänkande från Invandrarpolitiska Kommittén*, SOU 1996:55
- Schierup, Carl-Ulrik, *På kulturens slagmark*, Sydjysk universitetsforlag, Esbjerg 1993
- Statens Invandrarverk, *Individuell mångfald: Invandrarverkets utvärdering och analys av det samordnade flyktningmottagandet 1991–1996*, Linköping 1997
- Statens Invandrarverk, *Flyktingar i hela Sverige – Om flyktingars flyttning och kvarboende*, Norrköping 1997

HVORFOR ER DEN POLITISKE DELTAGELSE BLANDT ETNISKE MINORITETER I DANMARK SÅ FORHOLDSVIS HØJ?

Lise Togeby

Det er et gennemgående træk i moderne demokratiske samfund, at de etniske minoriteter deltager mindre i de demokratiske processer end andre borgere. Will Kymlicka beskriver situationen på denne måde:

The under-representation of historically disadvantaged groups is a general phenomenon. In the Unites States and Canada, women, racial minorities, and indigenous peoples all have under one-third of the seats they would have based on their demographic weight.¹

Og det er ikke kun i Nordamerika, at de etniske minoriteter er underrepræsenterede i repræsentative organer. Det er også tilfældet i de europæiske lande, hvor vi har oplysninger om parlamenter og kommunalbestyrelses etniske sammensætning.² Vi ved også, at valgdeltagelsen blandt etniske minoriteter i alle lande ligger betydeligt under majoritetsbefolkningens.³

1. Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford 1995, s. 32.

2. Henry Bäck & Maritta Soinen, »Invandrarna, demokratin och samhället«, SOU 1996: 162, s. 413–504; Harry Goulbourne, »The participation of the new minority ethnic groups in British politics«, *Race Relations in Britain. A developing agenda*, red. Tessa Blackstone, Bhikhu Parekh & Peter Sanders, London & New York 1998, s. 181–203; Tor Bjørklund & Karl-Eirik Kval, *Innvandrere og lokalvalget 1999*, Oslo 2001.

3. *Statistiska Meddelanden* 2003A, ME 13 SM 0301; *Statistiska Meddelanden* 2003B, ME 14 SM 0301; *Lokalvalget 2003. Valgdeltakelsen blant norske statsborgere med innvandrerbakgrunn og utenlandske statsborgere med stemmeret*, 2005; Meindert Fennema & Jean Tillie, »Participation and political trust in Amsterdam: civic communities and ethnic networks«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1999, 25, 4, s. 703–26.

På denne baggrund er det overraskende, at de etniske minoriteter i Danmark har en næsten ligelig repræsentation i landets kommunalbestyrelser, og at valgdeltagelsen, om end lavere end majoritetsbefolkningens, alligevel er forholdsvis høj. Eksempelvis er valgdeltagelsen højere end blandt tilsvarende grupper i Sverige, og repræsentationen er også relativt bedre.

Specielt overraskende er dette forhold, fordi der aldrig i Danmark fra officiel side har været iværksat initiativer for at få indvandrerne til valgurnerne eller for i øvrigt at inddrage dem i det politiske liv. Hvis man dertil lægger, at den offentlige debat vedrørende indvandrere og flygtninge er langt mere barsk i Danmark end i Sverige, må man undrende stille spørgsmålet om, hvorfor de etniske minoriteters politiske deltagelse er så forholdsvis høj i Danmark.

Det er denne artikels tese, at forklaringen skal findes i den særlige »mulighedsstruktur« i Danmark, der gør det meget vanskeligt for de etniske minoriteter at avancere inden for det sociale og økonomiske liv, men forholdsvis let i det politiske liv. Den centrale faktor ser ud til at være Danmarks kommunale valglov med dens kombination af forholdstalsvalg og personlig stemmeafgivning. Dette system er generelt fremmede for politisk mobilisering, hvilket har som resultat, at minoriteterne stemmer relativt ofte og også får mange repræsentanter valgt ind i kommunalbestyrelserne. Valgsystemerne i de skandinaviske lande minder meget om hinanden, men der er alligevel forskelle – specielt med hensyn til de personlige stemmers indflydelse – hvilket betyder, at chancerne for at vælge repræsentanter for de etniske minoriteter er væsentligt større i Danmark end i Norge og Sverige.

Jeg vil i denne artikel beskrive dels de etniske minoriteters valgdeltagelse, dels deres repræsentation i kommunalbestyrelserne i Danmark og dels, i det omfang, det er muligt, sammenligne med valgdeltagelsen og repræsentationen i Norge og Sverige.

Indvandringen til Danmark

Ligesom de andre nordiske lande har Danmark traditionelt været et udvandrings- og ikke et indvandringsland. Dette ændrede sig imidlertid i sidste halvdel af det 20. århundrede, hvor Danmark ligesom andre euro-

pæiske lande modtog først arbejdskraftsindvandrere og siden flygtninge fra alle dele af verden. Ikke desto mindre blev Danmark så sent som i slutningen af 1970'erne i en international sammenligning karakteriseret som et af de etnisk set mest homogene lande i verden, kun overgået af Island.⁴

I slutningen af 1960'erne ankom de første fremmedarbejdere til Danmark, men det kom aldrig til at dreje sig om mange. Allerede i 1974 blev der vedtaget et forbud mod yderligere indvandring, men på grund af familiesammenføringer steg antallet af indvandrere dog fortsat. De største grupper af fremmedarbejdere kom fra Tyrkiet, Pakistan, det tidligere Jugoslavien og Marokko, i nævnte rækkefølge.

I lang tid modtog Danmark også kun få flygtninge. De kom fra Ungarn, Polen, Chile og Vietnam, men aldrig i store tal. Det ændrede sig dog i 1980'erne, hvor der først kom et større antal tamiler fra Sri Lanka og siden flygtninge fra flere forskellige lande i Mellemøsten. Allerede i 1986 blev Udlændingeloven imidlertid ændret, hvilket for en tid begrænsede antallet, indtil borgerkrigen i det tidligere Jugoslavien resulterede i en ny bølge af flygtninge. Endelig har Danmark i de senere år modtaget forholdsvis store grupper af flygtninge fra Irak, Somalia og Afghanistan.

Stadigvæk er Danmark dog i etnisk henseende et forholdsvis homogent land.

I begyndelsen af 2004 var der 442.036 indvandrere eller børn af indvandrere, hvilket svarer til 8 % af den samlede befolkning. Omkring 40 % af disse er kommet fra de nordiske lande, EU eller Nordamerika, og de øvrige fra det, man kalder *tredjelande*. De to største minoritetsgrupper består af tyrkere og eksjugoslavere, efterfulgt af irakere, tyskere, libanesere (hvilket i hovedsagen vil sige palæstinensere), pakistanere og somaliere.⁵

Valgsystemet ved danske lokalvalg

Efter eksempel fra Sverige blev den danske valglov ændret i 1981, således at alle udenlandske statsborgere, der i tre år havde haft opholdstilladelse i Danmark, fik ret til at deltage i danske kommunalvalg, både som væl-

4. Gunnar P. Nielsson, »States and 'Nation-Groups'. A Global Taxonomy«, *New Nationalisms in the Developed West*, red. Edward A. Tiryaskian & Ronald Roqowsli, Boston 1985, s. 27–56.

5. *Flygtninge i Danmark*, København 2004.

gere og som kandidater. Ved kommunalvalget i 1981 havde omkring 1,5 % af vælgerne udenlandsk statsborgerskab, og dette tal var i 2001 steget til 4 %. Hvis vi definerer de etniske minoriteter som de grupper, der i den officielle danske statistik kaldes indvandrere og efterkommere fra tredje-lande, udgjorde de etniske minoriteter ved kommunalvalget i 2001 3,5 % af alle valgberettigede. Der var imidlertid store forskelle mellem kommunerne. I nogle kommuner drejede det sig om mindre end 1 %, mens der i nogle københavnske omegnskommuner var mellem 15 og 20 %.

Reglerne vedrørende danske kommunalvalg har to overordnede egenskaber: For det første er der tale om et proportionalt system med semi-åbne partilister, og for det andet spiller de personlige stemmer en betydelig rolle i forbindelse med kandidatudvælgelsen. Med undtagelse af København havde kommunalbestyrelserne i Danmark ved valget i 2001 mellem 9 og 31 medlemmer. Fordi det samlede antal pladser i hver kommunalbestyrelse er forholdsvis lavt, behøver et parti mellem 3 og 8 % af de afgivne stemmer for at få del i pladserne. Efter at mandaterne er fordelt på partier, skal de konkrete personer fra partilisterne udpeges. Til dette formål anvendes de personlige stemmer. Proceduren afhænger af, hvilken opstillingsmetode partiet anvender. Der er to muligheder: en semi-åben og en åben liste. I de seneste år har der været en udvikling i retning af, at flere og flere partier anvender åbne lister, hvorved de personlige stemmer bliver eneførende for, hvilken person, der bliver valgt. Men også i de tilfælde, hvor partierne anvender semi-åbne lister, har de personlige stemmer stor betydning for kandidatudvælgelsen, i hvert fald hvad angår de store partier. Traditionelt er der mange vælgere, der stemmer på borgmestercandidaterne, og listestemmerne er derfor hurtigt opbrugt. Resultatet er, at de sidste mandater på de store partiers lister uanset opstillings-systemet bliver fordelt på grundlag af personlige stemmer, og ofte skal der kun forholdsvis få stemmer til for at blive valgt. Ved valget i 2001 skulle der eksempelvis kun 361 personlige stemmer til for at blive valgt for Socialdemokraterne i Københavns Kommune, og der skulle 191 personlige stemmer til for at blive valgt for Venstre i Århus. Dette skal sammenlignes med, at der i København var mere end 400.000 valgberettigede, og i Århus mere end 200.000. Man kan altså blive valgt ind i en kommunalbestyrelse, blot man har opnået et antal personlige stemmer, der udgør mindre end 1 ‰ af de valgberettigede.

Det giver sig selv, at dette system indeholder meget stærke incitamenter for sociale grupper til at mobilisere deres medlemmer i forbindelse med kommunalvalg og til at opstille kandidater. Det gælder også for de etniske minoriteter. Men minoritetskandidaterne skal for at have nogen chance opstilles på de store traditionelle partiers lister, dvs. først og fremmest for Socialdemokraterne eller Venstre. Hvis de opstiller deres egen indvandrerliste, vil de som oftest skulle have omkring 5 % af stemmerne for at blive repræsenteret i kommunalbestyrelsen. Det betyder også, at systemet indeholder stærke incitamenter for et samarbejde mellem de politiske partier og de største minoritetsgrupper.

Man må forvente, at et system som det danske vil indebære, at der opstilles forholdsvis mange kandidater med minoritetsbaggrund, at valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter er forholdsvis høj, og at de etniske minoriteter bliver forholdsvis godt repræsenteret i kommunalbestyrelserne.

Valgdeltagelsens omfang

Også i Danmark er valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter lavere end blandt etniske danskere, men den er højere end i andre lande. Oplysningerne om valgdeltagelsen stammer fra en registerbaseret undersøgelse af alle vælgere i 25 danske kommuner. Alt i alt indgår der oplysninger om valgdeltagelsen for nær ved 100.000 vælgere med minoritetsbaggrund.⁶

Tabel 1 viser valgdeltagelsen ved kommunalvalget i 2001 i de 25 undersøgte kommuner, idet vælgerne er opdelt efter statsborgerskab og etnisk baggrund. Valgdeltagelsen blandt etniske danskere var 86 %, valgdeltagelsen blandt danske statsborgere med oprindelse i et tredjeland 65 %, og valgdeltagelsen blandt udenlandske statsborgere fra tredjelande 40 %. Størst betydning har statsborgerskabet, idet danske statsborgere uanset deres herkomst i øvrigt stemmer væsentligt oftere end udenlandske stats-

6. Undersøgelsen bygger på en kodning individ for individ af oplysningerne i de officielle valgboøger i de 25 udvalgte kommuner, heriblandt de tre største kommuner i Danmark: København, Århus og Odense. Der er tale om en totalundersøgelse af alle valgberettigede i de 25 kommuner, dvs. af omkring 1,4 mio. personer. Oplysningerne om valgdeltagelsen er siden af Danmarks Statistik blevet sammenkoblet med andre registeroplysninger, hvorefter datasættet er blevet anonymiseret. Resultaterne fra undersøgelsen er fremlagt i Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby, *Gensyn med sofavælgerne. Valgdeltagelse i Danmark*, Århus 2005.

borgere. Denne forskel var dog større i 2000, hvor folketingsvalg og kommunalvalg var lagt på samme dag, end i 1997. Men også herkomsten spiller en stor rolle, specielt for de danske statsborgere. I øvrigt er variationerne efter herkomstland også store inden for den gruppe af vælgere, der kommer fra tredjelande (jf. tabel 4). Både statsborgerskab og herkomstland spiller således en betydelig rolle for valgdeltagelsen.

TABEL 1. Valgdeltagelsen ved kommunalvalgene i 2001 i de 25 undersøgte kommuner^{*)}

	ALLE	DANSKE STATSBOGGERE EFTER HERKOMST			UDENLANDSKE STATSBOGGERE EFTER HERKOMST	
		DANMARK	NORDEN, EU, NORDAMERIKA	TREDJELANDE	NORDEN, EU, NORDAMERIKA	TREDJELANDE
Pct.	82,1	85,5	80,5	65,4	40,9	40,0
N	1.391.734	1.258.479	12.118	42.289	27.603	50.968

^{*)} Der er et mindre antal personer, om hvem der enten mangler oplysninger om oprindelse eller valgdeltagelse. Det drejer sig om i alt 17.436, dvs. omkring 1 % af de valgberechtigede i kommunerne.

Umiddelbart ville man nok forvente, at mændene fra de etniske minoriteter stemte oftere end kvinderne. Men det er ikke tilfældet. Faktisk er kvindernes valgdeltagelse omkring et procentpoint højere end mændenes. I mange grupper er det dog sådan, at ældre mænd stemmer mere end ældre kvinder, hvorimod yngre kvinder stemmer mere end yngre mænd.

Tabel 1 viste valgdeltagelsen for de 25 kommuner, der indgik i undersøgelsen, herunder landets største kommuner. Valgdeltagelsen i København er imidlertid for alle grupper lavere end i resten af landet, og tallene i tabel 1 undervurderer derfor gruppernes samlede valgdeltagelse. Tabel 2 viser valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter, når der er korrigeret for kommune-stikprøvens skævhed. Vi har således estimeret valgdeltagelsen i hele landet blandt etniske minoriteter med dansk statsborgerskab til 68 %, og blandt etniske minoriteter med udenlandsk statsborgerskab til 47 %.

Selv efter denne korrektion er valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter altså klart lavere end blandt etniske danskere. Når jeg alligevel vil konkludere, at de etniske minoriteters valgdeltagelse i Danmark er overraskende høj, skyldes det, at den er klart højere end i de andre europæiske lande, der har givet udenlandske statsborgere valgret til kommunale valg.

I Norge var valgdeltagelsen i 2003 blandt norske statsborgere fra »ikke-vestlige lande« 36 %, og blandt udenlandske statsborgere fra de samme lande 25 %.⁷ I Sverige var valgdeltagelsen blandt alle udenlandske statsborgere i 2002 36 %, og blandt svenske statsborgere fra ikke-vestlige lande 63 %.⁸ I Holland varierede valgdeltagelsen blandt de største etniske minoritetsgrupper uanset deres statsborgerskab i 1998 mellem 21 og 39 %.⁹ Og ser man specielt på de tyrkiske statsborgere, var deres valgdeltagelse i 2001 i Danmark 55 %, i 2002 i Sverige 35 %, i 2003 i Norge 24 % og i 1998 i Holland (inklusive personer med hollandsk statsborgerskab) 38 %.

TABEL 2. Estimering af valgdeltagelsen ved kommunalvalget 2001 i hele landet for valgberettigede fra tredjelande. Pct.

	DEN MÅLTE VALGDELTADELSE I DE 25 KOMMUNER	DEN ESTIMEREDE VALGDELTADELSE FOR HELE LANDET
Danske statsborgere af dansk herkomst	86	87
Danske statsborgere fra tredjelande	65	68
Udenlandske statsborgere fra tredjelande	40	47

Så uanset, at de etniske minoriteter i Danmark stemmer mindre end etniske danskere, stemmer de betydeligt mere end tilsvarende grupper i sammenlignelige lande.

Valgdeltagelsens fordeling

De ovenfor viste gennemsnitstal for valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter dækker over meget store variationer mellem forskellige grupper af indvandrere. Man kan tale om, at der blandt minoriteterne er foregået dels en individuel og dels en kollektiv mobilisering. Den individuelle mobilisering giver sig udslag i, at valgdeltagelsen stiger, jo bedre den enkelte indvanderer er integreret i det danske samfund. Det er det, der allerede er vist i tabel 1, hvor man ser, at danske statsborgere stemmer oftere end

7. Lokalvalget 2003.

8. *Statistiska Meddelanden*, 2003A, 2003B.

9. Fennema & Tillie.

udenlandske. Det har også betydning, hvor lang en uddannelse folk har, om de er erhvervsaktive, og hvor meget de tjener. Tabel 3 viser, at valgdeltagelsen yderligere stiger, jo længere tid den enkelte har opholdt sig i landet, og jo længere vedkommende har boet i kommunen. Jo mere fortrolig man er med livet i Danmark og forholdene i lokalsamfundet, jo større er sandsynligheden for, at man stemmer.

TABEL 3. Valgdeltagelse ved kommunalvalget i 2001 for valgberettigede fra tredjelande, opdelt efter opholdstid i Danmark og varighed af bopæl i kommunen. Pct.

OPHOLD I LANDET	UNDER 1 ÅR	BOPÆL I KOMMUNEN		
		1-5 ÅR	6-10 ÅR	11 ÅR ELLER MERE
Til og med 5 år	33	39	-	-
6-10 år	39	44	48	-
11-15 år	39	45	48	52
16-20 år	49	55	55	58
21-31 år	54	53	55	62
32 år eller mere	51	56	61	64

Den kollektive mobilisering viser sig ved, at valgdeltagelsen varierer ganske betydeligt mellem forskellige etniske grupper, også når man tager hensyn til forskellene i individuelle ressourcer, og den viser sig ved, at valgdeltagelsen for den samme gruppe kan variere ganske betydeligt fra kommune til kommune. Tabel 4 viser, foruden valgdeltagelsen blandt etniske danskere, valgdeltagelsen blandt de største etniske minoritetsgrupper i Danmark. Første kolonne viser den målte valgdeltagelse blandt de nævnte grupper i de 25 kommuner, der indgår i undersøgelsen, mens anden kolonne viser valgdeltagelsen for de samme kommuner, når man har fjernet effekten af forskelle i individuelle egenskaber som alder, uddannelse, civilstand og varighed af bopæl i kommunen. Den sidste kolonne viser altså valgdeltagelse, under forudsætning af, at alle etniske grupper har de samme individuelle ressourcer.

Men selv når man har korrigeret for forskelle i individuelle ressourcer, er der stor forskel på valgdeltagelsen blandt de forskellige etniske grupper. Der er således ikke mindre end 29 procentpoints forskel i valgdeltagelsen mellem arbejdskraftsindvandrerne fra Eksjugoslavien og flygtningene fra Sri Lanka. Hvis vi ser på den faktiske valgdeltagelse, er der grupper som eksjugoslaverne og libaneserne med en valgdeltagelse på henholdsvis 38

og 39 %, og så tyrkerne og tamerne med en valgdeltagelse på henholdsvis 60 og 69 %. Nogle etniske grupper er tydeligvis langt mere politisk mobiliserede end andre.

TABEL 4. Valgdeltagelsen blandt forskellige etniske grupper før og efter kontrol for andre egenskaber. Pct.

HERKOMSTLAND	UDEN KONTROL	EFTER KONTROL FOR ANDRE VARIABLER ¹⁾	N
Danmark	86	85	1.258.124
Norden, EU og Nordamerika	56	59	30.364
Tredjelande:			
Eksjugoslavien	38	48	6.910
Libanon	39	55	5.720
Somalia	46	63	4.563
Irak	47	61	4.819
Marokko	48	59	3.540
Vietnam	49	58	3.948
Pakistan	55	64	7.864
Bosnien	55	64	4.515
Iran	57	66	5.570
Polen	58	62	4.957
Tyrkiet	60	71	14.794
Sri Lanka	69	77	1.818
Alle	82	82	1.409.215
Eta/beta	.25	.19	

*1) Kontrol for køn, alder, uddannelse, indkomst, civilstand, kontanthjælp, førtidspension, varighed af bopæl i kommunen og kommunestørrelse.

Samtidig viser det sig imidlertid, at valgdeltagelsen inden for hver af de etniske grupper varierer ganske betydeligt fra kommune til kommune. Dette er meget karakteristisk for tyrkerne. Her viser tabel 5, at valgdeltagelsen varierer fra 43 % i Lyngby-Taarbæk og 44 % i Herning til f.eks. 78 % i Ikast. Endnu højere er tyrkernes valgdeltagelse i nogle af de mindre kommuner, nemlig i Nyborg og Hedensted. Og heller ikke i dette tilfælde mindskes variationen, når vi fjerner effekten af forskellene i individuelle ressourcer.

Det fremgår tydeligt af tabel 5, at valgdeltagelsen varierer med både kommunestørrelsen og kandidatopstillingen. Valgdeltagelsen er som for alle andre etniske grupper lavest i København, og den er gennemgående forholdsvis høj i de små kommuner. Og hvis vi ser bort fra den største og de mindste kommuner, viser det sig, at valgdeltagelsen har en betydelig sammenhæng med, om der er opstillet tyrkiske kandidater. Man kan f.eks.

sammenligne Herning med Ikast, eller man kan sammenligne Århus med Odense og Aalborg. Alt i alt er der tydelige tegn på, at der i nogle kommuner er foregået en kollektiv mobilisering af den tyrkiske befolkningsgruppe, og at en sådan mobilisering har manglet i andre kommuner. Den kommunale valglov i Danmark indeholder stærke incitamenter for de etniske minoriteter til at organisere sig, opstille kandidater og stemme, men det kræver dog, at der er konkrete personer, der tager ansvar for at sætte denne mobilisering i værk. Og det har der ikke været i alle kommuner.

TABEL 5. Valgdeltagelsen for tyrkere ved kommunalvalget i 2001, opdelt på bopælskommune. Før og efter kontrol for andre variabler.*) Pct.

	FØR KONTROL	EFTER KONTROL FOR INDIVID-VARIABLER	EFTER YDERLIGERE KONTROL FOR ANDELEN AF TYRKERE I SOGNET	N	OPSTILLET ELLER VALGT EN TYRKISK KANDIDAT
København	48	49	50	4.748	1 valgt
Århus	74	73	73	2.150	2 valgt
Odense	49	48	48	1.170	
Aalborg	55	56	59	210	
Gentofte	53	49	51	59	
Randers	71	71	70	387	1 valgt
Helsingør	70	68	66	616	1 valgt
Herning	44	44	47	301	
Lyngby-Taarbæk	43	41	43	101	
Frederikshavn	72	78	83	53	
Brøndby	61	61	60	1.127	Opstillet, ej valgt
Albertslund	67	67	65	1.272	1 valgt
Herlev	67	69	70	411	1 valgt
Vordingborg	57	58	60	49	
Odder	77	75	79	104	
Ishøj	69	70	67	1.541	3 valgt
Nyborg	94	93	94	37	Opstillet, ej valgt
Ikast	78	81	81	314	1 valgt
Hedensted	90	84	86	93	
Øvrige kommuner	41	46	47	35	
Eta/beta	.24	.23	.21		

Kommunerne opført i rækkefølge efter antal valgberechtigede.

*) Kontrol for alder, opholdstid i landet, uddannelse, civilstand, kontanthjælp, varighed af bopæl i kommunen, statsborgerskab.

Når valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter i Danmark er højere end i vore nabolande, skyldes det netop denne kollektive mobilisering. For en række etniske grupper får valgdeltagelsen i en række byer et ekstra løft på grund af en stærk kollektiv mobilisering. Det samme sker ikke i

samme omfang i de andre skandinaviske lande, fordi det er vanskeligere at få repræsentanter valgt og dermed også at se et direkte resultat af deltagelsen.

Repræsentationens omfang

Umiddelbart ser det ikke ud som om, de etniske minoriteter har en særlig god repræsentation i danske kommunalbestyrelser. Ved kommunalvalget i 2001 udgjorde de etniske minoriteter ca. 3,5 % af de valgberettigede vælgere, men de fik kun 1,1 % af repræsentanterne. Det svarer nogenlunde til den tredjedel, som Kymlicka talte om. Man får imidlertid ikke et retvisende billede ved at sammenligne disse to tal. I Danmark, som i de fleste andre lande, bor de etniske minoriteter nemlig koncentreret i enkelte større bykommuner. I mange landkommuner udgør de etniske minoriteter mindre end 1% af de valgberettigede. Deler man kommuner op efter, hvor stor en del af de valgberettigede, der har minoritetsbaggrund, bliver resultatet et ganske andet. I tabel 6 er der for forskellige typer kommuner, der er defineret ved, hvor stor en del af vælgerne, som har minoritetsbaggrund, dels vist andelen af valgberettigede, dels andelen af repræsentanter.¹⁰

TABEL 6. Andel repræsentanter og andel valgberettigede fra tredjelande, opdelt efter andel valgberettigede fra tredjelande i kommunerne 2001. Pct.

KOMMUNER OPDELT EFTER ANDEL VALGBERETTIGEDE					
	0-2,99 PCT.	3,00-3,99 PCT.	4,00-5,99 PCT.	6,0- PCT.	HELE LANDET
Andel valgberettigede	1,1	3,5	5,0	9,7	3,5
Andel repræsentanter	0,2	2,6	3,7	8,8	1,1
Antal kommuner	232	19	15	9	275

Ser vi eksempelvis på den gruppe af kommuner, hvor der bor flest medlemmer af de etniske minoriteter, viser tabellen, at der i gennemsnit er 9,7% minoritetsvælgere og 8,8% minoritetsrepræsentanter. De etniske minoriteter er således noget underrepræsenterede, men ikke meget. De

¹⁰. Resultater vedrørende repræsentationen bygger i hovedsagen på Lise Togeby, *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*, Århus 2003.

er eksempelvis slet ikke underrepræsenterede i samme omfang som kvinderne. Forholdet er således, at der i den enkelte kommune er en forholdsvis god overensstemmelse mellem valgberettigede og valgte, men forskellen bliver stor, når man adderer på tværs af alle kommuner. I en række af de kommuner, hvor der bor mange medlemmer af etniske minoriteter, er disse faktisk overrepræsenterede i kommunalbestyrelserne. Det gjaldt f.eks. ved valget i 2001 for København, Frederiksberg, Århus, Odense, Gladsaxe, Ishøj, Herlev, Herning, Ikast, Køge og Frederikssund.

Man kan så spørge, hvordan dette går til. Hvad er det mere konkret for mekanismer, der gør, at de etniske minoriteter bliver så godt repræsenterede i danske kommunalbestyrelser? En væsentlig del af forklaringen er, at de etniske minoriteter klarer sig bedre i forbindelse med valget end de etnisk danske kandidater. Dette fremgår af tabel 7. Første halvdel af tabellen viser, hvor stor en andel af minoritetskandidaterne, der rykker enten op eller ned ved valget i forhold til den plads, som de havde på partiets liste. I gennemsnit er der naturligvis for alle kandidater nogenlunde lige så mange, der rykker op som ned. Men for de etniske minoriteter er det en langt større andel, der rykker op. Overordnet set klarer minoritetskandidaterne sig altså bedre end den gennemsnitlige kandidat ved valget.

TABEL 7. Hvordan går det kandidater fra tredjelande i forbindelse med selve valget i 2001?

	ANTAL OPSTILLEDE
Rykker op på listen	122
Samme plads	45
Rykker ned på listen	30
Sprænger listen ^{*)}	31
Valgt i overensstemmelse med listen	20
Ikke valgt	146
I alt	197

^{*)} Defineret ved, at kandidaten på listen havde et opstillingsnummer, der ikke i sig selv ville have givet valg, men at han eller hun alligevel opnår et mandat.

Nu betød det jo ikke så meget, hvis denne rykken op i geledderne ingen konsekvenser havde for, hvem der blev valgt. Men det har det, hvilket fremgår af anden halvdel af tabel 7. Kun tyve af de opstillede minoritetskandidater var blevet valgt, hvis man havde fulgt opstillingsrækkefølgen

på partiernes lister. Ikke desto mindre blev der valgt 51 kommunalbestyrelsesmedlemmer, som havde etnisk minoritetsbaggrund. De 31 repræsentanter blev således valgt, fordi de havde fået flere personlige stemmer end andre af de opstillede kandidater. 60 % af de minoritetsrepræsentanter, som faktisk blev valgt, blev således kun valgt, fordi det danske valgssystem giver så stor indflydelse til de personlige stemmer.

Man kan så spørge, hvem det er, der har sikret minoritetskandidaterne de mange personlige stemmer. Får minoritetskandidaterne f.eks. primært deres personlige stemmer fra deres egne etniske grupper, eller er det mere spredt? Det kan vi ikke sige noget helt præcist om, fordi vi har hemmelig afstemning, og der ikke findes pålidelige meningsmålinger, der kan fortælle os noget om det. Men det er muligt at foretage nogle analyser, der kan danne grundlag for begrundede gisninger. Vi kan nemlig se på, hvor mange personlige stemmer, minoritetskandidaterne får, i de afstemningsdistrikter, hvor koncentrationen af de etniske minoriteter er stor, og vi kan se på, hvor mange personlige stemmer de får i andre distrikter.

Tabel 8 viser fordelingen af personlige stemmer i Århus kommune mellem en række kandidater med minoritetsbaggrund, idet antallet af personlige stemmer i det indvandrer-tætte opstemningsområde Gjellerup sammenlignes med antallet personlige stemmer i hele kommunen. I Gjellerup bor der mange tyrkere, libanesere og somaliere. Resultatet er meget klart. Gennemgående har minoritetskandidaterne fået væsentligt flere personlige stemmer i Gjellerup, end de har fået i resten af kommunen – og det gælder særligt kandidaterne fra de tre store ovennævnte grupper. Det gælder også for Hüseyin Arac, men han har som den eneste også fået et pænt antal personlige stemmer i resten af kommunen. Der er imidlertid også undtagelser. Den mest klare undtagelse er Ouafa Rian, der kommer fra Marokko, og som både er kvinde og »kaospilot«. Hun har som den eneste fået flere stemmer uden for end inden for Gjellerup. På trods af denne anomali tyder resultaterne fra tabel 8 på, at en meget stor del af de personlige stemmer, som bliver afgivet til minoritetskandidaterne, kommer fra medlemmer af deres egen etniske gruppe.

De etniske minoriteter er altså forholdsvis velrepræsenterede i danske kommunalbestyrelser. Under alle omstændigheder er de bedre repræsenterede end i Norge og Sverige. Lettest er det at sammenligne med Norge. Ved det seneste kommunalvalg i 2003 blev de etniske minorite-

Hvorfor er den politiske deltagelse...?

ter overrepræsenteret i de tre kommuner, hvor der boede relativt flest indvandrere, nemlig Oslo, Drammen og Lørenskog, mens de var underrepræsenterede alle andre steder.¹¹ Oplysningerne fra Sverige er lidt vanskeligere at sammenligne med danske forhold, men også disse tyder dog på, at minoriteterne er relativt dårligere repræsenteret i Sverige.

TABEL 8. Udvalgte indvandrerkandidaters personlige stemmetal i procent af alle stemmer afgivet på de respektive partier i Gjellerup-parken og i hele Århus Kommune i 2001

NAVN	PARTI	NATIONAL BAGGRUND	PERSONLIGE STEMME I PCT. AF PARTIETS STEMME		PARTIETS SAMLEDE ANTAL STEMME	
			Gjellerup	Århus	Gjellerup	Århus
Hüseyin Arac	Soc.dem.	Tyrkiet	18	3	1.901	63.378
Ivan Guzman	Soc.dem.	Chile	0,4	0,1	1.901	63.378
Bünyamin Simssek	Venstre	Tyrkiet	9	0,4	942	60.401
Ibrahim Gökhan	Venstre	Tyrkiet	2	0,3	942	60.401
Muddaser Hussain	Venstre	Pakistan	2	0,2	942	60.401
Cemal Metin	SF	Tyrkiet	6	2	379	18.921
Kerim Akdag	Rad.Venstre	Tyrkiet	5	1	502	12.510
Hicham Chouceir	Rad.Venstre	Libanon	21	2	502	12.510
Ahmad Laza	Rad.Venstre	Libanon	38	3	502	12.510
Ouafa Rian	Rad.Venstre	Marokko	2	4	502	12.510
Naser Alsehli	Enhedslisten	Libanon	30	4	545	7.323
Mohamud A.Sheikh	Enhedslisten	Somalia	34	8	545	7.323
Mustafa Aymergen	Enhedslisten	Tyrkiet	0,4	0,6	545	7.323
Osman Öztoprak	CD	Tyrkiet	74	15	116	1.490

Om Sverige ved vi, at de udenlandsk fødte kommunalbestyrelsesmedlemmer ved kommunalvalget i 1998 udgjorde 5,4 % af de valgte, mens de udgjorde 12 % af de valgerettigede (heri indgår dog også personer fra de andre nordiske lande). Samtidig ved vi, at personer, der har statsborgerskab i tredjelande, kun har en tiendedel så god chance for at blive valgt

11. Tor Bjørklund & Johannes Bergh, »Innvandrerne i lokalpolitikken en suksesshistorie?«, *Lokalvalg og lokalt folkestyre*, red. Jo Saglie & Tor Bjørklund, Oslo 2005, s. 178–195.

ind i en kommunalbestyrelse som personer med svensk statsborgerskab og kun en tredjedel så god chance som personer med nordisk statsborgerskab.¹² Alt i alt må man konkludere, at de etniske minoriteter i Danmark har en overraskende god repræsentation.

Hvem er det, der bliver valgt?

Valgordningen spiller ikke blot en rolle for, hvor mange minoritetsrepræsentanter, der bliver valgt ind i kommunalbestyrelserne, men også for, hvilke egenskaber disse repræsentanter i øvrigt har. Det gælder deres partifarve, etniske tilhørsforhold og erhverv.

Tabel 9 viser, hvilke partier, de minoritetsrepræsentanter, der blev valgt i 2001, repræsenterede. Flest, nemlig 31 ud af 51 repræsentanter, er valgt for Socialdemokraterne, og sådan har det været, siden de etniske minoriteter begyndte at optræde på valglisten til kommunalvalgene. Venstre er så det parti, der har næstflest valgte. Omvendt er der kun valgt forholdsvis få repræsentanter for de mere indvandrerlige partier Enhedslisten, SF og Det radikale Venstre. Og der er slet ingen valgte fra de særlige indvandrerlister. Forklaringen herpå er dobbelt. For det første er det vanskeligt for de små partier at få repræsentanter valgt ind i kommunalbestyrelserne på grund af en faktisk spærregrense på omkring 5 %. Så heller ikke de etniske danskere, der er opstillet for Enhedslisten, SF eller Det radikale Venstre, har store chancer for at blive valgt. Men dernæst er det kun på de største partiers lister, at de personlige stemmer spiller så afgørende en rolle. Det er blandt Venstres og Socialdemokraternes kandidater, at borgmesterkandidaten får særlig mange personlige stemmer, og det er her, man kan blive valgt med et forholdsvis lille antal personlige stemmer. Man vil også kunne se, at ikke blot er der valgt flest socialdemokrater; det er også de socialdemokratiske kandidater, der har den største chance for at blive valgt, når de først er opstillet. Chancen er omvendt ikke stor, hvis man er opstillet for Enhedslisten eller Det radikale Venstre.

Tabel 10 viser, at valgchancen også varierer stærkt med, hvilken etnisk gruppe man repræsenterer. Lige omkring halvdelen af de valgte repræsentanter er fra Tyrkiet, og det er også de tyrkiske kandidater, der har lang

12. *Att vara med på riktigt – demokratiutveckling i kommuner och landsting*, Huvudbetänkande från kommundemokratikommittén, SOU 2001: 48.

den største valgchance. Forskellen på de forskellige etniske gruppers valgchance fremgår meget tydeligt, hvis man sammenligner tyrkere og iranere.

TABEL 9. Antal valgte og opstillede fra tredjelande, opdelt efter politiske partier, 2001

	OPSTILLET	VALGT
Enhedslisten m.fl.	26	2
Socialistisk Folkeparti	33	4
Socialdemokratiet	50	31
Det Radikale Venstre	22	2
Kristeligt Folkeparti	3	0
Centrumdemokraterne	9	2
Det Konservative Folkeparti	9	2
Venstre	18	6
Diverse borgerlister	18	2
Indvandrerlister	9	0
I alt	197	51

TABEL 10. Valgte repræsentanter og opstillede kandidater fra tredjelande i 2001, opdelt efter oprindelsesland. Antal personer

	OPSTILLET	VALGT
Tyrkiet	61	24
Iran	26	1
Libanon	16	5
Pakistan	15	4
Eksjugoslavien	9	3
Somalia	7	1
Marokko	6	2
Sri Lanka	5	3
Indien	5	3
Irak	5	0
Syrien	3	0
Tunis	3	0
Afghanistan	2	1
Argentina	2	0
Jordan	2	0
Chile	2	0
Polen	2	0
Uruguay	1	1
Taiwan	1	1
Algeriet	1	1
Ghana	1	1
Eritrea	1	0
Israel	1	0
Sydkorea	1	0
Gambia	1	0
Kenya	1	0
Kina	1	0
Sierra Leone	1	0
Ukendt	15	0
I alt	197	51

Forklaringen er ikke helt så simpel, som når det gælder partifarven. Men for det første udgør tyrkerne den største etniske minoritetsgruppe i Danmark, og tyrkerne bor forholdsvis koncentreret i enkelte kommuner. Ofte er der således tilstrækkeligt med tyrkiske vælgere til at stemme en lokal repræsentant ind i kommunalbestyrelsen. Omvendt er der væsentligt færre iranere, og de bor mere spredt. Der er ingen steder tilstrækkeligt mange iranere til at stemme en lokal kandidat ind. Og for det andet er der forskel på, hvilke partier de to befolkningsgrupper opstiller for. Tyrkerne opstiller meget ofte for Socialdemokraterne, hvor det er let at blive valgt ind på personlige stemmer. Iranerne opstiller oftere for de små venstrefløjpartier, hvor det er svært at blive valgt ind på personlige stemmer.

Videre viser det sig, at det i meget høj grad er brobyggerne mellem de etniske minoriteter og det danske majoritetssamfund, som bliver valgt. Det er de indvandrere og flygtninge, som har et ben i begge lejre. Tabel 11 viser, hvilken beskæftigelse de valgte og de opstillede kandidater har. Man kan for det første bemærke, at de næsten alle er i arbejde eller under uddannelse. Det er altså nogle af de medlemmer af de etniske minoriteter, der har klarer sig godt i det danske samfund, som bliver valgt ind. Dernæst kan man bemærke, at en stor del af de valgte repræsentanter er beskæftiget som en form for integrationsmedarbejdere. De er tolke, projektmedarbejdere og tosprogede lærere. Det er folk, der har lært koderne i det danske samfund, men som stadigvæk har bevaret tilliden blandt deres egne. Det er også karakteristisk, at mange af de minoritetsrepræsentanter, der blev valgt i 2001, havde siddet i kommunernes integrationsråd i perioden forud. Endelig har de fleste af de valgte dansk statsborgerskab. Det drejer sig om 75 % mod 40 % blandt de valgberettigede.

At det netop er brobyggerne, der bliver valgt ind, har igen sammenhæng med de muligheder, som den kommunale valglov stiller til rådighed. For at blive valgt skal man opstilles på et af de store partiers lister, hvilket igen forudsætter, at der forud er gået et samarbejde med et parti, hvor man først er blevet medlem af partiet og senere opstillet. Det giver derfor næsten sig selv, at det er brobyggerne mellem minoritets- og majoritetssamfundet, der bliver valgt ind. Reglerne omkring valgene indeholder således incitament for indvandrergupperne til at samarbejde med partierne (for at få opstillet kandidater), ligesom de indeholder incitament for partierne til at samarbejde med indvandrerne (for at få deres stemmer).

TABEL 11. Valgte repræsentanter og opstillede kandidater fra tredje-
lande, opdelt efter stilling, 2001. Antal personer

	DE VALGTE	DE OPSTILLEDE, MEN IKKE VALGTE
Ufaglærte arbejdere, f.eks. chauffører	2	7
Faglærte arbejdere	3	1
Kontorassistenter eller lignende	6	0
Integrationsmedarbejdere ^{*)}	15	27
Andre funktionærer	2	1
Journalister	0	7
Andre mellemuddannede	5	10
Akademikere	2	13
Selvstændige	2	6
Studerende	8	7
På overførselsindkomst	0	3
Folkepensionister	1	0
Uoplyst	5	66
I alt	51	146

^{*)} Til integrationsmedarbejdere regnes tolke, projektmedarbejdere og tosprogede lærere.

Afslutningsvis kan det også nævnes, at der i modsætning til, hvordan det forholdt sig med valgdeltagelsen, er en betydelig overrepræsentation af mænd blandt de valgte. Kun 14 % af de valgte minoritetsrepræsentanter er kvinder. Her skal man dog huske, at der generelt er en underrepræsentation af kvinder i dansk kommunalpolitik. Ved valget i 2001 var 26 % af alle de valgte repræsentanter kvinder. Endnu mindre var andelen altså blandt de etniske minoriteter. Men dette fænomen, kan vi vist ikke bruge valgloven til at forklare.

»Institutions matter«

Analyserne i denne artikel har vist, at de etniske minoriteter deltager overraskende meget i dansk lokalpolitik. Specielt gælder det, at deltagelsen er større end i Norge og Sverige. Forklaringen er næppe, at de etniske minoriteter i almindelighed er bedre integreret og mere velfungerende i Danmark end i de to andre skandinaviske lande. Derimod ser forklaringen ud til at være de forholdsvis små forskelle i valgreglerne i Danmark, Norge og Sverige, hvor de danske regler for fordelingen af mandater giver de personlige stemmer meget stor betydning. Det ser ud til, at det er forskellene i institutionernes opbygning, der giver forskelle i både valgdeltagelse

og repræsentation. Eller, sagt på en anden måde, »institutions matter«.

Det ser også ud til, at reglerne i den kommunale valglov kan bruges til at forklare, hvad det er for etniske grupper, der bliver valgt ind i kommunalbestyrelserne, hvilke partier de repræsenterer, og hvilke egenskaber de i øvrigt har. Også i denne henseende har institutionerne stor betydning.

Når man diskuterer, hvordan man kan forbedre integration mellem majoritetsbefolkningerne og de etniske minoriteter, skal man måske kigge lidt mere på de intenderede og uintenderede effekter af de institutioner, som vi opbygger, i stedet for at tale om kulturforskelle og ressourcetsvagthed. Institutioner har nemlig også den kvalitet, at de er nemme at ændre – langt nemmere end kulturerne.

Summary

Why is political participation among ethnic minorities in Denmark so relatively high?

At first sight it is rather surprising that electoral turnout among ethnic minorities is higher in Denmark than in other countries which have granted foreign citizens the right to vote in local elections. Participation in elections in Denmark is thus higher than in Sweden. Perhaps even more surprising is that it also seems as if proportionately more representatives of ethnic minorities are elected to local councils than in Norway and Sweden. If these results are so surprising it is partly because less has been done in Denmark than in, say, Sweden to motivate immigrant groups to take part in elections.

The thesis of the article is that the explanation is to be sought in the distinctive structure of opportunity in Denmark. The local political system is very open to the mobilization of minority groups, and simultaneously the potential of ethnic minorities to advance in other parts of Danish society is relatively limited.

The crucial factor is the Danish law on municipal elections, with its combination of proportional and personal voting. Particularly important are the rules for personal voting, which give much better opportunities for ethnic minorities to be elected than the rules on personal voting that exist in Sweden and Norway. The rules of the Election Act are of crucial significance for turnout, for the extent of representation, for the

parties that select representatives of the ethnic minorities, and for the characteristics of the representatives as a whole.

Referencer

- Att vara med på riktigt – demokratiutveckling i kommuner och landsting*, Huvudbetänkande från kommundemokratikommittén, SOU 2001:48
- Bjørklund, Tor & Bergh, Johannes, »Innvandrerne i lokalpolitikken en suksesshistorie?«, *Lokalvalg og lokalt folkestyre*, red. Jo Saglie & Tor Bjørklund, Oslo 2005, s. 178–195
- Bjørklund, Tor & Kval, Karl-Eirik, *Innvandrere og lokalvalget 1999*, Institutt for samfunnsforskning, Oslo 2001
- Bäck, Henry & Sojininen, Maritta, »Invandrarna, demokratin och samhället«, SOU 1996:162, s. 413–504
- Elklit, Jørgen, Møller, Birgit, Svensson, Palle & Togeby, Lise, *Gensyn med sofavælgerne. Valgdeltagelse i Danmark*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2005
- Fennema, Meindert & Tillie, Jean, »Participation and political trust in Amsterdam: civic communities and ethnic networks«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1999, 25, 4, s. 703–26
- Flygtninge i Danmark*, Dansk Flygtningehjælp, København 2004
- Goulbourne, Harry, »The participation of the new minority ethnic groups in British politics«, *Race Relations in Britain. A developing agenda*, red. Tessa Blackstone, Bhikhu Parekh & Peter Sanders, Routledge, London & New York 1998, s. 181–203
- Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford 1995
- Lokalvalget 2003. Valgdeltakelsen blant norske statsborgere med innvandrerbakgrunn og utenlandske statsborgere med stemmerett*, Statistisk sentralbyrå 2005
- Nielsson, Gunnar P., »States and 'Nation-Groups'. A Global Taxonomy«, *New Nationalisms of the Developed West*, red. Edward A. Tiryaskian & Ronald Roqowski, Allen & Unwin, Boston 1985, s. 27–56
- Statistiska Meddelanden* 2003A, ME 13 SM 0301, SCB, Stockholm 2003
- Statistiska Meddelanden* 2003B, ME 14 SM 0301, SCB, Stockholm 2003
- Togeby, Lise, *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*, Aarhus Universitetsforlag, Århus 2003

DIVERGENS ELLER KONVERGENS?

PERSPEKTIVER I DEN DANSK-SVENSK SAMMENSTILLING¹

Ulf Hedetoft

I.

I en globaliseringstid kan det være på sin plads at understrege, at nationalstater er forskellige, ikke kun med henblik på størrelse, økonomisk styrke, naturressourcer og geopolitisk position, men også hvad angår dimensioner som historie, statsform, institutioner, befolkningssammensætning og national identitet. Nationalstater er vokset ind i moderniteten på forskellig vis og har udviklet meget varierede politiske, administrative og institutionelle kulturer i løbet af historien. Ligeledes er konstitueringen af nationernes selvbevidsthed og selvbilleder foregået på baggrund af forskelligartede 'andetheds-opfattelser' og i nationalt specifikke samspil mellem politiske og sociale inklusions- og eksklusionsmekanismer.

Derfor er nationalstaters måder at tale om, lovgive for og håndtere kulturelle og etniske minoriteter – det være sig historiske mindretal på territoriet eller grupper af indvandrere – forskellige, uanset at vi i alle disse tilfælde taler om samme almene genstand, nationalstaten, og at der på et bestemt niveau ubestrideligt er gode grunde til at behandle alle dens manifestationsformer analogt, som udtryk for samme politiske og ideologiske organiseringsmodel. Ikke desto mindre er det, man kan kalde migrations- og integrationsregimer² – den specifikke, ofte dybt institu-

1. Navne i parenteser i denne afslutningsartikel henviser til artikler i bogen. Denne afsluttende artikel har til hensigt at sammenfatte og reflektere over de temaer, udviklinger og perspektiver, der aftegner sig ud fra bogens forskellige tekster.

2. Adrian Favell, *Philosophies of Integration*, 2nd edition, London 2001; *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics*, red. Ruud Koopmans & Paul Statham, Oxford 2000; *The Politics of Migration*, red. Sarah Spencer, Oxford 2003 (special issue of *The Political Quarterly*).

tionaliserede variant af aflukethed og åbenhed, realpolitik og idealisme, politiske og økonomiske interesser – på væsentlige punkter afvigende. Disse afvigelser er på hver deres måde intimt forbundne med forskellige forestillinger om og rammer for såvel nationale identitetsformationer som modeller for aktivt medborgerskab. Det gælder også nationalstater, som ud fra en normal, måske overfladisk betragtning forekommer de fleste at være meget ens, fordi de repræsenterer strukturelt set samme type samfundsformation, sammenlignelige interaktioner mellem stat og befolkninger og analoge politiske og kulturelle historier. Et eksempel, som vi har set i løbet af denne bog, er i markant grad Danmark og Sverige – begge højtudviklede skandinaviske velfærdsstater, begge homogene »folkehjem« med udviklede demokratiske strukturer, begge gamle monarkier, begge »småstater« med en udtalt sans for social lighed og retfærdig fordeling, og begge med en opfattelse af den anden som et »skandinavisk broderfolk«, som man føler sig historisk, kulturelt og socialt forbundet med.

Ikke desto mindre er de to landes migrations- og integrationsregimer i mange henseender divergerende, deres tolkning af »integration« og »identitet« forskellig, og deres offentlige debatter om disse emner og om hinandens syn på dem ofte på kollisionskurs. I den rene modeltænkning står dansk »homogenitet« over for svensk »multikulturalisme«; et lukket, ekskluderende regime over for et åbent og inkluderende; assimilation over for anerkendelse af forskellighed; »dem« som problem (de vil eller kan ikke integreres) over for »os« som problem (»vi« er diskriminerende, etnocentriske eller direkte racistiske); »det nationale« og »velfærdsstaten« som mulighed eller hindring for integration; de andre som ofre eller ansvarlige for deres egen skæbne; institutionel rigiditet over for tilpasning til nye sociale grupper; besværlig eller lettere adgang til »naturalisering« til statsborgerskab i det nye land; og mere overordnet en nationalt selvtilstrækkelig diskurs over for et regime båret af international moralisme og ansvarlighed (nogle ville kalde det politisk korrekthed).

Sådan ser idealtyperne i hvert fald ud, bekræftet af tilsyneladende stadig mere divergerende udviklinger og gensidige stereotyper i de seneste 5–10 år. De kan siges at reflektere et ubestrideligt faktum hvad angår de to landes offentlige diskurser og statslige politikker på området (Bak Jørgensen; Berggren), men er i mindre grad dækkende i henseende til prak-

tisk implementerede *policies* (Johansson) og passer i endnu ringere grad på konkrete, målbare effekter af integrationen på afgørende samfundsområder som f.eks. geografisk, boligmæssig integration, integration på arbejdsmarkedet, netværksdannelse eller deltagelse i nationens politiske eller kulturelle liv (Damm; Darvishpour; Lassen & Østergaard; Tøgeby).

Debatterne har dog flyttet sig noget i den seneste tid og har nærmet sig hinanden i de to lande – i Sverige i ikke uvæsentlig grad fremprovokeret af den danske politisering af indvandring og integration, mens oppositionelle dele af den danske debat har været inspireret af forestillingen om svensk tolerance. Og korrekt er det utvivlsomt, at der – som Moderaternes nye leder Fredrik Reinfeldt har udtrykt det – »[...] ikke er stemmer i fremmedhad i Sverige«,³ men de offentlige diskussioner om disse emner er blevet mere polariserede; ting, der tidligere var tabuiserede, kan nu siges højt, og selv om 2006 i Sverige er udnævnt til officielt *mångkultur-år*, beskæftiger regeringsrapporter som f.eks. *Det blågula glashuset*⁴ sig mindre med udmalingen og håndteringen af et multikulturelt Sverige end med imødegåelsen af »strukturel diskrimination« i de svenske institutioner – en ændring, der (sammen med den etniske ombudsmandsinstitution i Sverige) på subtil vis anerkender eksistensen af en langt mindre rosenrød virkelighed end den, der hidtil har været udmalet med traditionelle penselstrøg, og en virkelighed, der, hvis man skal tro analyserne, minder meget om den danske. Omvendt findes der, godt gemt bag den danske assimilationstankegang, en stigende erkendelse af, at den globale udfordring kræver mere »mangfoldighedsledelse« i virksomheder, større åbenhed over for og anerkendelse af minoriteter, og et mere fleksibelt indvandringsregime – hvis det vel at mærke kan defineres pragmatisk som værende i den nationale økonomiske og demografiske interesse.⁵ Selv hos Dansk Folkeparti har der i den seneste tid vist sig små sprækker i den nationalromantiske rustning på dette felt.

Spørgsmålet er, hvordan man kan forstå relationen mellem traditionel respektive idealtypisk divergens og en muligvis større faktisk konvergens mellem Danmark og Sverige i dag. Flere af bidragene i denne bog har set

3. Jf. artikel af Kristina Olsson i *Politiken*, 4. december 2005.

4. SOU 2005:56.

5. Som det fremgår af f.eks. rapporterne fra den danske Velfærdskommission, december 2005, og fra Regeringens Globaliseringsråd, marts 2006.

på disse udviklingslinjer konkret og i dybden. Formålet her er alene at sammenfatte og uddrage nogle almene tendenser og lærdomme fra dette forsøg på at kortlægge den dansk-svenske case. Først med et par overvejelser til det »danske problem«, efterfulgt af refleksioner og perspektiver på ændringerne i den svenske debat.

II.

Danskheden er på mode, især i Danmark. Denne stolthed over at tilhøre en lille og harmløs nation er sådan set ikke noget nyt. Danskerne har i mange år været ret begejstrede for sig selv – deres historie, kultur, identitet, traditioner, natur, velfærd og stat – og har løbende bekræftet begejstringen for dette »os« ved hjælp af henvisninger til forskellige udgaver af »dem«. Engang var det især tyskerne,⁶ senere »forbuds-Sverige«,⁷ og i dag mest indvandrere fra fjerntliggende egne og fremmede kulturer,⁸ der udgør dette identitetens kontrastspejl. Det afgørende nye ligger dog ikke her. Det ligger derimod i, at danskheden inden for de seneste år har udviklet sig til at blive et omdrejningspunkt for dansk politik på højeste niveau – og i en sådan grad, at den siddende regering formentlig ikke ville være blevet til uden den styrke og legitimitet, som den – med god hjælp fra Dansk Folkeparti – har erhvervet sig som garant og bannerfører for den homogene, bevaringsværdige danskhed. Med andre ord; Danskheden har udviklet sig fra at være et folkeligt, kulturelt identifikationspunkt og et sæt dagligdags vaner til at være en politisk og medie-båren kampplads.

Den meget omtalte kultur- eller værdikamp er i grunden ikke andet end en ideologisk strid om definitionen af danskhedens indhold, grænser og modsætning – og hermed også om magten til at foretage definitionen, både i det interne opgør med vildfarne danskere (kulturradikale, humanister, venstreorienterede...) og i kampen mod den eksterne trussel (indvandrere, islamister, anti-demokrater...). Men dermed er også allerede

6. Ernst-Ullrich Pinkert, »Den Grimme Tysker«, *Stereotyper i Europa*, red. Gunhild Agger, Ulf Hedetoft & Barbara Gentikow, Aarhus 1990, s. 59–80.

7. Peter Gundelach, *Det er Dansk*, København 2002.

8. Ulf Hedetoft, »Magten, de Etniske Minoriteter og det Moderniserede Assimilationsregime i Danmark«, *GRUS* 71, 2004, s. 69–92.

sagt, at danskheden måske alligevel ikke er så naturlig en sag, som dens stadigt mere dagsordenssættende ideologer ynder at fremstille den, f.eks. som i følgende uddrag fra en kronik i *Politiken*, endnu inden den autentiske danskheds repræsentanter fik greb om den politiske magt.

[...] tag et menneske. Det har to ben, en ryggrad og en del mere. Men disse enkeltdele er ikke det, der udgør personen. Personen er måden vi taler på, gebærder os på, klæder os på, vores karakter, vores gemyt. Det er helheden af alle disse ting, der bliver til et menneske.

På samme organiske måde gror et lands ejendommeligheder sammen og bliver til en nation. Den danske kultur har konger og krige, sejre og nederlag, indvandring og udvandring, digtere og dæmoner som andre kulturer. Men vores kultur blev til vikinger, Ansgar, Absalon, Dybbøl, Slaget på Fælled, H.C. Andersen, Stauning, 9. april – og den danske tunge. [...]

Alt dette, sprog og væremåde, er nært forbundet med grøden i de danske marker, årstidernes veksl, vores stride vestenvind, de mørke vintre, de lyse somre, træletiden under herremanden, Slaget på Rheden, andelsbevægelsen, kvindefrigørelsen. Vor kultur i videste forstand har skabt det sindelag, der er danskernes, skabt vor folkesjæl [...].⁹

Ifølge denne fortolkning er danskheden naturgroet, ældgammel, *primordial*. Den danske identitet er at sammenligne med den menneskelige organisme og er historisk sammenvokset med naturen i dette tempererede klimabælte. Nation og stat, klæder og sprog, stavnsbånd og demokrati er i grunden én og samme ting. De sameksisterer harmonisk i den danske folkesjæl, som på den ene side er skabt af kulturen, den danske forstås, samtidig med at kulturen er et produkt af folkesjælen. Således anskuet – via opremsning og sammenkædning af historisk disparate begivenheder, logiske cirkelslutninger eller åbenbart grundløse postulater – bliver danskere til en stamme og danskheden til et uforanderligt »eksistensvilkår«, som Søren Krarup, Dansk Folkepartis chefideolog på det nationalistiske gebet, gentagne gange har formuleret det. Dette vilkår bibringes på næsten mystisk vis den etnisk-autentiske dansker allerede »med modermælken«, hvis man skal tro Jesper Langballe, Krarups ikke mindre stridbare

9. Ole Hyltoft, »Folkesjælen og indvandrerne« i *Politiken*, 3. maj 2001.

slægtning på Tinge.¹⁰ Danskeren er altså via sin naturlige, organiske essens determineret som sådan, som dansker, og kan ikke undslippe denne forudbestemthed.

Nu er der imidlertid to væsentlige problemer med denne type fortolkning af danskheden, ikke mindst i det øjeblik, den bliver til et centralt element i en politisk-ideologisk strategi, og uanset om man helt eller kun delvis tilslutter sig Dansk Folkeparti og præsternes udlægning. Det ene problem er, at den er selvmodsigende, fordi dens organiske postulater hele tiden undermineres, både af selve politiseringen (hvis den virkelig var naturgroet, hvorfor er politiske initiativer som f.eks. diverse kanons så nødvendige for at opretholde den?), men også af de mangfoldige tilrettelser af danskere, hvis danskhed alt for ofte kritiseres for at være ret så udansk, og som derfor, ligesom indvandrere og andre fremmedele-menter, må bibringes de rette danske værdier (jf. nedenfor).

Det andet problem er, at selve øvelsens formål er at instrumentalisere danskheden i en politisk sags tjeneste, altså ikke bare debattere den i det offentlige rum (og allerede derved fratage den en række af dens angiveligt immanente egenskaber), men desuden at omsætte den til praktiserbar politik i en stadig mere globaliseret verden. Det har en række interessante konsekvenser – for hvad sker der, når en påstået medfødt identitet, der lever af usagte forbindeligheder i et historisk skæbnefællesskab, forvandles til et socialt aktiverings- og integrationsprogram?

Svaret er tredelt. For det første sker der en *pragmatisering* af danskheden – hvilket også betyder en af-essentialisering. For når man skal definere, hvilke etniske egenskaber, eksempelvis ikke-etniske danskere skal tilegne sig for at integrere sig (Bak Jørgensen; Kallehave; Lassen & Østergaard), kan man i sagens natur ikke fremstille dem som hinsides almindelig fornuft eller begravet i historiens mystik og dermed som uopnåelige. De må i forvandlingen fra »organisk tilstand« til »politiske krav« benævnes, kvantificeres og opregnes.

Men derfor sker der så også, for det andet, en *banalisering* af den danske identitet¹¹ – de højstemte lovprisninger af det forestillede fællesskabs

10. Sagt under panelmøde om dansk integrationspolitik den 25. august 2005, Hotel Phoenix, Aalborg.

11. Termen »banalisering« bruges her ikke i Michael Billigs betydning til at referere til den selvfølgelig dagligdags identitetsfølelse (jf. *Banal Nationalism*, London 1995), men i betydningen »forfladigelse«.

dyder og moralske overlegenhed i sammenligning med andre civilisationer og kulturer kommer til at stå i plat relief i forhold til selv de mest hæderværdige bestræbelser på at definere danskheden som et sæt assimilerbare kompetencer (inden for områder som sprog, adfærd, familieform, madvaner, højtider). Og eftersom den snusfornuftige banalitet i den slags forehavender også står klart for danskhedens politiske apostle, hører man ikke sjældent samme politikere lægge en vis afstand til en sådan forståelse. »Danskhed er andet og mere end frikadeller og brun sovs«, som Anders Fogh Rasmussen udtrykte det i sin nytårstale den 1. januar 2003.

Danskhed er altså *også* frikadeller og brun sovs, men den er *mere end-nu*. Dette »mere« udgør den tredje del af svaret, som er lige så interessant, som det er mærkeligt. For i forsøgene på at genvinde det tabte land af uudgrundelig essens og højtravende prosa omkring danskheden kommer disse politikere, meningsdannere og sympatisører på forunderlig vis til, helt imod hensigten, at *afnationalisere* den danske identitet. Nu henvises der nemlig hovedsageligt til elementer som respekt for menneskeliv, frihedsrettigheder, ligestilling, demokrati, adskillelse af stat og kirke, vilje til deltagelse i samfundet (Mouritsen), ganske vist som grundværdier *i Danmark*, men da der her samtidig er tale om internationale principper, som er alment accepterede på tværs af landegrænser, er det praktisk taget umuligt på den måde at hævde eksistensen af en kvalitativt særlig danskhed på dette felt.

Opstillet som krav til fremmede i en integrationskontekst (f.eks. i regeringens nylige »Erklæring om integration og aktivt medborgerskab i det danske samfund«) ender danskheden, politisk defineret, derfor med at negere sig selv som noget særligt, afgrænset, efterstræbelsesværdigt og normativt bedre. Den placerer sig i et ingenmandsland mellem brun sovs og menneskerettigheder, mellem den daglige kulturs banaliteter (en kultur, der i øvrigt også er ved at blive transnationaliseret – brun sovs er på hastigt tilbagetog) og en globaliseret verdens rosenrøde idealer.

Det betyder ikke, at danskheden – forstået som indlærte fælles værdier, selvforståelser og omgangsformer, men også som bestemte billeder af den ikke-danske verden – ikke er andet end en tom fiktion. Det betyder derimod, at danskhed ikke kan gøres til et tematisk grundlag for et politisk program, uden at man derved kommer til at udstille hulheden i dens ideologiske retfærdiggørelse som overlegen livsform, og uden at

man kommer til at demonstrere, at budskabet i denne form for ny-dansk identitetspolitik i bund og grund ikke handler om ædle livsværdier og civilisatorisk adfærd, men om gemene krav til politisk loyalitet og økonomisk samfundsnytte – en lærdom, man også kan uddrage af den famøse sag om Muhammed-tegningerne i *Jyllands-Posten* og den danske regerings reaktion.¹² Her finder vi danskhedens usminkede essens i politisk omformatering, og vi finder desuden grunden til, at listen over »danske egenskaber« ofte fremtræder som tilfældig og kontingent – helt i modstrid med udgangspunktets essenstænkning. For *anything goes* – alt fra brun sovs over sportslige succeser til universelle værdier – så længe det kan medvirke til at sikre borgernes tillid til og funktionalitet for *denne specifikke* nationalstat i en tid, hvor globalisering, migrationsbevægelser og europæisk integration sætter både statslig suverænitets og den intime sammenhæng mellem stat og folk under pres. Dette pres har Sverige på sin side også taget *ad notam*, men har hidtil valgt en anden måde at håndtere det på, i særdeleshed på indvandrer- og migrationsfeltet.

III.

Denne håndteringsfacon er normalt blevet benævnt multikulturalisme – en politisk-moralsk diskursiv strategi, som har været dominerende i Sverige siden 1970'erne, og som er blevet grundigt behandlet (både forsvaret og kritiseret) i denne bog. Den fremstilles og fremstiller ofte sig selv som assimilationsstrategierne og »melting pot«-formlernes diametrale modsætning, fordi den inkorporerer kollektive kulturforskelle i en politisk-korporativ anerkendelsesstruktur. Båret af en blanding af velfærdsstatslig paternalisme og nationalt kulturovermod, skal den på den ene side udtrykke en vis afstandtagen til en gammel-svensk nationalidentitet; på den anden side fremhæves den regelmæssigt som et fremtrædende træk ved netop svenskheden, et træk, man med god grund kan være stolt af. Imidlertid stiller dens manglende resultater, nogle vil sige eklatante fiaskoer i flere nationale sammenhænge, spørgsmålstegn både ved dens natur og dens realiserbarhed. Noget tyder på, at der eksisterer et anstrengt

12. Jf. Ulf Hedetoft, »Denmark's Cartoon Blowback«, www.openDemocracy.net, 1. marts 2006.

forhold mellem skønmalerierne af multikulturalismen og dens substantielle modsigelsesfyldthed.

Grundlæggende er multikulturalisme, uanset den specifikke nationale variant, en ideologisk omformulering af den homogene europæiske nationalisme-model i lyset af det pres, denne traditionelle model for politisk identitetskonstruktion har oplevet i de seneste årtier på grund af stigende migration, kulturel pluralitet og politiske markeringer blandt gamle (»historiske«) og nye (»etniske«) minoriteter. Set i det lys er multikulturalistiske strategier – som må holdes adskilt fra en sociologisk betragtet flerkulturel befolkningssammensætning – et politisk svar på nye udfordringer til nationalstater: et forsøg på at internalisere globale trusler mod den nationale sammenhængsforståelse, modificere de betingelser, hvorpå stats- og medborgerskab kan opnås og praktiseres (f.eks. gennem dobbelt statsborgerskab, som vist i Klitgaard Holms bidrag), og på den måde tage den politiske brod ud af de kulturelle forskelle. Multikulturalismen bliver på den måde selv dobbelt og paradoksal. På den ene side er den en erklæret politisk, ovenfrakommende integrationsstrategi (Friedman & Ekholm Friedman). På den anden side er den samtidig et forsøg på at afpolitisere kulturforskelle og grænsesættende dikotomier, i hvert fald så langt, at de kan indeholdes under samme overordnede politiske identitets- og solidaritetsparaply (Roth), hvilket konkret indebærer en afkobling (men også en sameksistens) mellem en etnisk og en medborgerlig kulturidentitet (Mouritsen).

Dermed bliver multikulturalisme til et modsætningsfyldt forsøg på at »redde« den nationale identitet under forhold, som gør projektet meget vanskeligt, fordi det på den ene side hele tiden skal udglatte kulturforskelle, så de ikke udvikler sig til politiserede divergenser (i yderste instans separatistbevægelser), men på den anden side netop derfor hele tiden er henvist til en re-essentialisering af samme kulturforskelle, fordi de kollektivt gøres til genstand for politisk anerkendelse og repræsentation. Hertil kommer, at eftersom multikulturalistiske strategier normalt udgår fra politiske og kulturelle eliter, hvis magt samtidig beror på opbakning fra samfundets etno-nationale befolkningskerne (som ikke altid deler den ovenfra pålagte tolerance og åbenhed), bliver ikke kun de politiske mobiliseringsstrategier og -diskurser fyldt med indre paradokser og uafklarede spændinger, men også majoritetsbefolkningen får ofte, om end kun

halvhjertet og i indirekte vendinger, deres historiske stereotyper om og mistænksomheden over for de kulturelt og adfærdsmæssigt anderledes (og ofte alt for transnationalt orienterede) fremmede bekræftet. Samtidig er det i det offentlige rum også halvvejs tabuiseret at give udtryk for den slags holdninger og billeder (Carlbom; Friedman & Ekholm Friedman), som bliver fortrængt til mere lukkede, private eller lokale sammenhænge og netværk – og selvfølgelig offentligt fordømmes, hvis de alligevel dukker op i holdningsundersøgelser eller som skandalehistorier på mediernes forsider (Petersson).

Hermed dannes over tid et debatklime af en uforløst og delvist udtalt spænding mellem elite og befolkning, ideal og realitet, diskurs og adfærd. På mikroplanet kan denne spænding aflæses i følgende lille eksempel, som man kunne finde på Danmarks Radios tekst-tv den 14. marts 2006. Overskriften lød »Anti-semitisme flourer i Sverige« og havde følgende tekst:

Fem procent af den svenske befolkning er stærkt anti-semitiske, mens 37 procent er ambivalente og delvis antisemitiske. Det viser en ny undersøgelse, hvor 3000 personer har deltaget.

Undersøgelsen er den hidtil største om antisemitisme i Sverige. Resultatet overrasker og viser, at antisemitisme er mere udbredt end hidtil antaget.

Statsminister Göran Persson kalder resultatet for skamfuldt:

– Jeg er ikke overrasket over, at der findes antisemitisme i Sverige. Jeg er overrasket over de høje tal, siger Göran Persson.

Men – som danske seere med en vis skadefryd vil registrere: Tallet *er* der ikke desto mindre, som ét tegn blandt mange på en integrationsstrategi, der ikke har kunnet holde fremmedfjendtligheden (især ikke islamofobien) fra døren, men også som et socialt faktum, som statsministeren kan udtrykke sin afstandtagen fra og skamfuldhed over. I hans optik giver det næring til en bekræftelse af multikulturalismens nødvendighed og styrkelse snarere end til refleksion over dens iboende modsigelser, tvivlsomme funktionalitet og normative *deroute*. For Persson er statsminister i et samfund, hvor det omvendte selvbillede stadig lever i bedste velgående. Hans erklærede skamfuldhed henviser til forestillingen om en nationalstat, hvor den slags holdninger ikke *burde* findes i noget betydende om-

fang og vel egentlig også kun, på trods af tallet, bør ses som en »usvensk« undtagelse fra reglen. Eksistensen af en sådan forestilling kan man finde bekræftelse på i en lille artikel i *Expressen*, den 24. januar 2006, der omtaler den danske kriminalserie *Ørnen* som »nazistisk« og »antisemitisk«, et udtryk for Dansk Folkepartis omverdensholdning, og som undrer sig over, hvordan to *svenske* skuespillere, Hasse Alfredson og Shanti Roney, kan få sig selv til at deltage i en »af de groveste anti-jødiske karikaturer, der er vist siden Goebbels herskede over den tyske filmindustri«. Både *Expressens* undren og Perssons skam dokumenterer en svensk selvforståelse, der ligger i tråd med det igangværende *mångkulturår*, og som i *Expressens* tilfælde føler sig bekræftet ved hjælp af et fascistoidt danmarksbillede, der næres af antipatien over for Dansk Folkeparti (Berggren).¹³

Multikulturalismen, som strategi, diskurs og moral, findes således stadig i Sverige, tydeligst og primært på eliteplan, men også som en debatkultur, der umiddelbart er mindre polariserende og fjendebilledskabende end den danske. Omvendt er den i stigende grad under pres, som adskillige bidrag til denne bog har argumenteret for – og som disse bidrag på en anden måde selv dokumenterer, fordi de svenske forfatters divergerende vinkler på den hidtidige konsensusankegang repræsenterer en stadigt mere åbent tilkendegivet uenighed blandt de intellektuelle kulturlag (og ikke længere kun en udtalt kløft mellem folk og elite), en anden debatform, og ikke mindst en alternativ forståelse af integration, fremmede og svenskhed, som blander national kynisme og romantisk-tilbageskuende idéer om »folkhemssverige« på måder, der skaber mindelser om frikadelles og brun sovs i Danmark og udfordrer den hidtidige »politiske korrekthed«.¹⁴

Som tidligere nævnt er også det tiltagende fokus på at modvirke diskrimination (ikke mindst i den politiske elites egne statslige og kommunale institutioner), frem for at fremme det multikulturelle samkvem, snarere et udtryk for det sociale og dernæst ideologisk-kulturelle tryk, som multikulturalismen er sat under i dag, hvor den globalt eksplosive kobling

13. Jens Christian Brandt, »Judarna igen«, *Expressen*, 24. 1. 2006. Jf. også Kristina Olsson, »Danskjävlar!«, *Politiken*, 19. februar 2006.

14. Jf. det normative analysegrundlag i Ingrid Björkman m.fl., *Exit Folkhemssverige. En samhällsmodells sönderfall*, Torsby 2005.

mellem etnisk pluralisme, indvandring, sikkerhedsinteresser og religiøs fundamentalisme har placeret indvandring og indvandrere som det politiske problem over alle andre i europæiske nationalstater. Samtidig prioriterer diskursen om den nationale homogenitet og sammenhængskraft den nationalromantik og Os/Dem-adskillelse, som f.eks. Dansk Folkeparti repræsenterer i Danmark. Således bevirker kombinationen af multikulturalismens iboende modsigelser – der samlet set manifesterer sandheden i, at man ikke kan have ikke-ekskluderende nationalstater og politiske identiteter – og en »efter 11. september«-tidsånd, der stempler multikulturalismen som normativt forkastelig, at immigrations/integrationspolitik og dertil hørende debat i Sverige tematisk nærmer sig den danske (f.eks. tæller arbejdsmarkedet nu stadig mere som det altafgørende integrations-«sted» i Sverige såvel som i Danmark).¹⁵ Ikke desto mindre bruges det danske eksempel stadig som skræmmebillede til at distancere sig fra og profilere sig med, på samme måde som forestillinger om svensk talen-med-to-tunger og (selv)censur blandt danskere bekræfter auto-stereotypen om Danmark som frisindets og ytringsfrihedens rette hjemsted.

IV.

Praktisk konvergens og diskursiv divergens eksisterer således side om side, i forskellige konfigurationer i de to lande, fordi den historiske vej og den institutionelle ramme frem mod et i bred forstand sammenligneligt mål har været forskellig. Sverige har udviklet sig fra velfærdsstatens paternalistiske multikulturalisme over anti-diskriminatoriske strategier til en stadigt mere polariseret debat, hvor ekskluderende strategier og integrationskrav på modtagerlandets præmisser nu også kan artikuleres, men endnu er i opposition til den dominerende konsensus. Danmark har bevæget sig fra betinget tolerance over krav om assimilation og selvforsørgelse til en polariseret debat, hvor ekskluderende strategier og integrationskrav på modtagerlandets præmisser har fået stadigt større

15. Jf. dog artiklen »Nu svider sandheden i Sverige«, skrevet af ingeniør Niklas Johansson og trykt i *Politiken* den 31. marts 2006, med henvisning til, at synspunkterne – en kritik af multikulturalismen – ikke ville kunne bringes i svenske medier, »[...] da man i Sverige ville bruge alle tænkelige argumenter for at nægte at bringe et indlæg som dette«.

dominans, både i det offentlige rum og på den politiske scene, men hvor der også spores en større interesse for imødegåelse af diskrimination, en større åbenhed over for en proaktiv immigrationspolitik og en moralsk afstandtagen fra monokulturalismens marginaliserende konsekvenser.

Fælles for Danmark og Sverige er, ud over sammenlignelige samfundssystemer, den eksterne kontekst, den globale udfordring og angsten for den islamiske risiko-faktor (Petersson), med andre ord: den eksterne chokeffekt. Omvendt er der grænser for omfanget af og dybden i den nuværende konvergens mellem de to immigrations- og integrationsregimer. For det første er de diskursive magtrelationer forskelligt struktureret. Multikulturalismen er stadig officiel politik i Sverige og står over for den officielle danske homogenitetsmodel. Det indebærer, at det danske sammenfald mellem politisk retorik og praktisk politik («konsekvens» er her kodeordet) ikke findes i Sverige, hvor kløften stadig er åbenbar og mærkbar.

For det andet er de to velfærdsmodeller (som engang blev omtalt bredt som »den nordiske velfærdsmodel«) opbygget på grundlag af to forskellige ideer om konsensusdannelse og veje til samfundsmæssig succes: Den svenske er mere centralt korporativistisk, bygger på institutionel anerkendelse, ko-optering og ovenfrakommende sikring af sociale og kulturelle interessegrupper; den danske er mere decentralt netværksdannende, liberalt overenskomst-orienteret og bygger på en elastisk *flexicurity*-model. I kulturelle termer kan man sige, at hvor den svenske model er gearret til at forsøge at frembringe/konstruere konsensus, er den kulturelt-identitetsmæssige monokulturalisme den udtalte forudsætning for, at den danske model kan fungere.

Og for det tredje er det også i Danmark og Sverige sådan, at »*institutions matter*« og skaber deres egne sti-afhængigheder – indgroede og nedarvede tanke- og handlemønstre, også i henseende til håndteringen af indvandringsspørgsmål. Det er eksempelvis ikke et tilfælde, og heller ikke uden sociale konsekvenser, at Sverige har en ombudsmandsinstitution til at tage sig af diskriminationsspørgsmål, mens Danmark ikke har; at Danmark har en statsligt understøttet foreningsdannelseslovgivning, der letter dannelsen af etniske foreninger, religiøse friskoler og politiske organisationer i civilsamfundet; eller at Sveriges udenrigsminister Laila Freivalds i marts 2006 blev nødt til at trække sig tilbage som følge af en ambivalent håndtering af Muhammed-sagen i Sverige, mens hendes

danske modpol stadig sidder sikkert i sin stol, på grund eller på trods af den danske konsekvenspolitik. Det betyder totalt set, at nok er konvergens mellem de to lande i dag større på visse punkter, men det er formentlig mere præcist at sige, at de konkrete relationer mellem divergens og konvergens har gennemløbet en række betydende forandringer, hvoraf nogle er relateret til en stadig mere ens global migrationskontekst, andre til interne forandringer i samfundenes struktur og selvopfattelse, og andre igen til skift i tone, debatklime og diskursive miljøer, der bl.a. er påvirket af de gensidige – og bestemt ikke synderligt konvergerende – nationale billeddannelser på tværs af Øresund.

Afslutningsvis er det på sin plads at fundere over, hvad der mere alment kan uddrages af de analyser og refleksioner, denne bog har præsenteret? Er vi kommet hinsides stereotyperne, eller hænger vi stadig fast i dem? Betyder de ændrede konfigurationer mellem divergens og konvergens i den dansk-svenske case noget i en »større sammenhæng«, eller blæser vi på narcissistisk vis små regionale forskelle op til at være globalt betydningsbærende?

Som svar kan man i udgangspunktet konstatere, at den danske integrationsmodel blander etniske og republikansk-civiske tilhørsformer og dertil hørende krav til nydanskere på en særlig måde, som indebærer, at integrationsprocessen kun i begrænset omfang og på pragmatisk-instrumentelle præmisser kan acceptere forskellighed og afvigelser fra det traditionelle lighedsbegreb; at modellen derfor i stærk grad er historisk sti-afhængig, således forstået, at homogenitetsidealet praktiseres på integrationsområdet i en forstærket globaliseringskontekst, fordi modellen har vist sig at kunne fungere og har haft succes hidtil, og fordi danske beslutningstagere tilsyneladende har svært ved at afvige fra grundfæstet og velprøvet praksis. Det er derfor stadig et åbent spørgsmål, om den tiltagende politisering af det etniske felt i Danmark og de dertil hørende forsøg på at skabe et moderniseret assimilationsregime er et velfærdsstatsligt luksusproblem, fordi den hidtidige succes for den danske model kun har efterladt dette område som eneste tilbageværende problembarn, eller om der er tale om en mere dybtgående og universel udfordring til homogene småstater i en globaliseringstid, hvor meget afhænger af, om og hvordan de hidtil anvendte strategier viser sig som tilpasningsdygtige eller dysfunktionelle. Uanset at den danske case på mange måder utviv-

lsomt er unik, peger udviklingerne generelt – dvs. i andre dele af den udviklede verden, især Europa – på, at den samtidig kan betragtes som repræsentativ og retningsgivende for sammenlignelige problemstillinger i andre mindre og mellemstore nationalstater.¹⁶

Den svenske dimension kan ses som repræsentativ for det omvendte problemfelt: multikulturalismens aktuelle krise (socialt, politisk og normativt) i spændingsfeltet mellem nationalidentitetens ombrydningsproces og transnationale tilhørsformer. Identitets- og tilhørsformer befinder sig i en transformationsproces, hvor samfund bliver stadig mere multi-etniske, mens multikulturalismen flere og flere steder opleves og italesættes som en umulig, urealistisk eller endog konservativ/reaktionær løsningsmodel – herunder i stigende grad også i Sverige. »Det nationale« i politisk-kommunitaristiske udgaver slår på denne måde igen ved at stramme nettet af krav, ofte populistisk formuleret, omkring indvandrere, samt ved at besværliggøre adgangen til de nationale rum. Omvendt bliver den værdikamp, der hører til dette, i stigende grad universaliseret – det bliver stadig sværere at skelne, hvad der er de særlige nationale kulturtræk i nationalstater, der gør sig til af at være yderst partikulære – hvilket sker i takt med, at den nationale suverænitet og velfærdsregimernes forskellighed sættes under pres. Endelig foregår der i grænseoverskridende rum en afkobling mellem nationalt og statsligt: de nationale bevidstheds-, kommunikations- og tilhørsformer »strækkes« ud horisontalt, men det statslige består som organiseringsform for politisk tilhør (Klitgaard Holm; Mouritsen; Friedman & Ekholm Friedman). Endelig komplementeres disse nye (regressive, fastholdende eller udspændende) nationalismeformer af egentligt kosmopolitiske.

Feltet er således, under indtryk af globale migrationsprocesser, men også af andre politisk-økonomiske transformationer, under omkalfatring. Tendenserne mod en re-nationalisering af tilhørsformerne er ganske vist reelle, men betingelserne er anderledes end i nationalstatens storhedstid, fordi den intime kobling mellem nation og stat ikke længere kan tages for givet. Hermed bliver både de nationale kulturkrav mere radikaliserede og de grænseoverskridende tendenser mere markante. Dobbeltprocessen

16. *National Identity and the Varieties of Capitalism: The Danish Experience*, red. John Campbell et al., Montreal 2006.

(symbolsk udtrykt gennem spændingsforholdet mellem enkelt og dobbelt statsborgerskab) truer med at gøre den homogene nationalisme til en moderne anakronisme – samtidig med, at der stadig ikke findes tilfredsstillende og udtømmende alternativer til det nationale.

Disse spændinger kommer prægnant til udtryk i den svenske debat som sådan, men endnu klarere i relationen mellem de to staters løsningsmodeller og normative positioner. Stereotyperne om én selv og den anden reflekterer i en vis forstand korrekt disse forskelle i normativitet, moralitet og politisk historie. Hvor de kommer til kort er dér, hvor de fryser det analytiske blik fast til en forudgiven optik, der lukker af for transformationer, nuancer og iboende paradokser – hvor billedet af henholdsvis »de politisk korrekte, selvcensurerende svenskere« og »dansk-jävlarna« får lov til at stå som alment dækkende sammenfatninger af de to landes befolkninger og politiske regimer. Hermed sker der ikke kun en almen kendt kvantitativ forvandling af små sprækker til store kløfter og en bagatellisering af reelle forskelle mellem statslige politikker og folkelige holdninger. Endnu mere alvorligt, forsvinder væsentlige, men mindre synlige konvergenser i udviklingerne på begge sider af Øresund ud af blikfeltet. Stereotyperne udvikler sig fra at udtrykke divergenser til at tilsløre konvergenser. Det har været en vigtig ambition for dette værk at komme *bortom* den del af stereotyperne. Forhåbentlig er det lykkedes.¹⁷

Summary

Divergence or convergence?

Perspectives in the Danish-Swedish comparison

In a time of globalization it may be appropriate to underline that nation states are different. This also applies to nation states which, from a normal consideration, seem very similar, because they represent the same type of societal formation. One example which we have seen in the course of this book is the striking difference between Denmark and Sweden. Despite their similarities, the two countries' regimes for migration and integration

17. Dette er selvfølgelig kun at betragte som et første bidrag til en bedre forståelse af processerne i de to lande. Der er behov for en del mere forskning, både af teoriudviklende og empirisk karakter, på en lang række af de delfelter, der er blevet belyst i denne bogs forskellige artikler.

are divergent in many respects. Danish “homogeneity” contrasts with Swedish “multiculturalism”; a closed, exclusive regime with an open and inclusive one. This is what the ideal types look like at least, confirmed by the seemingly increasing divergences in development and reciprocal stereotypes in the last 5–10 years. The debates, however, have moved somewhat in recent years and the countries are approaching one another. Against this background, the question is how one can understand the relationship between traditional divergence and a possibly greater actual convergence between Denmark and Sweden today. The answer delineated in the diverse papers in this book is that practical convergence and discursive divergence co-exist in different configurations in the two countries. They share the external context, the global challenge, and the fear of the Islamic risk factor. Conversely, there are limits to the convergence between the two immigration and integration regimes. The discursive power relations are still differently structured. Multiculturalism is still official policy in Sweden and contrasts with the Danish assimilatory strategy. This means that the fusion of political rhetoric and practical politics in Denmark (“consistency” is the keyword here) does not exist in Sweden, where the gap is obvious.

Referencer

- Billig, Michael, *Banal Nationalism*, Sage, London 1995
- Björkman, Ingrid, Elfverson, Jan, Friedman, Jonathan & Wedin, Åke, *Exit Folkhems-sverige. En samhällsmodells sönderfall*, Cruz del Sur, Torsby 2005
- Brandt, Jens Christian, »Judarna igen«, *Expressen*, 24. 1. 2006
- Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics*, red. Ruud Koopmans & Paul Statham, Oxford University Press, Oxford 2000
- Det blågula glashuset*, SOU 2005:56
- Favell, Adrian, *Philosophies of Integration*, 2nd edition, Palgrave, Basingstoke 2001
- Gundelach, Peter, *Det er Dansk*, Hans Reitzels forlag, København 2002
- Hedetoft, Ulf, »Denmark’s Cartoon Blowback«, www.openDemocracy.net 1. 3. 2006
- Hedetoft, Ulf, »Magten, de Etniske Minoriteter og det Moderniserede Assimilations-regime i Danmark«, *GRUS* 71, 2004, s. 69–92
- Hyltoft, Ole, »Folkesjælen og indvandrerne«, *Politiken*, 3. 5. 2001

- Johansson, Niklas, »Nu svider sandheden i Sverige«, *Politiken*, 31. 3. 2006
- National Identity and the Varieties of Capitalism: the Danish Experience*, red. John Campbell et al., McGill-Queen's University Press, Montreal 2006
- Olsson, Kristina, »I Sverige er der ikke stemmer i fremmedhad«, *Politiken*, 4. 12. 2005
- Olsson, Kristina, »Danskjävlar!«, *Politiken*, 19. 2. 2006
- Pinkert, Ernst-Ullrich, »Den Grimme Tysker«, *Stereotyper i Europa*, red. Gunhild Agger, Ulf Hedetoft & Barbara Gentikow, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 1990, s. 59–80
- The Politics of Migration*, red. Sarah Spencer, Blackwell, Oxford 2003 (special issue of *The Political Quarterly*)

OM REDAKTÖRERNA

Ulf Hedetoft, f. 1946, er professor i internationale studier, institutleder for Institut for Historie, Internationale Studier & Samfundsforhold ved Aalborg Universitetscenter, og leder af Akademiet for Migrationsstudier i Danmark (AMID). Af hans seneste arbejder kan nævnes (som medredaktør) The Postnational Self: Belonging and Identity (2002); The Global Turn: nationalist encounters with the world (2003); The Politics of Multiple Belonging: ethnicity and nationalism in Europe and East Asia (2004); og bidrag til The Handbook of Contemporary European Social Theory (2006), The Handbook of Socio-Cultural Psychology (kommende 2006), og National Identity and the Varieties of Capitalism: the Danish Experience (2006).

Bo Petersson, f. 1960, är professor i statsvetenskap vid Lunds universitet och bitr. föreståndare för Centrum för Europaforskning. Bland hans specialområden märks identitetsfrågor, nationalism, etniska relationer och socio-kulturell risk samt utvecklingen på dessa områden i Sverige, Europa, Ryssland och Centralasien. Till hans främsta publikationer hör National Self-Images and Regional Identities in Russia (2001); Identity Dynamics and the Construction of Boundaries (medredaktör Eric Clark, 2003); Identitetsstudier i praktiken (medredaktör Alexa Robertson, 2003) samt Stories about Strangers: Swedish Media Constructions of Socio-Cultural Risk (2006).

Lina Sturfelt, f. 1971, är doktorand i historia vid Lunds universitet och projektassistent vid Centrum för Danmarksstudier, Lunds universitet. Hennes forskning behandlar föreställningar om krig, neutralitet och modernitet i Sverige 1914–1939, med fokus på första världskriget. Bland hennes publikationer märks »Vår man i kulregnet« (2003), »Levande lik och blommande minor« (2005), »Den andras lidande« (2005) och »Utanför krigskartan« (kommande 2006).

OM FÖRFATTARNA

Erik Berggren, f. 1963, är samhällsvetare med inriktning mot politisk teori och verksam som frilansskribent. Han har tidigare arbetat som lärare

vid Linköpings universitet men är nu projektsamordnare för forskargruppen Forum arbete, migration och medborgarskap (FAMM) vid Arbetslivsinstitutet i Norrköping. Berggren skriver om politik, kultur och media i svensk press. Bland publikationerna märks (som redaktör) essäsamlingen *Argument från vänster* (1997); »*Engineer of the Psyche. Myrdal's Freudian Liberalism in An American Dilemma*« (2001); »*Begriplig stenkastning i Göteborg*« (2002); »*DN under täcket med USA:s armé*« (2005); »*Främlingar, smakdomare och mikrostatskupper*« (2005) samt ett antal artiklar i *Dagens Nyheter*.

Aje Carlbom, f. 1961, är fil. dr i socialantropologi och anställd som forskare och lärare vid Hälsa och samhälle på Malmö högskola. För närvarande forskar han kring frågor om psykisk hälsa och ohälsa hos personer som bor i stadsdelen Rosengård, Malmö. Hans tidigare forskning har handlat om det mångkulturella samhället, integration och de förändringar den etniska segregationen genomgått de senaste decennierna. Särskilt fokus har han lagt vid muslimer, islamism och frågan om tolkningsföreträde bland de aktörer som tagit på sig att representera islam inför majoritetssamhället. Bland hans publikationer märks *The Imagined versus the Real Other. Multiculturalism and the Representation of Muslims in Sweden* (2003).

Anna Piil Damm, f. 1972, er *Cand.oecon., ph.d.* og *Post-doctoral researcher* ved *Handelshøjskolen i Århus*, hvor hun forsker i temaerne »*indvandrere og arbejdsmarkedet*« samt »*indvandreres geografiske bosætningsmønstre*«. Hendes publikationer inkluderer *Dispersal Policies, Geographical Settlement and Labour Market Outcomes of Immigrants* (2003) og *En befolkning deler sig op?* (2006).

Mehrdad Darvishpour, f. 1960, är fil. dr i sociologi och senior lektor och forskare vid sociologiska institutionen vid Stockholms universitet och Mälardalens högskola. Hans avhandling heter *Invandrarkvinnor som bryter mönstret* (2003) och handlar om makt och konflikt inom iranska familjer i Sverige. Förutom avhandlingen har Darvishpour skrivit flera akademiska texter i såväl svenska som internationella tidskrifter och böcker om familj, feminism, etnicitet och rasism.

Kajsa Ekholm Friedman, f. 1939, är professor emerita i socialantropologi. Hon var verksam vid Lunds universitet 1974–2003. I sin forskning

har hon studerat lokala förändringsprocesser inom ramen för globala system. Hon har gjort fältarbete i Kongo-Brazzaville, på Madagaskar och på Hawaii samt arbetat med historisk-antropologiskt material över Kongoområdet och bronsålderscivilisationerna i Främre Orienten och östra Medelhavet. Till hennes viktigaste publikationer hör *Catastrophe and Creation. The formation of an African culture* (1991), *Den magiska världsbilden: om statens frigörelse från folket i Folkrepubliken Kongo* (1994), *Trubbel i paradiset: hawaiianernas återkomst* (1998), »*State Classes, the Logic of Rentier Power and Social Disintegration: global parameters and local structures of the decline of the Congo*« (2003) samt »*Structure, Dynamics, and the Final Collapse of Bronze Age civilizations in the Second Millennium BC*« (2005).

Jonathan Friedman, f. 1946, är professor i socialantropologi vid Lunds universitet och Directeur d'études vid École des Hautes Études en Sciences Sociales i Paris. Han har forskat om och i Sydöstasien, Oceanien och Europa. Sedan 1990-talet har han bedrivit flera forskningsprojekt tillsammans med Kajsa Ekholm Friedman om relationen mellan globala transformationer, migration och nationalstatens transformation i Europa och USA. Bland hans publikationer inom det här fältet märks antologierna *Worlds on the Move: Globalization, migration and cultural security* (medredaktör Shalini Randeria, 2004), *Globalization, the State and Violence* (2003) och ett antal artiklar i tidskrifter och böcker om multikulturalistiska och hybrid-identiteter som ett elitfenomen.

Lærke Klitgaard Holm, f. 1968, er politolog, ph.d. og ansat som forskningsadjunkt ved Akademiet for Migrationsstudier i Danmark på Aalborg Universitet. Hendes forskning handler om nationalstaters og over-nationale institutioner som EUs håndtering af og syn på flygtninge og indvandrere såvel som migration generelt. Hendes seneste publikation er ph.d. afhandlingen *Folketinget og Udlændingepolitikken. Diskurser om naturaliserede, indvandrere og flygtninge 1973–2002* (2006).

Christina Johansson, f. 1971, är historiker och har disputerat i etnicitet. Förutom avhandlingen *Välkomna till Sverige? Svenska migrationspo-*

litiska diskurser under 1900-talets andra hälft (2005) har hon skrivit en rad artiklar, rapporter och utvärderingar om migrationspolitiska frågor som exempelvis flyktingpolitik, återvandring och irreguljär migration. I dagsläget arbetar hon som vikarierande lektor på IMER, Malmö högskola.

Martin Bak Jørgensen, f. 1973, er kulturforsker, Ph.d.-stipendiat ved School for Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transnationality ved Aalborg Universitet og tilknyttet forskningsnetværket AMID. Hans Ph.d.-projekt omhandler hvordan tyrkisk immigrantidentitet etableres og bliver forhandlet i forskellige europæiske lande. Hans forskning undersøger hvordan nationale institutioner og strukturer sætter betingelserne for denne forhandlingsproces og undersøger endvidere hvilken rolle immigrantorganisationer spiller i denne proces. Hans seneste publikation er Danske og europæiske repræsentationer af tyrkerne – historisk og aktuelt (2005).

Tina Kallehave, f. 1964, er cand.mag. i Etnologi og Minoritetsstudier, Ph.d. og forskningsadjunkt ved afdeling for Pædagogik, Københavns Universitet. Hendes forskning handler om det flerkulturelle samfund, anerkendelse, in- og eksklusion og kulturelle processer med familien og arbejdsmarkedet som fokusområder. Blandt hendes publikationer kan nævnes Somaliske livsformer i velfærdsstaten. Udforskning af begreber til analyse af brydninger og processer i immigrationsproblematikken (2003).

Søren Chr. Lassen, f. 1954, er religionshistoriker og ekstern lektor ved Afdeling for Religionshistorie, Københavns Universitet. Hans forskning handler om nutidig islam i Indien og Vesteuropa, særligt sufibevejelser og politisk islam. Blandt hans publikationer kan nævnes: A Meeting Place of Traditions. Ritual practice and leadership strategies in an Islamic religious institution in South India (2003), og artiklen »Tariqa Burhaniya – en transnational sufibevejelse i Danmark« (2004).

Per Mouritsen, f. 1962, er lektor i Statskundskab og leder af Center for Journalistisk Universitetsuddannelse, Aarhus Universitet. Ph.d. fra det Europæiske Universitetsinstitut i Firenze, 2001. Han har beskæftiget sig med republikanismens politiske teori og begrebshistorie, medborgerkab, og national identitet og politisk kultur. Aktuelle forskningspro-

jekter om bl.a. multikulturalisme i Europa (partner under EUs sjette rammeprogram i EMILIE – A European Approach to Multicultural Citizenship. Legal, Political and Educational Challenges 2005–8) og eliteskepsis og forestillinger om »befolkningen« i dansk Europa-debat (SSF 2004–6). Mouritsen har publiceret Political Solutions to Cultural Difference (red. med K. E. Jørgensen, kommende 2006/7), »The Republican Conception of Patriotism« (2005); »Four Models of Republican Liberty and Self-Government« (2005); »What's the Civil in Civil Society? Robert Putnam, Italy and the Republican Tradition« (2003).

Hans Ingvar Roth, f. 1958, är teol. dr och docent i etik från Lunds universitet och universitetslektor vid Institutionen för samhälle, kultur och lärande vid Lärarhögskolan i Stockholm. Han har i sin forskning och undervisning främst ägnat sig åt mänskliga rättighetsfrågor, minoritetspolitiska ämnen och etiska frågor kring det mångkulturella samhället. Bland hans publikationer märks bland annat Mångkulturalismens utmaningar (2005).

Lise Togeby, f. 1942, er politolog og professor i politisk sociologi ved Institut for Statskundskab, Århus Universitet. Hendes forskning handler bl.a. om de etniske minoriteters medborgerskab og om politisk holdningsdannelse. Blandt hendes publikationer kan nævnes Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter (2003).

Kate Østergaard, f. 1964, er religionshistoriker og forskningsadjunkt på Afdeling for Religionshistorie, Københavns Universitet. Hendes forskning handler om nutidig islam i Marokko og Danmark, specielt islamiske ritualer og konversion. Blandt hendes publikationer er Tahara i praksis, en ritualanalytisk undersøgelse af renselse og hammampraksis i Casablanca (2002) og »Muslim women in the Islamic field in Denmark: Interactions between converts and other Muslim women« (2004).

OM CENTRUM FÖR DANMARKSSTUDIER

Centrum för Danmarksstudier startade den 25 september 1998 efter beslut av Lunds universitets styrelse. Det är en nätverksorganisation för forskare vid Lunds universitet med intresse för Danmark, vars övergripande syfte är att diskutera och problematisera Danmark och det danska från svensk horisont. För att detta ska kunna utvecklas på ett intressant och fruktbart sätt måste det ske i dialog med danska forskare. Tanken är att det självklara Danmark ska problematiseras genom att forskare i grannlandet börjar intressera sig för det, och detta intresse för det annorlunda, men ändå så likartade, kan sedan skapa nya frågor och nya svar i forskningen om Sverige.

En av huvuduppgifterna för oss har därför blivit de dansk-svenska forskarkonferenserna, där danska och svenska forskare träffas i Skåne för att diskutera en problemställning med dansk aktualitet, men där jämförelser med svenska förhållanden också är av stor betydelse. I samband med konferenserna har de medverkande forskarnas texter sammanställts till antologier i vår skriftserie. Vår första konferens handlade om N. F. S. Grundtvig och resulterade i denna series första bok. Följande konferens-teman var Danmark på 1100-talet, som blev ämnet för bok nr 3 i serien, Søren Kierkegaard, som är huvudperson i seriens band 9, och senast gränser och identiteter i det tidigmoderna Norden som diskuteras i band 10. Med denna bok hamnar vi i en dagsaktuell problematik, invandrare och integration i Danmark och Sverige. Vi arbetar också aktivt för att sammanföra svenska Danmarksforskare med enskilda forskare, institutioner

och nätverk i Danmark, i syfte att utveckla gemensamma projekt. Antologin *Holberg i Norden*, bok nr 5 som gavs ut i samband med Holbergjubileet 2004, var ett resultat av just ett sådant samarbete. Och 2005 firade vi H. C. Andersens 200-årsdag med en bok (nr 7) om författarens och författarskapets kontakter med Sverige och det svenska.

I Lund har vi arrangerat forskarseminarier i egen regi, men vi delar även ut medel till forskare vid Lunds universitet som önskar bjuda in danska forskare till sina institutioner eller konferenser. Vi har också utdelat riktade anslag till svensk forskning om Danmark. Utöver detta är ambitionen att i vår skriftserie ge ut viktig Danmarksforskning utförd vid Lunds universitet. Första avhandlingen var litteraturvetenskaplig och handlade om den danske diktaren Gustaf Munch-Petersen (bok 2). Därefter kom en avhandling i medie- och kommunikationsvetenskap om mediernas roll i gestaltningen av Öresundsregionen (bok 4), en bok om nordisk katolicism (bok 6), en avhandling om dansk 1500- och 1600-tals-historia sedd från rikets periferi, gränsområdet i Göinge härad (bok 8) och senast en bok om äktenskapslagstiftning i början av 1900-talet, där relevansen av en nordisk approach till Danmark och Sverige är mycket tydlig (bok 11).

Till centret har knutits två större, externt finansierade, tvärvetenskapliga projekt om Öresundsregionen. Det ena är forskningsinriktat och har titeln »Development of a Cross Border Region«; där ska de dansk-svenska mötena kring Öresund i historisk tid och nutid stå i centrum. Det andra, som är mer förmedlingsorienterat, heter »Øresundsfolk« och medfinansieras av EU genom INTERREG IIIA-programmet för Öresundsregionen.

Många av de forskare vid Lunds universitet som på ett eller annat sätt är knutna till Centrum för Danmarksstudier finns presenterade på vår hemsida (www.hist.lu.se/dkstud).

Vår målsättning är också att nå studenter och andra som är nyfikna på Danmark. Vi gör det genom att initiera och finansiera poänggivande kurser i danskt språk, dansk historia, dansk kultur och nutida dansk politik vid några av universitetets institutioner. Dessutom arrangeras korta intensivkurser i danska språket i Köpenhamn.

Genom en föredragsverksamhet med både danska och svenska forskare önskar vi samla studenter, forskare och andra intresserade kring ämnen som är aktuella både i universitetsvärlden och i samhället utanför.

Det är vår förhoppning att även vår skriftserie kan få alla dessa människor i både Danmark och Sverige att mötas och tillsammans bygga en bro av debatt och intellektuellt utbyte.

Serien Centrum för Danmarksstudier (ISSN 1651-775X)

Förlagsort: Göteborg & Stockholm

Förlag: Makadam

Nr 1: *Grundtvig – nyckeln till det danska?*

Red. H. Sanders & O. Vind

2003, ISBN 91-7061-000-2

Nr 2: *Gustafs ansigter – selfremstilling i Gustaf Munch-Petersens författarskab*

Martine Cardel Gertsen

2003, ISBN 91-7061-002-9

Nr 3: *Ett annat 1100-tal.*

Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark

Red. P. Carelli, L. Hermanson

& H. Sanders

2004, ISBN 91-7061-001-0

Nr 4: *Att gestalta en region.*

Källornas strategier och mediernas föreställningar om Öresund

Jesper Falkheimer

2004, ISBN 91-7061-008-8

Nr 5: *Holberg i Norden.*

Om Ludvig Holbergs författarskap och dess kulturhistoriska betydelse

Red. G. Dahlberg, P. Christensen

Teilmann & F. Thorsen

2004, ISBN 91-7061-011-8

Nr 6: *Nordisk katolicism.*

Katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv

Yvonne Maria Werner

2005, ISBN 91-7061-012-6

Nr 7: *H. C. Andersens underbara resor i Sverige*

Red. Ivo Holmqvist

2005, ISBN 91-7061-014-2

Nr 8: *Kungamakt och bonderätt.*

Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640

Stefan Persson

2005, ISBN 91-7061-018-5

Nr 9: *Tänkarens mångfald.*
Nutida perspektiv på Søren Kierkegaard
Red. L. Koldtoft, J. Stewart
& J. Holmgaard
2005, ISBN 91-7061-019-3

Nr 10: *Vid gränsen.*
Integration och identitet
i det förnationella Norden
Red. H. Gustafsson & H. Sanders
2006, ISBN 91-7061-017-7

Nr 11: *Inte ett ord om kärlek.*
Äktenskap och politik i Norden ca
1850–1930
Kari Melby, Anu Pylkkänen,
Bente Rosenbeck & Christina
Carlsson Wetterberg
2006, ISBN 91-7061-020-7

Nr 12: *Bortom stereotyperna?*
Invandrare och integration
i Danmark och Sverige
Red. U. Hedetoft, B. Petersson &
L. Sturfelt
2006, ISBN 91-7061-026-6